

**ΔΡΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΟΝΤΕΣ
ΣΤΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ
ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:**

**ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΞΗ ΤΩΝ
ΠΑΡΑΤΥΠΙΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.**

Επιμέλεια:

ANNA ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ

**ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ & ΕΛΙΑΜΕΠ**

Ιούλιος 2015

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ
ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:**

**ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

Επιμέλεια:

ANNA ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ και ΧΑΡΑ ΚΟΥΚΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ & ΕΛΙΑΜΕΠ

Επιμέλεια έκδοσης: ΝΙΝΑ ΠΑΠΑΙΩΑΝΝΟΥ

Επιμέλεια κειμένου: ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ 2015

Copyright © 2015
Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής & Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ)
Βασιλ. Σοφίας 49, 106 76 Αθήνα
Τηλ.: +30 210 7257 110 | Fax: +30 210 7257 114 | www.eliamep.gr | eliamep@eliamep.gr
All Rights Reserved

ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ: ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Επιμέλεια:

ANNA ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ & ΕΛΙΑΜΕΠ

Οι απόψεις που εκφράζονται σε αυτό το κείμενο πολιτικής είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν απόψεις του Ιδρύματος, του Διοικητικού Συμβουλίου, της Διεύθυνσης ή των κατά περίπτωση και καθ' οιονδήποτε τρόπο συνεργαζομένων φορέων.

Περιεχόμενα

Αντί Προλόγου.....	11
A.ΤΟ ΑΙΝΙΓΜΑ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ.....	13
1. Εισαγωγή.....	13
2. Η διεθνής (μη νόμιμη) μετανάστευση στον 21^ο αιώνα	15
2.1 <i>Μεικτές ροές ή μεικτά κίνητρα;</i>	17
2.2 <i>Οι μετανάστες ως δρώντες</i>	19
2.3 <i>Πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης και δίκτυα διακίνησης</i>	20
2.4 <i>Μη νόμιμη μετανάστευση και ένταξη στην αγορά εργασίας</i>	21
3. Η περίπτωση της Ελλάδας: Μη νόμιμη μετανάστευση και άσυλο.....	23
Πίνακας 1: Πληθυσμός αλλοδαπών σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Απογραφής, Ελλάδα, 2011.....	23
Πίνακας 2: Συλλήψεις παράτυπων μεταναστών, ανά σύνορο (2007-2014).....	24
Πίνακας 3: Συλλήψεις παράτυπων μεταναστών στην Ελλάδα (στα σύνορα και στο εσωτερικό της χώρας, σε σχέση με τις πέντε κύριες εθνικότητες, 2009-2014).....	25
Πίνακας 4: Ποσοστά απόδοσης καθεστώτος ασύλου στους αιτούντες, εξέταση πρώτου βαθμού, 2 ^ο εξάμηνο 2013	26
Πίνακας 5: Ποσοστά απόδοσης καθεστώτος ασύλου στους αιτούντες, εξέταση πρώτου βαθμού, Ιανουάριος-Αύγουστος 2014.....	26
Πίνακας 6: Συλλήψεις και απελάσεις Πακιστανών (2009-2014)	29
4. Σχεδιασμός έρευνας	30
Πίνακας 7: Συνεντεύξεις με μετανάστες και αρμόδιους φορείς.....	31
B. Η ΑΤΕΛΗΣ ΤΡΟΧΙΑ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΚΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	33
1. Εισαγωγή.....	33
Διάγραμμα 1. Παράτυπη διέλευση των συνόρων σε κυκλικές διαδρομές	35
Πίνακας 1. Απασχόληση Αλβανών υπηκόων σε κοινές επιχειρήσεις και οικοδομοτεχνικά έργα.....	36
Διάγραμμα 2. Το ποσοστό των Αλβανών επί του νόμιμου μεταναστευτικού πληθυσμού (%).....	37
Διάγραμμα 3. Η κατανομή των νόμιμων διαμενόντων Αλβανών ανά φύλο (%)	38
Διάγραμμα 4. Άδειες διαμονής Αλβανών ανά κατηγορία.....	38
Διάγραμμα 5. Πολιτογραφήσεις Αλβανών επί του συνόλου των πολιτογραφημένων αλλοδαπών, 2010-2014 (%)	39
1.1 <i>Μεθοδολογία</i>	39
Πίνακας 2. Αριθμός συνεντεύξεων ανά χώρα και περιοχή.....	40
2. Η ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας πεδίου.....	41
2.1 <i>Η δημογραφική σύνθεση και τα χαρακτηριστικά του δείγματος</i>	42

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

Διάγραμμα 6. Κατανομή του δείγματος ανά φύλο	42
Διάγραμμα 7. Κατανομή του δείγματος ανά ηλικία	43
Διάγραμμα 8. Κατανομή του δείγματος ανά εκπαιδευτικό επίπεδο	43
Διάγραμμα 9. Κατάσταση απασχόλησης του δείγματος.....	44
Διάγραμμα 10. Τυπολογία της παρατυπίας του δείγματος στην Ελλάδα (%)	44
Διάγραμμα 11. Τυπολογία της παρατυπίας Αλβανών του δείγματος στην Αλβανία (%).....	45
<i>2.2 Η Ελλάδα ως πόλος έλξης της παράτυπης μετανάστευσης</i>	<i>45</i>
<i>2.2.1 Οι διαδρομές, οι μεσάζοντες και το κόστος της παράτυπης διέλευσης.....</i>	<i>48</i>
<i>2.3 Η οικονομική κρίση και η απώλεια της νομιμότητας.....</i>	<i>50</i>
<i>2.4 Τα μεταναστευτικά δίκτυα</i>	<i>52</i>
<i>2.5 Η διάσταση της διεθνικότητας</i>	<i>54</i>
<i>2.6 Η κυκλική κινητικότητα.....</i>	<i>56</i>
<i>2.7 Η επιστροφή</i>	<i>59</i>
3. Αποτιμώντας την αποτελεσματικότητα της μεταναστευτικής πολιτικής	61
4. Παράρτημα: Χάρτης μεικτών ροών Αλβανών στην Ελλάδα	64
Γ. Η ΠΑΡΑΤΥΠΗ ΓΕΩΡΓΙΑΝΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ	65
1. Εισαγωγή.....	65
2. Μεθοδολογία	67
3. Η Γεωργία ως χώρα αποστολής μεταναστών στην Ελλάδα	69
<i>3.1. Ιστορική, πολιτική και οικονομική επισκόπηση και κύριες μεταναστευτικές τάσεις.....</i>	<i>69</i>
Πίνακας 1: Καθαρή μετανάστευση στη Γεωργία (2000-2013)	70
<i>3.2. Η απόφαση για μετανάστευση και η επιλογή της Ελλάδας ως χώρας προορισμού</i>	<i>71</i>
<i>3.3. Η είσοδος στη χώρα.....</i>	<i>73</i>
Χάρτης 1: Ελλάδα: Νόμιμη και παράτυπη είσοδος Γεωργιανών.....	77
4. Ζητήματα καθεστώτος παραμονής και στρατηγικές επιβίωσης	78
<i>4.1 Πολιτικές ελέγχου</i>	<i>78</i>
Πίνακας 2: Συλλήψεις και απελάσεις Γεωργιανών, 2006-2014.....	79
<i>4.2 Πολιτικές για τη διαχείριση της μετανάστευσης και του ασύλου.....</i>	<i>79</i>
<i>4.3 Στρατηγικές επιβίωσης</i>	<i>80</i>
<i>4.3.1 Νομιμοποίηση</i>	<i>80</i>
<i>4.3.2 Αιτήματα ασύλου.....</i>	<i>82</i>
Διάγραμμα 1: Αιτήσεις ασύλου Γεωργιανών στην Ελλάδα (2003-2013).....	82
<i>4.3.3 Παραμονή χωρίς χαρτιά</i>	<i>83</i>
<i>4.4 Παράτυπο καθεστώς και εργασία</i>	<i>84</i>
5. Η επιστροφή στη Γεωργία και η βιωσιμότητά της	85
<i>5.1 Πολιτικές και προγράμματα επιστροφής</i>	<i>86</i>
<i>5.2 Η απόφαση για επιστροφή</i>	<i>86</i>

5.3 Η επιστροφή στην πράξη.....	87
6. Συμπεράσματα.....	89
7. Παραρτήματα.....	90
7.1 Παράρτημα I: Συνεντεύξεις με φορείς στην Ελλάδα.....	90
7.2 Παράρτημα II: Συνεντεύξεις με φορείς στη Γεωργία	90
Δ. Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΟΥΚΡΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ, ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ	91
1. Εισαγωγή.....	91
1.1 Σκοπός, μεθοδολογία και θεωρητικές προσεγγίσεις.	91
1.2 Μεθοδολογική προσέγγιση	92
Πίνακας 1. Αρχικός χρόνος παραμονής χωρίς χαρτιά, χρόνος νόμιμης παραμονής και περίοδος απώλειας της νομιμότητας των μεταναστών με τους οποίους έγιναν συνεντεύξεις στην Ελλάδα σε σχέση με τη συνολική περίοδο της παραμονής τους.....	93
2. Χαρακτηριστικά της μετανάστευσης των Ουκρανών προς την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ελλάδα	95
Χάρτης 1. Διαδρομές μετανάστευσης από την Ουκρανία προς την Ελλάδα, αρχές της δεκαετίας του 1990-2011...97	
3. Ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας πεδίου	98
3.1 Η επιλογή της Ελλάδας ως χώρας προορισμού και προετοιμασία για τη μετανάστευση	99
Πίνακας 2. Αριθμός θεωρήσεων εισόδου που εκδόθηκαν για Ουκρανούς από επτά κράτη-μέλη της Ε.Ε., 2010-2013	104
3.2 Στρατηγικές επιβίωσης στην Ελλάδα.....	104
3.3 Νομιμοποίηση/Απώλεια νομιμότητας.....	107
3.4 Εφαρμογή και αποτελέσματα των μεταναστευτικών πολιτικών.....	111
Διάγραμμα 1: Άδειες παραμονής ανά τύπο (2005-2014)	113
3.5 Επιστροφή στην Ουκρανία	113
4. Συμπεράσματα	116
Ε. «ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΟ ΤΑ ΔΕΦΤΑ. ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΩΣ ΣΚΕΦΤΟΝΤΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΕΚΕΙ ΠΕΡΑ». ΑΚΟΛΟΥΘΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΚΙΣΤΑΝΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΠΡΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	119
1. Εισαγωγή.....	119
2. Μεθοδολογία	121
3. Η απόφαση για μετανάστευση και το ταξίδι προς την Ελλάδα.....	123
3.1 Η απόφαση για μετανάστευση και η επιλογή προορισμού	123
3.2 Η είσοδος στη χώρα	124
4. Οι Πακιστανοί μετανάστες στην Ελλάδα	127
Διάγραμμα 1: Πακιστανοί διαμένοντες στην Ελλάδα (2002-2014).....	127

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

4.1 Εγκατάσταση και εργασιακή απασχόληση	128
Διάγραμμα 2: Πακιστανοί διαμένοντες στην Ελλάδα ανά τομέα απασχόλησης	130
4.2 Πολιτικές ελέγχου	131
Πίνακας 1: Συλλήψεις και απελάσεις Πακιστανών (2009-2014)	131
4.3 Η διαχείριση της μετανάστευσης και του ασύλου	132
Διάγραμμα 3: Άδειες παραμονής Πακιστανών ανά κατηγορία (2005-2013)	132
Διάγραμμα 4: Αιτήσεις ασύλου από Πακιστανούς στην Ελλάδα (2005-2014)	133
5. Η απόφαση για παραμονή, επιστροφή ή εκ νέου μετανάστευση	135
5.1 Επιστροφή	135
5.2 Κίνηση προς τα εμπρός	137
5.3 Παραμονή	138
6. Επίλογος	139
7. Παραρτήματα	143
Παράρτημα I: Συνεντεύξεις με αρχές και φορείς στην Ελλάδα	143
Παράρτημα II: Χάρτης διαδρομών	144
ΣΤ. «Η ΕΛΛΑΔΑ ΕΙΝΑΙ ΣΑΝ ΜΙΑ ΠΟΡΤΑ ΠΟΥ ΤΗΝ ΠΕΡΝΑΣ ΓΙΑ ΝΑ ΦΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ». ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΦΓΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	145
1. Εισαγωγή	145
1.1 Μεθοδολογική προσέγγιση και ερευνητικό δείγμα	146
2. Προσδοκίες για μετανάστευση	149
2.1 Εγκαταλείποντας την πατρίδα	151
2.2 Ικανότητα για μετανάστευση	153
3. Επιλέγοντας προορισμό	156
Πίνακας 1: Χώρες προορισμού των συνεντευξιζόμενων	157
4. Σε επαφή με το σύνορο: παρατυπία και κίνδυνοι του ταξιδιού	159
5. Καθ' οδόν προς την Ευρώπη: Ο ρόλος της Τουρκίας στο μεταναστευτικό σχέδιο	163
5.1 Οι Αφγανοί της Τουρκίας	163
5.2 Εν αναμονή	165
6. Άφιξη στην Ελλάδα: διέλευση στην Ε.Ε.	166
6.1 Η αφγανική μετανάστευση στην Ελλάδα	167
Διάγραμμα 1: Συλλήψεις Αφγανών για παράνομη είσοδο ή/και παραμονή	167
6.2 Η εμπειρία της Ελλάδας	168
6.3 Σε διέλευση	169
6.4 Κράτηση και επιστροφή	171

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

7. Συμπεράσματα: φορείς, πολιτικές και παράγοντες που διαμορφώνουν την αφγανική μετανάστευση.....	176
8. Παράρτημα I: Οργανισμοί που αναφέρονται στη μελέτη	179
9. Παράρτημα II: Χάρτης Διαδρομών.....	180
Z. ΜΕΤΑΤΟΠΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΣΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΩΣ ΔΡΩΝΤΕΣ: ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	182
1. Εισαγωγή.....	182
2. Γενικές πληροφορίες	183
3. Πριν το ταξίδι: τα κίνητρα.....	186
4. Από τον σχεδιασμό στην πράξη.....	188
<i>4.1 Αφγανοί και Πακιστανοί: μη νόμιμη διάβαση και ο ρόλος του διακινητή.....</i>	<i>189</i>
<i>4.2 Γεωργιανοί, Ουκρανοί και Αλβανοί: η βίζα ως μέσο διαχείρισης της αβεβαιότητας.....</i>	<i>191</i>
5. Εξερευνώντας ένα νέο περιβάλλον, χωρίς νομική υπόσταση	194
<i>5.1 Ο φόβος σύλληψης και κράτησης και η προσπάθεια διαχείρισης του κινδύνου</i>	<i>194</i>
<i>5.2 Αποτιμώντας τις προσωπικές επιλογές: είναι εφικτή μια νομική υπόσταση;</i>	<i>197</i>
<i>5.3 Εργασιακή απασχόληση και κατοικία</i>	<i>200</i>
6. Επιστροφή ή εκ νέου μετανάστευση; Η παγίδα του παράτυπου καθεστώτος	201
7. Επίλογος	204
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	208
1. Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	208
2. Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία	220

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

Αντί Προλόγου

Όλη η Ευρώπη συγκλονίστηκε στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 2015 με την εικόνα του τρίχρονου Alan Kurdi, που πνίγηκε μαζί με τον πεντάχρονο αδελφό του και τη μητέρα τους, στην προσπάθειά τους να περάσουν από το Μπόντρουμ της Τουρκίας στην Κω: οι κυβερνήσεις, τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. και οι διεθνείς θεσμοί ξαφνικά κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν μια κρίσιμη κατάσταση, η οποία, ωστόσο, εξελίσσεται ήδη εδώ και κάποια χρόνια. Μπορεί η Ελλάδα να δέχτηκε μόνο τους πρώτους επτά μήνες του 2015 πάνω από 150.000 πρόσφυγες, αλλά η Ιταλία είχε ήδη βρεθεί αντιμέτωπη με πολυάριθμες αφίξεις ατόμων, τόσο από την υποσαχάρια Αφρική όσο και από τη Μέση Ανατολή. Τον Απρίλιο του 2015 η απώλεια περισσότερων από χιλίων ανθρώπων στην προσπάθειά τους να διασχίσουν τη Μεσόγειο είχε στρέψει ξανά την προσοχή των μέσων ενημέρωσης και των πολιτικών στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ε.Ε. όσον αφορά τη διαχείριση της παράτυπης μετανάστευσης και του ασύλου. Παρ' όλα τα επαναλαμβανόμενα δραματικά συμβάντα, η γνώση μας σχετικά με το φαινόμενο παραμένει εξαιρετικά ελλιπής: αυτό το οποίο φαίνεται να απουσιάζει ακόμη (από τους εμπειρογνώμονες και τους αρμόδιους φορείς) είναι η κατανόηση των λόγων που οδηγούν τους ανθρώπους να θέτουν τη ζωή τους σε κίνδυνο, αναζητώντας ένα καλύτερο μέλλον: Ποια είναι τα κίνητρα των μεταναστών, τι πληροφορίες έχουν, πώς οργανώνουν το ταξίδι, πόσα ξέρουν και πόσο ελέγχουν την ίδια τους τη μοίρα; Πώς μπορεί να εξηγήσει κανείς και να αντιμετωπίσει αυτή την κρίση, που φαίνεται να αλλάζει δραματικά όσα θεωρούσαμε ότι γνωρίζουμε σχετικά με τη διεθνή μετανάστευση και το άσυλο;

Το ερευνητικό πρόγραμμα IRMA (Η διακυβέρνηση της μη νόμιμης μετανάστευσης: κράτη, δρώντες και μεσάζοντες την εποχή της παγκοσμιοποίησης) ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 2012, εστιάζόμενο ακριβώς σε αυτά τα ερωτήματα και θεωρώντας την (παράτυπη) μετανάστευση ως μια περίπλοκη κοινωνική διαδικασία. Ο Bruno Latour (1999: 182) υποστηρίζει ότι δεν πρόκειται για ένα αεροπλάνο μόνο του ή τον πιλότο που πετάει: «Η πτήση αφορά ένα ολόκληρο σύνολο οντότητες, που περιλαμβάνει αεροδρόμια και αεροπλάνα, σημεία εκκίνησης και εκδοτήρια εισιτηρίων». Αντίστοιχα, και η μετανάστευση δεν αφορά μονάχα πολιτικές μετανάστευσης ή μεμονωμένους ανθρώπους που μετακινούνται, αλλά τόσο μετανάστες όσο και μη μετανάστες, δρώντες ανθρώπους, καθώς και θεσμούς, τη βιομηχανία της μετανάστευσης και υποδομές (Xiang and Lindquist 2014). Το πρόγραμμα, λοιπόν, που ολοκληρώθηκε τον Σεπτέμβριο του 2015, είχε εξαρχής στόχο να διερευνήσει τις δυναμικές της διαχείρισης της παράτυπης μετανάστευσης, δίνοντας έμφαση όχι στις πολιτικές, όπως η μέχρι τώρα σχετική βιβλιογραφία, αλλά στους ίδιους τους μετανάστες: αυτοί εξετάζονται ως κεντρικοί δρώντες μέσα από συγκεκριμένες δομικές συνθήκες (που ορίζουν ένα αρχικό σύνολο οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών πόρων) και σε αλληλεπίδραση με έναν αριθμό ενδιάμεσων παραγόντων (που συμπεριλαμβάνουν και άλλους κοινωνικούς δρώντες, όπως τους εργοδότες, τους διακινητές, τις ΜΚΟ και διεθνείς οργανισμούς, καθώς επίσης και εθνικές πολιτικές και αρχές, οι οποίες ορίζουν τα σχέδια και τις δράσεις των μεταναστών). Η έρευνα εξέτασε πώς οι μετανάστες μαθαίνουν για τις πολιτικές, πώς παίρνουν αποφάσεις σε κάθε στάδιο της μεταναστευτικής διαδρομής τους και εκτελούν τα σχέδιά τους και πώς, εν τέλει, υιοθετούν κάποιες στρατηγικές μετακίνησης και βρίσκουν διεξόδους. Με λίγα λόγια, το πρόγραμμα μελέτησε πώς οι ίδιοι οι μετανάστες αντιλαμβάνονται τις ίδιες τους τις ανάγκες, τις επιθυμίες και την κινητικότητα, νόμιμη ή μη νόμιμη.

Πιο συγκεκριμένα, η εμπειρική έρευνα επικεντρώθηκε στην Ελλάδα, εξετάζοντας πέντε μεταναστευτικές ομάδες με έντονη παρουσία στο πλαίσιο της παράτυπης μετανάστευσης και της αναζήτησης ασύλου στη χώρα· συγκεκριμένα ομάδες από την Αλβανία, τη Γεωργία, την Ουκρανία, το Αφγανιστάν και το Πακιστάν. Το πρόγραμμα λοιπόν αναπτύχθηκε με βάση πέντε παράλληλες περιπτώσεις, που επιλέχθηκαν από πέντε διαφορετικές χώρες καταγωγής μεταναστών στην Ελλάδα· Η ανά χειράς έκθεση παρουσιάζει τα αποτελέσματα αυτής της τριχρόνης έρευνας, που τώρα καθίσταται εξαιρετικά επίκαιρη. Το πρώτο κεφάλαιο έχει θέση εισαγωγής στη συγκεκριμένη μελέτη της παράτυπης μετανάστευσης: μετά από μια συνολική βιβλιογραφική επισκόπηση του θέματος, εξετάζουμε το συγκεκριμένο πλαίσιο της Ελλάδας αναφορικά με τις πολιτικές αναζήτησης ασύλου και διακυβέρνησης της μη νόμιμης μετανάστευσης. Τα επόμενα πέντε κεφάλαια εστιάζονται, με τη σειρά, στα μεταναστευτικά ρεύματα από τις υπό εξέταση πέντε χώρες, ανασυστήνοντας το ταξίδι που ακολουθούν οι μετανάστες, από το τι συμβαίνει πριν ξεκινήσει το ταξίδι, πώς τα σχέδια γίνονται πράξη, την πρώτη άφιξη και την απόφαση για εκ νέου μετακίνηση ή επιστροφή. Το έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζει συγκριτικά τα ευρήματα των διαφορετικών περιπτώσεων μελέτης, υπογραμμίζοντας τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στις πέντε διαφορετικές ομάδες/χώρες καταγωγής σε σχέση με τα παραπάνω σημεία.

Η ανάλυσή μας, τόσο συνολικά όσο και στα επιμέρους κεφάλαια, είναι ανθρωποκεντρική, στον βαθμό που προσπαθεί να εξετάσει το θέμα της διακυβέρνησης της παράτυπης μετανάστευσης με σημείο εκκίνησης όχι τις πολιτικές και τους κυβερνητικούς φορείς, αλλά τον μετανάστη ως δρώντα που παίρνει την απόφαση να μετακινηθεί. Γι' αυτό τον λόγο, προσπερνάμε την κλασική διχοτόμηση μεταξύ νόμιμης και μη νόμιμης μετανάστευσης και επικεντρωνόμαστε στην ουσία της κινητικότητας, δηλαδή στην επιθυμία και την ανάγκη των ατόμων να μετακινούνται, μια απόφαση που τους οδηγεί στην εξερεύνηση ενός περίπλοκου περιβάλλοντος και με ανεπαρκή πληροφόρηση. Αυτή η προσέγγιση, που εστιάζεται στο άτομο και στην πολυπλοκότητα παραγόντων με τους οποίους βρίσκεται σε αλληλεπίδραση σε διαφορετικούς χώρους και χρόνους, βοηθάει να αντιληφθούμε τους τρόπους με τους οποίους ο μεταναστευτικός έλεγχος και οι πολιτικές διαχείρισης της μετανάστευσης επηρεάζουν την παράτυπη μετανάστευση. Μια τέτοια ματιά ελπίζουμε να συμβάλει στην κατανόηση ενός κρίσιμου φαινομένου, που το τελευταίο διάστημα μοιάζει να καταρρίπτει δραματικά πολλές από τις βεβαιότητες της Ευρώπης σχετικά με τον εαυτό της και τον «άλλο».

Α.ΤΟ ΑΙΝΙΓΜΑ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Άννα Τριανταφυλλίδου

1. Εισαγωγή

Η διεθνής μετανάστευση έχει ενταθεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες, τόσο ως προς την κινητικότητα από την Ανατολή προς τη Δύση όσο και από τον Νότο προς τον Βορρά: η Ευρώπη προσελκύει ολοένα και μεγαλύτερους αριθμούς μεταναστών από αναπτυσσόμενες χώρες της Αφρικής, της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής. Ένα μέρος αυτής της μετακίνησης ανθρώπων σε διεθνές επίπεδο δεν γίνεται με τον προβλεπόμενο τρόπο, δηλαδή συμπεριλαμβάνει είτε παράνομη διέλευση συνόρων είτε παράνομη παραμονή σε μια χώρα (με ή χωρίς βίζα). Ιδιαίτερα εκτεθειμένες στην παράτυπη μετανάστευση και στην αναζήτηση ασύλου από την Ασία, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική είναι οι ευρωπαϊκές χώρες που βρίσκονται στα νότια και ανατολικά σύνορα της Ε.Ε. Ακόμα κι αν οι παράτυποι μετανάστες δεν αποτελούν παρά ένα μικρό κομμάτι του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού, συχνά η κοινή γνώμη αντιλαμβάνεται το φαινόμενο ως απειλή, την οποία οι εθνικές κυβερνήσεις δεν λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα για να την αναχαιτίσουν. Τα φώτα της δημοσιότητας δίνουν έμφαση, ως επί το πλείστον, στους συνοριακούς ελέγχους και στη μη νόμιμη διέλευση, ακόμα κι αν πολλές έρευνες δείχνουν ότι οι περισσότεροι παράτυποι μετανάστες εισέρχονται στις ευρωπαϊκές χώρες με νόμιμους τρόπους (με τουριστική ή φοιτητική βίζα, με πλαστά διαβατήρια κ.ά.).

Ο συνολικός μεταναστευτικός πληθυσμός στην Ε.Ε. των 28 κρατών-μελών ήταν, την 1η Ιανουαρίου 2013, 34,1 εκατομμύρια αλλοδαποί (6,7% του συνολικού μόνιμου πληθυσμού των 505,7 εκατομμυρίων ανθρώπων). Από αυτούς, γύρω στα δύο τρίτα, δηλαδή 20,4 εκατομμύρια είναι κάτοικοι τρίτων χωρών, ενώ τα υπόλοιπα 13,7 εκατομμύρια είναι Ευρωπαίοι πολίτες που κατοικούν σε άλλο κράτος-μέλος της Ε.Ε. Κοντά στα τρίτα τέταρτα (77%) όλων των μεταναστών ζουν σε ένα από τα 5 μεγαλύτερα κράτη της Ε.Ε., δηλαδή στη Γερμανία (7,7 εκατ.), την Ισπανία (5,1 εκατ.), το Ηνωμένο Βασίλειο (4,9 εκατ.), την Ιταλία (4,4 εκατ.) και τη Γαλλία (4,1 εκατ.). Εκτός αυτών, αρκετά μικρότερα κράτη φιλοξενούν σημαντικούς αριθμούς αλλοδαπών, όπως η Αυστρία (με ποσοστό 10,5% επί του συνολικού της πληθυσμού), το Βέλγιο, αλλά και η Ελλάδα που έχει περίπου 8,5% αλλοδαπό πληθυσμό.

Ο αριθμός παράτυπων μεταναστών στην Ε.Ε. είχε εκτιμηθεί ότι κυμαινόταν, το 2008, μεταξύ 1,9-3,8 εκατομμυρίων (Jandl et al., 2009), αντιπροσωπεύοντας ένα ποσοστό αρκετά μικρότερο από το 1% του συνολικού πληθυσμού των κρατών-μελών και περίπου 10-20% των μη Ευρωπαίων μεταναστών που κατοικούν στην Ε.Ε. Σε αυτό το σημείο, αξίζει να σημειωθεί ότι το Pew Hispanic Centre Study (Pew, 2013) υπολόγισε, με βάση την απογραφή του 2011, ότι οι μετανάστες χωρίς χαρτιά στις ΗΠΑ είναι γύρω στα 11,1 εκατομμύρια. Λίγα χρόνια νωρίτερα ο Khalid Koser (2007: 57-59) υποστήριζε ότι το ποσοστό του παράτυπου πληθυσμού που κινείται στην Ασία και τη Λατινική Αμερική είναι πιθανό να ξεπερνάει και το 50% όσων μετακινούνται γενικά στις περιοχές αυτές. Αν κάτι δείχνουν οι παραπάνω εκτιμήσεις είναι ότι η μη νόμιμη μετανάστευση αποτελεί μεν ένα σημαντικό θέμα, το βάρος όμως που του αποδίδεται πολιτικά είναι αναντίστοιχο με την πραγματικότητα, αν λάβει κανείς υπόψη του τους αριθμούς των παράτυπων μεταναστών σε σχέση με τον συνολικό μόνιμο πληθυσμό των ευρωπαϊκών χωρών.

Τόσο η παράτυπη μετανάστευση όσο και η αναζήτηση ασύλου αποτελούν παγκόσμιες προκλήσεις γιατί είναι διεθνή φαινόμενα ως προς τον χαρακτήρα τους (αφού συμπεριλαμβάνουν τουλάχιστον δύο χώρες, τη χώρα καταγωγής και τη χώρα προορισμού) και διακρατικά ως προς τις επιπτώσεις τους (οι παράγοντες «απόθλιξης-προσέλευσης» που δημιουργούν τις ροές επηρεάζονται από διακρατικά δίκτυα και θεσμούς ή δρώντες, τα οποία και καθιστούν τη μετανάστευση εφικτή, ενώ παράλληλα οι κανόνες ασύλου είναι διακρατικοί· επιπλέον, η διαχείριση της μετανάστευσης απαιτεί διακρατικές συνεργασίες ανάμεσα στα εμπλεκόμενα κράτη).

Η σχετική βιβλιογραφία αποδίδει το φαινόμενο της διεθνούς μετανάστευσης σε αιτίες που σχετίζονται με την παγκόσμια κοινωνικοοικονομική ανισότητα, τις εθνοτικές συγκρούσεις, τις πολιτειακές αναταραχές και την πολιτική αστάθεια, τους περιβαλλοντικούς κινδύνους ή την ακραία φτώχεια, που οδηγούν τα άτομα να εγκαταλείπουν τη χώρα καταγωγής τους, αναζητώντας καλύτερες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης (μετανάστες) ή προστασία (πρόσφυγες) σε άλλες χώρες. Σε πολλές περιπτώσεις δεν είναι εύκολο να ξεχωρίσει κανείς τις ροές της παράτυπης μετανάστευσης από τις ροές της αναζήτησης ασύλου. Τα άτομα είναι ενήμερα ότι υπάρχουν καλύτερες προοπτικές στις ανεπτυγμένες χώρες, καθώς η πληροφορία ταξιδεύει γρηγορότερα απ' ό,τι στο παρελθόν, ενώ οι τρόποι που διαθέτει κανείς για να συνδεθεί με άλλους μέσω της τεχνολογίας και των μέσων μεταφοράς είναι, κατά κανόνα, φτηνότεροι και γρηγορότεροι. Εξίσου σημαντικό είναι και το γεγονός ότι η διάβρωση των εθνικών συνόρων αφήνει χώρο και δημιουργεί πλαίσιο σε τοπικούς και διεθνείς δρώντες να εμπλακούν στο φαινόμενο της παράτυπης μετανάστευσης, είτε με τη μορφή τοπικών ή διεθνών εγκληματικών δικτύων που σχετίζονται με τη διακίνηση μεταναστών, είτε τοπικών ΜΚΟ και διεθνών οργανισμών. Ζούμε, για να επαναλάβουμε τον εύστοχο τίτλο του βιβλίου των Castles and Miller (2009) «στην εποχή της μετανάστευσης».

Οι χώρες του ευρωπαϊκού Νότου προσελκύουν μεγάλους αριθμούς παράτυπων μεταναστών, όχι μόνο λόγω της γεωγραφικής τους θέσης στα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε. (αν και αυτός είναι ένας ισχυρός παράγοντας), αλλά και για μια σειρά άλλους λόγους: εξαιτίας των ανεπαρκών πολιτικών και της γραφειοκρατικής διαχείρισης του φαινομένου, καθώς και της αγοράς εργασίας στις χώρες αυτές, που εμφανίζει υψηλή ζήτηση για φτηνό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό, μαζί με εκτεταμένους τομείς της οικονομίας που είναι άτυποι (Sassen, 2000· King, 2000· Baldwin-Edwards, 2008· Triandafyllidou and Maroukis, 2008· Triandafyllidou and Ambrosini, 2011· Maroukis et al., 2011).

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο η Ελλάδα έκανε την εμφάνισή της στον χάρτη της μετανάστευσης στις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι βασικές ροές μετανάστευσης τότε υπήρξαν παράτυπες και προέρχονταν κυρίως από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες. Αυτή η «χωρίς

χαρτιά» μετανάστευση οφειλόταν, κατά κύριο λόγο, στην έλλειψη πολιτικής διαχείρισης της οικονομικής μετανάστευσης και στην απροθυμία των ελληνικών αρχών να αναγνωρίσουν ότι επρόκειτο για μια μακροπρόθεσμη τάση, και όχι για ένα συγκυριακό αποτέλεσμα του 1989 και της πτώσης των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης. Και πράγματι, η Ελλάδα μετατράπηκε de facto σε μια χώρα προορισμού, ενώ παράλληλα νομιμοποίησε, μέσω τριών προγραμμάτων «αμνηστίας» (1998, 2001 και 2005) εκατοντάδες χιλιάδες εργάτες μετανάστες (μαζί με τις οικογένειές τους) που ήδη απασχολούνταν στη γεωργία, τις κατασκευές, τον τουρισμό, τις μικρές βιομηχανίες, τις υπηρεσίες καθαριότητας και την οικιακή εργασία. Κι ενώ τα κανάλια και οι μεταναστευτικές διαδρομές συνεχώς αλλάζουν και οι πρακτικές των διακινητών προσαρμόζονται στις διαφορετικές πολιτικές, η Ελλάδα παραμένει σταθερά, από τα μέσα της δεκαετίας του 2000, πόλος έλξης αυξανόμενων ροών, τόσο από τα θαλάσσια σύνορα όσο και από τα χερσαία σύνορα με την Τουρκία. Τα τελευταία πέντε χρόνια, η βία και οι συγκρούσεις στη Μέση Ανατολή και στις ευρύτερες περιοχές της Αφρικής και της Ασίας έχουν οδηγήσει στην αύξηση των μεταναστευτικών ροών και όσων αναζητούν άσυλο στην Ευρώπη, και στην Ελλάδα πιο συγκεκριμένα.

Το πρόγραμμα IRMA εξετάζει τις δυναμικές της μη νόμιμης μετανάστευσης και αναζήτησης ασύλου, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους διαφορετικοί δρώντες και παράγοντες επηρεάζουν τον χαρακτήρα και την κατεύθυνση των ροών μέσα σε ένα περιοριστικό ευρωπαϊκό και εθνικό (ελληνικό) καθεστώς διαχείρισης της μετανάστευσης. Το πρώτο κεφάλαιο της μελέτης, που συνοψίζει τις αφετηρίες της έρευνας, ξεκινάει με μια κριτική αποτίμηση της μη νόμιμης μετανάστευσης, επισκοπώντας τη σχετική ακαδημαϊκή βιβλιογραφία και την ανάδειξη του αναλυτικού πλαισίου μέσα στο οποίο έλαβε χώρα η έρευνα του IRMA. Το τρίτο μέρος του κεφαλαίου επικεντρώνεται στην περίπτωση της Ελλάδας και στις βασικές πολιτικές της χώρας σχετικά με την παράτυπη μετανάστευση και την αναζήτηση ασύλου, που ουσιαστικά αποτελούν το πλαίσιο της ανάλυσης που ακολουθεί. Το τελευταίο μέρος παρουσιάζει τον σχεδιασμό της έρευνας των κεφαλαίων που ακολουθούν και εστιάζονται, με τη σειρά, στα μεταναστευτικά συστήματα της Αλβανίας, της Ουκρανίας, της Γεωργίας, του Πακιστάν και του Αφγανιστάν.

2. Η διεθνής (μη νόμιμη) μετανάστευση στον 21^ο αιώνα

Οι μεταναστευτικές κινήσεις σήμερα επηρεάζουν κάθε μέρος του πλανήτη· οι Castles and Miller (2009) ονόμασαν το φαινόμενο αυτό «παγκοσμιοποίηση της μετανάστευσης». Η γεωγραφική έκταση των παγκόσμιων μεταναστευτικών ροών εξελίσσεται σε έναν ολοένα και πιο περίπλοκο χάρτη, όπου τα προηγούμενα μεταναστευτικά πρότυπα, τα οποία περιγράφουν οι όροι «εποικισμός», «αποικιακή μετανάστευση» ή «φιλοξενούμενοι εργάτες», αντικαθίστανται από νέες μορφές νόμιμης και παράτυπης μετανάστευσης, διεθνικές μετακινήσεις και παγκόσμιες διασπορές, καθώς και φαινόμενα όπως η «θηλυκοποίηση» της μετανάστευσης (Triandafyllidou and Gropas, 2013). Παρατηρούμε, σήμερα, μια πολλαπλότητα των τύπων και των μορφών της μετανάστευσης, καθώς και μια ποικιλότητα των μεταναστευτικών διαύλων και διαδρομών, κάτι το οποίο, εν μέρει, είναι αποτέλεσμα της εξέλιξης και του κατακερματισμού των μεταναστευτικών πολιτικών. Επιπλέον, η «μεταναστευτική μετάβαση» δεν ακολουθεί πλέον ρητά γραμμικά πρότυπα όπως παλαιότερα, και έτσι πολλές χώρες ή ολόκληρες περιοχές εμφανίζονται ταυτόχρονα ως χώρες αποστολής, υποδοχής και διέλευσης προς κάπου αλλού. Επίσης, σε όλες τις βασικές περιοχές μετανάστευσης παρατηρείται μια επιτάχυνση των ροών. Κατά τον τελευταίο μισό αιώνα, ο αριθμός των διεθνών μεταναστών έχει σημειώσει αύξηση: από 77 εκατ. περίπου το 1960 σε 155,5 το 2000, 195,2 το 2005 και περίπου 214 το 2010 (UNDP 2009). Η ποσοστιαία αύξηση, ωστόσο, δεν υπήρξε εξίσου θεαματική: από το 2,6% του 1960 μέχρι το 3% του 2010, οι μετανάστες εξακολουθούν να αποτελούν ένα πολύ μικρό ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού.

Ενώ, με αφηρημένους όρους, τα βαθύτερα αίτια της μετανάστευσης παραμένουν ουσιαστικά αμετάβλητα –οικονομική ανάγκη, αναζήτηση ασφάλειας και καλύτερων προοπτικών ζωής (για τους ίδιους τους μετανάστες ή τα παιδιά τους)–, οι παράγοντες οι οποίοι την τροφοδοτούν σε παγκόσμια κλίμακα διαφοροποιούνται όλο και περισσότερο, ενώ τα μεταξύ τους όρια εμφανίζονται θολά και επικαλυπτόμενα. Οι παλιότερες θεωρίες περί μετανάστευσης έδιναν υπερβολική έμφαση σε στατικούς παράγοντες απώθησης και προσέλκυσης (push-pull), ενώ τα νεοκλασικά οικονομικά επικεντρώθηκαν στις διαφορές μισθών και άλλες αναπτυξιακές διαφοροποιήσεις. Και οι δύο αυτές θεωρήσεις διατηρούν, εν πολλοίς, την εγκυρότητά τους. Ωστόσο, απορρίπτοντας τη νεοκλασική υπόθεση των ορθολογικά σκεπτόμενων ατόμων που βασίζουν τις αποφάσεις τους σε ατομικούς υπολογισμούς κόστους-ωφέλειας, τα νέα οικονομικά της μετανάστευσης (new economics of labour migration) μετατόπισαν το επίπεδο της ανάλυσης προς το μικρο- και μέσο επίπεδο, τονίζοντας τη σημασία των οικογενειακών δικτύων στις αποφάσεις που αφορούν τη μετανάστευση και τη μεταναστευτική διαδικασία εν γένει (Stark, 1991).

Η ένταση της διεθνούς μετανάστευσης κατά τις τελευταίες δεκαετίες συνδέεται με την αύξηση των παγκόσμιων ανισοτήτων, αλλά και με τις αυξανόμενες αλληλεξαρτήσεις και διασυνδέσεις, οικονομικές ή άλλες, που προκαλούν οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης (King, 1995· Stalker, 2000· Solimano, 2010). Αυτές ανάγονται, βεβαίως, στις πολύπλοκες οικονομικές βάσεις της σύγχρονης μετανάστευσης, για παράδειγμα, στη σχέση της με τη διαρκή διόγκωση και απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου (βλ. π.χ. Solimano, 2010, κεφ. 3.2) ή στη στενά συνυφασμένη με την κινητικότητα του κεφαλαίου κινητικότητα της εργασίας, συνήθως προς αντίθετες κατευθύνσεις (Sassen, 1990). Οι άνθρωποι, όμως, δεν παίρνουν την απόφαση να μεταναστεύσουν χωρίς κάποια πρωθύστερη διεργασία, ούτε ανταποκρίνονται μηχανιστικά στις μεταβαλλόμενες οικονομικοκοινωνικές συνθήκες στη χώρα τους ή στις μεταβολές της ζήτησης στις χώρες προορισμού. Η δραματική αύξηση των παγκόσμιων ανισοτήτων συντελείται σε μια εποχή που ενισχύονται οι διασυννοριακοί δεσμοί και βελτιώνονται οι υποδομές κινητικότητας και διάδοσης της πληροφορίας.

Ακόμα και εάν η πληροφορία μπορεί συχνά να μεταφέρεται διαστρεβλωμένη, οι άνθρωποι έχουν όλο και μεγαλύτερη επίγνωση των δυνητικά καλύτερων προοπτικών που υπάρχουν σε άλλες χώρες, μέσα από τις εικόνες που μεταδίδουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και το διαδίκτυο, αλλά και από εκείνους που έχουν ήδη αναχωρήσει, από τις ιστορίες τους και τα ορατά οφέλη για τους συγγενείς που άφησαν πίσω τους (π.χ. εμβάσματα και δυτικού τύπου κατανάλωση). Ο ομογενοποιούμενος τρόπος ζωής και οι καταναλωτικές συνήθειες διαχέουν περισσότερο από ποτέ μια αίσθηση σχετικής φτώχειας σε σύγκριση με το βιοτικό επίπεδο της «Δύσης» και τις δυνατότητες προσωπικής ανάπτυξης στις χώρες του Βορρά (Koser, 2007· Castles and Miller, 2009), καθιστώντας έτσι τη χωρική κινητικότητα γενικευμένο μέσο για την επίτευξη κοινωνικής κινητικότητας (Bommes and Sciortino, 2011b: 214). Οι φτηνές τηλεφωνικές κάρτες προπληρωμένου χρόνου, το Skype και άλλα τεχνολογικά εργαλεία βοηθούν τους ανθρώπους να διατηρήσουν επαφή ενώ βρίσκονται στο εξωτερικό, μεταβάλλοντας ουσιαστικά την εικόνα του μετανάστη: ο «ξεριζωμένος» άνθρωπος μετατρέπεται, τώρα, σε «συνδεδεμένο» (Diminescu, 2008). Τα εγκαθιδρυμένα διεθνή κοινωνικά δίκτυα και οι κοινότητες της διασποράς όχι μόνο επηρεάζουν τις αποφάσεις της μετανάστευσης, αλλά συχνά προσφέρουν πρακτική βοήθεια στη διαδικασία μετακίνησης και εγκατάστασης, παρέχοντας υποστήριξη ή εργασία στον τόπο προορισμού (Cohen, 2008· Vertovec, 2009).

Επιπλέον, η πρόοδος στις μεταφορές έχει κάνει τα ταξίδια πιο προσιτά, φέρνοντας μακρινές χώρες κοντύτερα σε όλο και περισσότερους ανθρώπους. Η ένταση των παγκόσμιων μετακινήσεων συνοδεύεται από την εμφάνιση μιας ολόκληρης «βιομηχανίας» της μετανάστευσης, στην οποία συμμετέχουν ιδιώτες, θεσμικά όργανα, ανθρωπιστικές οργανώσεις, νόμιμες ιδιωτικές εταιρείες και

διεθνή εγκληματικά δίκτυα. Το ευρύ αυτό φάσμα των ενδιάμεσων φορέων συμπεριλαμβάνει «εργοδότες, δικηγόρους που ειδικεύονται σε θέματα μετανάστευσης, ταξιδιωτικούς πράκτορες, μεσίτες, ιδιοκτήτες ακινήτων, εταιρείες μεταφοράς χρημάτων, τελωνειακούς και υπαλλήλους στις υπηρεσίες μετανάστευσης, οργανισμούς όπως ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΔΟΜ) και μη κυβερνητικές οργανώσεις που παρέχουν βοήθεια και καταφύγιο στους μετανάστες και πρόσφυγες» (Koser, 2007: 38). Η εμπορική πλευρά αυτής της βιομηχανίας συνιστά «ένα σύστημα από θεσμοθετημένα δίκτυα με πολύπλοκα ισοζύγια κερδών-ζημιών» (Salt and Stein, 1997: 467), με τη διακίνηση μεταναστών και την εμπορία ανθρώπων να αποτελεί την προφανή παράνομη πλευρά της (Koser, 2010: 189).

Στη συνέχεια, θα προβούμε σε μια επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, με σκοπό να πλαισιώσουμε τα ερευνητικά ερωτήματα που διατρέχουν αυτή την έρευνα. Πρώτον, εξετάζουμε την έννοια των ανάμεικτων ροών (των παράτυπων μεταναστών και όσων αναζητούν άσυλο) και υποστηρίζουμε ότι τα κίνητρα είναι αυτά που πρέπει να γίνονται αντιληπτά ως ανάμεικτα, και όχι οι ροές. Δεύτερον, εξηγούμε για ποιους λόγους θεωρούμε κεντρικό άξονα στην όλη διαδικασία τους μετανάστες ως δρώντες. Τρίτον, εξετάζουμε την αλληλεπίδραση μεταξύ των πολιτικών ελέγχου της μετανάστευσης και των δικτύων διακίνησης. Όπως έχουν υποστηρίξει πολλές έρευνες, δεν είναι τα δίκτυα εκείνα που δημιουργούν την παράτυπη μετανάστευση, αλλά οι πολιτικές ελέγχου, οι οποίες δημιουργούν τον χώρο όπου και δρουν επαγγελματικά οι διακινητές. Τέταρτον, επισημαίνουμε ότι η παράτυπη μετανάστευση έχει συχνά λειτουργικό χαρακτήρα για τις αγορές εργασίας των χωρών προορισμού, ενώ οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης εμμέσως δημιουργούν το υπάκουο και φτηνό εργατικό δυναμικό που ορισμένες αγορές εργασίας έχουν ανάγκη, αντί να περιορίζουν το φαινόμενο της παράτυπης μετανάστευσης.

2.1 Μεικτές ροές ή μεικτά κίνητρα;

Οι νομικές κατηγορίες για τον χαρακτηρισμό των μεταναστών στις χώρες προορισμού τείνουν να παρουσιάζουν την παρατυπία ως μια συνθήκη «on-off» (Bommes and Sciortino, 2011b: 219). Ωστόσο, η άποψη αυτή συσκοτίζει τον πολύπλοκο και ρευστό χαρακτήρα της παρατυπίας που εμπεριέχεται στο φαινόμενο της μετανάστευσης και συνεπάγεται ένα ολόκληρο φάσμα κατηγοριών, το οποίο περιλαμβάνει διάφορους συνδυασμούς καθεστώτων διαμονής, εργασίας και συμμόρφωσης με τις εθνικές νομοθεσίες. Ο δυναμικός χαρακτήρας του καθεστώτος νομιμότητας εξηγείται καλύτερα από τον όρο «αναγκαία παρανομία», που χρησιμοποιείται για να περιγράψει καταστάσεις όπως αυτές που παρατηρούνται στη νότια Ευρώπη: μετανάστες που εισέρχονται στη χώρα χωρίς έγγραφα καταφέρνουν αργότερα να διευθετήσουν το καθεστώς τους, αλλά πάντα υπάρχει το ενδεχόμενο να επιστρέψουν στην παρατυπία, καθώς αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην ανανέωση των αδειών τους, π.χ. εξαιτίας της αδυναμίας να αποδείξουν επίσημα ότι εργάζονται (Triandafyllidou, 2010: 8). Η ρευστότητα του νομικού καθεστώτος, συνεπώς, δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τις ατομικές συνθήκες ή στρατηγικές ούτε από τις προϋποθέσεις εισόδου, αλλά σε μεγάλο βαθμό από τις αλλαγές στη μεταναστευτική πολιτική και τη δυναμική της αγοράς εργασίας. Σε περιόδους οικονομικής κρίσης, για παράδειγμα, ενώ οι θέσεις εργασίας λιγοστεύουν και η ανεργία αυξάνεται, οι άτυπες, υποαμειβόμενες και ανασφάλιστες θέσεις εργασίας μπορεί να πολλαπλασιάζονται. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι οι μετανάστες είναι ακόμη σε θέση να εργαστούν, μολονότι χάνουν το καθεστώς νόμιμης διαμονής, καθώς δεν είναι σε θέση να αποδείξουν ότι απασχολούνται.

Η παρατυπία αποτελεί μια νομική και πολιτική κατασκευή που απορρέει περισσότερο από τη μεταναστευτική νομοθεσία, παρά από αυτή καθαυτή την πράξη της διέλευσης των συνόρων χωρίς έγγραφα ή άδεια. Παρ' όλα αυτά, η παρατυπία, τόσο ως παράνομη είσοδος όσο και ως διαμονή χωρίς χαρτιά, θεωρείται «προσβολή της εθνικής κυριαρχίας, διότι αποτελεί απόδειξη ότι ένα έθνος

δεν έχει τον έλεγχο των συνόρων του» (Dauvergne, 2004: 598). Ως εκ τούτου, η πάταξη της παράτυπης μετανάστευσης μετατρέπεται, μεταξύ άλλων, σε θέμα νομιμοποίησης του κρατικού μηχανισμού: «Μπροστά στη μειωμένη δυνατότητα άσκησης πολιτικής σε θέματα οικονομίας και εμπορίου, στα στρατιωτικά θέματα και την εταιρική διαχείριση, η πάταξη της παράτυπης μετανάστευσης αντιπροσωπεύει μια ισχυρή επιβεβαίωση του κυριαρχικού ελέγχου» (Dauvergne, 2004: 600).

Οι διαδρομές της παράτυπης μετανάστευσης και οι δραστηριότητες των διακινητών κάνουν δυσδιάκριτες τις διάφορες κατηγορίες ανθρώπων που διασχίζουν τα διεθνή σύνορα. Στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν πρόσβαση στην ασφάλεια, είναι πιθανό οι πρόσφυγες να προσφύγουν στις υπηρεσίες των διακινητών, ενώ μετανάστες με κυρίως οικονομικά κίνητρα στην οδό του ασύλου, με την ελπίδα απόκτησης άδειας παραμονής (Koser, 2010: 183· βλ. επίσης Van Hear et al., 2009). Ο Van Hear (2009: 10) επισημαίνει ότι η «μεικτή μετανάστευση» συνδέεται κυρίως με την πολιτική ατζέντα στις (δυτικές) χώρες προορισμού, αντικατοπτρίζοντας τις ανησυχίες για την παράτυπη μετανάστευση και τα αβάσιμα αιτήματα ασύλου, την επιστροφή των απορριφθέντων αιτούντων άσυλο και μεταναστών χωρίς χαρτιά, στις χώρες καταγωγής. Εκτός από περιπτώσεις στις οποίες «πρόσφυγες και μετανάστες μετακινούνται μαζί, κάνοντας χρήση των ίδιων διαδρομών και μέσων μεταφοράς, αξιοποιώντας τις υπηρεσίες των ίδιων διακινητών», που έχουν στενούς δεσμούς στις χώρες διέλευσης και στις χώρες προορισμού, ο όρος «μεικτή μετανάστευση» μπορεί επίσης να αναφέρεται στον μεταβαλλόμενο χαρακτήρα της μετακίνησης κατά μήκος της διαδρομής (Van Hear et al., 2009: 9-10, 12).

Ο Koser (2008) περιγράφει την ανάμειξη των παράτυπων μεταναστευτικών διαδρομών και της λαθραίας διακίνησης Αφγανών και Πακιστανών προς τη Δύση: οι πρώτοι γενικά καταφέρνουν να πάρουν άσυλο στην Ε.Ε., ενώ οι δεύτεροι θεωρείται ότι έχουν οικονομικά κίνητρα. Παρομοίως, οι Van Hear et al. (2009), για να αναδείξουν το πώς οι πρόσφυγες συχνά χρησιμοποιούν τις καθιερωμένες διαδρομές μετανάστευσης και εμπορίου, παρουσιάζουν το παράδειγμα των Αφγανών που συνήθως ξεκινούν το ταξίδι τους προς την Ευρώπη από τα στρατόπεδα προσφύγων του Πακιστάν, ενώ πολλοί από αυτούς βρίσκουν καταφύγιο στο Ιράν και γίνονται οικονομικοί μετανάστες. Αυτή η δυναμική παρουσιάζεται, επίσης, στις μελέτες περιπτώσεων που ακολουθούν (βλ. ιδιαίτερα της Δημητριάδη (2015) για τους Αφγανούς και της Maroufouf (2015) για τους Γεωργιανούς).

Επιπλέον, δεν είναι πάντα σαφές αν τα βαθύτερα αίτια της μετακίνησης ή τα πρωταρχικά κίνητρα του μετανάστη εντάσσονται στην κατηγορία της «εκούσιας» ή «εξ ανάγκης» μετανάστευσης (βλ., επίσης, Ottonelli and Torresi, 2013). Τα κίνητρα της διεθνούς μετακίνησης είναι μεικτά και καθορίζονται από μια ποικιλία παραγόντων, συμπεριλαμβανομένης της προσπάθειας για βελτίωση της οικονομικής κατάστασης και των βιοτικών συνθηκών, καθώς και της αναζήτησης προστασίας από πολέμους, ανασφάλεια και διώξεις. Ανταποκρίνεται καλύτερα στην πραγματικότητα να μιλήσουμε για μια συνεχή κατηγορία, αντί για δύο σαφώς διακριτές κατηγορίες, των μεταναστών και των αιτούντων άσυλο (Schuster, 2015). Ακόμα και οι πρόσφυγες οι οποίοι εγκαταλείπουν την πατρίδα τους, προκειμένου να ξεφύγουν από διώξεις, διατηρούν έναν ορισμένο βαθμό εμπρόθετης δράσης (agency), ένα ορισμένο επίπεδο ελέγχου πάνω στις ζωές τους, τον οποίο ασκούν κατά τη λήψη της απόφασης για μετεγκατάσταση. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δεν σημαίνει και ότι η μετανάστευσή τους είναι εθελοντική. Η Schuster (2011, 2015) χρησιμοποιεί το παράδειγμα των Αφγανών μεταναστών και προσφύγων για να δείξει ότι στην πραγματικότητα υπάρχουν ανάμεικτα κίνητρα και θολές καταστάσεις, οι οποίες είναι δύσκολο να κωδικοποιηθούν και να τεθούν στα τακτοποιημένα κουτιά των πολιτικών μετανάστευσης και ασύλου που χαράσσονται στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική.

2.2 Οι μετανάστες ως δρώντες

Οι μετανάστες, φυσικά, δεν «ανταποκρίνονται» με λειτουργικό τρόπο στις αναπτυξιακές πιέσεις ή τις ανισότητες που τους «σπρώχνουν» μακριά από τις χώρες τους, ούτε και κατευθύνονται προς τις κοινωνίες υποδοχής προκειμένου να «ικανοποιήσουν» την εργασιακή ζήτηση. Οι δομικές συνθήκες στο μακροεπίπεδο μπορεί να θέτουν τις βάσεις για τη μετανάστευση, αλλά το υποκειμενικό ποιος, τότε, γιατί και πώς της μετανάστευσης παραμένει θέμα του ατόμου και της οικογένειας, όπως αυτά ενσωματώνονται στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό τους περιβάλλον. Η μελέτη της παράτυπης μετανάστευσης επαναπροσδιορίζει ένα από τα παλαιότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κοινωνικές επιστήμες: τη σχέση μεταξύ ανθρώπινης δράσης και κοινωνικής δομής. Ο τρόπος με τον οποίο η δομή πραγματώνεται με τη μεσολάβηση του ατόμου δεν είναι απλώς ένα ζήτημα στάθμισης των ευκαιριών και των περιορισμών, αλλά μια σύνθετη αλληλεπίδραση δυναμικών πρακτικών, στρατηγικών επιβίωσης, ατομικών ταυτοτήτων, καθώς και πολλαπλών τρόπων κινητοποίησης του κοινωνικού, υλικού και πολιτισμικού κεφαλαίου.

Ο ρόλος του κεφαλαίου στη μετανάστευση είναι ιδιαίτερα σημαντικός και, όπως θα υποστηρίξουμε αργότερα, οι μετανάστες καταφέρνουν όχι μόνο να κινητοποιήσουν, αλλά και να μετατρέψουν τη μια μορφή κεφαλαίου σε άλλη (βλ. επίσης Van Hear, 2014), χρησιμοποιώντας, για παράδειγμα, τα κοινωνικά τους δίκτυα, προκειμένου να εξασφαλίσουν δωρεάν πέρασμα με τους διακινητές, ή κινητοποιώντας το συγγενικό τους δίκτυο, προκειμένου να συλλέξουν χρήματα για την πληρωμή του ταξιδιού τους και την εξεύρεση εργασίας. Στην πραγματικότητα, αυτό που μετράει είναι το συνολικό κεφάλαιο που συσσωρεύει και καταφέρνει να κινητοποιήσει ο μετανάστης. Το κεφάλαιο δεν πρέπει να εκληφθεί ως περιορισμένο και συγκεκριμένο: ο μετανάστης σε κίνηση μπορεί ακόμα και να δημιουργήσει νέο κεφάλαιο, όχι μόνο δουλεύοντας και κερδίζοντας χρήματα, αλλά και οικοδομώντας νέους συσχετισμούς, αποκτώντας και δίνοντας (ή αποκρύπτοντας) πληροφορίες, φέρνοντας ανθρώπους σε επαφή, ακόμα και αποκτώντας νέες δεξιότητες.

Η δράση των μεταναστών ασκείται σε πρώτη φάση με τη συμμετοχή τους στη χωρική κινητικότητα ως μέσο κοινωνικής κινητικότητας (Bommes and Sciortino, 2011), και αυτό συχνά αποτελεί, εξ αρχής, μια συλλογική οικογενειακή απόφαση (Stark, 1991). Πώς όμως εμπλέκονται οι άνθρωποι σε καταστάσεις που τους αφήνουν μετέωρους, συχνά για μεγάλο χρονικό διάστημα και με αμφιλεγόμενα αποτελέσματα; Πώς παίρνουν αποφάσεις οι οποίες συνεπάγονται τεράστιο κόστος και κινδύνους που ξεφεύγουν από τον έλεγχό τους; Πώς κάνουν το βήμα να γίνουν «παράνομοι» και πώς διαπραγματεύονται κάτι τέτοιο;

Δεν υπάρχουν απλές απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά. Φυσικά, μπορεί να πει κανείς ότι «οι άνθρωποι ρισκάρουν, επειδή προσπαθούν απελπισμένα να ξεφύγουν από τη φτώχεια και την καταπίεση, επειδή οι πολιτικές αλλαγές τους αφήνουν ελάχιστες επιλογές, ή επειδή έχουν ενεργά στρατολογηθεί από τη “βιομηχανία της μετανάστευσης”» (Koser, 2010: 189). Επιπλέον, το ζήτημα των πληροφοριών παίζει κομβικό ρόλο στην όλη διαδικασία: σχετικά με το κόστος και τους κινδύνους που συνεπάγονται τα παράτυπα ταξίδια, σχετικά με τους κινδύνους της παράτυπης διάσχισης των συνόρων ή σχετικά με τις συνθήκες στις χώρες προορισμού. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Koser (2010), τίποτα από τα παραπάνω δεν εξηγεί το γιατί και πώς κάποιος αποφασίζει να μεταναστεύσει με παράτυπο τρόπο.

Και όμως, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι μετανάστες δεν υποτάσσουν παθητικά τον εαυτό τους στην εκμετάλλευση αδίστακτων διακινητών. Αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να αγνοήσει κανείς την πραγματικότητα των πολυάριθμων ανθρώπινων τραγωδιών που εμπλέκονται στον κόσμο της λαθραίας διακίνησης ανθρώπων, του trafficking, των παράτυπων συνοριακών διελεύσεων, αλλά να έχει υπόψη του ότι, ταυτόχρονα, οι μετανάστες είναι –σε μεταβαλλόμενο βαθμό– αυτόνομοι και

αλληλεπιδρούν με τους διακινητές με διάφορους τρόπους, χωρίς να αποκλείονται ακόμα και οι σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ τους (Van Liempt, 2007· Khosravi, 2007· Koser, 2008, 2010· Triandafyllidou and Maroukis, 2012).

Οι παράτυποι μετανάστες αναπτύσσουν διάφορες στρατηγικές επιβίωσης, προκειμένου να αποκρύψουν το νομικό καθεστώς τους, ή ακόμα και για να το χρησιμοποιήσουν προς όφελός τους. Ο Engbersen (2001) περιγράφει μια σειρά τέτοιων στρατηγικών: από το να λειτουργούν στρατηγικά στον δημόσιο χώρο και να αντιστέκονται στο βλέμμα του κράτους, μέχρι να γίνονται αόρατοι, να παντρεύονται πολίτες ή νόμιμα διαμένοντες, τις περισσότερες φορές μέσα από τις εγκατεστημένες εθνοτικές κοινότητες, να διαχειρίζονται την ταυτότητα και την εθνικότητά τους, π.χ. με την αγορά, ενοικίαση και πώληση διαβατηρίων και άλλων (πλαστών ή πραγματικών) εγγράφων (βλ. Vasta, 2008). Είναι πιθανό, ακόμα και στην περίπτωση της αγοράς εργασίας, οι μετανάστες, εκτός του ότι περιορίζονται από το καθεστώς τους, να το διαχειρίζονται (Anderson, 2008).

2.3 Πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης και δίκτυα διακίνησης

Η παρούσα έρευνα βασίζεται σε δύο διακρίσεις σε σχέση με τις πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης (βλ. επίσης Vogel, 2000· Triandafyllidou and Ambrosini, 2011). Πρώτον, πρέπει να κάνουμε τη διάκριση μεταξύ των εξωτερικών και των εσωτερικών πολιτικών για τη μετανάστευση: εξωτερικές μεταναστευτικές πολιτικές είναι εκείνες που απευθύνονται σε δυνητικούς μετανάστες, έξω από τα σύνορα ενός κράτους, ενώ οι εσωτερικές μεταναστευτικές πολιτικές αφορούν τους μετανάστες που βρίσκονται ήδη εντός των συνόρων της χώρας. Δεύτερον, οι πολιτικές ελέγχου της παράτυπης μετανάστευσης μπορούν να διακριθούν με βάση το κατά πόσο ακολουθούν τη στρατηγική της «περίφραξης» ή της «φύλαξης»: οι στρατηγικές φύλαξης αποσκοπούν στον περιορισμό της νόμιμης πρόσβασης σε ένα κράτος και τους θεσμούς του, ενώ τα μέτρα περίφραξης στοχεύουν ενεργά στη σύλληψη και απέλαση παράτυπων μεταναστών. Συνήθως, η φύλαξη περιλαμβάνει ελέγχους των εγγράφων των ανθρώπων που επιδιώκουν να εισέλθουν σε μια χώρα ή που εισέρχονται οικειοθελώς, ενώ η περίφραξη περιλαμβάνει την ανίχνευση προσώπων που κρύβονται και την προσπάθεια αποτροπής εκείνων που επιδιώκουν να εισέλθουν χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα.

Οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης παράγουν μια σειρά ανεπιθύμητα αποτελέσματα και απρόβλεπτες συνέπειες. Από την πλευρά των μεταναστών, οι συνέπειες περιλαμβάνουν αυξημένα ρίσκα και κινδύνους, αλλά και κόστη, αυξημένες πιθανότητες παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων και εκμετάλλευσης, προσφυγή σε άτυπα και μερικές φορές εγκληματικά δίκτυα, αλλά και μεγαλύτερη τάση μόνιμης εγκατάστασης, καθώς και βοήθεια και στήριξη από εθνοτικές κοινότητες. Ως προς τα δίκτυα λαθραίας διακίνησης, μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι όλο και περισσότερο επαγγελματοποιούνται και γίνονται αντικείμενο εμπορευματοποίησης, με μεγαλύτερη εμπλοκή του οργανωμένου εγκλήματος. Από την πλευρά των κρατών, οι συνέπειες αφορούν το αυξανόμενο κόστος των συνοριακών ελέγχων και την ένταση του ηθικού πανικού σε σχέση με τη μετανάστευση, κάτι που έχει απρόβλεπτα αποτελέσματα σε μια εποχή γενικευμένης κρίσης (Duvell, 2006).

Έρευνες στο θέμα της διακίνησης ανθρώπων «έχουν τεκμηριώσει τη δημιουργικότητα των παράτυπων υποδομών μετανάστευσης και τη σχέση τους με τα ευρύτερα μεταναστευτικά συστήματα» (Bommes and Sciortino, 2011b: 221), η οποία πλέον γίνεται αποδεκτή ως μια νέα «ενδιάμεση δομή» (Van Liempt, 2007), διαλύοντας τον μύθο της εγκληματικότητας που ελέγχεται από τη μαφία και ταυτίζει τη διακίνηση με την εμπορία ανθρώπων (Triandafyllidou and Maroukis, 2012). Επιπλέον, μια σειρά έρευνες, σε αντίθεση με παλαιότερες εγκληματολογικές μελέτες που θεωρούσαν ότι οι διακινητές είναι οι μοναδικοί ενεργοί φορείς σε αυτήν τη διαδικασία (Ruggiero,

1997), αλλά και με πρωτότυπες αναφορές για τη διακίνηση ως επιχείρηση (Salt and Stein, 1997), έχουν εδραιώσει μια νέα αντίληψη για τους μετανάστες: τους αντιμετωπίζουν ως δρώντες που αναπτύσσουν πολλαπλές αλληλεπιδράσεις με εκείνους που παρέχουν τις υπηρεσίες, ενώ τονίζουν ότι η εμπιστοσύνη μεταξύ των μεταναστών και των διακινητών, αλλά και εντός του συστήματος της λαθραίας διακίνησης είναι υψίστης σημασίας (Triandafyllidou and Maroukis, 2012· Van Liempt, 2007).

Οι Doomernik and Kyle (2004) εξηγούν την αύξηση της λαθραίας διακίνησης ανθρώπων ως αποτέλεσμα, πρώτον, των αυξανόμενων δυσκολιών στα συνοριακά σημεία διέλευσης και εισόδου στις χώρες προορισμού και διέλευσης, και, δεύτερον, της επιβολής ελέγχων των συνόρων και της μετανάστευσης. Υπ' αυτή την έννοια, η διακίνηση είναι προϊόν των κρατικών πολιτικών. Η αύξηση των επενδύσεων για την καταπολέμηση της διακίνησης, σε συνδυασμό με την ποινικοποίηση της παράτυπης μετανάστευσης και των μεταναστών χωρίς χαρτιά, έχει οδηγήσει στην «ενθάρρυνση της παράτυπης μετανάστευσης» και στην αυξανόμενη εμπλοκή του οργανωμένου εγκλήματος (Doomernik and Kyle, 2004: 270, 271). Ο Van Liempt (2007: 14), ενώ συμφωνεί ότι η αύξηση της διακίνησης ανθρώπων είναι αποτέλεσμα της ενίσχυσης των ελέγχων, αμφισβητεί τις συμβατικές παραδοχές που συνδέουν τη διακίνηση με την αύξηση του ρυθμού μετανάστευσης. Η διακίνηση, αντί να δημιουργεί αυτή καθαυτή την παράτυπη μετανάστευση, κάνει ουσιαστικά δυσδιάκριτες τις διάφορες κατηγορίες μεταναστών και αιτούντων άσυλο. Οι μετανάστες, από την πλευρά τους, καταφεύγοντας σε αυτού του είδους τις παράνομες υπηρεσίες, συχνά δεν αντιλαμβάνονται τον εγκληματικό χαρακτήρα αυτής της μορφής ταξιδιού, «παρόλο που γνωρίζουν πολύ καλά ότι η διαδικασία δεν είναι νόμιμη» (Doomernik and Kyle, 2004: 268).

2.4 Μη νόμιμη μετανάστευση και ένταξη στην αγορά εργασίας

Βασική για την ένταξη των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής είναι η αγορά εργασίας· ωστόσο, χωρίς τα απαραίτητα έγγραφα, οι παράτυποι μετανάστες στις περισσότερες περιπτώσεις αποδέχονται οποιαδήποτε εργασία με οποιονδήποτε μισθό, χωρίς ασφάλεια και συνδικαλιστική εκπροσώπηση. Ο Portes είχε υποστηρίξει πριν από τέσσερις σχεδόν δεκαετίες σχετικά με την περίπτωση των Μεξικανών μεταναστών στις ΗΠΑ, ότι η μη νόμιμη μετανάστευση δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως πρόβλημα, αλλά μάλλον ως λύση σε ένα πρόβλημα (1978: 470), και συγκεκριμένα στην αναντιστοιχία μεταξύ της οικονομικής ζήτησης και της μεταναστευτικής πολιτικής. Ο Baldwin-Edwards (2008) επιβεβαίωσε ότι το ίδιο ισχύει και σήμερα, σε όλο τον αναπτυσσόμενο κόσμο, και σε μεγάλο βαθμό στην Ευρώπη. Αυτό δεν υποδηλώνει, απαραίτητως, ότι υπάρχει συγκεκριμένα ζήτηση για παράτυπους μετανάστες, αλλά για εργάτες πρόθυμους να εργαστούν υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες και με τους παρεχόμενους μισθούς (Anderson and Ruhs, 2012: 24). Σε περιόδους οικονομικής άνθησης μάλιστα, αυτό εμμέσως μπορεί να είναι και εγγενές χαρακτηριστικό των περιοριστικών πολιτικών για τη μετανάστευση, ακόμη και αν δεν γίνεται ρητά παραδεκτό μέχρι να εφαρμοστεί κάποιο πρόγραμμα αμνήστευσης ή νομιμοποίησης. Αναλογιζόμενος την περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου, ο Anderson (2007) υπογραμμίζει την αντίφαση μεταξύ του αυστηρού ελέγχου που ασκείται στους μετανάστες εργάτες και της υπερ-ευέλικτης εργασίας που αυτοί παρέχουν, και διερωτάται κατά πόσον ο έλεγχος της μετανάστευσης είναι στην πραγματικότητα μια βάνα που ρυθμίζει την εισοδο ή, ακριβέστερα, ένα καλούπι που κατασκευάζει ορισμένους τύπους εργατών. Επομένως, η εξάρτηση από την εργασία των μεταναστών μπορεί να αποτελεί πολιτική επιλογή που εξυπηρετεί την εγχώρια ζήτηση στην αγορά εργασίας και τα συμφέροντα των εργοδοτών (Anderson and Ruhs, 2012). Η καταπολέμηση της παράτυπης μετανάστευσης, με στόχο την εξάλειψή της, δεν φαίνεται να αξίζει το κόστος σε υλικούς και ανθρώπινους πόρους ή ακόμα και σε ό,τι αφορά τις πολιτικές ελευθερίες (Martin, 2003).

Συνεπώς, η ανοχή της παράτυπης μετανάστευσης δεν αντανακλά ούτε την ανικανότητα ενός κράτους να ελέγξει πλήρως τις μετακινήσεις ούτε την αναποτελεσματική ρύθμιση της αγοράς εργασίας, αλλά το γεγονός ότι «οι επίσημα εκπεφρασμένες πολιτικές μπορεί να διαφέρουν από τις πραγματικές προθέσεις» (Pécoud and Guchteneire, 2005: 5). Οι προθέσεις αυτές μπορεί να βασίζονται ακόμη και σε συνειδητές εκτιμήσεις κόστους-οφέλους, υποθέτοντας, για παράδειγμα, ότι οι κεφαλαιοκράτες και οι ειδικευμένοι εργάτες έχουν περισσότερα να κερδίσουν από ό,τι έχουν να χάσουν οι ανειδίκευτοι εργάτες (π.χ. από την άποψη της μείωσης των μισθών), ή λαμβάνοντας υπόψη τις θετικές επιπτώσεις της άτυπης εργασίας, όπως η αύξηση της παραγωγικότητας, η επιβίωση των μικρών επιχειρήσεων, η αύξηση της απασχόλησης κλπ. (Jahn and Straubhaar, 1998: 28). Επειδή τις τελευταίες δεκαετίες τα επίσημα προγράμματα μετανάστευσης στις αναπτυγμένες χώρες έχουν στόχο, κατά κύριο λόγο, να προσελκύσουν ειδικευμένους (και συνήθως υψηλής ειδίκευσης) μετανάστες, αναγνωρίζοντας επισήμως αυτή την πλευρά της ζήτησης, το τμήμα της ζήτησης που αφορά την ανειδίκευτη ή χαμηλής ειδίκευσης εργασία παραμένει παραμελημένο, και ικανοποιείται στο περιθώριο του συστήματος μέσω της ανοχής της παράτυπης μετανάστευσης.

Οι παράτυποι μετανάστες συνήθως απαντώνται σε περιοχές, κλάδους ή επιχειρήσεις που χαρακτηρίζονται τόσο από τη ζήτηση για φτηνή και ευέλικτη εργασία όσο και από την τάση να διαφεύγουν από τους κανονισμούς και τους ελέγχους: σε πολυ-εθνοτικές πόλεις και αγροτικές περιοχές, στον κατασκευαστικό κλάδο, στον τουρισμό και την παροχή προσωπικών υπηρεσιών, στις μικρές επιχειρήσεις και στα νοικοκυριά (Duvell, 2006). Στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, που εν πολλοίς εξαρτώνται από εποχιακές δραστηριότητες (οικοδομή, τουρισμός, γεωργία), η εκτεταμένη μαύρη οικονομία έχει αποτελέσει πόλο έλξης για τις παράτυπες μεταναστευτικές μετακινήσεις των τελευταίων δύο δεκαετιών (Reyneri, 2003).

Στην Ευρώπη, η παράτυπη μετανάστευση αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας (Bommes and Sciortino, 2011a: 16), όχι μόνο επειδή το κράτος πρόνοιας μπορεί να αποτελεί, διεθνώς, μαγνήτη για τους μετανάστες, αλλά κυρίως επειδή η εργασία των μεταναστών, και ιδίως των μεταναστριών, ανταποκρίνεται στη ζήτηση εργασίας που εμφανίζεται στον τομέα της πρόνοιας. Συγκεκριμένα, η γήρανση του ευρωπαϊκού πληθυσμού έχει κοινωνικές και δημοσιονομικές επιπτώσεις, ενώ η ενσωμάτωση των γυναικών στο εργατικό δυναμικό που συνέβη τις προηγούμενες δεκαετίες και οι επακόλουθες αλλαγές στις σχέσεις των δύο φύλων και τον οικογενειακό καταμερισμό των εργασιών δημιουργούν ένα κενό, το οποίο προηγουμένως κάλυπτε η μη αμειβόμενη εργασία των γυναικών, στην οικιακή σφαίρα. Σε συνδυασμό με τις περικοπές του προϋπολογισμού στο πλαίσιο των πολιτικών λιτότητας τα τελευταία χρόνια, τέτοιοι μετασχηματισμοί οδηγούν σε σοβαρά ελλείμματα κοινωνικής πρόνοιας, τα οποία με τη σειρά τους δημιουργούν ζήτηση για εργαζομένους σε μη παραγωγικές δραστηριότητες, όπως αυτές που αφορούν μια μεγάλη γκάμα οικιακών εργασιών και εργασιών φροντίδας. Καθώς είναι εξ ορισμού δύσκολο να ρυθμιστούν επίσημα, αυτές οι δραστηριότητες συχνά δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των επίσημων οικονομικών ρυθμίσεων (Ambrosini, 2013).

Ο Piore (1979) έχει παρατηρήσει ότι ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας στις προηγμένες οικονομίες αποτελεί τη βασική μεταβλητή για να καταλάβει κανείς τη διατήρηση της απασχόλησης των μεταναστών, παρά τα υψηλά και αυξανόμενα ποσοστά ανεργίας. Τριάντα πέντε χρόνια αργότερα, τόσο η παράτυπη μετανάστευση όσο και η άτυπη εργασία σχετίζονται με τον κατακερματισμό των παγκόσμιων αγορών εργασίας (Solimano, 2010). Σύμφωνα με τον Baldwin-Edwards (2008: 1452), «οι μετανάστες καλύπτουν σήμερα τα περιθώρια σε έντονα κατακερματισμένες αγορές εργασίας», ενώ η οικονομική περιθωριοποίηση είναι αυτή ακριβώς που οδηγεί «στην κοινωνικοπολιτική αντίληψη ότι οι μετανάστες δεν είναι πλέον απαραίτητοι – παρά την επίμονη ζήτηση για τις υπηρεσίες τους».

Αφού παρουσιάσαμε το αναλυτικό πλαίσιο που αποτελεί τη βάση της παρούσας μελέτης, στην επόμενη ενότητα θα προχωρήσουμε σε μια επισκόπηση του ελληνικού πλαισίου, του μεγέθους και των χαρακτηριστικών της παράτυπης μετανάστευσης και του ασύλου, των αριθμών και των ροών, καθώς και του ισχύοντος πολιτικού πλαισίου εντός του οποίου τοποθετούνται οι μελέτες περιπτώσεων.

3. Η περίπτωση της Ελλάδας: Μη νόμιμη μετανάστευση και άσυλο

Περίπου το 8,5% του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας είναι αλλοδαποί. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2011, στην Ελλάδα ζούσαν 713.000 υπήκοοι τρίτων χωρών και 199.000 πολίτες της Ε.Ε. (μη Έλληνες), αντιπροσωπεύοντας αντίστοιχα 6,5% και 1,8% του συνολικού εγκατεστημένου πληθυσμού. Οι πολυπληθέστερες εθνικότητες (συμπεριλαμβανομένων και πολιτών της Ε.Ε.) ήταν οι Αλβανοί (480.000), οι Βούλγαροι (75.000), οι Ρουμάνοι (46.000), οι Πακιστανοί (34.000), οι Γεωργιανοί (27.000), οι Ουκρανοί (17.000) και οι Πολωνοί (14.000).

Πίνακας 1: Πληθυσμός αλλοδαπών σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Απογραφής, Ελλάδα, 2011

	Μέγεθος αλλοδαπού πληθυσμού	% επί του συνολικού πληθυσμού
Συνολικός πληθυσμός υπηκόων τρίτων χωρών	713.000	6,59
Συνολικός πληθυσμός Ε.Ε. (μη Έλληνες)	199.000	1,84
Συνολικός μεταναστευτικός πληθυσμός	912.000	8,43
Συνολικός πληθυσμός της χώρας	10.815,197	100,00

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (ΕΛΣΤΑΤ), Γενική Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 2011, στοιχεία δημοσιευμένα τον Σεπτέμβριο του 2013.

Η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από σχετικά υψηλά ποσοστά αριθμών και ροών παράτυπων μεταναστευτικών πληθυσμών στη διάρκεια των τελευταίων 25 χρόνων. Η εξέλιξη των εκτιμώμενων εισροών παράτυπων μεταναστών (όπως έχει καταγραφεί μέσω των συλλήψεων σε παραμεθόριες περιοχές) παρουσιάζει διακυμάνσεις (βλ. Πίνακα 2). Η πιο αξιοσημείωτη μείωση συναντάται στα ελληνοαλβανικά σύνορα από το 2011 και μετά, και ιδιαίτερα το συγκεκριμένο έτος – γεγονός που συνδέεται στενά με την απαλλαγή των Αλβανών υπηκόων οι οποίοι εισέρχονται στην Ε.Ε. για διάστημα μικρότερο των 90 ημερών από την υποχρέωση απόκτησης βίζας (από τον Δεκέμβριο του 2010). Οι συλλήψεις Αλβανών αυξήθηκαν και πάλι κατά τη διάρκεια του 2014 και στις αρχές του 2015, αλλά σχεδόν όλοι επέστρεψαν αμέσως στην Αλβανία.

Όσον αφορά τα «καυτά» ελληνικά/εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε., και ιδίως με την Τουρκία, οι τάσεις δείχνουν ότι τα ελληνοτουρκικά χερσαία και θαλάσσια σύνορα ακολουθούν τη μηχανική των ρευστών: όταν αυξάνονται οι εισροές στα χερσαία σύνορα μειώνονται στα θαλάσσια, και αντιστρόφως: όταν οι διελεύσεις των χερσαίων συνόρων εγκαταλείπονται (προς το τέλος του 2010 και από το 2011), οι εισροές στα νησιά αυξάνονται. Σίγουρα, αυτές οι τάσεις επηρεάζονται έντονα από τις γεωπολιτικές εξελίξεις στην περιοχή μετά την Αραβική Άνοιξη το 2011, και ιδιαίτερα την

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

κατάρρευση του καθεστώτος της Λιβύης, τον πόλεμο στη Συρία, καθώς και τη συνολική αστάθεια και σύγκρουση στη Μέση Ανατολή, οι οποίες έχουν μετασχηματίσει τις διαδρομές της παράτυπης μετανάστευσης και του ασύλου σε όλη τη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μεσόγειο. Έτσι, ενώ το 2012-2013 η Ιταλία έφερε το βάρος των εξελίξεων αυτών (δεδομένου ότι η κατάρρευση του κράτους και η ανομία στη Λιβύη διευκόλυνε τη λειτουργία των δικτύων των διακινητών που μετέφεραν μετανάστες από τη Λιβύη προς την Ιταλία και τη Μάλτα), κατά τη διάρκεια του 2014 και τους πρώτους μήνες του 2015 τη σκυτάλη παίρνει η Ελλάδα: οι αριθμοί των αφίξεων στα νησιά του Αιγαίου έχουν αυξηθεί δραματικά. Από 2.500 το 2013 ξεπέρασαν τις 42.000 το 2014, και τις 430.000 από τις αρχές του 2015 έως τον Οκτώβριο (με βάση τα στοιχεία της UNHCR). Μια τετραπλάσια περαιτέρω αύξηση καταγράφεται αν συγκρίνουμε τους πρώτους τρεις μήνες του 2014 με τους πρώτους τρεις μήνες του 2015 (12.643 συλλήψεις στα ελληνοτουρκικά θαλάσσια σύνορα μεταξύ Ιανουαρίου και Μαρτίου 2015, σε σύγκριση με 3.324 συλλήψεις κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου το 2015).

Πίνακας 2: Συλλήψεις παράτυπων μεταναστών, ανά σύνορο (2007-2014)

Συλλήψεις	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
Ελληνοαλβανικά σύνορα	42.897	39.267	38.164	33.979	11.743	10.927	10.413	9.290
Σύνορα Ελλάδας-ΠΓΔΜ	2.887	3.459	2.355	1.589	1.003	1.168	1.041	1.216
Ελληνοβουλγαρικά σύνορα	966	1.795	1.258	983	636	365	505	780
Χερσαία ελληνοτουρκικά σύνορα	16.789	14,461	8.787	47.088	54.974	30.433	1.122	1.914
Υδάτινα ελληνοτουρκικά σύνορα	16.781	30.149	27,685	6.204	814	3.610	2.525	42.651
Κρήτη	2.245	2.961	2.859	2.444	1.640	2.834	2.557	3.093
Υπόλοιπη χώρα	29.799	54.245	45.037	40.237	29.372	31.151	16.253	18.219
ΣΥΝΟΛΟ	112.364	146.337	126.145	132.524	99.368	76.878	34.416	77.163

Σημείωση: τα στοιχεία αφορούν συλλήψεις, κι όχι ανθρώπους, και άρα εάν το ίδιο άτομο έχει συλληφθεί δύο φορές μετράει ως δύο.

Πηγή: Στοιχεία Ελληνικής Αστυνομίας,

http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27..%27&perform=view&id=50610&Itemid=1240&lang=

Εξετάζοντας πιο προσεκτικά τις εθνικότητες των μεταναστών που συλλαμβάνονται στην Ελλάδα επειδή δεν έχουν νομιμοποιητικά έγγραφα, παρατηρούμε ότι οι Σύροι (που εισέρχονται για πρώτη φορά στις πρώτες πέντε θέσεις το 2012, ανεβαίνοντας στη δεύτερη θέση το 2013), αποτελούν τη μεγαλύτερη ομάδα το 2014, και αντιπροσωπεύουν το 3/4 του συνόλου των συλλήψεων στα ελληνοτουρκικά θαλάσσια σύνορα (32.000 από 42.000). Οι Αφγανοί παραμένουν μια σημαντική ομάδα, αν και με πολύ λιγότερες συλλήψεις σε σχέση με την περίοδο 2009-2012, οι οποίες αυξάνονται και πάλι (σε 12.901) το 2014. Τα στοιχεία αυτά υποδεικνύουν ότι έχει ανακοπεί ο αριθμός αφίξεων Αφγανών, ενώ και μέρος όσων είχαν ήδη έρθει έχουν μετακινηθεί σε κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι Πακιστανοί έχουν επίσης μειωθεί σε απόλυτους αριθμούς (από σχεδόν 20.000 το 2011 σε περίπου 2.000 το 2014), παρόλο που παραμένουν εντός των πέντε πρώτων εθνικοτήτων όσον αφορά στις συλλήψεις.

Πίνακας 3: Συλλήψεις παράτυπων μεταναστών στην Ελλάδα (στα σύνορα και στο εσωτερικό της χώρας, σε σχέση με τις πέντε κύριες εθνικότητες, 2009-2014)

2009		2010		2011		2012		2013		2014	
ΑΛΒΑΝΙΑ	63.563	ΑΛΒΑΝΙΑ	50.175	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	28.528	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	16.584	ΑΛΒΑΝΙΑ	15.389	ΣΥΡΙΑ	32.520
ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	17.828	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	28.299	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	19.975	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	11.136	ΣΥΡΙΑ	8.517	ΑΛΒΑΝΙΑ	16.751
ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ	10.763	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	8.830	ΑΛΒΑΝΙΑ	11.333	ΑΛΒΑΝΙΑ	10.602	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	6.412	ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ	12.901
ΣΟΜΑΛΙΑ	7.710	ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ	7.561	ΜΠΑΝΓΚΛΑΝΤΕΣ	5.416	ΣΥΡΙΑ	7.927	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	3.982	ΠΑΚΙΣΤΑΝ	3.621
ΙΡΑΚ	7.662	ΑΛΓΕΡΙΑ	7.336	ΑΛΓΕΡΙΑ	5.398	ΜΠΑΝΓΚΛΑΝΤΕΣ	7.863	ΜΠΑΝΓΚΛΑΝΤΕΣ	1.524	ΣΟΜΑΛΙΑ	1.876

Πηγή: Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη (goo.gl/iqDf7b).

Από το 2009, η Ελλάδα έχει γίνει δυστυχώς γνωστή στην Ευρώπη για την αποτυχία του συστήματος ασύλου, το οποίο χαρακτηρίζεται από ανεπαρκείς διαδικασίες επεξεργασίας των αιτήσεων, καθώς και έλλειψη πολιτικής βούλησης για να βελτιωθούν τα πράγματα: αδυναμία πρόσβασης στις απαραίτητες υπηρεσίες για την υποβολή αίτησης, έλλειψη πληροφόρησης στις παραμεθόριες περιοχές, την ώρα της σύλληψης ή μετά την κατάθεση της αίτησης, λήψη αποφάσεων κυρίως με βάση την –ασφαλή ή μη ασφαλή– χώρα καταγωγής, ανυπαρξία ουσιαστικών συνεντεύξεων ασύλου, κακοδιαχείριση της συνολικής διαδικασίας από τους αστυνομικούς που δεν λαμβάνουν καμία εκπαίδευση για το άσυλο. Επιπλέον, σημαντική ανησυχία προκαλούν οι απάνθρωπες και εξευτελιστικές συνθήκες κράτησης των αιτούντων άσυλο των οποίων οι αιτήσεις εκκρεμούν, καθώς και το γεγονός ότι όταν απελευθερώνονται λαμβάνοντας τη «ροζ κάρτα» (προσωρινή άδεια, που τους επιτρέπει να παραμείνουν στην Ελλάδα όσο διάστημα γίνεται η επεξεργασία της αίτησής τους, και ανανεώνεται κάθε έξι μήνες) δεν τους παρέχεται καμία βοήθεια.¹

Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, που ήρθε στην εξουσία τον Νοέμβριο του 2009, επανεξέτασε την διαδικασία για τα εκκρεμή από το προηγούμενο σύστημα αιτήματα ασύλου και εισήγαγε τον Νόμο 3907/2011, δημιουργώντας τη Νέα Υπηρεσία Ασύλου, την Επιτροπή Προσφυγών και την Υπηρεσία Πρώτης Υποδοχής. Στο προηγούμενο σύστημα εκκρεμούσαν, μέχρι το καλοκαίρι του 2013, 45.000 αιτήσεις. Αρχικά οι εκκρεμείς υποθέσεις μειώθηκαν σε 5.000 μέχρι τον Ιανουάριο του 2014 και είναι πιθανό να έχουν εξαλειφθεί όλες τη στιγμή της συγγραφής του παρόντος κειμένου (Ιούνιος 2015), παρόλο που υπήρξαν σημαντικές δυσκολίες στην επεξεργασία των εκκρεμών αιτήσεων, συμπεριλαμβανομένων πρακτικών προβλημάτων σχετικά με την έγκαιρη ενημέρωση των αιτούντων. Η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ στην Ελλάδα² έχει επιστήσει την προσοχή στον κίνδυνο να μην έχουν γίνει σεβαστά τα δικαιώματα των αιτούντων των εκκρεμών υποθέσεων.

¹ Η Ελλάδα είχε βρεθεί στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος λόγω της συνεχιζόμενης αδυναμίας της να παράσχει αποτελεσματική προστασία στους αιτούντες άσυλο που φτάνουν στη χώρα, και πρέπει να εξεταστούν εντός της ελληνικής επικράτειας, σύμφωνα με τον Κανονισμό Δουβλίνο II. Ήδη στις 31 Ιανουαρίου 2009, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχε ξεκινήσει διαδικασία επί παραβάσει εναντίον της Ελλάδας, λόγω της αποτυχίας της να εφαρμόσει τον Κανονισμό Δουβλίνο II, παραπέμποντας τη χώρα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η παράβαση αφορούσε κυρίως το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν διέθετε νομικές εγγυήσεις για την ουσιαστική εξέταση των αιτημάτων ασύλου. Στις 21 Ιανουαρίου 2011 το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ) διαπίστωσε ότι, λόγω του διαλυμένου συστήματος ασύλου στην Ελλάδα και των άθλιων συνθηκών κράτησης, η επιστροφή από το Βέλγιο στην Ελλάδα (σύμφωνα με τον Κανονισμό Δουβλίνο II), το 2009, ενός Αφганού αιτούντος άσυλο είχε παραβιάσει την αρχή της απαγόρευσης της απάνθρωπης μεταχείρισης, και του στέρησε αποτελεσματικά ένδικα μέσα (Triandafyllidou and Dimitriadi, 2011).

² Για περισσότερες λεπτομέρειες και αξιολόγηση της λειτουργίας του νέου συστήματος, καθώς και της επεξεργασίας των εκκρεμών από το παλιό σύστημα υποθέσεων βλ. goo.gl/wqMKkO, 27.4.2015.

Πίνακας 4: Ποσοστά απόδοσης καθεστώτος ασύλου στους αιτούντες, εξέταση πρώτου βαθμού, 2^ο εξάμηνο 2013

Εξέταση πρώτου βαθμού – Ποσοστά αναγνώρισης (εξέταση αιτήματος επί της ουσίας) Ιούνιος 2013-Δεκέμβριος 2013		
Προσφυγικό Καθεστώς	229	11%
Επικουρική Προστασία	92	4,4%
Απορριπτικές	1.757	84,6%
Σύνολο	2.078	100%

Σημείωση: Τα στοιχεία παρέιχε η Υπηρεσία Ασύλου κατόπιν αίτησης (Αύγουστος 2014).

Πίνακας 5: Ποσοστά απόδοσης καθεστώτος ασύλου στους αιτούντες, εξέταση πρώτου βαθμού, Ιανουάριος-Αύγουστος 2014

Εξέταση πρώτου βαθμού – Ποσοστά αναγνώρισης (εξέταση αιτήματος επί της ουσίας) Ιανουάριος-Ιούνιος 2014		
Προσφυγικό Καθεστώς	531	17,4%
Επικουρική Προστασία	232	7,6%
Απορριπτικές	2.294	75,0%
Σύνολο	3.057	100%

Σημείωση: Τα στοιχεία παρέιχε η Υπηρεσία Ασύλου κατόπιν αίτησης (Αύγουστος 2014).

Η αλλαγή της πολιτικής ασύλου στην Ελλάδα έχει οδηγήσει σε σημαντική αύξηση των ποσοστών αναγνώρισης αιτήσεων ασύλου, τόσο του παλιού όσο και του νέου συστήματος: από σχεδόν μηδενικό ή 1% έχει ανέλθει μεταξύ 15% και 25% επί του συνόλου των αιτούντων. Η νέα Υπηρεσία Ασύλου (το πρώτο γραφείο ασύλου άρχισε να λειτουργεί, με καθυστέρηση δύομισι χρόνων, τον Ιούνιο του 2013) είναι αυτοτελής και αποκεντρωμένη, με πολλά περιφερειακά γραφεία. Τα πρώτα κέντρα υποδοχής δημιουργήθηκαν σε επιλεγμένα μέρη. Όπου υπάρχει αξιοσημείωτη εισροή μεταναστών αναπτύσσονται κινητές μονάδες (το πρώτο από αυτά τα κέντρα άρχισε να λειτουργεί τον Μάρτιο του 2013 στα βορειοανατολικά χερσαία σύνορα της Ελλάδας, κοντά στον ποταμό Έβρο). Τα κέντρα πρώτης υποδοχής δέχονται παράτυπους μετανάστες κατά την άφιξή τους και παραπέμπουν τους αιτούντες άσυλο στα περιφερειακά γραφεία ασύλου που (θα έπρεπε να) λειτουργούν μέσα στο τοπικό κέντρο υποδοχής. Τα περιφερειακά γραφεία ασύλου, καθώς και οι μονάδες παροχής ασύλου (που λειτουργούν εντός των προαναχωρησιακών κέντρων κράτησης και των κέντρων πρώτης υποδοχής), είναι υπεύθυνα για την παραλαβή και επεξεργασία των αιτήσεων, τη διεξαγωγή συνεντεύξεων και την έκδοση αποφάσεων σε πρώτο βαθμό, εντός προθεσμίας 30 ημερών.

Ο Νόμος 3907/2011 προβλέπει, επίσης, δύο είδη νέων αδειών για τους παράτυπους μετανάστες και τους αιτούντες άσυλο: ένα επίσημο καθεστώς ανοχής για τους ανθρώπους για τους οποίους έχει εκδοθεί απόφαση επιστροφής, αλλά δεν είναι δυνατό να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής τους, και έναν νέο τύπο άδειας που δίνεται για εξαιρετικούς λόγους σε παράτυπους μετανάστες που έχουν ζήσει στην Ελλάδα τουλάχιστον δώδεκα χρόνια, και συγκεκριμένα δέκα συνεχόμενα χρόνια πριν αιτηθούν για μια τέτοια άδεια. Ο νόμος ανοίγει, ακόμη, τον δρόμο για εθελούσιες επιστροφές παράτυπων μεταναστών. Όταν ο μετανάστης δηλώσει τη θέλησή του και εκδίδεται απόφαση

εθελούσιας επιστροφής, ο νέος νόμος επιτρέπει στον μετανάστη να παραμείνει στη χώρα για διάστημα μέχρι ενός έτους, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η επιστροφή του.

Παράλληλα με τη βελτίωση της πολιτικής ασύλου και της διαχείρισης της παράτυπης μετανάστευσης, η Ελλάδα βελτίωσε τους συνοριακούς ελέγχους και εντατικοποίησε τους εσωτερικούς ελέγχους. Πράγματι, η αύξηση των συλλήψεων υποδεικνύει όχι μόνο τις πιέσεις της παράτυπης μετανάστευσης ή των αιτούντων άσυλο στα σύνορα της Ελλάδας (ή την παρουσία παράτυπων μεταναστών στο εσωτερικό της χώρας), αλλά και τις προσπάθειες επιβολής των αρχών. Η Ελλάδα ενέτεινε τους συνοριακούς ελέγχους, προσθέτοντας 200 καινούριους υπαλλήλους στο Αιγαίο το φθινόπωρο του 2012. Επιπλέον, η Frontex, που δραστηριοποιείται στην Ελλάδα από το 2006, ενέτεινε την παρουσία της τα τελευταία δύο χρόνια. Η κοινή επιχείρηση Poseidon αποτελεί, πλέον, τη μεγαλύτερη επιχείρηση της Frontex στη Μεσόγειο. Στο πλαίσιο της αναπτύχθηκε για πρώτη φορά η ομάδα ταχείας επέμβασης στα σύνορα (RABIT) της Frontex (175 αξιωματικοί στάλθηκαν στα ελληνοτουρκικά χερσαία σύνορα στα τέλη Οκτωβρίου και στις αρχές Νοεμβρίου του 2010, και παρέμειναν εκεί μέχρι τον Μάρτιο του 2011), το Πρόγραμμα Attica, το οποίο ασχολείται με τις εθελούσιες επιστροφές, και διαθέτει έξι μόνιμους κομβικούς σταθμούς.

Το 2012, ως απάντηση στις πιέσεις της Ε.Ε. αλλά και στις συνεχείς αφίξεις παράτυπων μεταναστών, η Ελλάδα επέβαλε ακόμη αυστηρότερους ελέγχους στα σύνορά της, με την επιχείρηση Ασπίδα και την αποστολή 1.800 συνοριοφυλάκων στην περιοχή του Έβρου, την ολοκλήρωση της ανέγερσης του φράχτη μήκους 12,5 χιλιομέτρων στον Έβρο, την εντατικοποίηση των ελέγχων διαβατηρίων και την τεχνολογική αναβάθμιση των λιμανιών της Πάτρας και της Ηγουμενίτσας – κύριων σημείων εξόδου προς την Ιταλία (καταφεύγοντας έτσι στη βελτίωση των μέτρων «περίφραξης»).

Η επιχείρηση Ξένιος Δίας ξεκίνησε σχεδόν ταυτόχρονα με την επιχείρηση Ασπίδα, για να ασκήσει ένα ανάλογο είδος ελέγχου στο εσωτερικό της Ελλάδας. Στις 16 Ιουλίου 2014, εντάχθηκε στις τυπικές αστυνομικές διαδικασίες και περιπολίες και μετονομάστηκε σε επιχείρηση Θησέας. Η επιχείρηση, που πήρε το αρχικό της όνομα από τον θεό-προστάτη των ταξιδιωτών στην αρχαία Ελλάδα, συνάντησε μικρή αποδοχή στην κοινή γνώμη. Συνίστατο σε μια σειρά τακτικών «επιχειρήσεων-σκούπα», σε περιοχές με υψηλή συγκέντρωση παράτυπων μεταναστών, συμπεριλαμβανομένων ερευνών στον δρόμο και σε σπίτια. Ήταν μια εντυπωσιακά μεγάλη επιχείρηση, τόσο από πλευράς γεωγραφικής κάλυψης όσο και έντασης, συμπεριλαμβανομένων των μεγάλων αστικών κέντρων σε σχεδόν καθημερινή βάση. Οι έλεγχοι είχαν σαρωτικό χαρακτήρα: κάθε μετανάστης που τύχαινε να βρεθεί στην περιοχή της επιχειρησιακής δραστηριότητας υποβαλλόταν σε έλεγχο των νομιμοποιητικών του εγγράφων, διαδικασία που μπορούσε να διαρκέσει αρκετές ώρες και συχνά λάμβανε χώρα σε δημόσιο χώρο. Οι αιτούντες άσυλο και οι μετανάστες με χαρτιά δεν εξαιρούνταν.

Στο πλαίσιο του Ξένιου Δία, από την αρχή της επιχείρησης τον Αύγουστο του 2012 και μέχρι τις 24 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, υπέστησαν έλεγχο 65.000 άτομα, από τα οποία μόνο 4.128 συνελήφθησαν για παράνομη παραμονή στη χώρα. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες και τους Εξόριστους επέκρινε έντονα την επιχείρηση, εξαιτίας των κινδύνων που συνεπαγόταν για τους αιτούντες άσυλο.³ Στην περιοχή της Αττικής μόνο, για τις ανάγκες του Ξένιου Δία, κινητοποιήθηκαν 2.000 υπάλληλοι, όπως είχε αρχικά ανακοινωθεί.⁴ Καθώς ο έλεγχος των παράτυπων μεταναστών αποτελεί μέρος των καθηκόντων των αστυνομικών υπαλλήλων, το κόστος

³ Βλ. το εβδομαδιαίο δελτίο ECRE, 7 Σεπτεμβρίου 2012 (www.ecre.org).

⁴ Βλ. Ελληνική Αστυνομία, Δελτίο Τύπου 4ης Αυγούστου 2012 (goo.gl/8dD29B).

απορροφήθηκε από τη μισθοδοσία τους, ενώ το επιχειρησιακό κόστος καλύφθηκε από την Ελληνική Αστυνομία.⁵

Είτε συλλαμβάνονταν στα σύνορα είτε στο εσωτερικό της χώρας, οι μετανάστες χωρίς χαρτιά και οι αιτούντες άσυλο συστηματικά υπόκειντο σε κράτηση, για μικρότερο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Η κράτηση υπήρξε και εξακολουθεί να είναι ένα πολυσυζητημένο θέμα στην Ελλάδα. Η χώρα έχει επικριθεί έντονα για τις εγκαταστάσεις κράτησης στα νησιά,⁶ και ιδιαίτερα τη Λέσβο. Έχει επίσης επικριθεί για την κράτηση των αιτούντων άσυλο,⁷ πρακτική η οποία το 2012 όχι μόνο συνεχίστηκε, αλλά και ενισχύθηκε, μέσω της τροποποίησης του Προεδρικού Διατάγματος 114/2010, που επέτρεψε την κράτηση των αιτούντων άσυλο για 12 μήνες (αντί 3 και, σε ειδικές περιστάσεις, για 6 μήνες, όπως ίσχυε μέχρι τότε).

Στις 24 Φεβρουαρίου 2014 το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους δημοσίευσε τη Συμβουλευτική Γνωμοδότηση 44/2014, με την οποία έκρινε ότι η κράτηση παράτυπων μεταναστών πέραν των δεκαοκτώ μηνών –το μέγιστο επιτρεπόμενο χρονικό διάστημα προσωρινής κράτησης σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο– ήταν νόμιμη, καθώς και η παράταση της κράτησής τους επ' αόριστον, μέχρι αυτοί να συμφωνήσουν να επιστρέψουν στις πατρίδες τους. Η γνωμοδότηση απαντούσε σε αίτημα της Αστυνομίας σχετικά με την τύχη 300 μεταναστών (σε σύνολο 7.500), οι οποίοι επρόκειτο να απελευθερωθούν, καθώς η επιστροφή τους δεν είχε πραγματοποιηθεί έγκαιρα. Σύμφωνα με το Συμβούλιο, το εν λόγω μέτρο αιτιολογείται από την ανάγκη να αποφευχθεί «η ταχεία αύξηση του αριθμού των παράτυπων μεταναστών στη χώρα και οι ανεπιθύμητες συνέπειές της για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια», τις οποίες «μετά βεβαιότητας» θα επέφερε η απελευθέρωση των 300 μεταναστών, καθώς και κάθε μελλοντική απελευθέρωση. Η συνέχιση της κράτησης, σύμφωνα πάντα με τη γνωμοδότηση, θα υπηρετούσε στο βέλτιστο και τα συμφέροντα των παράτυπων μεταναστών, «οι οποίοι είναι ευάλωτοι άνθρωποι» και άποροι, και μπορούν να απολαύσουν μια αξιοπρεπή διαβίωση μέσα στο κέντρο κράτησης (sic).⁸ Παρόλο που οι γνωμοδοτήσεις δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα, οι αστυνομικές αρχές αποδέχθηκαν ανεπιφύλακτα τη συγκεκριμένη. Την ίδια στιγμή, η Ελλάδα προχωρούσε σε μια σημαντική οικονομική επένδυση σε κέντρα κράτησης (για περισσότερα, βλ. Angeli and Triandafyllidou, 2014). Το σκεπτικό που αιτιολογούσε αυτή την πολιτική ήταν σχετικά απλό: αντιμέτωποι με την προοπτική της επ' αόριστον παραμονής τους μέσα στα ελληνικά κέντρα κράτησης –συχνά κάτω από απaráδεκτες συνθήκες– οι παράτυποι μετανάστες θα επέλεγαν να επιστρέψουν στις πατρίδες τους. Εκεί, πλέον, θα ενημέρωναν και θα προειδοποιούσαν τους συμπολίτες τους, αποθαρρύνοντας νέες αφίξεις. Έτσι, το μέγεθος του πληθυσμού των μεταναστών σταδιακά θα συρρικνωνόταν και η πολιτική αυτή θα βοηθούσε την Ελλάδα να μειώσει τις παράτυπες αφίξεις, τόσο των αιτούντων άσυλο όσο και των παράτυπων μεταναστών, οι οποίοι θα επέλεγαν άλλα σημεία εισόδου στην Ε.Ε. ή, απλώς, διαφορετικές στρατηγικές μετανάστευσης.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η σύλληψη και προσωρινή κράτηση δεν οδηγούν απαραίτητως στην αποτελεσματική απέλαση/επιστροφή των μεταναστών από την Ασία και την Αφρική, παρόλο

⁵ Βλ. Υπουργός Προστασίας του Πολίτη, Κοινοβουλευτική Απάντηση, 20ή Σεπτεμβρίου 2013 (goo.gl/5WORie). Βλ. επίσης Κοινοβουλευτική Συζήτηση, 22η Οκτωβρίου 2012, σ. 2934, κατά την οποία, ο τότε Υπουργός Προστασίας του Πολίτη ανέφερε ότι η Επιχείρηση Ξένιος Δίας συγχρηματοδοτούνταν από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Προσφύγων (goo.gl/wfm5oO).

⁶ Για τις συνθήκες στα ελληνικά κέντρα κράτησης, βλ. ProAsyl (2007), Human Rights Watch (2008), Frontex (September 2011).

⁷ UNHCR «Η κράτηση των αιτούντων άσυλο δεν πρέπει να αποτελεί γενικευμένη πρακτική αλλά εξαιρετικό μέτρο», 18.10. 2012 (goo.gl/2Foiug).

⁸ Νομικό Συμβούλιο του Κράτους, Συμβουλευτική Γνωμοδότηση Νο 44/2014, όπως δημοσιεύτηκε στις 24 Φεβρουαρίου 2014, σ. 22-23.

που έχουν γίνει σημαντικά βήματα για να εξασφαλιστούν οι επιστροφές (Δημητριάδη, 2013· Yousef, 2013). Οι επιστροφές εμπίπτουν σε τρεις κατηγορίες: αναγκαστικές απελάσεις (μερικές φορές με αστυνομική συνοδεία), εθελούσιες επιστροφές, υποστηριζόμενες επιστροφές μέσω της Αστυνομίας. Οι Αλβανοί πολίτες που συλλαμβάνονται από τις ελληνικές αρχές εκδιώκονται αμέσως από τη χώρα. Ωστόσο, τα πράγματα είναι πιο δύσκολα με τους υπηκόους χωρών της Ασίας και της Αφρικής, οι οποίοι πρέπει πρώτα να ταυτοποιηθούν, να λάβουν ταξιδιωτικά έγγραφα (αυτό, κατ' επέκταση, απαιτεί συνεργασία με τις αντίστοιχες πρεσβείες), ενώ συχνά υποβάλλουν αίτηση ασύλου – σύμφωνα με τα στοιχεία της Αστυνομίας– ως μέσο καθυστέρησης της διαταγής απέλασης. Τα στοιχεία της Αστυνομίας για το 2014, λ.χ., δείχνουν ότι, ενώ συνελήφθησαν 16.000 Αλβανοί για παράνομη είσοδο στην Ελλάδα, περίπου 10.000 απελάθηκαν στην Αλβανία. Αντίστοιχα, οι 3.600 Πακιστανοί που συνελήφθησαν απελάθηκαν σχεδόν στο σύνολό τους (3.563). Αντίθετα, για πολίτες που προέρχονται από εμπόλεμες χώρες, όπως η Συρία, η Σομαλία, η Ερυθραία και το Ιράκ, δεν υπήρξε –ευτυχώς– σχεδόν καμία απέλαση.

Καταγράφονται επίσης μερικές επιστροφές Αφγανών μετά τη σύλληψή τους. Μεταξύ του 2009 και του 2013, συνολικά 5.181 Αφγανοί επέστρεψαν, είτε μέσω της Αστυνομίας και εθελούσιων προγραμμάτων του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (ΔΟΜ)⁹ είτε μέσω αναγκαστικών επιστροφών από την Αστυνομία.¹⁰ Οι αριθμοί, σε σύγκριση με τον αριθμό επιστροφών των Πακιστανών (βλ. Πίνακα 6), που ανέρχεται σε μερικές χιλιάδες ανά έτος μετά το 2011, είναι αρκετά χαμηλοί και, με εξαίρεση το έτος 2012, παραμένουν σταθερά κάτω από τις 800 επιστροφές ετησίως.

Πίνακας 6: Σύλληψεις και απελάσεις Πακιστανών (2009-2014)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Συλλήψεις	4.854	8.830	19.975	11.136	3.982	3.269
Απελάσεις από την Αστυνομία, αναγκαστικές ή εθελούσιες (κατόπιν σύλληψης)	245	405	1.293	5.135	4.833	3.287

Πηγή: *Μαρουφώφ (2015), στοιχεία από την Ελληνική Αστυνομία.*

Η νέα ελληνική κυβέρνηση, που ανέλαβε καθήκοντα στα τέλη Ιανουαρίου του 2015, έχει σαφώς σηματοδοτήσει τη βούλησή της να σταματήσει την αδιάκριτη κράτηση και έχει απελευθερώσει αιτούντες άσυλο και παράτυπους μετανάστες που κρατούνταν για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Η κυβέρνηση δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην αύξηση των ανοικτών υποδομών υποδοχής, ενώ βρίσκεται αντιμέτωπη με την κατάσταση έκτακτης ανάγκης, λόγω του μεγάλου αριθμού των αφίξεων στα νησιά.

Οι μελέτες περιπτώσεων, λοιπόν, πρέπει να αναλυθούν, ακριβώς, σε σχέση με αυτό το μεταβαλλόμενο γεωπολιτικό πλαίσιο των αυστηρών συνοριακών ελέγχων, του αρχικά μη λειτουργικού συστήματος παροχής ασύλου, που έχει βελτιωθεί τα τελευταία δύο χρόνια, και της πολιτικής κράτησης και απέλασης. Πράγματι, οι παράτυποι μετανάστες και οι αιτούντες άσυλο που φτάνουν στην Ελλάδα έχουν βρεθεί αντιμέτωποι με ένα περίπλοκο και αντιφατικό περιβάλλον. Ένα περιβάλλον που συνθέτουν αφενός η ανοχή της αδήλωτης εργασίας, και αφετέρου οι εντατικοί έλεγχοι του καθεστώτος διαμονής και η προσπάθεια αποτροπής των παράτυπων μεταναστών και

⁹ Πρόκειται για ξεχωριστά προγράμματα επιστροφών, ενώ ο συνολικός αριθμός δεν περιλαμβάνει όσους επιστρέφουν εθελοντικά από την Ελληνική Αστυνομία.

¹⁰ Τα στοιχεία παραχώρησε, κατόπιν αιτήματος, η Διεύθυνση Αλλοδαπών, 23 Ιουλίου 2014.

αιτούντων άσυλο μέσω συχνών ελέγχων και απελάσεων. Αυτό το πολιτικό τοπίο συνυφαίνεται με τα ισχυρά δίκτυα των διακινητών, ιδιαίτερα στην Τουρκία, και με την κατακερματισμένη σε μεγάλο βαθμό αγορά εργασίας, όπου ορισμένες θέσεις εργασίας έχουν σχεδόν εξανεμισθεί (κυρίως η οικοδομή ή οι μεταφορές), ενώ άλλες (όπως η οικιακή φροντίδα και η καθαριότητα) έχουν επιβιώσει της οικονομικής κρίσης.

Στην ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζεται ο συνολικός σχεδιασμός της έρευνας, με σκοπό να εξηγηθεί το σκεπτικό της συγκριτικής μας ανάλυσης, που ακολουθεί στην πέμπτη ενότητα.

4. Σχεδιασμός έρευνας

Η εμπειρική έρευνα, στο πλαίσιο αυτού του προγράμματος, επικεντρώνεται σε πέντε μελέτες περιπτώσεων που αντιστοιχούν στα πέντε κεφάλαια που ακολουθούν και μπορούν να ταξινομηθούν σε σχέση με τρία μεταναστευτικά συστήματα, εντός των οποίων η παράτυπη μετανάστευση αποτελεί σημαντικό συστατικό των ροών: α) το σύστημα από τα Βαλκάνια στην Ε.Ε., και ειδικότερα από την Αλβανία στην Ελλάδα· β) το σύστημα από την Ανατολική Ευρώπη στην Ε.Ε., και στη συγκεκριμένη περίπτωση η παράτυπη μετανάστευση από τη Γεωργία και την Ουκρανία στην Ελλάδα, γ) το σύστημα από τη Νοτιοανατολική Ασία στη Νότια Ευρώπη, δηλαδή κυρίως η παράτυπη μετανάστευση Πακιστανών και Αφγανών προς την Ελλάδα.

Επιλέξαμε τις πέντε αυτές χώρες προέλευσης, επειδή συγκαταλέγονται στις πιο σημαντικές χώρες προέλευσης της νόμιμης αλλά κυρίως της παράτυπης μετανάστευσης προς την Ελλάδα. Η Αλβανία αποτελεί παραδειγματική περίπτωση, κατά την οποία οι αρχές των χωρών προέλευσης και προορισμού συνεργάζονται για τη διαχείριση της παράτυπης μετανάστευσης. Παράλληλα, και παρά την εγκατάσταση μεγάλου πληθυσμού Αλβανών νόμιμων μεταναστών στην Ελλάδα, παρατηρείται μεγάλος αριθμός συλλήψεων παράτυπων μεταναστών στο ελληνοαλβανικό σύνορο, όπως εξηγήθηκε στην προηγούμενη ενότητα. Πρόσφατες μελέτες, σε συνδυασμό με την επιτόπια έρευνα του IRMA (Gemí 2015), έδειξαν, επίσης, ότι υπάρχει ακόμα σημαντικός αριθμός Αλβανών εργατών που εργάζονται χωρίς την κατάλληλη άδεια στην Ελλάδα, σε προσωρινές ή εποχιακές εργασίες (Maroukis and Gemí, 2011). Έτσι, οι Αλβανοί παράτυποι μετανάστες είναι εξ ορισμού μια σημαντική ομάδα προς μελέτη στην Ελλάδα.

Το Πακιστάν και το Αφγανιστάν έχουν επιλεγεί, επειδή πολίτες αυτών των χωρών συγκαταλέγονται μεταξύ των πιο ορατών παράτυπων μεταναστών, και βρέθηκαν στο επίκεντρο της λεγόμενης μεταναστευτικής «κρίσης» στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2010-2012. Οι δύο αυτές χώρες είναι ιδιαίτερα σημαντικές για τη μελέτη της δυναμικής της παγκοσμιοποίησης και του πώς διακρατικοί παράγοντες παρεμβαίνουν στα σχέδια των μεταναστών και στις κρατικές πολιτικές, επιδρώντας στην παράτυπη μετανάστευση και καθιστώντας τις κρατικές πολιτικές επιτυχημένες ή όχι. Το Πακιστάν και το Αφγανιστάν δεν είχαν προηγούμενους ιστορικούς, πολιτικούς, πολιτισμικούς ή οικονομικούς δεσμούς με την Ελλάδα, παρόλο που εδώ και περίπου 30 χρόνια υπάρχει στην Ελλάδα μια μικρή πακιστανική κοινότητα με στενούς δεσμούς στο εσωτερικό της (Tonchev, 2007· Triandafyllidou and Maroukis, 2011· Lazarescu and Broersma, 2010). Η μετανάστευση Πακιστανών και Αφγανών στην Ελλάδα προσφέρει ένα καλό παράδειγμα της παγκοσμιοποίησης των μεταναστευτικών διαδρόμων και της ανάδειξης νέων μεταναστευτικών προορισμών (βλ. επίσης Yousef, 2013· Δημητριάδη, 2013).

Έχουμε επίσης επιλέξει τη Γεωργία και την Ουκρανία, για να μελετήσουμε τη δυναμική της παράτυπης μετανάστευσης και τον ρόλο που παίζουν οι πολιτικές στο μεταναστευτικό σύστημα από την Ανατολική Ευρώπη προς την Ελλάδα. Η Ελλάδα είναι ένας από τους κορυφαίους προορισμούς

για τους Γεωργιανούς (βλ. επίσης Maroufouf, 2013). Η παράτυπη μετανάστευση Γεωργιανών συνεχίστηκε με αμείωτο ρυθμό τα τελευταία χρόνια, ενώ έχει επίσης δοκιμαστεί και η οδός της αναζήτησης ασύλου, με στόχο την επίτευξη, έστω και προσωρινά, κάποιου είδους καθεστώτος νομιμότητας (μέσω των προσωρινών «ροζ καρτών» που λαμβάνουν οι αιτούντες άσυλο). Αντίθετα, η Ελλάδα αποτελεί δευτερεύοντα προορισμό για τους Ουκρανούς και, στην πραγματικότητα, η ουκρανική κοινότητα της Ελλάδας μειώνεται τα τελευταία χρόνια. Ωστόσο, ο πόλεμος στην ανατολική Ουκρανία κατά τη διάρκεια του 2014 και η ρωσική παρέμβαση οδήγησε στη διακοπή των επιστροφών των παράτυπων Ουκρανών στην Ουκρανία, και άνοιξε, επιπλέον, τον δρόμο στους Ουκρανούς να κάνουν αίτηση ασύλου σε χώρες προορισμού της Ε.Ε.

Οι μελέτες περιπτώσεων αναπτύχθηκαν παράλληλα, ξεκινώντας με μια περίοδο βιβλιογραφικής έρευνας και έρευνας πεδίου στην Ελλάδα, συνεντεύξεων με φορείς (κρατικές αρχές, φορείς της κοινωνίας των πολιτών, εμπειρογνώμονες) και συλλογής των σχετικών εγγράφων. Σε μια δεύτερη φάση, η ερευνήτρια-υπεύθυνη για την κάθε μελέτη περίπτωσης διεξήγαγε ημιδομημένες ποιοτικές συνεντεύξεις με παράτυπους μετανάστες στην Ελλάδα, ενώ το τρίτο στάδιο περιελάμβανε συνεντεύξεις με επιστραφέντες παράτυπους μετανάστες ή με άτομα που σκέφτονταν να φύγουν, αλλά δεν αναχώρησαν. Στην περίπτωση του Πακιστάν και του Αφγανιστάν, οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν μέσω Skype με ανθρώπους στις χώρες προέλευσης, αλλά και στην Κωνσταντινούπολη, όπου πολλοί Πακιστανοί και Αφγανοί μετανάστες και αιτούντες άσυλο περιμένουν να περάσουν με τους διακινητές στην Ελλάδα. Στην περίπτωση της Ουκρανίας, όπου ξέσπασε ο πόλεμος κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού της επιτόπιας έρευνας, το ταξίδι τελικά ακυρώθηκε, αλλά οι επαφές επιτεύχθηκαν μέσω των τοπικών οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών που διεξήγαγαν συνεντεύξεις και διευκόλυναν την επαφή μέσω Skype. Σε όλες τις περιπτώσεις, διεξήχθησαν περαιτέρω συνεντεύξεις με ανθρώπους υπό κράτηση ή σε διαδικασία εθελούσιας επιστροφής με τον ΔΟΜ (για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη μεθοδολογία βλ. τις εκθέσεις των μελετών περιπτώσεων: Δημητριάδη, 2015· Gemi, 2015· Maroufouf, 2015a, 2015b· Níkolova, 2015).

Τα κεφάλαια που ακολουθούν βασίζονται τόσο στην ανάλυση του υλικού των συνεντεύξεων (συνολικά 61 συνεντεύξεις με εμπλεκόμενους φορείς στην Ελλάδα, 175 ερωτηθέντες μετανάστες στην Ελλάδα και 95 στη χώρα καταγωγής ή στην Κωνσταντινούπολη, όπου, όπως αναφέρθηκε, πολλοί Αφγανοί και Πακιστανοί περιμένουν να περάσουν στην Ελλάδα) και της σχετικής βιβλιογραφίας, όσο και στις σχετικές εκθέσεις των ερευνητών του IRMA (irma.eliamep.gr/publications/case-studies).

Πίνακας 7: Συνεντεύξεις με μετανάστες και αρμόδιους φορείς

Μελέτη περίπτωσης/ αριθμός συνεντεύξεων	Μετανάστες ερωτηθέντες στη χώρα καταγωγής	Φορείς ερωτηθέντες στη χώρα καταγωγής	Μετανάστες ερωτηθέντες στην Ελλάδα	Stakeholders ερωτηθέντες στην Ελλάδα	Σύνολο
Αλβανία	30	4	57	8	99
Γεωργία	19	6	30	11	66
Ουκρανία	13	3	28	6	50
Αφγανιστάν	23	3	30	9	65
Πακιστάν	10		30	11	51
Σύνολο	95	16	175	45	331

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

Β. Η ΑΤΕΛΗΣ ΤΡΟΧΙΑ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΚΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Έντα Γκέμη

1. Εισαγωγή

Η τρίτη δεκαετία της παρουσίας των Αλβανών στην Ελλάδα έχει σηματοδοτήσει την αλλαγή της μεταναστευτικής ανθρωπογεωγραφίας της πολυπληθέστερης μεταναστευτικής ομάδας στη χώρα. Οι επιπτώσεις της εν εξελίξει οικονομικής κρίσης, σε συνδυασμό με την απελευθέρωση του καθεστώτος θεωρήσεων εισόδου για τους Αλβανούς πολίτες, έχει προσδώσει μια νέα δυναμική στα χαρακτηριστικά της παράτυπης αλβανικής μετανάστευσης. Οι προσωρινές/κυκλικές μετακινήσεις για εποχιακή άτυπη απασχόληση σε ειδικούς κλάδους της οικονομίας (π.χ. τη γεωργία και τον τουρισμό) αποτελούν πλέον τις πιο σημαντικές μορφές αναπαραγωγής της μη νόμιμης μετανάστευσης των Αλβανών στην Ελλάδα (για περαιτέρω ανάλυση, βλ. Gemi, 2013). Σε θεωρητικό επίπεδο, η συζήτηση αναφορικά με τη διαχείριση της παράτυπης μετανάστευσης δίνει ιδιαίτερη έμφαση στα δομικά χαρακτηριστικά της εθνικής οικονομίας μιας χώρας, καθώς και στο ευρύτερο μεταναστευτικό σύστημα στο οποίο υπάγεται. Συγκεκριμένα, η σχετική συζήτηση εστιάζεται σε δύο βασικά ζητήματα. Το πρώτο σκιαγραφεί την ασαφή φύση του «κρυφού» αυτού φαινομένου, που εν πολλοίς εμποδίζει την κατανόηση της πραγματικής του διάστασης, αφήνοντας συνεπώς ανοιχτά τα περιθώρια για ατυχείς και παραπλανητικές ερμηνείες. Το δεύτερο ανάγεται στη σφαίρα της πολιτικής διαχείρισης τόσο της μετανάστευσης όσο και της εγχώριας αγοράς εργασίας, η οποία επιδίδεται στη χρήση του άτυπου –και επομένως φτηνού– διαθέσιμου και ευέλικτου εργατικού δυναμικού.

Το πραγματικό πρόβλημα, ωστόσο, έγκειται στο ότι οι διαμορφωτές πολιτικών στην Ελλάδα καταπιάνονται με το δεύτερο ζήτημα, υιοθετώντας εν πολλοίς νομοθετικά μέτρα με στόχο την αναχαίτιση της παράτυπης μετανάστευσης μέσω κατασταλτικών πολιτικών ελέγχου. Η αυξανόμενη πολυπλοκότητα και η δυναμική της παράτυπης αγοράς εργασίας, όμως, καθιστά αναγκαία την περαιτέρω κατανόηση των μεταναστευτικών συστημάτων μέσα από τον φακό της επιστημονικής έρευνας και μιας σε βάθος ανάλυσης των εμπειρικών ευρημάτων. Μια τέτοια προσέγγιση, αναδεικνύοντας τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού συστήματος Βαλκάνια προς Ε.Ε. (Αλβανία προς Ελλάδα), τους δρώντες και τα μεταναστευτικά δίκτυα, καθώς και τους δομικούς και θεσμικούς παράγοντες που σχετίζονται (έμμεσα ή άμεσα) με την αναπαραγωγή της παράτυπης μετανάστευσης, μπορεί να συμβάλει στη σφαιρική χαρτογράφηση του φαινομένου και, κατ' επέκταση, στην αναδιατύπωση και εφαρμογή αποτελεσματικών πολιτικών για τη διαχείρισή του.

Ερευνητικά ερωτήματα

Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής, η παρούσα ερευνητική έκθεση, που αποτελεί και το δεύτερο κεφάλαιο αυτής της μελέτης, πραγματεύεται το μεταναστευτικό σύστημα 1: Βαλκάνια προς Ε.Ε. – Αλβανία προς Ελλάδα. Συγκεκριμένα, αναλύει τα κύρια ευρήματα της εμπειρικής έρευνας με Αλβανούς μετανάστες και τη δυναμική της παράτυπης μετανάστευσης από την Αλβανία προς την Ελλάδα, τους παράγοντες και τους δρώντες που την επηρεάζουν, καθώς και την επιτυχία ή αποτυχία των σχετικών πολιτικών ελέγχου. Το ενδιαφέρον της επιστημονικής αυτής ανάλυσης επικεντρώνεται στην επιδίωξη να απαντήσει στα βασικά ερωτήματα της έρευνας:

α) Πώς διαμορφώνουν ή αλλάζουν οι Αλβανοί μετανάστες τα σχέδια και τις στρατηγικές τους, αντιδρώντας στις πολιτικές που περιορίζουν τη μετακίνησή τους προς την Ελλάδα;

β) Ποιοι φορείς, κρατικοί ή μη, τοπικοί, εθνικοί και διεθνείς, επιδρούν στη λήψη των αποφάσεών τους και στις ενέργειές τους;

γ) Πώς επιδρούν αυτοί οι δρώντες στις αποφάσεις και ενέργειες των εν δυνάμει μεταναστών;

(δ) Γιατί κάποιοι δρώντες είναι πιο αποτελεσματικοί από άλλους, και ειδικά από τις κρατικές πολιτικές, όσον αφορά τη διαμόρφωση των σχεδίων και των αποφάσεων των μεταναστών;

Το προφίλ της ομάδας στόχου

Είναι γνωστό, πλέον, ότι η Ελλάδα αποτελεί βασική πύλη εισόδου παράτυπων μεταναστών στην Ε.Ε. Ωστόσο, σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΟΣΑ (OECD 2014) ο αριθμός των παράτυπων μεταναστών μειώθηκε σε 43.000 το 2013 από 99.000 (συλληφθέντες) το 2011, με τους Αλβανούς να κατατάσσονται στις πρώτες πέντε θέσεις (OECD 2014: 258).

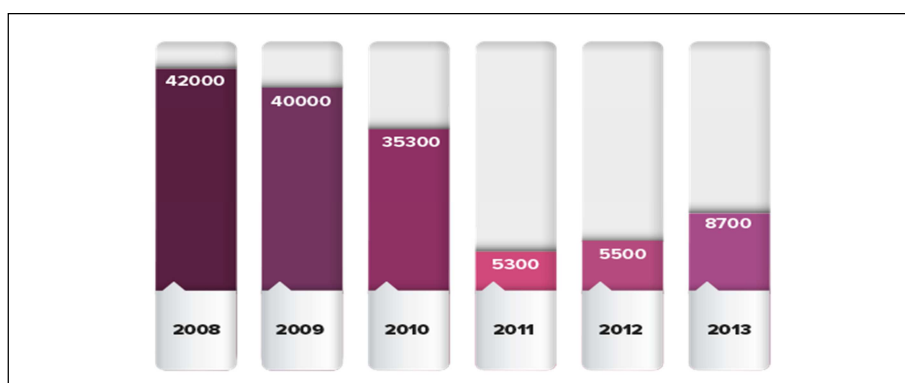
Τα ελληνοαλβανικά σύνορα αποτελούσαν μέχρι πρότινος το βασικότερο σημείο εισόδου των παράτυπων μεταναστών στη χώρα. Ωστόσο, σύμφωνα με τη Frontex (2012), ο αριθμός όσων διέρχονται παράτυπα από τα σύνορα αυτά μειώθηκε κατά 85% (5.269) το 2011 σε σύγκριση με το 2009 (40.250). Η πολύ μεγάλη αυτή μείωση των παράτυπων διελεύσεων δείχνει την καθοριστική σημασία που είχε η απελευθέρωση της θεώρησης εισόδου για τους Αλβανούς πολίτες που εισέρχονται στην Ε.Ε., στη διαμόρφωση των παράτυπων ροών. Προς επιβεβαίωση αυτού, τα στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας (2014β) αναφέρουν ότι οι συλλήψεις Αλβανών για παράνομη είσοδο και παραμονή στην Ελλάδα, από τον Ιανουάριο μέχρι τον Νοέμβριο του 2014 αποτελούν το 21,53% (15.635) του συνόλου των συλληφθέντων αλλοδαπών (72.632). Ταυτόχρονα, τα στατιστικά στοιχεία απελαθέντων για το ίδιο ενδεκάμηνο του 2014 κάνουν λόγο για 8.754 (47,39%) Αλβανούς

σε σύνολο 18.474 απελαθέντων, ενώ, την ίδια περίοδο, οι «επαναπροωθηθέντες» Αλβανοί αποτελούν το 27,82% (7.123 σε σύνολο 25.602). (ΥΔΤΠΠ, 2014β).

Από την άλλη, ωστόσο, η Frontex (2014) κάνει λόγο για αύξηση (60%) των παράτυπων Αλβανών που εντοπίστηκαν (detected) στα ελληνοαλβανικά σύνορα το 2013, σε σύγκριση με τα δύο προηγούμενα έτη (περίπου 5.000 για τα έτη 2011 και 2012) (Frontex, 2014a: 30). Η εξέλιξη αυτή είναι πιθανόν να σχετίζεται με τις περιπτώσεις παραβίασης των όρων παραμονής (90 ημέρες) στην Ελλάδα που επιβάλλει η απόφαση απελευθέρωσης της θεώρησης εισόδου (Νόμος 15957/2010· βλ. goo.gl/sn5M6f) και τις ποινές που αυτή επισύρει. Έτσι, αν και το 2013 ο αριθμός Αλβανών με πλαστά έγγραφα μειώθηκε κατά το ήμισυ, σε επίπεδο Ε.Ε., παραμένουν στη δεύτερη θέση του σχετικού πίνακα, με τα περισσότερα κρούσματα να εντοπίζονται στα ελληνοαλβανικά σύνορα (Frontex, 2014a: 29).

Λόγω της διευρυμένης δυνατότητας νόμιμης εισόδου στην Ελλάδα, το φαινόμενο της παράτυπης διέλευσης των συνόρων έχει περιοριστεί σημαντικά. Η παράτυπη κυκλική κινητικότητα, ωστόσο, εξακολουθεί να αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της αλβανικής μετανάστευσης, χαρακτηριστικό το οποίο σχετίζεται όχι τόσο με την παράτυπη διέλευση των συνόρων όσο με την παράτυπη εποχιακή εργασία και την παραβίαση των όρων που θέτει το καθεστώς απελευθέρωσης της θεώρησης εισόδου. Το 2013 η Frontex (2014b) καταγράφει αύξηση της παράτυπης κυκλικής μετανάστευσης της τάξεως του 59% (8.700) σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος (Διάγραμμα 1). Παρά ταύτα, η αύξηση αυτή παραμένει χαμηλή σε σύγκριση με το διάστημα 2009-2010 (40.000 και 35.300 αντίστοιχα), την περίοδο δηλαδή πριν από την έναρξη εφαρμογής της απόφασης για απελευθέρωση της θεώρησης εισόδου (Frontex, 2014a: 38).

Διάγραμμα 1. Παράτυπη διέλευση των συνόρων σε κυκλικές διαδρομές

Πηγή: FRONTEX, 2014b.

Συγχρόνως, ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο που έρχεται στο φως από τη νεοσυσταθείσα Υπηρεσία Ασύλου αναφέρεται σε 1.077 Αλβανούς πολίτες (σε σύνολο 6.245 ατόμων) που το διάστημα από τον Ιανουάριο έως τον Αύγουστο του 2014 υπέβαλαν αίτηση για χορήγηση ασύλου, σημειώνοντας έτσι αύξηση κατά 17,25% σε σύγκριση με το 2013 (8,7%) (ΥΔΤΠΠ 2014α· 2013). Το φαινόμενο αυτό πιθανόν να αφορά τις περιπτώσεις αναζήτησης τρόπων επαναφοράς στη νομιμότητα ορισμένων κοινωνικών ομάδων (π.χ. Ρομά), οι οποίες, λόγω της οικονομικής κρίσης και της επακόλουθης ανεργίας, είχαν βρεθεί σε καθεστώς παρατυπίας.

Στην πραγματικότητα, η παρατυπία των Αλβανών αποτελεί ενδημικό στοιχείο του Μεταναστευτικού Συστήματος 1: Βαλκάνια προς Ε.Ε. – Αλβανία προς Ελλάδα, το οποίο καθ' όλη τη δεκαετία του 1990 ήταν συνυφασμένο με τη μαζικότερη έξοδο Αλβανών υπηκόων στη σύγχρονη ιστορία της Αλβανίας.

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

Εν τέλει, η μαζική μετανάστευση αποτέλεσε μια κοσμογονική εξέλιξη που ακολούθησε την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος και τη διάλυση του κοινωνικοοικονομικού ιστού της χώρας.

Στην Ελλάδα, η σταδιακή αναθεώρηση της νομοθεσίας και των πολιτικών διαχείρισης του φαινομένου, κυρίως στα τέλη της δεκαετίας του 1990, σηματοδότησε τη μεταστροφή της εμπεδωμένης παράτυπης εικόνας, με έναν σημαντικό αριθμό Αλβανών μεταναστών να νομιμοποιείται, έστω και υπό προσωρινό καθεστώς και με ημιτελείς τίτλους διαμονής (όπως π.χ. οι προσωρινές βεβαιώσεις). Την ίδια στιγμή, ωστόσο, η «δεξαμενή» ανθρώπων χωρίς χαρτιά εξακολουθεί να ανατροφοδοτείται, τόσο με νέους ή κυκλικά εισερχόμενους οικονομικούς μετανάστες όσο και με άλλους που εκπίπτουν της νομιμότητας για λόγους που σχετίζονται κυρίως με την απώλεια της εργασίας ή τους όρους της, καθώς και με τα ανυπέρβλητα γραφειοκρατικά εμπόδια.

Στην ελληνική βιβλιογραφία, η παράτυπη μετανάστευση των Αλβανών έχει εν πολλοίς διερευνηθεί σε σχέση με την εκτίμηση του μεγέθους της (Lianos et al., 2008), δομικές ανεπάρκειες που αφορούν τη διάρθρωση της αγοράς εργασίας και την εκτεταμένη παραοικονομία (Ζωγραφάκης κ.ά., 2007), τα ημιτελή προγράμματα νομιμοποίησης (Cavounidis, 2002· Fakiolas, 2003), τα εθνοτικά και διεθνικά δίκτυα (Ιωσηφίδης, 2007).

Όσον αφορά τη συνολικότερη εικόνα, η παρούσα συγκυρία της οικονομικής και πολιτικής κρίσης στην Ελλάδα αποτελεί μια ιστορική καμπή στην τροχιά της –περίπου εικοσιπενταετούς– αλβανικής μετανάστευσης. Η κρίση έχει προκαλέσει την αύξηση της ανεργίας και τη μετατόπιση ενός σημαντικού αριθμού Αλβανών που εργάζονταν κυρίως στον τομέα των οικοδομοτεχνικών έργων. Έτσι, τα στοιχεία του ΙΚΑ, του μεγαλύτερου ασφαλιστικού φορέα στην Ελλάδα, για τον Μάιο του 2014 αναφέρουν ότι το 51,37% του συνόλου των αλλοδαπών ασφαλισμένων είχαν αλβανική υπηκοότητα (Πίνακας 1). Οι ασφαλισμένοι αλβανικής υπηκοότητας στη συντριπτική τους πλειοψηφία (45,27%) απασχολούνται ως «ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες», ενώ το 29,95% απασχολούνται στην «παροχή υπηρεσιών και ως πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές», και μόνο το 8,32% ως «ειδικευμένοι τεχνίτες».

Πίνακας 1. Απασχόληση Αλβανών υπηκόων σε κοινές επιχειρήσεις και οικοδομοτεχνικά έργα

Τύπος Απασχόλησης	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	%
Κοινές Επιχειρήσεις	49.851	39.069	88.920	5,09
Οικοδομοτεχνικά Έργα	12.213	96	12.309	34,73
Σύνολο Ασφαλισμένων	62.064	39.165	101.229	5,68

Πηγή: ΙΚΑ, Μάιος 2014.

Σε σύγκριση με τα προηγούμενα έτη, ο αριθμός των ασφαλισμένων Αλβανών σημείωσε σταδιακή συρρίκνωση, κυρίως την περίοδο 2009-2013 (από 7,3% του συνόλου των ασφαλισμένων το 2009 σε 5,38% τον Μάιο του 2013), ενώ τα στοιχεία για τον Μάιο του 2014 καταγράφουν μια περαιτέρω, σχετικά μικρή, μείωση της τάξεως του 5,09%.

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

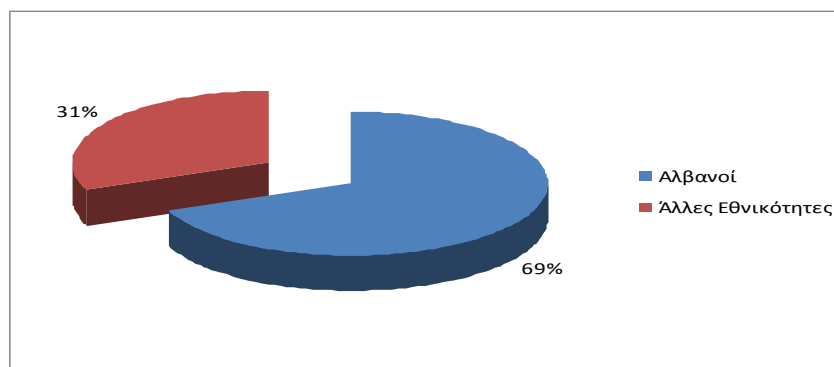
Δεδομένης της κατάστασης στην Ελλάδα, εκτιμάται ότι ένας σημαντικός αριθμός Αλβανών έχει επιστρέψει στην Αλβανία. Η απογραφή του 2011 στην Αλβανία έδειξε ότι περίπου 140.000 Αλβανοί έχουν επιστρέψει κατά την περίοδο 2001-2011, εκ των οποίων η πλειοψηφία ήταν άνδρες προερχόμενοι από την Ελλάδα (IOM and INSTAT, 2013: 9). Επίσης, η έρευνα που διεξήχθη από τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης (ΔΟΜ) στην Αλβανία το 2013 κατέγραψε 133.544 επιστροφές μόνο κατά την περίοδο 2009-2013. Στην πλειονότητά τους, οι επιστροφές ήταν εθελοντικής φύσης και αφορούσαν Αλβανούς μετανάστες που διέμεναν προηγουμένως στην Ελλάδα (70,8%), με την Ιταλία να ακολουθεί με μεγάλη διαφορά (23,7%).

Εκτιμάται ότι η τάση επιστροφής στην Αλβανία οφείλεται κυρίως στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ελληνική αγορά εργασίας (IOM and INSTAT, 2013: 9). Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι για πρώτη φορά στα χρονικά της αλβανικής μετανάστευσης, το ποσοστό (επί του πληθυσμού των Αλβανών που ζουν εκτός Αλβανίας) των Αλβανών που διαμένουν στην Ιταλία (47%) ξεπέρασε αυτό της Ελλάδας (43%) (IOM and INSTAT, 2013: 11).

Συγχρόνως, οι επιπτώσεις της κρίσης, σε συνδυασμό με την απελευθέρωση της θεώρησης εισόδου, έχουν διαφοροποιήσει τους μεταναστευτικούς προορισμούς, με τους Αλβανούς μετανάστες να μετακινούνται προς άλλες βιομηχανικές χώρες, σε αναζήτηση ευκαιριών εργασίας. Αυτό αποδεικνύεται και από τα στοιχεία της Frontex (2012), τα οποία αναφέρονται σε έναν σημαντικό αριθμό παράτυπων Αλβανών μεταναστών που βρίσκονται σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης (2012: 19).

Στην περίπτωση της νόμιμης μετανάστευσης, τα πρόσφατα στοιχεία για τις χορηγηθείσες άδειες διαμονής από το Υπουργείο Εσωτερικών (ΥΠΕΣ, 2014), ανεβάζουν σε 329.756 (69%) τους νόμιμα διαμένοντες Αλβανούς, σε ένα σύνολο 480.084 νόμιμων μεταναστών στην Ελλάδα (Διάγραμμα 2).

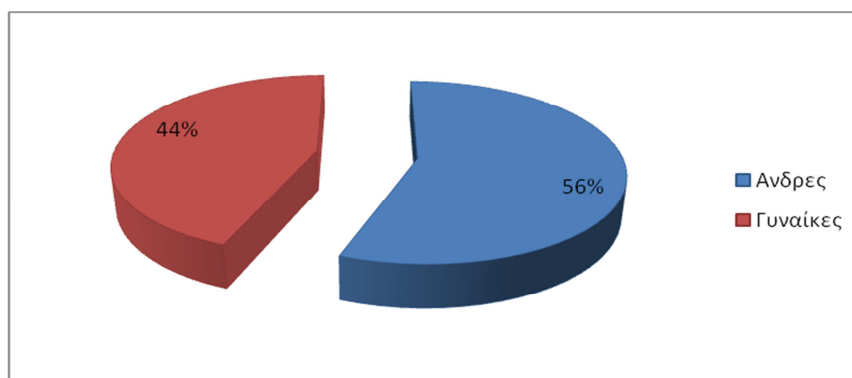
Διάγραμμα 2. Το ποσοστό των Αλβανών επί του νόμιμου μεταναστευτικού πληθυσμού (%)

Πηγή: ΥΠΕΣ, Δεκέμβριος 2014.

Όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 3, παρά τη μεγάλη ανεργία και την παρατηρούμενη τάση επιστροφής, οι Αλβανοί άνδρες εξακολουθούν να υπερεκπροσωπούνται (56%) σε σχέση με τις γυναίκες (44%).

Διάγραμμα 3. Η κατανομή των νόμιμων διαμενόντων Αλβανών ανά φύλο (%)

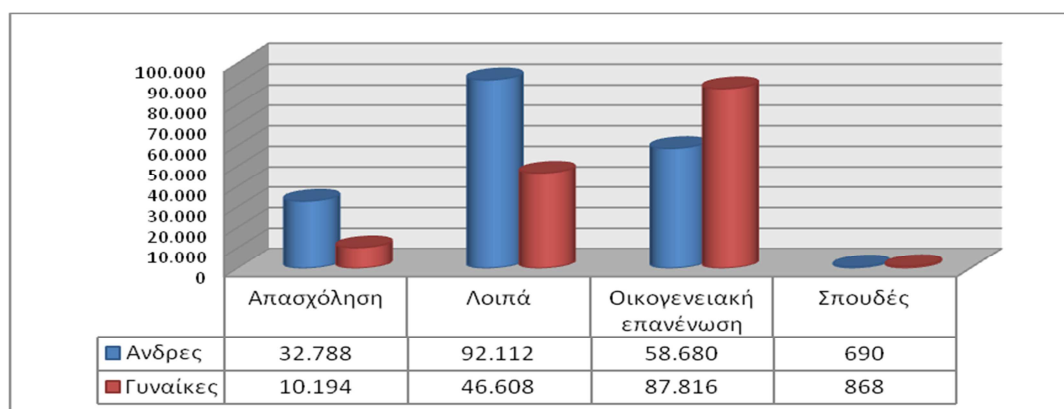

Πηγή: ΥΠΕΣ, Δεκέμβριος 2014.

Στο σημείο αυτό, έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι, σε σύγκριση με το 2012 (300.839), ο αριθμός των νόμιμων Αλβανών μεταναστών έχει αυξηθεί το 2014 κατά 29.000. Αυτό πιθανόν να οφείλεται στην εφαρμογή των μεταβατικών διατάξεων του νέου Κώδικα Μετανάστευσης (Νόμος 4251/2014, που τέθηκε σε εφαρμογή την 1.6.2014), ο οποίος έδωσε σε άνεργους μετανάστες τη δυνατότητα να επανέλθουν στη νομιμότητα και θεσμοθέτησε την άδεια διαμονής δεύτερης γενιάς.

Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία του ΥΠΕΣ (2014) σε σχέση με τους λόγους διαμονής (Διάγραμμα 4). Έτσι, καταγράφεται σημαντική μείωση των αδειών διαμονής που έχουν εκδοθεί για «απασχόληση», καθώς και για «οικογενειακή επανένωση», ενώ αύξηση παρατηρείται στην κατηγορία «λοιπά», στην οποία εντάσσεται το σύνολο των επιμέρους αδειών διαμονής που αφορούν είτε την επί μακρόν διαμονή είτε τους προσωρινούς τίτλους διαμονής.

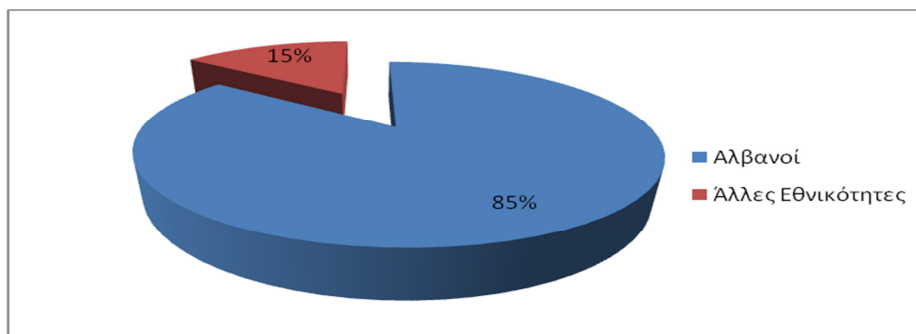
Διάγραμμα 4. Άδειες διαμονής Αλβανών ανά κατηγορία

Πηγή: ΥΠΕΣ, Δεκέμβριος 2014.

Παρατηρείται, επίσης, αύξηση του αριθμού των πολιτογραφήσεων με 56.274 (85%) Αλβανούς υπηκόους επί του συνόλου των πολιτογραφημένων αλλοδαπών, να έχουν αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια κατά το διάστημα 2010-2014 (Διάγραμμα 5).

Διάγραμμα 5. Πολιτογραφήσεις Αλβανών επί του συνόλου των πολιτογραφημένων αλλοδαπών, 2010-2014 (%)

Πηγή: ΥΠΕΣ, Νοέμβριος 2014.

Το παρόν κεφάλαιο διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Το πρώτο προσδιορίζει τις βασικές συντεταγμένες της έρευνας, οριοθετεί το εθνικό πλαίσιο εξέλιξης του φαινομένου, θέτει τις ερευνητικές ερωτήσεις και περιγράφει τα μεθοδολογικά εργαλεία διεξαγωγής της εμπειρικής έρευνας. Το δεύτερο μέρος αναλύει τα βασικά ευρήματα της επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας με Αλβανούς τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αλβανία. Το ερμηνευτικό πλαίσιο ανάλυσης των ευρημάτων ακολουθεί τη λογική της εξέλιξης του φαινομένου, όπως αυτή προκύπτει από την αφήγηση των δρώντων υποκειμένων σε συνάρτηση με θεωρητικές νοηματοδοτήσεις διαφόρων φάσεων του μεταναστευτικού κύκλου (π.χ., διεθνική, κυκλική και επιστροφή). Το τρίτο μέρος, τέλος, ανάγει τα ευρήματα της έρευνας στην πολιτική σφαίρα ανάλυσης του φαινομένου, σε μια προσπάθεια να απαντήσει στα δύο κεντρικά ερωτήματα του ερευνητικού προγράμματος IRMA: το πώς επηρεάζουν οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης τα σχέδια και τις πράξεις των (δυσνητικά ή ήδη) παράτυπων μεταναστών και γιατί κάποιες πολιτικές είναι πιο επιτυχείς από άλλες.

1.1 Μεθοδολογία

Το πρώτο κεφάλαιο, όπως και συνολικά η παρούσα μελέτη, υιοθετεί μια σφαιρική οπτική με την ανάλυση του φαινομένου να αναπτύσσεται σε τρία επίπεδα: μικρο-, μεσο- και μακροεπίπεδο. Το μικροεπίπεδο προσεγγίζει το άτομο/μετανάστη ως αυτόνομο δρώντα. Το μεσοεπίπεδο διερευνά τις σχεσιακές δομές και τα δίκτυα που αναπτύσσει το άτομο/μετανάστης, ενώ το μακροεπίπεδο εξετάζει το ευρύτερο εθνικό πλαίσιο εντός του οποίου εξελίσσεται η δυναμική της παράτυπης μετανάστευσης.

Η μεθοδολογική προσέγγιση εδράζεται στην πολυεστιακή εθνογραφική έρευνα πεδίου. Συνολικά, πραγματοποιήθηκαν 87 συνεντεύξεις με παράτυπους μετανάστες, μέλη των οικογενειών τους, εκπροσώπους συλλόγων μεταναστών και διακινητές, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αλβανία.

Η δειγματοληψία που ακολουθήθηκε ήταν σκόπιμη και ποιοτική. Αρχικά εφαρμόστηκε η τεχνική της χιονοστιβάδας και κατόπιν ακολούθησε η σκόπιμη δειγματοληψία διαθέσιμου δείγματος. Πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις σε μέρη (π.χ. πλατείες, καφετέριες κ.ά.) όπου συχνάζουν οι Αλβανοί παράτυποι μετανάστες, καθώς και στα γραφεία της Συνομοσπονδίας Αλβανικών Ενώσεων, του Συλλόγου Φοιτητών Studenti και της ιστοσελίδας www.albanians.gr.

Η αναζήτηση του δείγματος σε περιοχές εκτός Αττικής έγινε με τη βοήθεια και την καθοδήγηση προσώπων και φορέων/συλλόγων που δραστηριοποιούνται στον χώρο της μετανάστευσης, όπως το Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών του Δήμου Ρόδου, η ΑΡΣΙΣ και ο σύλλογος Μητέρα Τερέζα στη Θεσσαλονίκη. Ακόμη, κατόπιν ειδικής άδειας του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη,

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις στα κρατητήρια του Τμήματος Αλλοδαπών Αθηνών επί της οδού Πέτρου Ράλλη, όπου διεξήχθησαν 13 συνεντεύξεις με παράτυπους Αλβανούς μετανάστες υπό καθεστώς κράτησης.

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην ποικιλομορφία και τη γεωγραφική διασπορά του δείγματος. Ο στόχος ήταν να εμπλουτιστεί με μια ευρεία γκάμα μεταναστευτικών βιογραφιών και διαδρομών και με ανθρώπους διαφορετικού φύλου, ηλικίας και οικογενειακής κατάστασης, εκπαιδευτικού επιπέδου και κλάδου απασχόλησης.

Αξίζει, στο σημείο αυτό, να σημειωθεί ότι, παρά τις εγγενείς δυσκολίες, πραγματοποιήθηκαν δύο συνεντεύξεις με διακινητές και από τις δύο πλευρές των συνόρων. Αυτό μας έδωσε τη δυνατότητα να εντρυφήσουμε βαθύτερα και να εντοπίσουμε τις διαδρομές, καθώς και τους άτυπους μηχανισμούς και μεσάζοντες που διευκολύνουν τη διαιώνιση του φαινομένου. Ακόμη, οι συνεντεύξεις με υπαλλήλους και ιδιοκτήτες λεωφορειακών γραμμών Αθήνα-Τίρανα-Αθήνα προσέθεσαν σημαντικές πληροφορίες σε σχέση με τους τρόπους, τα αίτια και το προφίλ των παράτυπων μεταναστών.

Κατά το διάστημα από τον Αύγουστο έως τον Δεκέμβριο του 2013 διεξήχθησαν 57 ποιοτικές ημιδομημένες συνεντεύξεις με παράτυπους μετανάστες, που ήρθαν από την Αλβανία στην Ελλάδα. Μεσολάβησε η καταγραφή του πεδίου, ο εντοπισμός των βασικών τοποθεσιών και των μεσαζόντων, μέσω των οποίων εξασφαλίστηκε η καλύτερη δυνατή πρόσβαση στην ομάδα-στόχο.

Η δεύτερη φάση της έρευνας επικεντρώθηκε στη χώρα προέλευσης, την Αλβανία. Αναλυτικότερα, κατά το διάστημα από τον Δεκέμβριο του 2013 έως τον Μάρτιο του 2014 πραγματοποιήθηκαν δύο ταξίδια στην Αλβανία, όπου η ερευνήτρια επισκέφθηκε διάφορες περιοχές της χώρας. Προηγήθηκαν επαφές με φορείς και άτομα, τόσο στην Αλβανία όσο και στην Ελλάδα, με τη βοήθεια των οποίων κατέστη δυνατή η διεξαγωγή των συνεντεύξεων.

Στον Πίνακα που ακολουθεί περιγράφονται οι περιοχές και ο αριθμός συνεντεύξεων ανά περιοχή και χώρα.

Πίνακας 2. Αριθμός συνεντεύξεων ανά χώρα και περιοχή

Περιοχή στην Ελλάδα	Αριθμός Συνεντεύξεων	Περιοχή στην Αλβανία	Αριθμός Συνεντεύξεων
Αθήνα	18	Τίρανα	8
Κορυδαλλός	2	Σκόδρα	6
Κρατητήρια Π. Ράλλη	13	Άγ. Σαράντα	3
Θεσσαλονίκη	7	Αυλώνας	3
Αλεποχώρι Βοιωτίας	2	Φούσε Κρούγε	3
Γύθειο	2	Λατς	5
Ρόδος	13	Δυρράχιο	2
Σύνολο ανά χώρα	57		30
Γενικό σύνολο		87	

Πηγή: Δεδομένα έρευνας πεδίου.

Οι συνεντεύξεις ακολούθησαν τη χρονολογική πορεία της μεταναστευτικής εμπειρίας, με στόχο να διερευνηθούν η διαδικασία λήψης της απόφασης μετανάστευσης, οι ενδιάμεσες φάσεις, οι παράγοντες και οι δρώντες που διαδραμάτισαν ρόλο, η ανταλλαγή των σχετικών πληροφοριών, οι προσδοκίες του μετανάστη και η υλοποίησή τους (ή μη). Με την ολοκλήρωση των συνεντεύξεων,

συμπληρώθηκαν τα τελικά πρωτόκολλα συνεντεύξεων και η σχετική θεματική κωδικοποίηση. Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με το πρόγραμμα επεξεργασίας MaxQDA (software).

Παράλληλα, για τις ανάγκες αποτύπωσης των μετακινήσεων των Αλβανών του δείγματος, επιλέχθηκε η οπτικοποίηση των κυριότερων μεταναστευτικών διαδρομών τους (βλ. Παράρτημα Ι: Μεικτές ροές Αλβανών στην Ελλάδα). Αναλυτικότερα, στην περίπτωση των μεταναστευτικών ροών από την Αλβανία οι χερσαίες διαδρομές ακολουθούν το υφιστάμενο οδικό δίκτυο και περνάνε ακριβώς από τα σημεία εισόδου στην Ελλάδα. Όσον αφορά τις θαλάσσιες μετακινήσεις, τα τμήματα των διαδρομών που αποτελούν υφιστάμενες ακτοπολικές συνδέσεις (π.χ. Πειραιάς-Ρόδος) αποδόθηκαν όπως ακριβώς φαίνονται στους ακτοπολικούς χάρτες, ενώ οι παράτυπες διαδρομές αποδόθηκαν προσεγγιστικά. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι έγινε μια ποιοτική διαβάθμιση του μεγέθους του κάθε τμήματος της εκάστοτε διαδρομής, η οποία αντιστοιχεί στο πόσο διαδεδομένη είναι. Έτσι, πολλές επιμέρους διαδρομές συγκλίνουν σε τμήματα τα οποία, με αυτό τον τρόπο, δημιουργούν τις κύριες μεταναστευτικές διαδρομές.

Τέλος, στην περίπτωση των μεταναστευτικών ροών από την Αλβανία, όπου αφενός οι εναλλακτικές μετακινήσεις από και προς κάθε κόμβο είναι περισσότερες και αφετέρου διέπονται από διαφορετικό καθεστώς (πχ. μπορούν να γίνουν και με λεωφορεία) ή σε καθεστώς νομιμότητας, στο σύνολό τους ή τμηματικά, επιλέχθηκε να χαρτογραφηθεί το σύνολο του δείγματος που συγκεντρώθηκε στο πλαίσιο της έρευνας· οι κύριες διαδρομές προέκυψαν από τα τμήματα στα οποία συγκλίνουν οι διαδρομές που χαρτογραφήθηκαν.

2. Η ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας πεδίου

Συζητώντας για το συγκεκριμένο μεταναστευτικό σύστημα, δεν θα μπορούσαν να μη ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες που το χαρακτηρίζουν και η δυναμική πίσω από το δίπτυχο: μετανάστευση – παρατυπία. Τα διαθέσιμα στοιχεία απεικονίζουν μια ποικιλία αλληλένδετων διαδρομών, παραγόντων, δικτύων και στρατηγικών, τα οποία συνθέτουν την πολύπλευρη και ιδιαίτερη φύση της παράτυπης αλβανικής μετανάστευσης.

Προκειμένου να στοιχειοθετήσουμε με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ακρίβεια την πολυπλοκότητα του φαινομένου και τις επιμέρους εκφάνσεις του, προσδιορίζουμε την έννοια του (Αλβανού) παράτυπου μετανάστη¹¹ ως του προσώπου που εμπίπτει σε μία, τουλάχιστον, από τις εξής κατηγορίες:

- δεν διαθέτει θεώρηση εισόδου
- παραβιάζει τις προϋποθέσεις και τους όρους εισόδου ή/και παραμονής στη χώρα
- στερείται νομικού καθεστώτος
- έχει εκδοθεί εις βάρος του απόφαση απέλασης.

Ο ορισμός αυτός καλύπτει και την περίπτωση προσώπων που είτε έχουν εκπέσει της νομιμότητας είτε βρίσκονται σε ημινόμιμο (ή ημιπαράτυπο) καθεστώς.¹² Εφόσον η παράτυπη εργασία ανάγεται

¹¹ Στο άρθρο 3 της Οδηγίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις Επιστροφές (2008/115/EK), η «παράνομη παραμονή» ορίζεται ως «η παρουσία στο έδαφος ενός κράτους-μέλους υπηκόου τρίτης χώρας που δεν πληροί, ή δεν πληροί πλέον, τις προϋποθέσεις εισόδου, όπως ορίζονται στο άρθρο 5 του Κώδικα Συνόρων του Σένγκεν ή τις λοιπές προϋποθέσεις εισόδου, παραμονής ή διαμονής στο εν λόγω κράτος-μέλος».

¹² Η κατηγορία αυτή αφορά τις περιπτώσεις κατόχων μιας προσωρινής βεβαίωσης διαμονής και άδειας διαμονής για εξαιρετικούς/ανθρωπιστικούς λόγους.

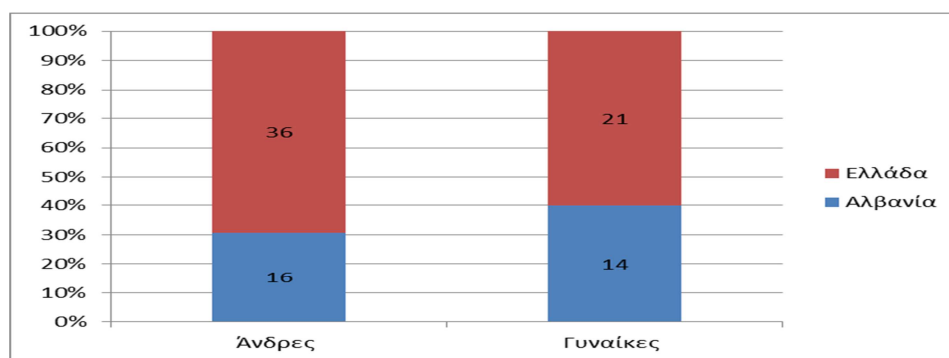
στους εκατέρωθεν δομικούς παράγοντες της ανατροφοδότησης της παράτυπης μετανάστευσης των Αλβανών στην Ελλάδα, τα όρια μεταξύ νομιμότητας και παρατυπίας εμφανίζονται συχνά δυσδιάκριτα, κυρίως όταν πρόκειται για νόμιμα εισερχόμενους ή διαμένοντες μετανάστες οι οποίοι εργάζονται σε άτυπες μορφές απασχόλησης. Επομένως, στην παρούσα μελέτη, ο όρος «παράτυπος μετανάστης» περιλαμβάνει και τους νόμιμα εισελθόντες ή προσωρινά διαμένοντες σε ελληνικό έδαφος, οι οποίοι όμως, τυπικά, δεν απολαμβάνουν το δικαίωμα πρόσβασης στην αγορά εργασίας (Gemí, 2013· Gregou, 2014: 510). Ως εκ τούτου, η παράτυπη εργασία τους αντιβαίνει τους νόμους και τους κανόνες που ρυθμίζουν το πλαίσιο απασχόλησης των αλλοδαπών, την κοινωνική ασφάλιση, τη φορολογία και γενικότερα τη λειτουργία της αγοράς εργασίας (Jandl et al., 2009: 12).

Εν τω μεταξύ, οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης και τα αυστηρά δημοσιοοικονομικά μέτρα λιτότητας έχουν μεταβάλει δραματικά τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και τους όρους λειτουργίας της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα, με την ανεργία να βρίσκεται σε πολύ υψηλά επίπεδα. Υπό το φως αυτών των εξελίξεων, ένα αξιοπρόσεκτο ερώτημα είναι πώς διαγράφονται οι νέες παράτυπες πρακτικές των Αλβανών στην Ελλάδα, ποιοι παράγοντες (θεσμικοί και μη) και δρώντες τις επηρεάζουν και σε ποιο βαθμό. Στην προσπάθεια να διαφωτιστεί η παράτυπη πλευρά της αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα υπό τις νέες συνθήκες της κρίσης, η ενότητα αυτή εστιάζεται στην ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας πεδίου.

2.1 Η δημογραφική σύνθεση και τα χαρακτηριστικά του δείγματος

Στη διαμόρφωση των παράτυπων μεταναστευτικών ροών, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το δημογραφικό δυναμικό, καθώς και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των εμπλεκόμενων δρώντων. Στην περίπτωση της παρούσας έρευνας, το 60% του συνολικού δείγματος είναι άντρες, οι οποίοι, ως επί το πλείστον, ανήκουν στην πρώτη γενιά μεταναστών (Διάγραμμα 6).

Διάγραμμα 6. Κατανομή του δείγματος ανά φύλο

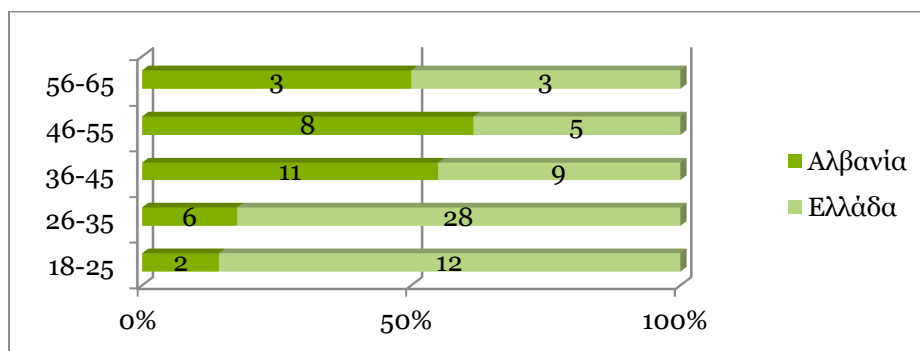

Πηγή: Δεδομένα έρευνας πεδίου.

Πράγματι, όπως έχει επισημανθεί και στην εισαγωγική έκθεση (Γκέμη, 2013) το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστών που εμπλέκονται στην παράτυπη μετανάστευση είναι άνδρες, που εργάζονται στον κλάδο των κατασκευών και του τουρισμού, και δευτερευόντως γυναίκες που απασχολούνται κυρίως ως οικιακές βοηθοί (Γκέμη, 2013: 30).

Η πλειονότητα του δείγματος ανήκει στην ηλικιακή κατηγορία 26-35 ετών, ενώ ακολουθεί αμέσως μετά η κατηγορία 36-45 ετών (Διάγραμμα 7). Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν την εξαιρετική δημογραφική δυναμική των δρώντων που εμπλέκονται σε παράτυπες (επί το πλείστον κυκλικές) διαδρομές, για να εργαστούν εποχιακά στην Ελλάδα.

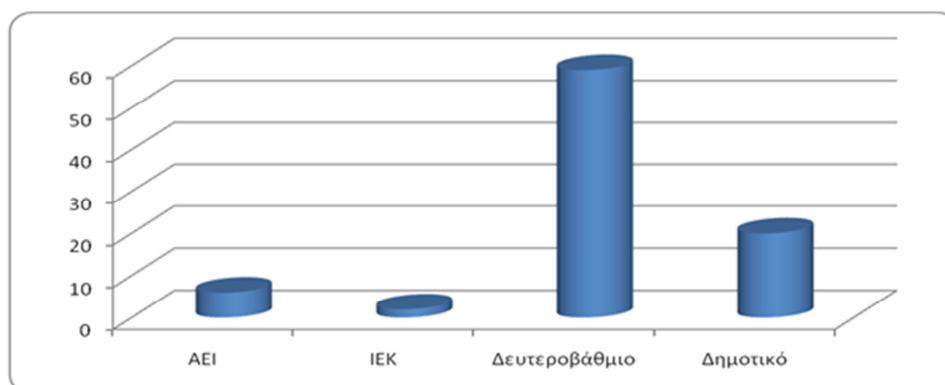
Διάγραμμα 7. Κατανομή του δείγματος ανά ηλικία

Πηγή: Δεδομένα έρευνας πεδίου.

Όσον αφορά στο εκπαιδευτικό επίπεδο, το δείγμα αποτελείται, επί το πλείστον, από απόφοιτους δευτεροβάθμιας και δημοτικής εκπαίδευσης (Διάγραμμα 8), επιβεβαιώνοντας έτσι την εκτίμηση ότι οι παράτυποι μετανάστες είναι χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου, οι οποίοι εργάζονται ως ανειδίκευτοι ή ημιειδικευμένοι εργάτες (Γκέμη, 2013: 27). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι απόφοιτοι ΑΕΙ και ΙΕΚ ανήκουν στην ομάδα της δεύτερης και/ή της «μιάμισης γενιάς» οι οποίοι είναι φοιτητές ή έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους στην Ελλάδα.

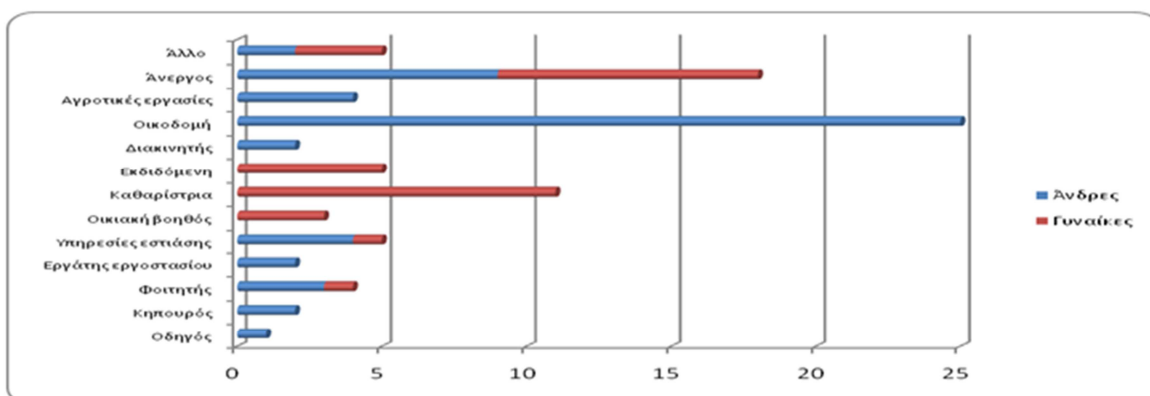
Διάγραμμα 8. Κατανομή του δείγματος ανά εκπαιδευτικό επίπεδο

Πηγή: Δεδομένα έρευνας πεδίου (Γκέμη, 2013).

Σε σχέση με την κατάσταση απασχόλησης, το 15% των ερωτηθέντων δήλωσαν άνεργοι την εποχή διεξαγωγής της έρευνας (Διάγραμμα 9). Η εν λόγω κατηγορία αφορά κυρίως τους εγκατεστημένους στην Αλβανία, οι οποίοι είτε εργάζονται εποχιακά στην Ελλάδα (το καλοκαίρι και το φθινόπωρο) είτε συντηρούνται από μέλη της οικογένειάς τους που βρίσκονται ή μετακινούνται παράτυπα στην Ελλάδα.

Διάγραμμα 9. Κατάσταση απασχόλησης του δείγματος

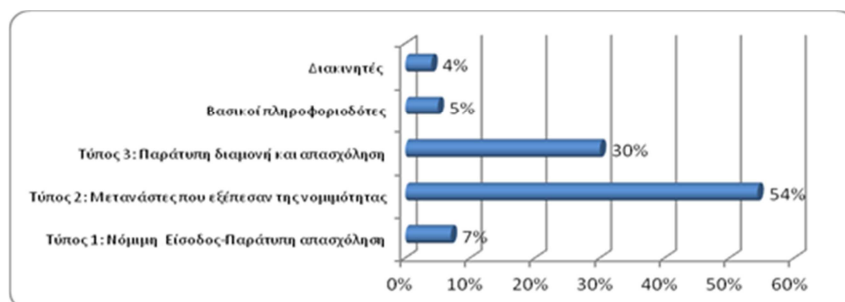

Πηγή: Δεδομένα έρευνας πεδίου (Γκέμη, 2013).

Όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 9, η πλειονότητα των ανδρών εργάζονται στην οικοδομή και σε αγροτικές εργασίες, υπό καθεστώς εποχιακής ή μερικής άτυπης απασχόλησης. Όσον αφορά την οικογενειακή κατάσταση, η πλειονότητα του δείγματος είναι έγγαμοι (32%), με τους άγαμους (25%) να ακολουθούν με μια σχετικά μικρή διαφορά.

Η ανθρωπογεωγραφία του δείγματος, σε συνάρτηση με την τυπολογία της παράτυπης ιδιότητάς του, διαφοροποιείται ανάλογα με τη χώρα διεξαγωγής της έρευνας, καθώς και το νομικό και κοινωνικοοικονομικό καθεστώς των εμπλεκομένων. Έτσι, στην περίπτωση της Ελλάδας, το μεγαλύτερο ποσοστό παρατυπίας εντοπίζεται στην κατηγορία εκείνων που εξέπεσαν της νομιμότητας (54%) λόγω της ανεργίας και κατ' επέκταση της αδυναμίας ανανέωσης της άδειας διαμονής (Διάγραμμα 10).

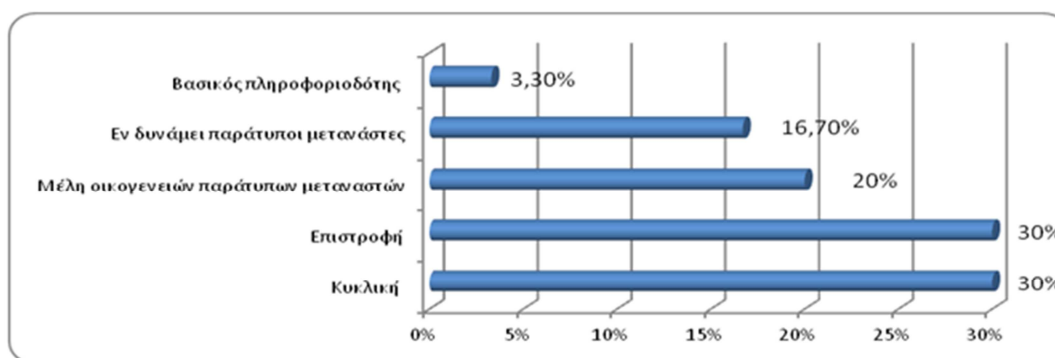
Διάγραμμα 10. Τυπολογία της παρατυπίας του δείγματος στην Ελλάδα (%)

Πηγή: Δεδομένα έρευνας πεδίου.

Στην περίπτωση της έρευνας πεδίου στην Αλβανία (Διάγραμμα 11), το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος εμπίπτει στις κατηγορίες της κυκλικής παράτυπης μετανάστευσης (30%) και των επιστροφών (30%), ενώ το ποσοστό των εν δυνάμει παράτυπων μεταναστών που σχεδίαζαν να μεταναστεύουν στο άμεσο μέλλον στην Ελλάδα περιορίζεται στο περίπου 17%.

Διάγραμμα 11. Τυπολογία της παρατυπίας Αλβανών του δείγματος στην Αλβανία (%)

Πηγή: Δεδομένα έρευνας πεδίου.

Τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το 22% του δείγματος έχει διαμείνει στην Ελλάδα από 16 έως 20 χρόνια και το 17% από 6 έως 10 χρόνια, αποτελούν ένδειξη ότι στις παράτυπες ροές δεν εμπλέκονται σε σημαντικό βαθμό «νέοι» μετανάστες, αλλά, αντιθέτως, «ανακυκλώνονται» εκείνοι που ενδεχομένως γνωρίζουν, έστω και στοιχειωδώς, το ελληνικό περιβάλλον και διατηρούν επαφές με τα μεταναστευτικά δίκτυα (εθνοτικά, οικογενειακά ή/και με Έλληνες εργοδότες) στην Ελλάδα.

Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι στην περίπτωση των πληροφοριοδοτών στην Αλβανία, καθώς και ορισμένων στην Ελλάδα, η διαμονή τους ακολούθησε διάφορα στάδια και επεισόδια κυκλικών μετακινήσεων, επιστροφής στην Αλβανία, απόπειρας μετανάστευσης προς άλλες χώρες της Ε.Ε. και εκ νέου επιστροφής στην Ελλάδα.

Η δυναμική αυτών των πολλαπλών μεταναστευτικών διαδρομών έχει διαμορφωθεί ανάλογα με:

- Τις επιπτώσεις της κρίσης στις ευκαιρίες απασχόλησης στην Ελλάδα
- Το νομικό καθεστώς, ιδίως εκείνων που κινδύνευαν με απονομιμοποίηση
- Τον βαθμό επιρροής και διευκόλυνσης που παρείχαν τα μεταναστευτικά δίκτυα
- Τις (χαλαρές ή αυστηρές) πολιτικές ελέγχου και ένταξης στην Ελλάδα,
- Την απελευθέρωση των θεωρήσεων εισόδου για τους Αλβανούς πολίτες που τέθηκε σε εφαρμογή τον Δεκέμβριο του 2010
- Τις διμερείς (συγκρουσιακές ή ομαλές) σχέσεις μεταξύ Αλβανίας και Ελλάδας
- Την ασταθή πολιτική και κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Αλβανία.

2.2 Η Ελλάδα ως πόλος έλξης της παράτυπης μετανάστευσης

Είναι γνωστό ότι η παράτυπη μετανάστευση των Αλβανών στην Ελλάδα συνδέεται, ως επί το πλείστον, με την παράτυπη εργασία. Στην πραγματικότητα, η παράτυπη κινητικότητα ενισχύεται και από τις νέες, ακόμα πιο ευέλικτες και επισφαλείς μορφές εργασιακών σχέσεων εξαιτίας της πίεσης που ασκεί η οικονομική κρίση στην τυπική αγορά εργασίας.

Συγχρόνως, η δύσκολη οικονομική κατάσταση στην Αλβανία σε συνδυασμό με το «άνοιγμα των συνόρων», δηλαδή τη δυνατότητα εισόδου στην Ελλάδα με βιομετρικά διαβατήρια, μείωσε την παράτυπη διέλευση των συνόρων. Παρά ταύτα, κάποιοι επιλέγουν να μπαίνουν στη χώρα παράτυπα. Αυτοί συνήθως είναι νέοι άντρες που εισέρχονται για εποχιακές εργασίες. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ένας από τους διακινητές:

«Τώρα έρχονται πιο νέοι που δουλεύουν στα χωράφια ή οικοδομή εποχιακά. Εγώ μεταφέρω πιο πολλούς την άνοιξη και το φθινόπωρο» (Διακινητής, 55 ετών, Αθήνα).

Ένας άλλος συνεντευξιαζόμενος δίνει περαιτέρω πληροφορίες για το προφίλ και τις περιοχές που τροφοδοτούν την παράτυπη μετανάστευση:

«Μια άλλη κατηγορία είναι οι νέοι άντρες που έρχονται από την κεντρική και βόρεια Αλβανία. Είναι λίγοι αυτοί από Αργυρόκαστρο και Αγίους Σαράντα. Από Κορυτσά είναι λίγο πιο πολλοί» (Fredí, 47 ετών, Αθήνα).

Πράγματι, οι παρακάτω περιπτώσεις έρχονται να επιβεβαιώσουν τις πρόσφατες τάσεις παράτυπης διέλευσης των συνόρων καθώς και των κινήτρων πίσω από αυτές:

«Το έχω κάνει πάνω από έξι φορές με τα πόδια... Μια φορά μου έβαλαν ένα πρόστιμο 1.200 ευρώ γιατί είχα ξεπεράσει το χρόνο παραμονής στην Ελλάδα. Δεν πλήρωσα. Και τώρα περνάω τα σύνορα έτσι με τα πόδια. Όταν δεν έχει δουλειά φεύγω, αλλά συνήθως έχει. Πολλοί Αλβανοί έρχονται έτσι. Έρχονται γιατί μπορεί να θέλουν να δουλέψουν πέντε μήνες, και το διαβατήριο τους επιτρέπει μόνο τρεις» (Υlli, 34 ετών, Ρόδος).

Παρά τις εξελίξεις στη νομοθεσία και τις νέες δυνατότητες νόμιμης διέλευσης των συνόρων, λοιπόν, ορισμένες κατηγορίες αντρών ακολουθούν τις «παραδοσιακές» διαδρομές που συνέθεταν το μοντέλο της παράτυπης μετανάστευσης κατά τη δεκαετία του 1990. Ο λόγος που συνήθως επιλέγουν την παράτυπη διέλευση είναι είτε κάποια εκκρεμότητα με την ελληνική δικαιοσύνη είτε το ότι έχουν παραβιάσει κατά το παρελθόν τους όρους εισόδου και διαμονής στην Ελλάδα.

«Πολλές φορές με έχουν γυρίσει πίσω, έχω βάλει και δικηγόρο πολλές φορές. Και απέλαση έχω φάει. Μας κρατούσαν μια-δυο βδομάδες στα κρατητήρια της περιοχής όπου μας έπιαναν. Πήγα στην Αλβανία και ξαναγύρισα. Με έπιασε η Αστυνομία και πήγα με απέλαση. Γύρισα στο σπίτι, έκατσα μια βδομάδα και ήρθα πάλι στην Ελλάδα. Από τον ίδιο δρόμο, με άλλα άτομα. Έχω μάθει το δρόμο απέξω. Ήρθα πάλι στην Αθήνα πριν από τέσσερις μέρες. Πάλι στο ίδιο μέρος και στην ίδια δουλειά» (Leonard, 27 ετών, Αθήνα).

Από την άλλη, οι αυστηρότερες πολιτικές ελέγχου των συνόρων και αναχαίτισης της παράτυπης μετανάστευσης των Αλβανών στην Ιταλία, σε συνδυασμό με το ρίσκο που συνεπάγεται η θαλάσσια περιπέτεια προς τις ιταλικές ακτές, οδήγησαν στη μετατόπιση των παράτυπων διαδρομών προς την Ελλάδα. Ένας από τους διακινητές τοποθετεί το ζήτημα ως εξής:

«Το 2002 μειώθηκαν οι άνθρωποι που ήθελαν να φύγουν για Ιταλία. Ο λόγος ήταν ο φόβος. Επίσης, τα πράγματα στην [ελληνική] πρεσβεία είχαν γίνει πιο εύκολα. Έβγαζαν βίζες με μίζα 4.000 ευρώ, κι έτσι προτιμούσαν να πάνε εκεί και να έχουν βίζα για έξι μήνες ή ένα χρόνο, παρά να πάνε στην Ιταλία γιατί ήταν ρίσκο το να ταξιδεύεις στη θάλασσα. Ο κόσμος φοβόταν από τις τραγωδίες που είχαν γίνει [...]. Από το 2011 φεύγουν με διαβατήρια και, επειδή δεν μπορούν να κάτσουν μόνο τρεις μήνες, στέλνουν το διαβατήριο στα σύνορα για να σφραγιστεί» (Διακινητής, 48 ετών, Αυλώνας).

Όπως χαρακτηριστικά αποτυπώνεται στην αφήγηση του διακινητή, το θέμα της παράτυπης μετανάστευσης ανατροφοδοτεί και ανατροφοδοτείται διαχρονικά από ένα αλυσιδωτό σύστημα διαφθοράς και παράνομου πλουτισμού που διαπερνά οριζοντίως ποικίλους μηχανισμούς: από τον κρατικό υπάλληλο έως το δίκτυο των διακινητών. Αυτό προκύπτει και από τη μαρτυρία ενός συνεντευξιαζόμενου για τον αδελφό του:

«Ο αδερφός μου μένει στην Ιθάκη και στέλνει το διαβατήριό του μαζί με λεφτά, για να το σφραγίσουν στα σύνορα» (Landi, 29 ετών, Αθήνα).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, μια άλλη κατηγορία παράτυπων μεταναστών περιλαμβάνει ανθρώπους που είτε έχουν προβλήματα με τη δικαιοσύνη ή/και έχει εκδοθεί σε βάρος τους απόφαση απέλασης είτε ασχολούνται με παράνομες δραστηριότητες. Αυτοί συνήθως χρησιμοποιούν παράνομα μέσα μεταφοράς ή διασχίζουν τα σύνορα με τα πόδια:

«Τώρα πάνε πλέον παράνομα αυτοί που έχουν πρόβλημα, έχουν απέλαση ή έχουν πιαστεί για ναρκωτικά και έχουν κάνει φυλακή στην Ελλάδα για εννιά μήνες με ενάμιση χρόνο» (Διακινητής, 48 ετών, Αυλώνας).

Ένας άλλος συνεντευξιαζόμενος, υπάλληλος σε πρακτορείο λεωφορείων στην Αθήνα, το οποίο πραγματοποιεί δρομολόγια από και προς την Αλβανία, σκιαγραφεί το προφίλ των παράτυπων μεταναστών ως εξής:

«Έρχονται για δουλειές που κρατάνε μια σεζόν και δεν θέλουν σφραγίδα στο διαβατήριο. Είναι και εκείνοι που έχουν πάρει απέλαση. Χωρίς χαρτιά είναι και οι γυναίκες που τις χρησιμοποιούν για πορνεία. Νόμιμα δεν μπορούν να δουλέψουν αυτές, μόνο παράνομα» (Fredí, 47 ετών, Αθήνα).

Η ανθρωπογεωγραφία των παράτυπων Αλβανών χαρακτηρίζεται από έντονη ποικιλομορφία περιπτώσεων, όπου διαπλέκονται ταυτόχρονα διαγενεακές, προσωπικές ή οικογενειακές ιστορίες με την αποτυχία των σχετικών πολιτικών, οι οποίες αντιλαμβάνονται την κοινωνική ενσωμάτωση με κατασταλτικούς όρους. Η παρακάτω αφήγηση από τα κρατητήρια της Π. Ράλλη αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της θολής εικόνας:

«Ήρθα στην Ελλάδα το '98 με τη μητέρα μου με βίζα. Ήμουν 12 χρονών. Εγκατασταθήκαμε στον Πειραιά, είχα τις δυο θείες εκεί. Πήγα σχολείο μέχρι την τρίτη γυμνασίου. Ξεκίνησα δουλειά σα σερβιτόρος. Το 2004 με έπιασαν γιατί δεν είχα χαρτιά. Είχα ενηλικιωθεί και δεν είχα ένσημα να κάνω μόνος μου τα χαρτιά. Με απέλασαν. Γύρισα πάλι πίσω με τα πόδια και έκανα τα χαρτιά. Για ένα χρόνο την πρώτη φορά και τη δεύτερη για δύο. Μέχρι το 2009 ήμουν νόμιμος. Μετά η δουλειά μου σταμάτησε και δεν είχα χρήματα να πάρω τα ένσημα και να συνεχίσω τα χαρτιά. Από το 2009 έχω ζήσει περισσότερο στην Αλβανία απ' ό,τι στην Ελλάδα. Με έπιασαν και πήγαινα πίσω για τρεις-τέσσερις μήνες [...] Έχω τέσσερις απελάσεις από το 2010 μέχρι τώρα, και μια το 2004» (Goni, 28 ετών, Κρατητήρια Πέτρου Ράλλη, Αθήνα).

Από την άλλη, οι «νέοι» παράτυποι διαγράφουν μια διαφορετική τροχιά κινητικότητας στην Ελλάδα. Το προφίλ τους το περιγράφει ένας από τους διακινητές:

«Είναι νέοι, 22-30 χρονών. Κατάγονται από χωριά. Ζητάνε να πάνε Αθήνα και Θεσσαλονίκη για να βγάλουν καθαρά λεφτά με τον ιδρώτα τους, ενώ Καλαμάτα για να βγάλουν βρώμικα λεφτά και χωρίς πολύ κόπο» (Διακινητής, 55 ετών, Αθήνα).

Όπως αφήνει να εννοηθεί ο διακινητής, η πρώτη κατηγορία αφορά εκείνους που ξεκινάνε το ταξίδι προς την Ελλάδα για να εργαστούν εποχιακά, ενώ στη δεύτερη εμπλέκονται άτομα που επιδίδονται σε κατεξοχήν παράνομες δραστηριότητες όπως η διακίνηση ναρκωτικών.

Μια ιδιαίτερη κατηγορία, που δεν εμπίπτει στην «κλασική» περίπτωση της παράτυπης μετανάστευσης είναι οι γυναίκες που εισέρχονται και διαμένουν στην Ελλάδα για λόγους οικογενειακής επανένωσης, χωρίς όμως νομιμοποιητικά έγγραφα.

«Η γυναίκα μου είναι χωρίς χαρτιά από το 2002 που ήρθε στην Ελλάδα και πάντα κυκλοφορεί στα κρυφά. Δεν είχα τρόπο να φέρω τη γυναίκα μου με χαρτιά. Πλήρωσα και την έφεραν με ένα ταξί μέχρι τα Μέγαρα» (Xhimi, 29 ετών, Αλεποχώρι).

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο, που διαφοροποιεί την κατηγορία αυτή σε σχέση με τις προηγούμενες, είναι ότι οι γυναίκες αυτές βρίσκονται υπό την «προστασία» του οικογενειακού περιβάλλοντος, έχουν γεννήσει τα παιδιά τους στην Ελλάδα και εργάζονται συνήθως ως οικιακές βοηθοί. Οι σύζυγοι και τα παιδιά έχουν συνήθως νόμιμα έγγραφα διαμονής.

«Έχει πρόβλημα με τα χαρτιά η γυναίκα μου. Για να κάνω οικογενειακή συνένωση πρέπει να έχω κάποιο εισόδημα, και δεν έχω. Δεν έχω πρόβλημα όμως, δεν μας έχει ενοχλήσει κανείς εδώ και τέσσερα-πέντε χρόνια» (Νεκτάριος, 37 ετών, Ρόδος).

Η συγκλονιστική μαρτυρία μιας γυναίκας, η οποία έπειτα από πολλαπλές προσπάθειες κατάφερε το 2006 να περάσει τα σύνορα με τα πόδια ώστε να βρει τον άντρα της, αναδεικνύει με παραστατικό τρόπο το ανθρώπινο δράμα που διαδραματίζεται στα ελληνοαλβανικά σύνορα:

«Μας έπιασαν μια φορά. Ήταν τρομακτική εμπειρία. Ήμασταν γυναίκες, η μια με παιδιά και η άλλη έγκυος. Δεν μας φέρθηκαν άσχημα, απλά μας άφησαν στο βουνό. Οι άλλες ήταν παντρεμένες και πήγαιναν στους άντρες τους. Η μια είχε ένα παιδί πέντε χρονών, η άλλη ήταν έγκυος και μια άλλη ήταν αρραβωνιασμένη όπως εγώ. Μας κράτησαν τρεις μέρες μέσα σε κάτι δωμάτια κρατητήρια. Αυτή που ήταν έγκυος την έπιασαν οι πόνοι και αργότερα ήρθε ο άντρας της. Εκείνη μετά την άφησαν ελεύθερη, γιατί ο άντρας της είχε χαρτιά. Εμένα και μια άλλη κοπέλα δεν μας άφησαν, γιατί νόμιζαν πως είχαμε έρθει για πορνεία. Αργότερα με άφησαν και έφυγα πίσω Αλβανία» (Shpresa, 29 ετών, Κορυδαλλός).

2.2.1 Οι διαδρομές, οι μεσάζοντες και το κόστος της παράτυπης διέλευσης

Η διέλευση των ελληνοαλβανικών συνόρων κατά τη δεκαετία του 1990 έχει καταγραφεί στη συλλογική μνήμη ως η επιτομή της ιστορικά μαζικότερης παράτυπης μετακίνησης των Αλβανών προς την Ελλάδα.

Η χαρτογράφηση των μετακινήσεων περιλαμβάνει μια σειρά από παράγοντες, όπως τα σημεία εισόδου, τη νόμιμη ή παράτυπη μορφή διέλευσής τους, καθώς και τους εμπλεκόμενους δρώντες και μεσάζοντες, οι οποίοι διαμορφώνουν την ανθρωπογεωγραφία των διαδρομών.

Ένας από τους διακινητές περιγράφει την «αγορά» της παράτυπης διέλευσης ως εξής:

«Το Φιέρι έχει το μονοπώλιο για την Ελλάδα, 100-300 ευρώ το πολύ με τα πόδια μέχρι να σε περάσουν στην ελληνική πλευρά. Υπάρχουν και ταξιτζήδες που σε πάνε μέχρι ένα σημείο με 350 ευρώ... Υπάρχουν άνθρωποι από το Αργυρόκαστρο και το Λαζαράτι που κάνουν διακίνηση μεταναστών με 100-200 ευρώ ανά κεφάλι» (Διακινητής, 48 ετών, Αυλώνας).

Ερωτηθείς για το κόστος και τον τρόπο διακίνησης των παράτυπων μεταναστών, ένας από τους διακινητές αναφέρει:

«Μεταφέρω περίπου 50 άτομα το μήνα. Μπορώ να πάρω δύο άτομα ή μία οικογένεια [...]. Υπάρχει μια συγκεκριμένη “πλατεία” κοντά στα σύνορα. Εκεί γίνεται το παζάρι της τιμής. Αν υπάρχει προσφορά, ανεβάζω την τιμή. Αυτοί που με ξέρουν με παίρνουν τηλέφωνο και κανονίζουμε τα σχετικά» (Διακινητής, 55 ετών, Αθήνα).

Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, ο διακινητής δίνει πληροφορίες για το τίμημα που χρειάζεται να καταβληθεί, και στις δύο πλευρές των συνόρων, ώστε να διεκπεραιώσει την αποστολή του:

«Θέλω 100 ευρώ για την ελληνική πλευρά και 50 ευρώ για την αλβανική» (Διακινητής, 55 ετών, Αθήνα).

Επιπλέον, τα δίκτυα των διακινητών εμφανίζονται να έχουν χαρτογραφήσει επιμελώς τα αδύνατα και τρωτά σημεία στον έλεγχο των συνόρων, και αναλόγως προσαρμόζουν κάθε φορά τη στρατηγική τους και το κόστος διέλευσης:

«Μπορεί να πάρουν 700 ευρώ, μπορεί και 800 ευρώ. Ένας φίλος μου που κάνει αυτή τη δουλειά παίρνει 700 ευρώ, άλλοι δουλεύουν με 1.000 και άλλοι με 600. Η ταρίφα για τους αστυνομικούς εδώ ανά κεφάλι κυμαίνεται από 50 μέχρι 150 ευρώ. Αν μπει στη βάρδια ένας αστυνομός Έλληνας που δεν τον ξέρω μπορεί να πάρει 150 ευρώ και να έχεις έτσι απόλυτη ασφάλεια, για να μη χαλάσει η δουλειά» (Fredí, 47 ετών, Αθήνα).

Στη συνέχεια ο συνεντευξιαζόμενος περιγράφει τον βαθμό δυσκολίας που αντιμετωπίζουν οι διακινητές στα δύο βασικά σημεία τελωνειακού ελέγχου στα ελληνοαλβανικά σύνορα:

«Αυτή την εποχή, αν θες να περάσεις κάποιον και από τα δύο τελωνεία, είναι πιο δύσκολο από την Κασιτζίκα. Οι πιθανότητες να περάσει κάποιον ο οδηγός από εκεί μπορεί να είναι 10%, ενώ από την Κακαβιά μπορεί να είναι 60%. Στην Κασιτζίκα έχει περισσότερο έλεγχο και είναι πιο σκληροί οι αστυνομικοί» (Fredí, 47 ετών, Αθήνα).

Ένας άλλος νεαρός συνεντευξιαζόμενος, που πέρασε τα σύνορα παράτυπα για πρώτη φορά το 2010, περιγράφει τη διαδρομή και τα χρήματα που χρειάστηκε να πληρώσει στον διακινητή:

«Με τα πόδια από το βουνό. Ήταν πολύ δύσκολο. Είχα ακούσει πολλούς που το είχαν κάνει, αλλά δεν μπορούσα να το φανταστώ. Μπορεί να ήμασταν 300-400 Αλβανοί που ερχόμασταν στην Ελλάδα. Ήταν σε ομάδες των πενήντα ατόμων. Περπατούσαμε πέντε μέρες για να φτάσουμε σε ένα χωριό της Ηγουμενίτσας. Είχα γεμίσει πληγές στα πόδια. Εκεί, μετά από έξι ώρες ήρθε και με πήρε ένα αυτοκίνητο και με έφερε στην Αθήνα. Όταν φτάσαμε η αδελφή μου πλήρωσε 1.000 ευρώ, ενώ αρχικά η συμφωνία ήταν για 800 ευρώ» (Landi, 29 ετών, Αθήνα).

Ωστόσο, ορισμένοι δηλώνουν ότι δεν χρειάστηκε να πληρώσουν διότι είχαν μάθει απέξω τη διαδρομή:

«Δεν έχω πληρώσει ποτέ. Πάντα με φίλους από το βουνό, που ήξεραν το δρόμο. Το είχαν κάνει πολλές φορές. Τους είχε πιάσει κάποιες φορές η Αστυνομία και αργότερα έμαθαν το δρόμο απέξω» (Leonard, 27 ετών, Αθήνα).

Από την άλλη, οι προσπάθειες νομιμοποίησης δεν αποδείχθηκαν εύκολη υπόθεση για μια κατηγορία μεταναστών οι οποίοι βρέθηκαν εγκλωβισμένοι μεταξύ της δυσλειτουργίας των θεσμών και των εναλλακτικών που τους προσέφεραν οι μεσάζοντες.

«Πήρα ένα δικηγόρο μήπως και μου έκανε τα χαρτιά τότε που γινόντουσαν τα χαρτιά, αλλά μου ζητούσε πολλά λεφτά και εγώ δεν είχα και δεν ήθελα να τα δώσω. Αφού μια χαρά περνούσα. Δεν με ενοχλούσε κανείς. Γιατί να έμπαινα σε όλο αυτό;» (Guri, 27 ετών, Ρόδος).

2.3 Η οικονομική κρίση και η απώλεια της νομιμότητας

Η εισαγωγική έκθεση (Gemi, 2013) που προηγήθηκε της παρούσας μελέτης επεξεργάστηκε την τυπολογία της παράτυπης μετανάστευσης των Αλβανών στην Ελλάδα, η οποία αναπτύχθηκε στη βάση τριών τύπων (Gemi, 2013: 27). Ο δεύτερος τύπος, συγκεκριμένα, περιλαμβάνει την κατηγορία των μεταναστών που έχουν εκπέσει της νομιμότητας λόγω της αδυναμίας να εξασφαλίσουν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για την ανανέωση της άδειας διαμονής (Gemi, 2013: 28). Όπως αναφέρει ένας συνεντευξιζόμενος:

«Μέχρι πριν από δύο μήνες είχα διετίας, πήγα να την ανανεώσω, αλλά δεν είχα τα ένσημα που ζητούσαν. Οπότε μου έδωσαν μια προσωρινή βεβαίωση, αλλά μου είπαν ότι θα απορριφθεί η άδεια» (Zybi, 45 ετών, Ρόδος).

Πράγματι, οι Αλβανοί μετανάστες που έχουν στην κατοχή τους προσωρινές άδειες διαμονής αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες για την ανανέωσή τους, λόγω της ανεργίας και της έλλειψης ενσήμων.

«Η εταιρία έκλεισε. Δεν πήρα καθόλου χρήματα για τα δεκαπέντε χρόνια που δούλεψα στην εταιρία. 4.500 ευρώ ήταν οι αποζημιώσεις και τα δώρα που δεν μου έδωσαν. Το χειρότερο όμως είναι τα ένσημα. Δεν έχω βιβλιάριο υγείας, έχασα και τα χαρτιά και είμαι 54 ετών» (Luarasi, 54 ετών, Αθήνα).

Στις συνθήκες της υψηλής ανεργίας και της δραματικής μείωσης του εισοδήματος, σε συνδυασμό με το ανελαστικό και γραφειοκρατικό πνεύμα του νομοθετικού πλαισίου (το οποίο ίσχυε κατά την περίοδο διεξαγωγής των συνεντεύξεων), μια σημαντική μερίδα του αλβανικού πληθυσμού έχει οδηγηθεί στην παρατυπία ή, στην καλύτερη των περιπτώσεων, σε ένα μετέωρο καθεστώς ημινομιμότητας. Ακόμα και στις περιπτώσεις προσφυγής κατά της απορριπτικής απόφασης, η προσωρινή βεβαίωση δεν δίνει δικαίωμα πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Όπως αφηγείται ένας μετανάστης:

«Μέχρι το 2011 είχα κάρτα. Από το 2011 δεν ξαναέκανα χαρτιά γιατί δεν είχα ένσημα [...]. Πήγα δικαστικά, πήρα το χαρτί που μου έδωσαν μετά από ένα μήνα, αλλά δεν μπορώ να δουλέψω» (Cimi, 53 ετών, Ρόδος).

Η μελέτη κατέγραψε ακόμα και ακραίες περιπτώσεις στις οποίες, λόγω έλλειψης ελάχιστων ενσήμων, κάποιος εγκατεστημένος χρόνια στην Ελλάδα θα μπορούσε να βρεθεί από τη μία μέρα στην άλλη παράτυπος:

«Τα έχασα πέρσι. Δεν είχα δύο ένσημα και δεν μου τα έβαλαν. Έχω τρία μικρά παιδιά, που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα. Τα είχα καταθέσει τον Οκτώβρη και έντεκα μήνες μετά, το Σεπτέμβρη φέτος, μου είπαν ότι τα χαρτιά μου δεν γίνονται γιατί δεν έχω δύο ένσημα. Μετά πήρα δικηγόρο και πήγα στα δικαστήρια και μου έδωσαν μετά μια ειδική βεβαίωση, μέχρι να γίνει η δίκη» (Sadi, 40 ετών, Ρόδος).

Ακόμη και στις περιπτώσεις που κάποιος βρει εργασία, η έλλειψη έγκυρων νομιμοποιητικών εγγράφων, σε συνδυασμό με την έλλειψη πρόβλεψης για επαναφορά στη νομιμότητα όταν κάποιος μπορεί να εργαστεί νόμιμα, ανατροφοδοτεί τον φαύλο κύκλο της παρατυπίας:

«Έχασα τα χαρτιά πριν δύο χρόνια. Έμεινα χωρίς ασφάλιση. Το καλοκαίρι δουλεύω έξι-εφτά μήνες, όμως είναι πιο χαμηλοί οι μισθοί και ακριβή η ζωή. Το χειμώνα είναι πολύ δύσκολα. Έχω βρει τώρα δουλειά με ένσημα σε μια κατασκευαστική εταιρεία και δεν μπορούν να με

προσλάβουν γιατί δεν έχω άδεια. Αυτοί δεν με παίρνουν στη δουλειά παράνομα, και έτσι έχω σοβαρό πρόβλημα. Και πού δεν έχω πάει, αλλά τίποτα. Και στο ΙΚΑ πήγα για να εξαγοράσω τα ένσημα, αλλά δεν δέχονται» (Mondi, 36 ετών, Αθήνα).

Μέρος της εικόνας αυτής είναι και οι γυναίκες, αν και το ποσοστό ανεργίας των ανδρών βρίσκεται σαφώς σε υψηλότερα επίπεδα. Και αυτό διότι οι επιπτώσεις της κρίσης στον κατασκευαστικό τομέα είναι βαθύτερες, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι άντρες να έχουν χάσει τη δουλειά τους από την έναρξη της κρίσης και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα σε σχέση με τις γυναίκες. Από την άλλη, οι γυναίκες –που επί το πλείστον εργάζονται ως οικιακές βοηθοί και διαμένουν στην Ελλάδα με το καθεστώς της οικογενειακής επανένωσης– εκπίπτουν της νομιμότητας από τη στιγμή που οι σύζυγοί τους είναι άνεργοι και δεν έχουν το απαιτούμενο εισόδημα, ώστε να δικαιούνται ανανέωση της άδειας διαμονής. Όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρεται σε μια συνέντευξη:

«Ο άντρας μου είναι δύο χρόνια άνεργος. Έχει λήξει η άδεια διαμονής μου από πέρσι, και εμένα. Πήγε για ανανέωση αλλά δεν είχε ένσημα αλλά ούτε εισόδημα, για να πάρω εγώ άδεια διαμονής. Μας είπαν να πάρουμε δικηγόρο, αλλά δεν είχαμε χρήματα και το αφήσαμε. Ούτε εγώ μπορώ να κάνω κάτι, γιατί τώρα δεν είναι όπως παλιά που έβαζες ό,τι ένσημα ήθελες και τα πλήρωνες εσύ, τώρα πρέπει να πάει ο εργοδότης σου στην τράπεζα να δηλώσει τις ώρες που δουλεύεις και να σου τα κολλήσει αυτός» (Xhilda, 46 ετών, Νέα Ιωνία).

Σε άλλες περιπτώσεις, η διοίκηση εμφανίζεται να εξαντλεί την αυστηρότητά της ακόμα και σε περιπτώσεις όπου ο μετανάστης, παρά το γεγονός ότι έχει ακολουθήσει τις νόμιμες διαδικασίες και έχει καταβάλει τις απαιτούμενες εισφορές, χάνει το δικαίωμα παραμονής εξαιτίας ενός τυχαίου λάθους του εργοδότη. Η παρακάτω περίπτωση είναι χαρακτηριστική:

«Είχα κάρτα μέχρι το 2011 για οικογενειακή συνένωση με τον άντρα και τα παιδιά μου. Το 2010 φύγαμε από τη Θεσσαλονίκη γιατί δεν υπήρχε πια δουλειά με ένσημα και πήγαμε στο Δομοκό. Ο άντρας μου βγήκε από το ΙΚΑ και βρήκε ένσημα του ΟΓΑ, που τα πλήρωνε ο εργοδότης. Μετά από ένα χρόνο ήρθε αρνητική απάντηση από τον ΟΓΑ, δηλαδή ότι δεν αναγνώριζε την ασφάλεια, γιατί ο εργοδότης είχε γράψει κατά λάθος παραπάνω μέρες δουλειάς. Βάλαμε δικηγόρο για να καταθέσει τα χαρτιά μας αλλά τα απόρριψαν λόγω του ΟΓΑ και ότι στο Δομοκό δεν είχαμε συμβόλαιο σπιτιού, γιατί μας φιλοξενούσε ο εργοδότης. Ήρθε ένα χαρτί που έλεγε ότι μέσα σε τριάντα μέρες πρέπει να φύγουμε από την Ελλάδα. Πώς να φύγουμε; Τα παιδιά γεννήθηκαν εδώ και πάνε σχολείο. Με το χαρτί από το σχολείο των παιδιών ο δικηγόρος έκανε ένσταση κατά της απόφασης και κατέθεσε στην Αθήνα, στο Υπουργείο Εσωτερικών, αίτηση για άδεια για εξαιρετικούς λόγους, η οποία μου είπαν ότι θα καθυστερήσει μέχρι ενάμιση χρόνο» (Mira, 31 ετών, Θεσσαλονίκη).

Ακόμα και τα παιδιά της δεύτερης γενιάς αντιμετωπίζονται με τους ίδιους όρους που ισχύουν για την πρώτη γενιά. Τα παιδιά αυτά, προκειμένου να έχουν το δικαίωμα αυτοτελούς άδειας διαμονής, πρέπει να αποδεικνύουν ότι εργάζονται ή σπουδάζουν, δεδομένου ότι μετά την ενηλικίωσή τους δεν θεωρούνται πια προστατευόμενα μέλη της οικογένειας. Συγκεκριμένα:

«Δεν έχω χαρτιά. Γεννήθηκα στην Ελλάδα. Μέχρι τα 18 με στήριζε η μητέρα μου στα χαρτιά. Ήμουν προστατευόμενο μέλος, και τώρα που έκλεισα τα 18 έπρεπε να κάνω αυτόνομα χαρτιά. Κατέθεσα, αλλά επειδή δεν είχα τα δικαιολογητικά που ήθελαν (ένσημα, εργοδότη ή σπουδές) δεν εγκρίθηκε και τώρα είμαι παράνομος εδώ» (Andi, 19 ετών, Αθήνα).

Ακόμα και σε περιπτώσεις που κάποιος σπουδάζει στα ανώτερα και ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας, το μετέπειτα καθεστώς διαμονής του είναι αβέβαιο:

«Έχω έρθει από οχτώ χρονών στην Ελλάδα. Όταν πέρασα στο πανεπιστήμιο έκανα τα χαρτιά μου ως φοιτητής. Πήρα άδεια διαμονής ενός έτους και την ανανεώνω κάθε χρόνο... δεν είχα άλλη επιλογή. Προτίμησα να πάρω άδεια ως φοιτητής, παρά να τρέχω με ένσημα κλπ. Ξέρω ότι όταν τελειώσουν οι σπουδές θα έχω πρόβλημα να μείνω στην Ελλάδα. Δηλαδή θα είμαι ένας ξένος που ήρθε μόνο για τις σπουδές και πρέπει να φύγει. Αλλά μέχρι τότε ποιος ξέρει; Μπορεί να έχουν αλλάξει οι νόμοι» (David, 24 ετών, Αθήνα).

Σε μια προσπάθεια σύνθεσης των μέχρι τώρα ευρημάτων, μπορούμε να στοιχειοθετήσουμε την εικόνα ενός μετανάστη-δρώντα σχετικά καλά ενημερωμένου για το καθεστώς της παράτυπης μετανάστευσης στην Ελλάδα. Ο βασικός στόχος του είναι να επωφεληθεί από τις ευκαιρίες εργασίας και τις σχετικά καλές αποδοχές στην Ελλάδα (σε σύγκριση πάντα με την Αλβανία) με το μικρότερο δυνατό κόστος, επιλέγοντας πολλές φορές με ορθολογικούς, τρόπον τινά, όρους τον προορισμό και τα μέσα που χρησιμοποιεί. Εμφανίζεται, συγχρόνως, να γνωρίζει επαρκώς τα όρια μεταξύ της νόμιμης και παράτυπης διέλευσης των συνόρων, καθώς και τους κανόνες που διέπουν τη διασυνοριακή μετακίνηση και την απασχόληση στην Ελλάδα. Επιπλέον, διαδραματίζει ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση αφενός της «διαδρομής» και αφετέρου της σχέσης κόστους-αποτελεσματικότητας των μέσων που χρησιμοποιεί για να επιτύχει τον στόχο του. Αυτό συνεπάγεται ότι αντλεί μια σειρά άτυπες πληροφορίες που εξυπηρετούν βραχυπρόθεσμα τον στόχο του, τις οποίες, μάλιστα, διασταυρώνει, αξιοποιώντας τα άτυπα (εθνοτικά) δίκτυα και τους μεσάζοντες που βρίσκονται κυρίως στην Ελλάδα. Καθοριστικό ρόλο, στη διαδικασία αυτή, παίζει αναμφισβήτητα η γνώση της ελληνικής γλώσσας, σε συνδυασμό με τη μακρόχρονη συνδιαλλαγή με το ελληνικό περιβάλλον.

Η τυπική πληροφόρηση περιορίζεται στα βασικά εμπειρικά γνωρίσματα των θεσμικών κανόνων που επηρεάζουν άμεσα το μεταναστευτικό σχέδιο, όπως η απόφαση απελευθέρωσης της θεώρησης εισόδου. Συγχρόνως, οι επαφές καθώς και το επίπεδο συνδιαλλαγής με τους επίσημους φορείς του ελληνικού κράτους αλλά και με τους φορείς τις κοινωνίας των πολιτών είναι πάρα πολύ περιορισμένες και διακρίνονται από έντονη, εκατέρωθεν, καχυποψία.

Από την άλλη, ο ρόλος των θεσμικών ή μη παραγόντων όπως η Αστυνομία, οι προξενικές αρχές και τα δίκτυα διακίνησης να μεν φαίνεται να διευκολύνει την πραγμάτωση του παράτυπου μεταναστευτικού σχεδίου, αλλά δεν διαμορφώνει, εν τέλει, τη δυναμική του.

Θα πρέπει να τονίσουμε, εν τω μεταξύ, ότι η εικόνα αυτή δεν είναι αντιπροσωπευτική για την κατηγορία των μεταναστών οι οποίοι, για διάφορους λόγους, έχουν εκπέσει της νομιμότητας. Από τις μαρτυρίες συνάγεται ότι δομικοί και θεσμικοί παράγοντες, όπως η οικονομική κρίση, η ανεργία και η υπερβάλλουσα αυστηρότητα του συστήματος νομιμοποίησης, έχουν προκαλέσει ένα κύμα απονομιμοποιήσεων, ανατρέποντας έτσι την ενταξιακή δυναμική των Αλβανών πρώτης και δεύτερης γενιάς. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι από την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας πεδίου μέχρι σήμερα έχει μεσολαβήσει η εφαρμογή του Κώδικα Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης (Νόμος 4251/2014), ο οποίος ενδεχομένως να ανατρέψει την τροχιά της απονομιμοποίησης.

Καλύπτοντας το μικροεπίπεδο της ανάλυσης, που είχε στο επίκεντρο τον μετανάστη ως αυτόνομο δρώντα, έχει ενδιαφέρον, στο σημείο αυτό, να εξετάσουμε τον ρόλο του μεσοεπιπέδου, δηλαδή των μεταναστευτικών δικτύων στη διαμόρφωση της δυναμικής της παράτυπης μετανάστευσης των Αλβανών στην Ελλάδα.

2.4 Τα μεταναστευτικά δίκτυα

Μια άλλη διάσταση που πραγματεύεται το παρόν κεφάλαιο είναι τα μεταναστευτικά δίκτυα (migration networks). Η συγκεκριμένη προσέγγιση θεωρείται εξαιρετικά σημαντική στη μελέτη της

παράτυπης μετανάστευσης, διότι εστιάζεται όχι μόνο στα πρόσωπα αλλά κυρίως στην κοινωνικά εμπειδωμένη φύση της, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα ότι οι μετανάστες ξεκινάνε το ταξίδι είτε με τις οικογένειες ή/και φίλους τους, είτε ακολουθούν τους συγγενείς ή/και φίλους που έχουν εγκατασταθεί στο εξωτερικό σε μια προηγούμενη φάση (Massey et al., 1998· Portes, 1995). Όπως αναφέρει ένας συνεντευξιαζόμενος:

«Ένας από τους φίλους που περάσαμε τα σύνορα είχε συγγενείς στη Ρόδο και μας είπε ότι μπορούμε να βρούμε εύκολα δουλειά» (Albi, 29 ετών, Ρόδος).

Από την έρευνα πεδίου προέκυψε ότι η ύπαρξη συγγενικών δικτύων (και όχι τόσο φίλων) διαδραματίζει σημαντικότερο ρόλο στην απόφαση μετανάστευσης στην Ελλάδα σε σύγκριση με τα φιλικά, δι-ομαδικά ή διεθνικά δίκτυα.

«Μου είπε η αδερφή μου να έρθω εδώ [...]. Ήρθα στην Ελλάδα, επειδή εδώ ήταν η αδερφή μου και ο άντρας της μου βρήκε δουλειά» (Nori, 26 ετών, Αθήνα).

«Επέλεξα την Ελλάδα, γιατί εδώ ήρθαν οι μεγαλύτεροι πρώτα. Εδώ ήρθαν οι γιοι της θείας μου, ο μεγάλος μου αδερφός, και ακολούθησα μετά εγώ. Ήρθαμε ο ένας μετά τον άλλον» (Edi, 28 ετών, Γύθειο).

Όπως έχουν δείξει και άλλες έρευνες (Ιωσηφίδης, 2007), ο βασικότερος λόγος πίσω από τις στενές σχέσεις με τους συγγενείς συνδέεται με τον τύπο της οικογενειακής μετανάστευσης που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη ομάδα.

Υπό μια ευρύτερη οπτική, τα μεταναστευτικά δίκτυα προσδιορίζονται ως ένα σύμπλεγμα διαπροσωπικών δεσμών και σχέσεων που αλληλοσυνδέουν τους νυν μετανάστες, τους πρώην μετανάστες και τους μη μετανάστες μέσω συγγενικών και φιλικών σχέσεων, καθώς και κοινής εθνοτικής και κοινοτικής καταγωγής, τόσο στη χώρα καταγωγής όσο και στη χώρα υποδοχής (Massey, 1988). Τα δίκτυα, συγκεκριμένα, συμβάλλουν στην ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης και στην προαγωγή ατομικών ή συλλογικών συμφερόντων, ενισχύοντας το κοινωνικό κεφάλαιο. Συνεπώς, στη βάση αυτού του κοινωνικού κεφαλαίου οι δρώντες μπορούν να αντλήσουν βοήθεια και να εξασφαλίσουν πρόσβαση στην εργασία, τη στέγαση και την κοινωνική προστασία (Jandl et al., 2009: 20).

Στην περίπτωση μας η πρόσβαση στην παράτυπη εργασία πραγματοποιείται συνήθως με τη μεσολάβηση άτυπων μεταναστευτικών δικτύων ομοεθνών και Ελλήνων εργοδοτών:

«Ξεκινάνε όλα από γνωριμίες προσωπικές. Εγώ ξέρω τον τάδε εργοδότη, ο οποίος ζητά εργάτες για μια συγκεκριμένη δουλειά, κι εγώ προτείνω τους δικούς μου. Έτσι πάει...» (Διακινητής, 55 ετών, Αθήνα).

Ένας άλλος συνεντευξιαζόμενος προσθέτει:

«Είναι ένας τόπος που μπορείς να δουλέψεις παντού: οικοδομή, ταβέρνες, ξενοδοχεία... έχει καλλιέργειες σε χωράφια. Εδώ υπάρχουν δουλειές με 15 και 20 ευρώ. Εγώ δεν τις κάνω, αλλά αν κάποιος ζει στην Αλβανία τον συμφέρει να δουλέψει εδώ, γιατί θα πάρει 450 το μήνα, ενώ στην Αλβανία 150.000 λεκ [100 ευρώ]. Έτσι, αρκετοί έρχονται να δουλέψουν για μια σεζόν, τρεις μήνες. Οι νέοι έρχονται περισσότερο για δουλειές σεζόν. Γνωρίζουν ήδη τον εργοδότη και μπορεί να δουλέψουν για τρεις μήνες χωρίς ένσημα και ασφάλιση, και οι εργοδότες λαδώνουν συνήθως το ΙΚΑ» (Zybi, 45 ετών, Ρόδος).

Η ζήτηση για εποχιακά, φτηνά και ευέλικτα εργατικά χέρια, σε συνδυασμό με τον μειωμένο κίνδυνο που μπορεί να διατρέχει κάποιος περνώντας τα ελληνοαλβανικά σύνορα, ενίσχυσαν διαχρονικά την παράτυπη μετακίνηση. Ένας συνεντευξιζόμενος, ερωτηθείς για τον λόγο που αποφάσισε να έρθει στην Ελλάδα, απάντησε:

«Η Ελλάδα είναι πολύ κοντά. Όλοι μου έλεγαν ότι έχει πολλή δουλειά. Όταν ήρθα βρήκα αμέσως δουλειά. Και αν δεν είχα δουλειά μπορούσα να γυρίσω πίσω όποτε ήθελα, χωρίς να χρειαστεί να πληρώσω ή να βάλω σε κίνδυνο τη ζωή μου» (Tedi, 35 ετών, Ρόδος).

Η τάση αυτή διευκολύνθηκε περαιτέρω από την απελευθέρωση της θεώρησης εισόδου για του Αλβανούς στις χώρες της Ε.Ε:

«Βγήκαν οι τρίμηνες βίζες και ήρθα για να δω πώς είναι και να δουλέψω με την κουνιάδα μου στο νησί» (Teuta, 19 ετών, Αθήνα, Κρατητήρια Πέτρου Ράλλη).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η τάση ανάπτυξης διεθνικών μεταναστευτικών δικτύων ως μια στρατηγική διεξόδου από τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα:

«Ο αδελφός μου είχε ένα κομμωτήριο και το έκλεισε. Τώρα είναι στον αέρα. Περιμένει κάποια ευκαιρία να φύγει στη Νορβηγία. Εκεί έχει μεγαλύτερες δυνατότητες για δουλειά. Έχει κάποιους φίλους από την Αλβανία που έχουν φύγει τώρα τελευταία και έχουν ελληνικά χαρτιά. Δεν μπορείς να πας σε ένα μέρος που δεν έχεις καμία σύνδεση μ' αυτό» (Morina, 23 ετών, Αθήνα).

Ωστόσο, η εμπλοκή στη διαδικασία αυτή εμφανίζεται άνιση μεταξύ διαφόρων ομάδων Αλβανών μεταναστών, παρά τα χρόνια παραμονής και τον βαθμό ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία. Έτσι, οι κάτοχοι έγκυρων νομιμοποιητικών εγγράφων έχουν μια σχετική ελευθερία μετακίνησης εντός της Ε.Ε., σε αντίθεση με τους παράτυπους ή ημινόμιμους Αλβανούς, οι οποίοι βρίσκονται θεσμικά εγκλωβισμένοι. Ωστόσο, ακόμα και σε περίπτωση επιστροφής στην Αλβανία, ο ρόλος των μεταναστευτικών δικτύων στην επανένταξη θεωρείται καθοριστικός:

«Το άλλο είναι ότι και στην Αλβανία πρέπει να ξέρεις και να πας σε ένα σίγουρο μέρος για να βρεις μια δουλειά. Πρέπει να βρίσκεσαι σε συνεχή επικοινωνία με τους δικούς σου ανθρώπους εκεί και για τις άλλες χώρες της Ευρώπης» (Klajd, 23 ετών, Αθήνα).

2.5 Η διάσταση της διεθνικότητας

Μια από τις σημαντικές διαστάσεις της αλβανικής μετανάστευσης είναι η διεθνικότητα. Η έννοια αυτή χρησιμοποιείται συνήθως για την οριοθέτηση εκείνης της μορφής του κοινωνικού σχηματισμού που διαπερνά και εκτείνεται πέρα από τα σύνορα, ο οποίος ενεργοποιείται μέσα από τα διεθνή μεταναστευτικά δίκτυα (Bauböck and Faist, 2010: 9).

Σε πρακτικό επίπεδο, η διεθνικότητα προσδιορίζεται από τους διασυνοριακούς κοινωνικούς και συμβολικούς δεσμούς και πρακτικές, που διατηρούνται τόσο από τα πρόσωπα όσο και από τα νοικοκυριά (Fauser et al., 2012: 4). Μ' αυτή την έννοια, η διεθνικότητα αναφέρεται σε ένα πλέγμα πολλαπλών σχέσεων (οικογενειακές, οικονομικές, κοινωνικές, θρησκευτικές, πολιτικές), οι οποίες διαπερνούν τα συμβατικά σύνορα των κρατών και συνδέουν τις κοινωνίες καταγωγής και εγκατάστασης (King et al., 2013: 127). Οι σχέσεις αυτές προσλαμβάνονται ως βασικές μονάδες (μικροεπιπέδου), πάνω στις οποίες οικοδομούνται άλλες μορφές διεθνικής συμπεριφοράς και θεσμών (Itzigsohn and Giorguli-Saucedo, 2002).

Μεταξύ άλλων προσεγγίσεων, ορισμένοι (Faist, 2010) τοποθετούν το ζήτημα της διεθνικής κινητικότητας των μεταναστών στο πλαίσιο του κοινωνικοοικονομικού αποκλεισμού, που μπορεί να οδηγήσει στην αναπαραγωγή των διεθνικών πρακτικών:

«Πάω στην Αλβανία για κάποιες δουλειές και ξαναγυρνάω. Έχω εστιατόριο, έχω και σπίτι στα Τίρανα. Τα αγόρασα το 2007. Ήθελα από καιρό να πάρω κάτι εκεί. Έχω κερδίσει λεφτά από το εστιατόριο, αλλά όχι από το σπίτι. Τα χρήματα από το εστιατόριο τα τρώω στην Ελλάδα, τώρα που δεν έχουμε δουλειές» (Zybi, 45 ετών, Ρόδος).

Στην περίπτωση αυτή, η διεθνικότητα μπορεί να εμπλέκεται στη δημιουργία ή/και αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων, οι οποίες προσδιορίζονται σε σχέση με την ανισότητα ευκαιριών διαφόρων μορφών κεφαλαίου (οικονομικού, πολιτισμικού και κοινωνικού), και όχι τόσο με βάση το αποτέλεσμα (Faist, 2011). Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης, η οικονομική, πολιτική και η κοινωνική συμμετοχή των Αλβανών μεταναστών σε διεθνικές δραστηριότητες θεωρείται μια εναλλακτική στρατηγική αντιμετώπισης του κινδύνου αποκλεισμού, ενώ ταυτόχρονα εγγράφεται στην προσπάθεια δημιουργίας ενός προστατευτικού περιβάλλοντος απέναντι στην περιθωριοποίηση που υφίστανται στην Ελλάδα:

«Για πολλά χρόνια, δουλεύαμε σε χωράφια με καπνό στην Κατερίνη. Επειδή μείναμε άνεργοι, ανοίξαμε μια επιχείρηση παραγωγής καπνού στην Κόρτσα [Κορυτσά]. Αλλά δεν καταφέραμε να πουλήσουμε τον καπνό, η επιχείρηση έπεσε έξω. Χάσαμε όλες τις οικονομίες μας. Πήγαμε ξανά στη Θεσσαλονίκη για να βρούμε δουλειά. Αλλά αυτήν τη φορά έχουμε μείνει χωρίς δουλειά και χωρίς χαρτιά» (Mokra, 32 ετών, Θεσσαλονίκη).

Η τελευταία εκδοχή, που έχει ονομαστεί «αντιδραστική διεθνικότητα», υποδηλώνει ότι όσο πιο μεγάλη είναι η έκθεση στην περιθωριοποίηση τόσο μεγαλύτερη είναι η συμμετοχή σε διεθνικές δραστηριότητες οι οποίες δεν οδηγούν κατ' ανάγκη σε καλύτερα αποτελέσματα (Itzigsohn and Giorguli-Saucedo, 2005: 904).

Στο πλαίσιο της διερεύνησης των βασικών παραγόντων πίσω από το δίπτυχο «παράτυπη μετανάστευση και διεθνικές πρακτικές», δεν μπορεί να μη ληφθεί υπόψη η δυναμική της οικογένειας. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα οικογενειακά δίκτυα αποτελούν τον βασικό μηχανισμό στήριξης και τη δομή αλληλεγγύης μέσω των οποίων αναπτύχθηκε το φαινόμενο της μετανάστευσης των Αλβανών στην Ελλάδα. Επιπλέον, οι περισσότεροι Αλβανοί μετανάστες ταυτίζονται με τη στενή ή/και τη διευρυμένη έννοια της οικογενειακής δομής (Mai and Paladini, 2013: 60).

«Δυο χρόνια πριν είχα μείνει χωρίς δουλειά και χωρίς χαρτιά. Ο πατέρας μου ήθελε να ανοίξουμε ένα μαγαζί με ηλεκτρικά για να βοηθήσω την οικογένεια εκεί. Δεν μπορούσα να του πω όχι. Έβαλα όλα τα λεφτά που είχα μαζέψει στην Ελλάδα. Το μαγαζί όμως δεν πήγε καλά και το κλείσαμε. Έτσι χάσαμε και τα λεφτά και τη δουλειά» (Nori, 26 ετών, Αθήνα).

Όπως αναφέρεται και σε άλλες έρευνες (Michail, 2013) οι διεθνικές πρακτικές των Αλβανών αποτελούν μια εναλλακτική απάντηση τόσο στην οικονομική και πολιτική αστάθεια στην Αλβανία όσο και στο προβληματικό μεταναστευτικό περιβάλλον στην Ελλάδα (Michail, 2013: 266).

«Δεν συνέφερε άλλο να μείνω μόνιμα στην Ελλάδα όταν δεν έχεις δουλειά και λεφτά. Πήρα με την αδελφή μου ένα μικρό μαγαζί στη Βλόρα [Αυλώνα]. Εκείνη κλείνει τις παραγγελίες για γάμους και βαφτίσια, και εγώ πηγαίνω για να κάνω τη διακόσμηση» (Dori, 24 ετών, Γύθειο).

Φυσικά, σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των διεθνικών πρακτικών παίζει και η γεωγραφική εγγύτητα μεταξύ των δύο χωρών, η οποία διευκολύνει τόσο τις μετακινήσεις όσο και τη φυσική παρουσία.

Ωστόσο, με τη διεθνικότητα να επαναπροσδιορίζεται υπό την πίεση της οικονομικής κρίσης και το αίσθημα του ανήκειν να τίθεται υπό αμφισβήτηση, οι διεθνικές πρακτικές έχουν μεταβληθεί ριζικά. Έτσι, ορισμένες δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν με την ίδια ένταση και έκταση όπως πριν, άλλες έχουν αναγκαστικά ακυρωθεί (π.χ. η συχνότητα και το ύψος των εμβασμάτων), ενώ άλλες λαμβάνουν χώρα μεταξύ διαφορετικών γεωγραφικών διαστάσεων:

«Πέρσι πήγα στη Βιέννη και στην Μπρατισλάβα με διαβατήριο και ξαναγύρισα. Έκατσα ενάμιση μήνα. Δεν ήξερα ούτε τη γλώσσα και δεν μπόρεσα να βρω καμία δουλειά. Εάν είχα χαρτιά θα ήταν ίσως διαφορετικά. Πήγε ένας φίλος μου στην Αγγλία πρόσφατα, πλήρωσε 8.000 ευρώ και ακόμα δεν έχει δουλειά» (Albi, 29 ετών, Ρόδος).

Παρά τις προσπάθειες, οι περισσότεροι δεν καταφέρνουν να πετύχουν τον στόχο τους, δηλαδή να εγκατασταθούν σε άλλη χώρα. Και αυτό διότι η έλλειψη νόμιμων εγγράφων ανατρέπει τα σχέδια εγκατάστασης σε άλλες χώρες όπου το εθνικό πλαίσιο δεν αφήνει περιθώρια για παράτυπη απασχόληση. Επιπλέον, τα αδύναμα εθνοτικά δίκτυα δεν διαθέτουν επαρκές υπόβαθρο ώστε να παρέχουν στήριξη στους ομοεθνείς τους:

«Πήγα πέρσι στη Στοκχόλμη με κάποιους φίλους. Κάποιοι άλλοι φίλοι μας είχαν πάει νωρίτερα και μας υποσχέθηκαν ότι θα μας βοηθήσουν. Δεν βρήκαμε δουλειά, τα λεφτά τα φάγαμε και γυρίσαμε πίσω στην Ελλάδα. Δεν μπορούσαμε να πληρώσουμε το ξενοδοχείο. Σπίτι δεν μπορούσαμε να νοικιάσουμε, γιατί δεν είχαμε χαρτιά και ΑΦΜ. Εκεί, εάν δεν είχες χαρτιά, πέθανες. Και η ζωή ήταν πανάκριβη» (Στέφανος, 27 ετών, Αθήνα).

Η έλλειψη γλωσσικών δεξιοτήτων, σε συνδυασμό με τη δυσλειτουργία των μεταναστευτικών δικτύων, συντελεί στην ακύρωση του διεθνικού σχεδίου:

«Ήμουν ένα μήνα στην Ιταλία, στην Μπρέσια, και από εκεί ήρθα εδώ. Προσπάθησα να βρω δουλειά στην Ιταλία αλλά δεν είχα χαρτιά, τη γλώσσα δεν την ήξερα και οι φίλοι δεν με βοήθησαν» (Υlli, 34 ετών, Ρόδος).

Εν κατακλείδι, η διεθνική διάσταση της παράτυπης μετανάστευσης των Αλβανών προσδιορίζεται ως μια διαδικασία ατομικής/οικογενειακής αντίδρασης απέναντι τόσο στον θεσμικό και κοινωνικό αποκλεισμό (απώλεια νομιμότητας) όσο και στις διακρίσεις που υφίστανται στη δημόσια σφαίρα. Επιπλέον, και στην περίπτωση που οι διεθνικοί δεσμοί και τα δίκτυα πίσω στην Αλβανία ή σε άλλες χώρες ενεργοποιηθούν επαρκώς, αυτά μπορεί να παρέχουν μια μικρή ανακούφιση ή πρόσβαση σε ελάχιστους πόρους, σε σχέση με το όνειρο για μια καλύτερη και ασφαλή διαβίωση.

2.6 Η κυκλική κινητικότητα

Όπως αναδείχθηκε στην προηγούμενη ενότητα, οι πρόσφατες κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις έχουν προκαλέσει μεγαλύτερη διεθνική και κυκλική κινητικότητα. Επιπλέον, το ασταθές νομικό καθεστώς έχει επαναφέρει στο προσκήνιο τις παράτυπες και ευέλικτες μετακινήσεις που χαρακτήρισαν τη δεκαετία του 1990 με τη διαφορά, ωστόσο, να έγκειται στο θεσμικό πλαίσιο που επιτρέπει τη διέλευση των συνόρων:

«Έχουν φτιάξει βιομετρικά διαβατήρια. Έχουν αφήσει απλήρωτα τα χαρτιά τους, καθώς δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να πληρώσουν, και μιας και απελευθερώθηκαν οι βίζες

προχώρησαν με τη λογική πως, αντί να πληρώνουμε 200-300 ευρώ τα χαρτιά μας, τρεις μήνες πηγαίνουμε δουλεύουμε και τρεις μήνες καθόμαστε, ή μένουμε εκεί, ακόμη και χωρίς χαρτιά» (Tefta, 37 ετών, Τίρανα).

Η κυκλική διάσταση, ειδικότερα, περιλαμβάνει τους παράτυπους μετανάστες που μετακινούνται μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας σε επαναλαμβανόμενη κυκλική βάση. Όπως αναφέρει η εκπρόσωπος ενός ταξιδιωτικού γραφείου στα Τίρανα:

«Οι ηλικίες είναι από 40 και άνω, που σημαίνει ότι έχουν 20 χρόνια στην Ελλάδα. Τώρα που δεν έχουν πλέον τη δυνατότητα να πληρώνουν για να συνεχίσουν τα χαρτιά τους, έρχονται, μένουν τρεις μήνες στην Αλβανία και ξαναγυρίζουν στην Ελλάδα για άλλους τρεις μήνες. Δουλεύουν στις σεζόν. Οι κυριότερες περιοχές στις οποίες πηγαίνουν είναι Κόρινθος, Τρίπολη, Σπάρτη και Καλαμάτα, όπου έχει ελαιώνες. Το Νοέμβρη όταν γίνεται το μάζεμα των ελιών πηγαίνουν πάρα πολλοί. Την άνοιξη επίσης, Μάρτιο-Απρίλη-Μάη, πηγαίνουν Λαμία και Λάρισα, γιατί υπάρχουν τα χωράφια που τα σπέρνουν» (Tefta, 37 ετών, Τίρανα).

Εν τέλει, η δυναμική των οικονομικών εξελίξεων, σε συνδυασμό με τις εθνικές πολιτικές ελέγχου (π.χ. κατάργηση της θεώρησης εισόδου, περιορισμοί στον χρόνο παραμονής) και το πρότυπο της κυκλικότητας συνδέονται άμεσα με την παράτυπη μετανάστευση για εργασία στην Ελλάδα:

«Επέστρεψα στην Αλβανία το Δεκέμβρη του 2012. Στην Ελλάδα πάω όταν δεν έχω δουλειά εδώ. Τώρα θα φύγω στις 26 Μαΐου. Όταν ήμουν στην Ελλάδα, ήμουν υποχρεωμένος να μείνω εκεί, γιατί από τη μία είχα μόνο τη βεβαίωση και την άλλη έπρεπε να βρω ένσημα για να ανανεώσω την άδεια παραμονής. Τώρα ταξιδεύω με το διαβατήριο, δουλεύω, παίρνω τα λεφτά μου, και όταν τελειώσει η δουλειά επιστρέφω Αλβανία» (Dede, 53 ετών, Σκόδρα).

Αναφορικά με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του δείγματος, σημαντικός αριθμός εμπλεκομένων είναι χαμηλής ειδίκευσης ή ανειδίκευτοι εργάτες που απασχολούνται στην άτυπη οικονομία, κάνοντας δουλειές χαμηλού κύρους, τις λεγόμενες 3D jobs (dirty, dangerous, demeaning):

«Ο άντρας μου κάνει κανένα μεροκάματο στην οικοδομή με τ' αδέρφια του. Έχουν και κάτι χωράφια στην Πούκε, όπου καλλιεργούν μήλα. Το καλοκαίρι πηγαίνει στην Κεφαλονιά, στην αδελφή μου, και δουλεύει με το γαμπρό μου, βάζουν ξενοδοχεία, φτιάχνουν τα υδραυλικά στις πισίνες και τέτοια. [...] με το διαβατήριο, όπως όλοι. Καμιά φορά περνάει και από τα βουνά. Εξαρτάται από την περίπτωση και τη δουλειά που έχει εκεί» (Vefi, 32 ετών, Τίρανα).

Επιπλέον, διακρίνονται δύο κατηγορίες παράτυπων μεταναστών που εμπίπτουν στον ορισμό της κυκλικής μετανάστευσης, οι οποίες διαφέρουν όσον αφορά την ηλικία, τη διάρκεια παραμονής, τον τρόπο εισόδου στην Ελλάδα και τον κλάδο απασχόλησης. Η πρώτη κατηγορία αφορά άνεργους νέους και ανειδίκευτους, οι οποίοι προέρχονται συνήθως από ορεινές υποβαθμισμένες περιοχές της βόρειας και νότιας Αλβανίας:

«Το άνοιγμα των συνόρων [2011] μείωσε την ηλικία των παράνομων Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα. Τώρα έρχονται πιο νέοι, που δουλεύουν στα χωράφια ή οικοδομή εποχιακά» (Διακινητής, 55 ετών, Αθήνα).

Όπως εξηγεί ένας συνεντευξιαζόμενος:

«Η ανεργία είναι μεγάλη στην Αλβανία, και εδώ έχει μεγαλύτερη ζήτηση για Αλβανούς εργάτες» (Fredí, 47 ετών, Αθήνα).

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει άντρες μεγαλύτερης ηλικίας, οι οποίοι ακολουθούν για χρόνια κυκλικές διαδρομές. Σε κάποιες περιπτώσεις εισέρχονται νόμιμα στην Ελλάδα, ενώ σε άλλες παράτυπα, διότι μπορεί να εκκρεμεί ή να έχει εκδοθεί σε βάρος τους απόφαση απέλασης και τα ονόματά τους να βρίσκονται στη «λίστα των ανεπιθύμητων»:

«Ο γιος μου πηγαίνει συχνά, γιατί ο γαμπρός μου είναι εργολάβος. Όταν παίρνει καμιά μεγάλη δουλειά, του στέλνει σήμα και ο μικρός φεύγει για δουλειά. Μετά τον έπιασε η Αστυνομία και τον έφεραν πίσω. Από τότε πηγαينوέρχεται, καμιά φορά με τα πόδια, άλλες φορές με λεωφορείο, κρυφά» (Naile, 58 ετών, Τίρανα).

Σε άλλες περιπτώσεις, ωστόσο, οι μετανάστες διακρίνονται από επιχειρηματικό πνεύμα και είναι εξαιρετικά αυτάρκεις, με δεξιότητες πάνω από τον μέσο όρο:

«Δεν έχω φύγει εντελώς από την Ελλάδα. Πηγαίνω κάθε σεζόν όταν ανοίγει η δουλειά και φτιάχνω βιτρίνες στο Attika και στο Golden Hall. Στην Αλβανία έχω ξεκινήσει την επιχείρησή μου με είδη δώρων και εσωτερική διακόσμηση. Όταν πάω στην Ελλάδα μένω σ' έναν ειδικό χώρο που έχει η εταιρεία στο Κολωνάκι (Violeta, 41 ετών, Αυλώνας).

Από την έναρξη της εφαρμογής της απελευθέρωσης της βίζας (Δεκέμβριος 2010) για τις μετακινήσεις στην Ε.Ε., η παράτυπη διέλευση των συνόρων από κυκλικούς μετανάστες έχει μειωθεί σημαντικά:

«Στην Ελλάδα πάω δύο φορές το χρόνο. Μια φορά τον Απρίλιο και μένω εκεί δυο-τρεις μήνες, και άλλη μια φορά το φθινόπωρο, τον Οκτώβρη. Όχι, δεν με καλούν. Γνωρίζω ότι εκείνη την περίοδο έχει δουλειά. Το φθινόπωρο δουλεύω και στις ελιές, επειδή στο Αγρίνιο έχει ελιές. Μετά γυρίζω Αλβανία και δουλεύω όπου βρω. [...] Περνάω με το διαβατήριο. Δεν ξεπερνώ τους τρεις μήνες. Αφήνω πέντε ημέρες. Πριν το 2010 πέρναγα με τα πόδια, ενώ μετά τη βίζα [ενν.: την απελευθέρωσή της] περνάω με το διαβατήριο» (Dede, 42 ετών, Σκόδρα).

Ένα ενδιαφέρον εύρημα σε σχέση με την κυκλικότητα των νέων Αλβανών είναι η παρακάτω μαρτυρία της εκπροσώπου ενός ταξιδιωτικού γραφείου στα Τίρανα:

«Οι νέοι που πηγαίνουν είναι εκείνοι που έχουν τις διασυνδέσεις τους, δουλεύουν και ξαναπηγαίνουν για τη σεζόν. Ορισμένοι, όμως, χρησιμοποιούν τη διαδρομή αυτή ως αφετηρία για να πάνε σε άλλες χώρες. [...] είναι δύσκολο να φύγουν με καράβι από το Ντούρες [Δυρράχιο] για Ιταλία, και έτσι πηγαίνουν από Ηγουμενίτσα ή από Πάτρα. [...] Η Ιταλία και η Γερμανία είναι οι πιο περιζήτητοι προορισμοί» (Tefta, 37 ετών, Τίρανα).

Η παράτυπη κυκλική μετανάστευση μεταξύ Αλβανίας και Ελλάδας ήταν, για περίπου είκοσι χρόνια, η πιο διαδεδομένη πρακτική για την παράτυπη διέλευση των συνόρων. Μια από τις βασικότερες αιτίες ήταν η έντονη ζήτηση για εποχιακή εργασία σε αγροτικές και οικοδομοτεχνικές επιχειρήσεις. Σήμερα, παρατηρείται σημαντική μείωση της παράτυπης κυκλικότητας, όχι μόνο λόγω της οικονομικής κρίσης αλλά και της δυνατότητας νόμιμης εισόδου στην Ελλάδα, που ακολούθησε την απόφαση απελευθέρωσης της βίζας για τους Αλβανούς πολίτες που εισέρχονται στην Ε.Ε. για ένα τρίμηνο. Έτσι, η κατάργηση των θεωρήσεων εισόδου διαμόρφωσε μια νέα τροχιά για την παράτυπη μετανάστευση από την Αλβανία, την έκανε δηλαδή πιο σύντομη, έντονα κυκλική και παράτυπη. Εν ολίγοις, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη ενός ιδιότυπου μοντέλου κυκλικής κινητικότητας.

Τέλος, οι διατάξεις του νόμου για την εποχιακή απασχόληση και τη μετάκληση εποχιακών εργατών παραμένουν ανενεργές από τη στιγμή που οι εκατέρωθεν πλευρές «διευκολύνονται» από την

ευελιξία της παράτυπης εργασίας και ταυτόχρονα αυτοαπαλλάσσονται από τη σχετική γραφειοκρατία και τις υποχρεώσεις που αυτή συνεπάγεται για τους εργοδότες.

2.7 Η επιστροφή

Πριν το 2009, η επιστροφή στην Αλβανία θεωρούνταν μια πράξη απελπισίας και αποτυχίας. Έτσι, επέστρεφαν εκείνοι που είχαν αποτύχει να ενταχθούν στην Ελλάδα ή είχαν απελαθεί από την Αστυνομία. Η αντίληψη αυτή έχει σταδιακά αλλάξει, καθώς οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και τα αίτια επιστροφής έχουν μεταβληθεί ριζικά. Η επιστροφή θεωρείται πλέον μια στρατηγική αντιμετώπισης των αρνητικών επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης, της ανεργίας και της απώλειας της νομιμότητας.

Ένας σημαντικός αριθμός συνεντευξιαζόμενων αισθάνονται εγκλωβισμένοι και μιλάνε ανοιχτά για την αβεβαιότητα που προκαλεί η τρέχουσα κατάσταση στην Ελλάδα. Εμφανίζονται, παράλληλα, χωρίς ελπίδα και προοπτική για το μέλλον, γεγονός που τους αναγκάζει να ξετάσουν σοβαρά την προοπτική της επιστροφής στην Αλβανία ως τη μόνη άμεσα ορατή διέξοδο από την επικείμενη απώλεια της νομιμότητας. Ακόμα και για τους νεότερους, το σενάριο της επιστροφής αντιμετωπίζεται ως μια έσχατη κίνηση απεγκλωβισμού από τον φαύλο κύκλο της ανασφάλειας:

«Ίσως είναι καλύτερα τώρα που θα γυρίσω εκεί από το να κάτσω εδώ χωρίς δουλειά, χωρίς χαρτιά, με το φόβο της Αστυνομίας και με λογαριασμούς απλήρωτους. Εκεί θα μπορώ τουλάχιστον να μείνω στο σπίτι μου και να περπατάω με ασφάλεια και ελεύθερα, χωρίς να φοβάμαι για την Αστυνομία όπως εδώ» (Teuta, 19 ετών, Αθήνα, Κρατητήρια Πέτρου Ράλλη).

Η έρευνα πεδίου έδειξε μια έντονη τάση επιστροφής, με τους εμπλεκόμενους να είναι άνω των 40 ετών, με περισσότερα από δέκα χρόνια παραμονής στην Ελλάδα και να επιδιώκουν την εγκατάστασή τους σε μεγάλα αστικά κέντρα:

«Πολλοί είναι αυτοί που γυρνάνε κάθε μέρα. Ο λόγος είναι η ανεργία, μπορεί να έχουν χάσει τα χαρτιά τους ή και τα δύο. Συνήθως έχουν επενδύσει σε κανένα σπίτι εκεί, και έτσι είναι πιο εύκολο να γυρίσουν πίσω, γιατί ξέρουν ότι δεν θα πληρώσουν νοίκι» (Fredí, 47 ετών, Αθήνα).

Η επιθυμία της επιστροφής είναι πιο έντονη όταν υπάρχει επένδυση σε κατοικία ή κατάσταση στην Αλβανία (κυρίως στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας):

«Θα πάμε Τίρανα. Έχουμε αγοράσει ένα μικρό διαμέρισμα πριν από δύο χρόνια. Δυστυχώς πήραμε μόνο σπίτι εκεί. Εάν είχαμε πάρει κάποιο μαγαζί μπορεί να είχαμε φύγει νωρίτερα» (Στέφανος, 27 ετών, Αθήνα).

Τα ευρήματα της έρευνας πεδίου του IRMA, σε συνδυασμό με τα στοιχεία των Γραφείων Μετανάστευσης (Sportelele Migracionit) στην Αλβανία (INSTAT and IOM, 2013: 9), έδειξαν ότι όσοι επιστρέφουν έχουν την τάση να εγκαθίστανται σε περιοχές με υψηλότερη κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη, με τα Τίρανα να αποτελούν την πλέον προτιμώμενη περιοχή. Η συνεντευξιαζόμενη, που μιλάει στη συνέχεια, είναι από το Τεπελένι και στα δεκατέσσερά της εγκαταστάθηκε στην Αθήνα:

«Πριν από τρεις μήνες αγοράσαμε ένα διαμέρισμα στα Τίρανα σε πολύ καλή τιμή. Ό,τι λεφτά είχαν μαζέψει οι γονείς μου και εγώ τα δώσαμε για να έχουμε μια σιγουριά. Αν πάνε άσχημα τα πράγματα εδώ, να γυρίσω εκεί. Θα περιμένουμε μέχρι Απρίλη και αν παραμένει η κατάσταση όπως έχει θα φύγουμε» (Alda, 26 ετών, Αθήνα).

Από την άλλη, ορισμένοι συνεντευξιαζόμενοι εμφανίζονται απογοητευμένοι από την κατάσταση που επικρατεί στην Αλβανία, η οποία κατά τη γνώμη τους είναι χειρότερη σε σχέση με την Ελλάδα. Μπροστά σε τέτοια διλήμματα, και καθώς δεν είναι έτοιμοι να αξιολογήσουν ορθολογικά τα θετικά και τα αρνητικά της κάθε χώρας, η κρίση τους θολώνει. Επιπλέον, όπως μερικοί παραδέχονται, δεν είναι σε θέση να ξαναζήσουν την εμπειρία της μετανάστευσης και της ένταξης, ακόμα και όταν πρόκειται για τη χώρα καταγωγής τους. Έτσι, παρά το γεγονός ότι η πλειοψηφία των ερωτηθέντων εκφράζει την πρόθεση επιστροφής στην Αλβανία, το πότε εξαρτάται από τη σύνθεση της οικογένειας (π.χ. ηλικία των παιδιών), τη διάρκεια και το βάθος της κρίσης, και τη δυναμική ελκτικών παραγόντων (pull factors), όπως τα μεταναστευτικά δίκτυα.

Για εκείνους που έχουν επιστρέψει, η εικόνα προβάλλει διαφορετική. Αισθάνονται εγκλωβισμένοι στην αλβανική πραγματικότητα και δρομολογούν την εκ νέου επιστροφή στην Ελλάδα, αλλά αυτή τη φορά σε κυκλική βάση.

«Σκέφτονται να έρθουν εδώ για να χτίσουν ένα μέλλον, δεν τα καταφέρνουν. Εδώ με έναν μισθό 200.000-300.000 λεκ δεν μπορούν να τα βγάλουν εις πέρας. Έτσι, αφήνουν εδώ τις οικογένειές τους και οι ίδιοι φεύγουν και πάλι στην Ελλάδα. Δοκιμάζουν και εκεί να δουλέψουν στις σεζόν, βγάζουν κάποια χρήματα, έρχονται εδώ, η ζωή τους τέλος πάντων είναι συνεχώς εν κινήσει, κυρίως των οικογενειάρχων. Έχουν επιστρέψει πολλοί μετανάστες, οι οποίοι όμως ξαναεπέστρεψαν στην Ελλάδα» (Zybi, 45 ετών, Ρόδος).

Η επιστροφή στην Ελλάδα, όμως, διαβρώνει το γνώριμο οικογενειακό πρότυπο που χαρακτηρίζει την αλβανική μετανάστευση. Εκτός των άλλων, αυτό συνδέεται και με την ανασφάλεια της παραμονής και την αδυναμία συντήρησης της οικογένειας. Έτσι, αυτοί που αποφασίζουν να επιστρέψουν στην Ελλάδα αφήνουν την οικογένειά τους πίσω στην Αλβανία:

«Ήμουν ένα χρόνο στην Αλβανία και γύρισα πάλι. Πήγα στο Φιέρι, στο σπίτι μου. Έφερα και τη γυναίκα μου με τα δύο μικρά παιδιά. Αγόρασα και ένα φορτηγό, άνοιξα και ένα κρεοπωλείο στα Τίρανα, αλλά έκλεισε. Έχω δικά μου ζώα στο χωριό. Είχα χαρτιά, γιατί νοίκιαζα το μαγαζί και δεν είχα πρόβλημα. Αλλά δεν είχα δουλειά. Το ενοίκιο ήταν ψηλό, και οι φόροι πολλοί. Στην Ελλάδα έπαιρνα περισσότερα λεφτά από εκεί. Και έτσι γύρισα πίσω στη Ρόδο. Τη γυναίκα και τα παιδιά τα άφησα με τους γονείς μου» (Ylli, 34 ετών, Ρόδος).

Εκτιμάται, παράλληλα, ότι εκείνοι που επέστρεψαν πιο πρόσφατα στην Αλβανία είναι πιο πιθανόν να μεταναστεύσουν εκ νέου στο άμεσο μέλλον, καθώς η έλλειψη ευκαιριών στην Αλβανία μετατρέπεται σε παράγοντα που τους ωθεί προς νέους προορισμούς. Το κοινωνικό κεφάλαιο που έχουν αποκτήσει βοηθά επίσης να μεταναστεύσουν ξανά, εφόσον διαπιστώσουν ότι οι συνθήκες διαβίωσης στην Αλβανία δεν είναι πλέον ικανοποιητικές γι' αυτούς:

«Στην Ελλάδα ο άντρας δούλευε αλουμινάς. Τα δύο τελευταία χρόνια έμεινε άνεργος και χωρίς χαρτιά, που σημαίνει ότι και η οικογένεια δεν μπορούσε να τα φέρει εις πέρας. Έρχονται στην Αλβανία με το σκεπτικό να βρουν δουλειά. Ο άντρας βρήκε δουλειά. Ο μισθός όμως εδώ στην Αλβανία είναι το πολύ 400.000 λεκ και επειδή δεν είχαν σπίτι πλήρωναν και ενοίκιο. Έμειναν εφτά μήνες και τώρα ετοιμάζονται να φύγουν στη Γερμανία για να ψάξουν για δουλειά και ίσως ζητήσουν και άσυλο» (Tefta, 37 ετών, Τίρανα).

Πίσω στην Ελλάδα, οι νεότεροι ηλικιακά, αντί να επιστρέψουν στην Αλβανία, σχεδιάζουν να μεταναστεύσουν σε άλλες χώρες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, οι ΗΠΑ, ο Καναδάς και η Αυστραλία:

«Άλλοι θέλουν μόνο να φύγουν σε άλλες χώρες. Οι περισσότεροι είναι νέοι. Για παράδειγμα, αν κάποιος θέλει να πάει στην Αγγλία του χρειάζονται 4.000 ευρώ, τα πληρώνει και φεύγει. Αν θέλει

να πάει στον Καναδά, η ταρίφα είναι μεγαλύτερη. Δεν φεύγουν κατευθείαν από την Ελλάδα, μερικές φορές κάνουν και στάσεις σε άλλες χώρες» (Fredí, 47 ετών, Αθήνα).

Τη στιγμή που η πρώτη γενιά διαπραγματεύεται τη νέα κατάσταση της απώλειας της νομιμότητας, η δεύτερη γενιά αγωνίζεται για την οριοθέτηση της ταυτότητάς της. Η αντίφαση έγκειται στο ότι ενώ τυπικά εμφανίζονται να είναι Αλβανοί, στην πραγματικότητα το σημείο αναφοράς τους είναι η Ελλάδα, στην οποία μεγάλωσαν, σπούδασαν και κοινωνικοποιήθηκαν. Έτσι, όταν ένας μετανάστης βρίσκεται στην Ελλάδα μαζί με την οικογένειά του, τα μεγαλύτερα παιδιά είναι συνήθως απρόθυμα να ακολουθήσουν τους γονείς, κάτι που συμβαίνει ορισμένες φορές και σε ηλικιακά μεγαλύτερους:

«Για κακή μας τύχη, τον άντρα μου τον πιάσανε οι αστυνομικοί και τον απέλασαν στην Αλβανία, επειδή η βεβαίωση είχε λήξει και δεν είχε κάνει αίτημα για επανεξέταση. Έτσι αναγκαστικά έπρεπε να φύγω και εγώ. Πήρα το μικρό μαζί μου και ήρθαμε εδώ. Ο μεγάλος γιος αρνήθηκε να έρθει μαζί μας στην Αλβανία. Μένει με την αδελφή μου στην Αθήνα. Του έκανα τα χαρτιά για εξαιρετικούς λόγους» (Drita, 47 ετών, Τίρανα).

Συγχρόνως, ορισμένοι, αντιστεκόμενοι στο σενάριο της επιστροφής, δρομολογούν διαδικασίες μετεγκατάστασης σε άλλες χώρες, κυρίως για λόγους σπουδών.

«Στη δεύτερη γενιά δεν πιστεύω ότι συμβαίνει αυτό. Εγώ πιστεύω πως εμείς στην Αλβανία θα είμαστε ξένοι. Θέλουν να μείνουν στην Ελλάδα. Οπότε η δεύτερη γενιά, πιστεύω επειδή έχουν μεγαλώσει εδώ, δεν θέλουν να γυρίσουν στην Αλβανία. Ίσως κάποιοι φύγουν στο εξωτερικό για μεταπτυχιακά ή για κάποια δουλειά» (Klajd, 23 ετών, Αθήνα).

Υπάρχει, όμως, και μια μικρή κατηγορία υψηλά ειδικευόμενων δεύτερης γενιάς που τρέφουν ελπίδες ότι με την επιστροφή τους στην Αλβανία θα μπορούν να απορροφηθούν επαγγελματικά από ελληνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στη χώρα:

«Επειδή στην Αλβανία υπάρχουν πολλές ελληνικές επιχειρήσεις και πολλοί από μας έχουν σπουδάσει στην Ελλάδα θα προσπαθήσουν να κάνουν την πρώτη κίνηση, δηλαδή να ζητήσουν δουλειά σε αυτές» (Klajd, 23 ετών, Αθήνα).

Έντονη εμφανίζεται και η έμφυλη διάσταση όσον αφορά την απόφαση της επιστροφής. Οι γυναίκες, παρά τις δύσκολες συνθήκες που αντιμετωπίζουν, προτιμούν να μείνουν στην Ελλάδα, ακόμα και σε παράτυπο καθεστώς. Οι λόγοι που ενδεχομένως αιτιολογούν την αντίσταση αυτή σχετίζονται, πρώτον, με το γεγονός ότι συνεχίζουν να εργάζονται αν και με δυσμενέστερους όρους και, δεύτερον, με το πρόβλημα προσαρμογής των παιδιών τους στην αλβανική πραγματικότητα.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί, αν και εκφεύγει των ορίων της παρούσας έρευνας, ότι ένα σημαντικό ζήτημα που προέκυψε κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων στην Αλβανία είναι η μη αναγνώριση των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων για όσους εργάστηκαν νόμιμα στην Ελλάδα και στη συνέχεια εξέπεσαν της νομιμότητας.

3. Αποτιμώντας την αποτελεσματικότητα της μεταναστευτικής πολιτικής

Αναλύοντας το φαινόμενο της παράτυπης μετανάστευσης των Αλβανών, θα μπορούσαμε να το συνοψίσουμε χρησιμοποιώντας τον όρο «ατελής μεταναστευτικός κύκλος» (incomplete migration),

¹³ με σκοπό να ερμηνεύσουμε το μεταναστευτικό καθεστώς των Αλβανών σε συνάρτηση με την αποτελεσματικότητας (ή μη) της μεταναστευτικής πολιτικής. Υιοθετώντας τον εν λόγω όρο, με κάποιες προσαρμογές όσον αφορά την αλβανική περίπτωση, μπορούμε να ξεκινήσουμε διαγράφοντας τη χρονική τροχιά της μετανάστευσης από την Αλβανία ως εξής:

- ▶ Η πρώτη φάση αφορά την περίοδο 1991-1998. Σηματοδοτείται από την κατάρρευση του συστήματος της συγκεντρωτικής οικονομίας της πρώην κομμουνιστικής χώρας, η οποία οδήγησε σε μια διαρκή παράτυπη εκροή ανειδίκευτων, ως επί το πλείστον, μεταναστών. Είχαμε, τότε, τη μαζική διαφυγή Αλβανών πολιτών προς τις γειτονικές χώρες, με την Ελλάδα να αποτελεί την πιο εύκολα προσβάσιμη (με τα πόδια) χώρα προορισμού. Το ελλιπές ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο και η επίμονη πολιτική εθελουφλία έναντι του γεγονότος ότι η χώρα είχε εκ των πραγμάτων μετατραπεί σε πόλο έλξης μεταναστών οδήγησε στη μακρόχρονη παράτυπη διαμονή και εργασία των Αλβανών, με την παράτυπη διέλευση των συνόρων να αποτελεί τον κανόνα εισόδου στην Ελλάδα.
- ▶ Η δεύτερη φάση, 1999–2009, χαρακτηρίζεται από τη μόνιμη και νόμιμη εγκατάσταση των Αλβανών πολιτών, η οποία ακολουθεί ένα οικογενειακό πρότυπο. Παράλληλα, δρομολογείται η διαδικασία κοινωνικής ένταξης, ενώ το ζήτημα της δεύτερης γενιάς αρχίζει σταδιακά να κάνει την εμφάνισή του, κυρίως σε σχέση με τα κοινωνικοπολιτικά δικαιώματα και την ιθαγένεια. Στην εξέλιξη αυτή, καθοριστικό ρόλο έπαιξαν οι αλληπάλληλες νομοθετικές παρεμβάσεις (Ν. 2910/2001 και Ν. 3386/2005), οι οποίες συντέλεσαν στον περιορισμό της παρατυπίας και στη σημαντική αύξηση της νόμιμης εγκατάστασης και εργασίας.
- ▶ Η τρίτη φάση, 2010-2015, συμπίπτει με μια σειρά ανατρεπτικές δομικές και θεσμικές εξελίξεις, όπως η απελευθέρωση των θεωρήσεων εισόδου για τους Αλβανούς πολίτες που εισέρχονται στην Ε.Ε., η οικονομική κρίση και η έντονη τάση απώλειας της νομιμότητας (ακόμα και για μετανάστες που ζούσαν χρόνια στην Ελλάδα) που ακολούθησε, καθώς και το μετέωρο καθεστώς της δεύτερης γενιάς. Τα αλυσιδωτά αυτά φαινόμενα δρομολόγησαν εξελίξεις όπως η επιστροφή στην Αλβανία, η αύξηση των κυκλικών μετακινήσεων ανειδίκευτων εργατών και η αναζήτηση άλλων μεταναστευτικών προορισμών. Οι νομοθετικές παρεμβάσεις συνέβαλαν μεν στον περιορισμό της παράτυπης μετακίνησης, έδωσαν ωστόσο ώθηση σε άλλες μορφές παρατυπίας, όπως η άτυπη απασχόληση. Επιπλέον, η κατάργηση των σχετικών άρθρων του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας (Ν. 3838/2010) προκάλεσε τη θεσμική «θυματοποίηση» της δεύτερης γενιάς. Το αποτέλεσμα των εν λόγω εξελίξεων είναι η δημιουργία μιας ιδιότυπης κατηγορίας μεταναστών που ουσιαστικά παραμένει κοινωνικά αποκλεισμένη εκατέρωθεν (Jaźwińska and Okolski 2001, στο Brinkmeier, 2011: 47). Θα πρέπει να σημειώσουμε, ωστόσο, ότι η εφαρμογή του Κώδικα Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης (Ν. 4251/2014) αναμένεται να συμβάλει θετικά, δίνοντας τη δυνατότητα επαναφοράς στη νομιμότητα όσων την έχασαν, εισάγοντας την άδεια διαμονής δεύτερης γενιάς και καθιερώνοντας την άδεια του επί μακρόν διαμένοντος.

Σε συνέχεια του *ατελούς μεταναστευτικού κύκλου των Αλβανών*, ενδιαφέρον έχει η απάντηση στην ερώτηση σχετικά με το πώς οι Αλβανοί μετανάστες διαμορφώνουν ή αλλάζουν τα σχέδια και τις στρατηγικές τους αντιδρώντας προς τις πολιτικές που περιορίζουν τη μετακίνησή τους προς την Ελλάδα. Όπως δείχνει η παρούσα έρευνα, η διευρυμένη δυνατότητα νόμιμης εισόδου στην Ελλάδα είχε ως άμεσο αποτέλεσμα τον σημαντικό περιορισμό της παράτυπης διέλευσης των συνόρων. Η παράτυπη κυκλική κινητικότητα για εποχιακή απασχόληση, ωστόσο, παραμένει. Κι αυτό διότι

¹³Ο εν λόγω ορισμός έχει αναπτυχθεί από τον Okólski (2001) ως ερμηνευτικό πλαίσιο για τη μετανάστευση των Πολωνών και άλλων Ανατολικοευρωπαίων στη Δύση μετά το 1990 (Black, R. et.al, 2010: 12· Brinkmeier, 2011: 47).

σημαντικός αριθμός Αλβανών, αξιοποιώντας τη δυνατότητα νόμιμης εισόδου στην Ελλάδα, εισέρχεται στη χώρα με στόχο την παράτυπη εργασία, παραβιάζοντας επομένως τους όρους που θέτει το σχετικό καθεστώς απελευθέρωσης της θεώρησης εισόδου. Από την άλλη, η αυξημένη κυκλικότητα ως απόρροια της νόμιμης διέλευσης των συνόρων διευκολύνει την κινητικότητα του – επί το πλείστον ανειδίκευτου– αλβανικού εργατικού δυναμικού μεταξύ των δύο χωρών και την αναπροσαρμογή του στις νέες, ακόμα πιο ευέλικτες και επισφαλείς μορφές εργασιακών σχέσεων, εξαιτίας της πίεσης που ασκεί η οικονομική κρίση στην αγορά εργασίας τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αλβανία. Συγχρόνως, ένα ενδιαφέρον στοιχείο που αναδεικνύει την «ευελιξία» των Αλβανών και την προσαρμογή τους στα νέα δεδομένα είναι οι αυξημένες αιτήσεις ασύλου (2014) που έχουν υποβληθεί στη νεοσυσταθείσα Υπηρεσία Ασύλου. Η εν λόγω τάση, ακριβώς διότι οι Αλβανοί δεν εμπιπτουν στην κατηγορία αυτή, μπορεί να ερμηνεύεται ως μια μορφή αναζήτησης χρόνου και τρόπου επαναφοράς στη νομιμότητα για όσους έχουν εκπέσει λόγω της οικονομικής κρίσης και της ανεργίας. Αναδεικνύει, ταυτόχρονα, ότι οι Αλβανοί είναι ενημερωμένοι για τις νέες πολιτικές εξελίξεις και τον τρόπο που μπορούν να τις αξιοποιήσουν. Ακόμη, τα νέα μέτρα που εισήγαγε ο νέος Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης, σε σχέση με την επαναφορά στη νομιμότητα και τη θεσμοθέτηση της άδειας διαμονής δεύτερης γενιάς, έδωσαν τη δυνατότητα (πιθανόν προσωρινής) επιστροφής στην Ελλάδα σε ορισμένες οικογένειες, οι οποίες, μην μπορώντας να αντεπεξέλθουν στις επιπτώσεις της κρίσης, είχαν επιστρέψει στην Αλβανία.

Στην προσπάθεια κατανόησης του το ποιοι φορείς (κρατικοί ή μη, τοπικοί, εθνικοί και διεθνείς) εμπλέκονται περισσότερο και πώς αυτοί επιδρούν στη λήψη των αποφάσεων των Αλβανών και στις ενέργειές τους, προκύπτει ότι η δυναμική της έλξης που ασκεί η ζήτηση για εποχιακή εργασία σε τομείς της οικονομίας όπως ο τουρισμός και η γεωργία επιδρά καταλυτικά στη διαμόρφωση της παράτυπης μεταναστευτικής συνθήκης. Στο μεσοεπίπεδο, η ύπαρξη συγγενικών δικτύων διαδραματίζει εξίσου σημαντικό ρόλο στην εμπλοκή των Αλβανών στην παράτυπη εργασία, σε σύγκριση με τα δι-ομαδικά ή διεθνικά δίκτυα. Επιπλέον, η πρόσβαση στην παράτυπη εργασία πραγματοποιείται συνήθως με τη μεσολάβηση άτυπων μεταναστευτικών δικτύων ομοεθνών και Ελλήνων εργοδοτών. Ακόμα και στο σενάριο επιστροφής ο ρόλος των μεταναστευτικών δικτύων (σε συγγενική και φιλική βάση) στην επανένταξη θεωρείται καθοριστικός. Τα στοιχεία της παρούσας μελέτης δείχνουν ότι στις παράτυπες ροές δεν εμπλέκονται σε σημαντικό βαθμό «νέοι» μετανάστες- διαπιστώνεται, αντίθετα, κυρίως η εμπλοκή εκείνων που γνωρίζουν, έστω και στοιχειωδώς, το ελληνικό περιβάλλον και διατηρούν επαφές με τα μεταναστευτικά δίκτυα (εθνοτικά, οικογενειακά ή/και με Έλληνες εργοδότες) στην Ελλάδα. Επίσης, οι επιπτώσεις της κρίσης, σε συνδυασμό με την απελευθέρωση της θεώρησης εισόδου και την ανάπτυξη εθνοτικών δικτύων εκτός Ελλάδας έχουν διαφοροποιήσει τους μεταναστευτικούς προορισμούς, με τους Αλβανούς να μετακινούνται προς άλλες βιομηχανικές χώρες με στόχο την εξεύρεση ευκαιριών εργασίας.

Όσον αφορά τους λόγους για τους οποίους κάποιοι δρώντες είναι πιο αποτελεσματικοί από άλλους (και ειδικά από τις κρατικές πολιτικές) στη διαμόρφωση των σχεδίων και των αποφάσεων των μεταναστών, η απάντηση πρέπει να αναζητηθεί στην εξ ορισμού «κρυφή» φύση του φαινομένου και του ενδημικού παράτυπου στοιχείου που αυτό εμπεριέχει. Εν τέλει, τα σχέδια και οι αποφάσεις των Αλβανών διαμορφώνονται σε συνάρτηση με μια σειρά παράγοντες: τις επιπτώσεις της κρίσης στις ευκαιρίες απασχόλησης στην Ελλάδα, το νομικό καθεστώς, τον βαθμό επιρροής και διευκόλυνσης που παρείχαν τα μεταναστευτικά δίκτυα, τις –χαλαρές ή αυστηρές– πολιτικές ελέγχου και ένταξης στην Ελλάδα, την απελευθέρωση των θεωρήσεων εισόδου για τους Αλβανούς πολίτες (που τέθηκε σε εφαρμογή τον Δεκέμβριο του 2010), τις διμερείς σχέσεις μεταξύ Αλβανίας και Ελλάδας, την ασταθή πολιτική και κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Αλβανία.

4. Παράρτημα: Χάρτης μεικτών ροών Αλβανών στην Ελλάδα

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών δεδομένων.

Γ. Η ΠΑΡΑΤΥΠΗ ΓΕΩΡΓΙΑΝΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ

Μικαέλα Μαρούφωφ

1. Εισαγωγή

Το κεφάλαιο αυτό, το δεύτερο που αφορά συγκεκριμένη περίπτωση μελέτης, εστιάζεται στην περίπτωση των Γεωργιανών μεταναστών. Οι Γεωργιανοί αποτελούν μια από τις μεγαλύτερες ομάδες μεταναστών στην Ελλάδα και, αντιστρόφως, η Ελλάδα αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους προορισμούς για τους Γεωργιανούς μετανάστες. Ωστόσο, λίγες μελέτες έχουν αφιερωθεί στη συγκεκριμένη ομάδα, που συνήθως εξετάζεται σε συνδυασμό με άλλες, στο πλαίσιο ευρύτερων μελετών.

Σύμφωνα με τους Hatziprokopiou and Triandafyllidou (2013) τα αίτια της παράτυπης μετανάστευσης μπορούν, σε γενικές γραμμές, να αναζητηθούν στις διασταυρώσεις ανάμεσα στην ατομική αναζήτηση για καλύτερες προοπτικές ζωής, τη ζήτηση στην αγορά εργασίας και τις περιοριστικές πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης. Παρόμοιες προσεγγίσεις έχουν ακολουθήσει

και άλλοι συγγραφείς (όπως ο Düvell, 2009). Η παρούσα έκθεση έχει στόχο να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο οι τρεις αυτές δυνάμεις (ατομική δραστηριότητα, αγορά εργασίας και πολιτικές) διασταυρώνονται στην περίπτωση της παράτυπης μετανάστευσης από τη Γεωργία στην Ελλάδα, θέτοντας τα ακόλουθα ερωτήματα:

- Πώς επηρεάζουν οι ελληνικές πολιτικές διαχείρισης της μετανάστευσης και του ασύλου, καθώς και οι αντίστοιχες ελέγχου της μετανάστευσης, τα σχέδια και τις ενέργειες των Γεωργιανών παράτυπων μεταναστών;
- Ποιοι άλλοι παράγοντες είναι καθοριστικοί στη διαμόρφωση των σχεδίων των μεταναστών;

Σε γενικές γραμμές, οι περισσότεροι μελετητές διαχωρίζουν τις τάσεις της γεωργιανής μετανάστευσης σε τρεις περιόδους, οι οποίες, σε μεγάλο βαθμό, συμπίπτουν με τις περιόδους της κοινωνικοπολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Κατά την πρώτη περίοδο, έως το 1995, οι μεταναστευτικές εκροές προκαλούνται κυρίως από εθνοτικά κίνητρα, και αυτοί που μεταναστεύουν για οικονομικούς λόγους είναι λιγότεροι. Το δεύτερο κύμα, μεταξύ 1996 και 2004, είναι μικρότερο σε μέγεθος και τα κίνητρά του είναι κυρίως οικονομικά. Όσον αφορά την τρέχουσα φάση, που ξεκινά το 2004, παρά τη βελτίωση της οικονομικής και πολιτικής κατάστασης της χώρας, η φτώχεια εξακολουθεί να αποτελεί σημαντικό παράγοντα ώθησης, ενισχύοντας τα κίνητρα για μετανάστευση.

Η Ελλάδα έγινε προσφιλή προορισμός για τους Γεωργιανούς μετανάστες για αρκετούς λόγους, όπως: η ζήτηση εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας της, η οικονομική της ελκυστικότητα, οι αναπτυγμένες μεταφορικές υποδομές μεταξύ των δύο χωρών, οι πολιτισμικές ομοιότητες και οι εμφανισιακές ομοιότητες των δύο λαών, καθώς η παρουσία αναπτυγμένων κοινωνικών δικτύων.

Η οικονομική μετανάστευση από τη Γεωργία στην Ελλάδα ακολούθησε τον επαναπατρισμό των Γεωργιανών παλιννοστούντων ομογενών στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Η οικονομική ελκυστικότητα της Ελλάδας έγκειται αφενός στο ότι η μετανάστευση προς τη χώρα αυτή κοστίζει πολύ λιγότερο σε σχέση με τη μετανάστευση σε άλλους προορισμούς και αφετέρου στο ότι προσφέρει θέσεις εργασίας για εσωτερικές οικιακές βοηθούς, γεγονός που επιτρέπει στις μετανάστριες να ελαχιστοποιήσουν τις δαπάνες τους, εξασφαλίζοντας έτσι περισσότερα χρήματα για τις οικογένειές τους που παραμένουν στη Γεωργία. Επιπλέον, η γεωγραφική εγγύτητα, σε σύγκριση με τη Βόρεια Ευρώπη και τις ΗΠΑ, καθώς και το γεγονός ότι οι μεταφορικές υποδομές μεταξύ των δύο χωρών έχουν βελτιωθεί μέσα από την ανάπτυξη επιχειρήσεων, όπως ταξιδιωτικά γραφεία και εταιρείες λεωφορείων, διευκολύνουν τη μετανάστευση στην Ελλάδα.

Η μετανάστευση από τη Γεωργία στην Ελλάδα μπορεί να χωριστεί σε τρεις φάσεις, με βάση τις αλλαγές στο ελληνικό πλαίσιο μεταναστευτικής πολιτικής. Η πρώτη φάση ξεκινά με την έναρξη των μεταναστευτικών εισροών, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, και χαρακτηρίζεται κυρίως από παρατυπία όσον αφορά το καθεστώς παραμονής. Η περίοδος αυτή λήγει με την εφαρμογή του πρώτου προγράμματος νομιμοποίησης το 1998, που σηματοδοτεί την έναρξη της δεύτερης φάσης. Μετά το 1998 οι Γεωργιανοί, όπως και οι μετανάστες κάθε άλλης εθνικότητας, είχαν τη δυνατότητα να ρυθμίσουν το καθεστώς παραμονής τους και έτσι η ποιότητα ζωής και οι συνθήκες εργασίας τους βελτιώθηκαν σημαντικά. Η μείωση των εν ισχύ αδειών παραμονής για λόγους εργασίας και το γεγονός ότι το τελευταίο πρόγραμμα νομιμοποίησης έγινε το 2007 και αφορούσε μόνο όσους είχαν φτάσει στη χώρα μέχρι το 2005 έχει οδηγήσει τους Γεωργιανούς μετανάστες να αναζητούν και να χρησιμοποιούν εναλλακτικές στρατηγικές, προκειμένου να διευθετήσουν το καθεστώς παραμονής τους. Ως εκ τούτου, θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για μια τρίτη φάση που χαρακτηρίζεται από «επιστροφή στην παρατυπία» και «ψευδή και προσωρινή νομιμότητα».

Είναι δύσκολο να εκτιμηθεί ο αριθμός των Γεωργιανών μεταναστών, αλλά είναι σαφές ότι υπάρχει μια ισχυρή παρουσία Γεωργιανών που διαμένουν παράτυπα στην Ελλάδα, χρησιμοποιώντας διαφορετικές στρατηγικές για να μην εντοπιστούν από τις αρχές ή να ρυθμίσουν το καθεστώς παραμονής τους, ώστε να αποφύγουν την κράτηση και την απέλαση.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια μείωση του γεωργιανού πληθυσμού στην Ελλάδα, η οποία σχετίζεται τόσο με τη μείωση των αφίξεων, οι οποίες έχουν περιοριστεί σε άτομα που έρχονται στη χώρα ακολουθώντας συγγενείς πρώτου βαθμού, όσο και με την τάση επιστροφής στη Γεωργία που σημειώνεται. Η μείωση αυτή οφείλεται, κυρίως, στον αντίκτυπο της κρίσης στην ελληνική αγορά εργασίας (αύξηση των ποσοστών ανεργίας, μείωση των μισθών).

Η γεωργιανή μετανάστευση στην Ελλάδα έχει έντονα έμφυλα γνωρίσματα· η πλειονότητα των γυναικών μεταναστριών απασχολείται στον οικιακό τομέα. Το χάσμα μεταξύ των δύο φύλων φαίνεται να έχει ενταθεί τα τελευταία χρόνια, γεγονός που πιθανότατα συνδέεται με τη θέση στην αγορά εργασίας, αφού οι τομείς στους οποίους εργάζονταν συνήθως οι Γεωργιανοί άνδρες, όπως η μεταποίηση και οι κατασκευές, επηρεάστηκαν περισσότερο από την οικονομική κρίση σε σχέση με τον οικιακό τομέα στον οποίο απασχολείται η πλειονότητα των Γεωργιανών γυναικών. Η κατάσταση αυτή έχει οδηγήσει σε ένα εξαιρετικά υψηλό ποσοστό ανεργίας για τους Γεωργιανούς άνδρες, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες είναι σημαντικά χαμηλότερο. Το γεγονός ότι πιθανότατα η πλειοψηφία των Γεωργιανών πολιτών που διαμένουν στην Ελλάδα είναι χωρίς χαρτιά έχει αντίκτυπο στην κατάσταση της απασχόλησής τους, καθώς τους κάνει πιο ευάλωτους. Αυτό ενισχύεται στην περίπτωση της οικιακής εργασίας, η οποία, ούτως ή άλλως, είναι πολύ πιο δύσκολο να ρυθμιστεί αφενός λόγω της ιδιωτικότητας του χώρου εργασίας και αφετέρου λόγω της απομόνωσης των εργαζομένων που αποτελεί εμπόδιο για τη συλλογική τους δράση.

Το παρόν κεφάλαιο, λοιπόν, ακολουθεί την πορεία της μετανάστευσης από τη Γεωργία στην Ελλάδα, από την απόφαση για μετανάστευση ως την ενδεχόμενη απόφαση επιστροφής. Έπειτα από μια σύντομη επισκόπηση της πολιτικής και οικονομικής κατάστασης στη Γεωργία και των κύριων μεταναστευτικών τάσεων σε αυτήν, θα εξετάσουμε τα σημαντικότερα κίνητρα για μετανάστευση και την επιλογή της Ελλάδας ως χώρας προορισμού αλλά και την οργάνωση του ταξιδιού προς την Ελλάδα. Στη συνέχεια, θα εστιάσουμε στις ελληνικές πολιτικές ελέγχου και διαχείρισης της μετανάστευσης, τις επιπτώσεις που έχουν στους Γεωργιανούς μετανάστες, καθώς και τις στρατηγικές που ακολουθούν οι ίδιοι, προκειμένου να αποφύγουν τις τυχόν αρνητικές συνέπειες και, επίσης, την αλληλεπίδραση μεταξύ του καθεστώτος παραμονής και της θέσης των Γεωργιανών στην ελληνική αγορά εργασίας. Τέλος, θα εξετάσουμε την επιστροφή των Γεωργιανών μεταναστών στη χώρα καταγωγής τους.

2. Μεθοδολογία

Η έρευνα που οδήγησε στην παρούσα έκθεση μπορεί να χωριστεί σε δύο φάσεις. Η πρώτη φάση¹ επικεντρώθηκε στη συλλογή στοιχείων, την εξέταση της ήδη υπάρχουσας βιβλιογραφίας και τη διεξαγωγή συνεντεύξεων με φορείς στην Ελλάδα και τη Γεωργία, προκειμένου να συνοψιστεί η υπάρχουσα γνώση σχετικά με την παράτυπη μετανάστευση μεταξύ Γεωργίας και Ελλάδας. Στη δεύτερη φάση πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με Γεωργιανούς μετανάστες, στην Ελλάδα και στη Γεωργία.

¹ Αυτή η φάση της έρευνας οδήγησε και στη συγγραφή της Εισαγωγικής Έκθεσης του προγράμματος IRMA για την περίπτωση της Γεωργίας (Μαρούφωφ, 2013).

Η βιβλιογραφία σχετικά με τη γεωργιανή μετανάστευση επικεντρώνεται κυρίως στην παράτυπη μετανάστευση, σε ζητήματα φύλου, στις επιπτώσεις της μετανάστευσης και των εμβασμάτων. Όσον αφορά την έρευνα σχετικά με τη μετανάστευση από τη Γεωργία στην Ελλάδα, οι πρώτες δημοσιεύσεις, τη δεκαετία του 1990 και τις αρχές της δεκαετίας του 2000, αναφέρονται στους μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση γενικά, συμπεριλαμβανομένων των Γεωργιανών, αν και οι έρευνες επικεντρώθηκαν κυρίως στους παλιννοστούντες ομογενείς, η πολυπληθέστερη ομάδα των οποίων ήταν οι Γεωργιανοί.² Επίσης, πληροφορίες σχετικά με τους Γεωργιανούς μπορούν να αντληθούν από τις μελέτες που επικεντρώνονται κυρίως στη γυναικεία μετανάστευση και στην οικιακή εργασία (ΚΕΘΙ, 2007· Μαρούφοφ, 2013). Πρόσφατα, άρχισαν να εμφανίζονται ορισμένες μελέτες και δημοσιεύσεις αφιερωμένες ειδικά στη γεωργιανή μετανάστευση προς την Ελλάδα.³

Για τους σκοπούς της έρευνας, πραγματοποιήθηκαν 11 συνεντεύξεις⁴ με κρατικούς αξιωματούχους και άλλους εμπλεκόμενους φορείς, όπως εκπροσώπους μη κυβερνητικών οργανώσεων, διεθνών οργανισμών και συλλόγων Γεωργιανών στην Ελλάδα, και 6 συνεντεύξεις⁵ με αντίστοιχους φορείς στη Γεωργία. Η πρωτογενής έρευνα πραγματοποιήθηκε μεταξύ Φεβρουαρίου και Απριλίου του 2013. Σε γενικές γραμμές, τόσο στην Ελλάδα όσο και στη Γεωργία, δεν αντιμετωπίστηκαν δυσκολίες στον εντοπισμό και την προσέγγιση των φορέων.

Όσον αφορά τη δεύτερη φάση, αρχικά πραγματοποιήθηκαν 30 συνεντεύξεις με Γεωργιανούς μετανάστες στην Ελλάδα. Η Τριανταφυλλίδου (2010) ορίζει τους παράτυπους μετανάστες ως πολίτες τρίτων χωρών οι οποίοι, ανεξάρτητα από τον τρόπο εισόδου τους στη χώρα, δεν έχουν άδεια παραμονής και κινδυνεύουν με απέλαση εάν εντοπιστούν. Ωστόσο, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας, θεωρήσαμε σκόπιμο, για την πλήρη κατανόηση του φαινομένου, να συμπεριλάβουμε στο δείγμα μας και άτομα που δεν εμπίπτουν (ή τουλάχιστον δεν ενέπιπταν κατά τη στιγμή των συνεντεύξεων) στην παραπάνω κατηγορία. Αποφασίσαμε να συμπεριλάβουμε τέσσερα άτομα που είχαν καταθέσει αίτημα ασύλου και τέσσερα άτομα που είχαν στην κατοχή τους άδεια παραμονής εν ισχύ. Σχετικά με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματός μας, στην πλειονότητά του αποτελείται από γυναίκες, ενώ καλύπτει ένα ευρύ φάσμα ηλικιών. Επίσης, έγινε προσπάθεια να συμπεριληφθούν στο δείγμα άτομα με διαφορετικά διαστήματα παραμονής στην Ελλάδα, ως εκ τούτου το διάστημα παραμονής στη χώρα κυμαίνεται από μερικούς μήνες έως και 15 χρόνια. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν μεταξύ του Σεπτεμβρίου 2013 και του Φεβρουαρίου 2014, κυρίως στην Αθήνα, σε δημόσιους χώρους (γραφεία οργανώσεων Γεωργιανών μεταναστών και καφετέριες) ή σπίτια. Για την επιλογή του δείγματος επιλέχθηκε η μέθοδος της «χιονοστιβάδας», ενώ σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις κρίθηκε απαραίτητο να χρησιμοποιηθεί διερμηνέας.

Στη συνέχεια, τον Μάιο του 2014, πραγματοποιήθηκαν 17 συνεντεύξεις με Γεωργιανούς μετανάστες που είχαν επιστρέψει στη χώρα καταγωγής τους και δύο συνεντεύξεις με άτομα που είχαν σκεφτεί το ενδεχόμενο να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα και τελικά δεν το έπραξαν. Στην περίπτωση των τελευταίων δεν κρίθηκε σκόπιμο να αναζητηθούν περισσότερα άτομα. Ο αρχικός σχεδιασμός της έρευνας προέβλεπε και τη διεξαγωγή συνεντεύξεων με συγγενείς μεταναστών στην Ελλάδα.⁶ Ένα

²Σχεδόν τα 2/3 των παλιννοστούντων ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση προερχόταν από την Γεωργία (Νικόλοβα και Μαρούφοφ, 2010).

³ Ενδεικτικά, βλ.: Νικόλοβα και Μαρούφοφ, 2010· People's Harmonious Development Society and TASO Foundation, 2010· Human Rights Defence Centre, 2011· πρβλ. και Μαρούφοφ, 2013).

⁴ Βλ. 9.1. Παράρτημα Ι: Συνεντεύξεις με φορείς στην Ελλάδα.

⁵ Βλ. 9.2. Παράρτημα ΙΙ: Συνεντεύξεις με φορείς στη Γεωργία.

⁶ Συγκεκριμένα, προβλεπόταν η πραγματοποίηση συνεντεύξεων με 10 Γεωργιανούς μετανάστες που είχαν επιστρέψει στη χώρα καταγωγής τους, 10 συγγενείς παράτυπων μεταναστών στην Ελλάδα και 10 Γεωργιανούς που έχουν σκεφτεί το ενδεχόμενο να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα και τελικά δεν το έπραξαν.

ενδιαφέρον στοιχείο, που αναδείχθηκε στην πορεία της έρευνας πεδίου στη Γεωργία, ήταν ότι οι συνεντευξιαζόμενοι συχνά ανήκαν σε περισσότερες από μία από τις παραπάνω κατηγορίες, δηλαδή είχαν επιστρέψει στη Γεωργία αλλά είτε εξέταζαν το ενδεχόμενο να μεταναστεύσουν εκ νέου στην Ελλάδα είτε μέλη της οικογένειάς τους (σύζυγοι, γονείς, παιδιά ή αδέρφια) εξακολουθούσαν να παραμένουν στη χώρα, και οι ίδιοι συχνά εξακολουθούσαν να είναι οικονομικά εξαρτημένοι από αυτούς. Το δείγμα επιλέχθηκε και πάλι με τη μέθοδο της «χιονοστιβάδας», ενώ η παρουσία διερμηνέα σε αυτή τη σειρά συνεντεύξεων ήταν πιο συχνή. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε δημόσιους χώρους (καφετέριες και εστιατόρια) και κατοικίες στην Τιφλίδα, αλλά και μικρότερες πόλεις και χωριά στις περιοχές Τιανέτι και Τσιατούρα. Ως προς το φύλο, το δείγμα μας σε αυτή την περίπτωση αποτελείται από σχεδόν ίσο αριθμό ανδρών και γυναικών, ενώ και πάλι καλύπτει ένα ευρύ φάσμα ηλικιών και διάρκειας παραμονής στην Ελλάδα.

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με τη χρήση ημιδομημένου ερωτηματολογίου, οι κύριες θεματικές του οποίου περιλαμβάνουν την απόφαση για μετανάστευση, την προετοιμασία και την πραγματοποίηση του ταξιδιού, την εγκατάσταση και απασχόληση στην Ελλάδα, τα ζητήματα που σχετίζονται με τα νομιμοποιητικά έγγραφα και τα μελλοντικά σχέδια.

3. Η Γεωργία ως χώρα αποστολής μεταναστών στην Ελλάδα

Στη συνέχεια, έπειτα από μια σύντομη επισκόπηση της πολιτικής και οικονομικής κατάστασης στη Γεωργία και των κύριων μεταναστευτικών τάσεων της χώρας, θα εξετάσουμε τα κύρια κίνητρα για μετανάστευση και την επιλογή της Ελλάδας ως χώρας προορισμού αλλά και την οργάνωση του ταξιδιού προς την Ελλάδα.

3.1. Ιστορική, πολιτική και οικονομική επισκόπηση και κύριες μεταναστευτικές τάσεις

Σύμφωνα με τους Badurashvili and Nadareishvili (2012), μπορούμε να διακρίνουμε τρεις περιόδους κοινωνικοοικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης στη Γεωργία. Η πρώτη, που ξεκινά με την ανεξαρτησία της Γεωργίας το 1991, χαρακτηρίζεται από απόλυτη πολιτική και οικονομική στασιμότητα. Η μετάβαση της Γεωργίας στη μετασοβιετική εποχή υπήρξε εξαιρετικά πολύπλοκη λόγω εδαφικών διαφορών και πολιτικών αναταραχών. Τα αυτονομιστικά κινήματα που εμφανίστηκαν στις περιοχές της Αμπχαζίας και της Νότιας Οσετίας, η οποία απολάμβανε ένα αυτόνομο καθεστώς κατά τη διάρκεια της σοβιετικής εποχής, ανάγκασαν την πλειοψηφία του γεωργιανού πληθυσμού των περιοχών αυτών να τις εγκαταλείψουν. Επιπλέον, η απομάκρυνση του πρώτου δημοκρατικά εκλεγμένου προέδρου, το 1992, οδήγησε σε εμφύλιο πόλεμο μεταξύ των υποστηρικτών του και των αντιπάλων του. Οι συγκρούσεις οδήγησαν σε οικονομική κατάρρευση. Η περίοδος της πολιτικής και οικονομικής σταθεροποίησης αρχίζει το 1995, όταν ο Eduard Shevardnadze, πρώην υπουργός Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, εξελέγη πρόεδρος και παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι την «Επανάσταση των Ρόδων» το 2003. Η τρίτη περίοδος, αυτή της οικονομικής ανάπτυξης, ξεκινά το 2004, όταν εξελέγη ο Mikheil Saakashvili (Badurashvili and Nadareishvili, 2012). Κατά τη διάρκεια της τελευταίας περιόδου, η γεωργιανή κυβέρνηση έθεσε σε εφαρμογή μακροοικονομικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες έχουν επιταχύνει σοβαρά την οικονομική ανάπτυξη. Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις επέτρεψαν στη χώρα να παρουσιάσει σταθερά υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης με μέση αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ 9,6% μεταξύ του 2003 και του 2008. Οδήγησαν, επίσης, σε υψηλές επιδόσεις όσον αφορά στις άμεσες ξένες επενδύσεις στη χώρα, έως το 2009 και το 2010, οπότε, λόγω του πολέμου με τη Ρωσία και της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης, παρουσίασαν απότομη μείωση. Βελτιώσεις στο σύστημα συλλογής φόρων οδήγησαν σε σημαντική

αύξηση των δημοσίων εσόδων ενώ, τέλος, πραγματοποιήθηκαν μεταρρυθμίσεις για τη μείωση της διαφθοράς. Ωστόσο, οι θετικές επιδόσεις συνοδεύτηκαν από δύο αρνητικές: το αρκετά μεγάλο και αυξανόμενο εμπορικό έλλειμμα, και τα υψηλά ποσοστά πληθωρισμού (ETF, 2010: 7). Όσον αφορά στο πρόσφατο πόλεμο στη Νότια Οσετία μεταξύ Γεωργίας και Ρωσίας τον Αύγουστο του 2008, έχει υποστηριχθεί ότι ο Πρόεδρος της χώρας επιδίωκε να θέσει τη Γεωργία στο διεθνές προσκήνιο προκειμένου να ελέγξει κατά πόσο η Δύση θα συναινέσει στην κυριαρχία της Ρωσίας στην περιοχή. Ωστόσο, κανένα από τα εμπλεκόμενα μέρη, δηλαδή, η Γεωργία, η Ρωσία και η Δύση, δεν αναδείχθηκε νικητής (Antonenko, 2008).

Σε γενικές γραμμές, οι περισσότεροι μελετητές διαχωρίζουν τις τάσεις της γεωργιανής μετανάστευσης σε τρεις περιόδους, οι οποίες, λίγο-πολύ, συμπίπτουν με τις περιόδους της κοινωνικοπολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης της χώρας που περιγράφηκε παραπάνω. Η έκθεση του CRRC/ISET (2010) διακρίνει τρία κύματα διεθνούς μετανάστευσης. Το πρώτο συμπίπτει με την περίοδο της Κατάρρευσης και Σύγκρουσης (1990-1995), το δεύτερο με την περίοδο της Οικονομικής Πάλης (1996-2004), και το τρίτο της Πιθανής Ανάκαμψης (2004 και μετά).

Πίνακας 1: Καθαρή μετανάστευση στη Γεωργία (2000-2013)

Έτος	Καθαρή Μετανάστευση (σε χιλιάδες)
2000	-35,2
2001	-32,6
2002	-27,8
2003	-27,5
2004	5,5
2005	76,3
2006	-12,1
2007	-20,7
2008	-10,2
2009	34,2
2010	18,1
2011	20,2
2012	-21,5
2013	-2,6

Πηγή: National Statistics Office of Georgia.⁷

Κατά την πρώτη περίοδο, έως το 1994-5, οι μεταναστευτικές εκροές προκαλούνται κυρίως από εθνοτικά κίνητρα και αυτοί που μεταναστεύουν για οικονομικούς λόγους είναι λιγότεροι (Asalania, 2006). Έτσι, αυτό το πρώτο κύμα μεταναστών αποτελούνταν κυρίως από πρόσφυγες πολέμου και εθνοτικές μειονότητες που παλιννόστησαν, όπως οι Έλληνες και οι Εβραίοι. Το δεύτερο κύμα, μεταξύ 1996 και 2004, είναι μικρότερο σε μέγεθος και τα κίνητρά του είναι κυρίως οικονομικά (CRRC/ISET, 2010: 8). Όσον αφορά την τρέχουσα φάση, που ξεκινά το 2004, παρά τη βελτίωση της οικονομικής και πολιτικής κατάστασης της χώρας, η φτώχεια εξακολουθεί να αποτελεί σημαντικό παράγοντα ώθησης, και έτσι τα κίνητρα για μετανάστευση παραμένουν ισχυρά. Σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία της Γεωργίας σχετικά με τη μετανάστευση, πολύ υψηλή εκροή μεταναστών υπήρξε μεταξύ του 1992 και του 1996. Ακολούθησε μια περίοδος χαμηλότερης

⁷ Διαθέσιμο από: http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=173&lang=eng

σταθερής εκροής, που δεν υπερέβαινε τα 30.000 άτομα ετησίως μέχρι το 2003, ενώ μετά το 2004 παρατηρείται μια έντονη τάση επιστροφής (Badurashvili, 2012). Η τάση αυτή ωστόσο δεν φαίνεται να διαρκεί πολύ. Σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Γεωργίας, κατά τα έτη 2012 και 2013, για τα οποία έχουμε στη διάθεσή μας πιο λεπτομερή στοιχεία, το ισοζύγιο μεταξύ εκροών και εισροών Γεωργιανών πολιτών είναι αρνητικό, με τις εκροές να ξεπερνούν τις εισροές κατά 31.000 και 20.000 άτομα, αντίστοιχα (διαθέσιμο στο goo.gl/9KVcPH).

Ο συνολικός αριθμός των Γεωργιανών μεταναστών είναι αναμφισβήτητα υψηλός και διαθέτουμε διάφορες εκτιμήσεις για το μέγεθός του, ενώ φαίνεται ότι υπάρχει έλλειψη αξιόπιστων δεδομένων. Με βάση ορισμένες εκτιμήσεις οι απόδημοι Γεωργιανοί ξεπερνούν το 20% του πληθυσμού της χώρας, όμως το Danish Refugee Council μας κατεύθυνε προς μια πιο συντηρητική εκτίμηση της τάξεως των 350.000 ατόμων, που αποτελούν περίπου το 8% του πληθυσμού της χώρας (Συνέντευξη 17).

3.2. Η απόφαση για μετανάστευση και η επιλογή της Ελλάδας ως χώρας προορισμού

Σύμφωνα με έκθεση των People's Harmonious Development Society and TASO Foundation (2010), η Ελλάδα έγινε προσφιλής προορισμός για τους Γεωργιανούς μετανάστες για αρκετούς λόγους, όπως: η ζήτηση εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας της, η οικονομική της ελκυστικότητα, οι αναπτυγμένες μεταφορικές υποδομές μεταξύ των δύο χωρών, οι πολιτισμικές ομοιότητες και οι φυσιολογικές ομοιότητες των δύο λαών, καθώς η παρουσία αναπτυγμένων κοινωνικών δικτύων.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η Ελλάδα αποτελεί πόλο έλξης, αφενός λόγω του ότι το ταξίδι προς αυτήν κοστίζει πολύ λιγότερο σε σχέση με άλλους προορισμούς και αφετέρου επειδή προσφέρει θέσεις εργασίας σε εσωτερικές οικιακές βοηθούς – κάτι που επιτρέπει στις μετανάστριες να ελαχιστοποιήσουν τις δαπάνες τους, εξοικονομώντας έτσι περισσότερα χρήματα για τις οικογένειές τους που παραμένουν στη Γεωργία. Επιπλέον, θετικά συντελεί το γεγονός ότι η μετακίνηση μεταξύ των δύο χωρών έχει βελτιωθεί μέσα από την ανάπτυξη επιχειρήσεων, όπως ταξιδιωτικά γραφεία και εταιρείες λεωφορείων (People's Harmonious Development Society and TASO Foundation, 2010: 13, 33).

Τα κοινά πολιτισμικά και θρησκευτικά στοιχεία ανάμεσα σε Έλληνες και Γεωργιανούς, καθώς και η μακρόχρονη παρουσία Ελλήνων ομογενών στη Γεωργία αναφέρονται συχνά στις συνεντεύξεις με άτομα που συμμετέχουν ενεργά σε γεωργιανούς συλλόγους στην Ελλάδα αλλά και σε συνεντεύξεις με μετανάστες, ως κύριοι παράγοντες που προσελκύουν Γεωργιανούς μετανάστες στη χώρα.

Ωστόσο, ο σημαντικότερος παράγοντας φαίνεται πως είναι η παρουσία αναπτυγμένων κοινωνικών δικτύων. Σύμφωνα με την Badurashvili (2004) τα μεταναστευτικά δίκτυα αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες όσον αφορά την κατεύθυνση της μετανάστευσης, καθώς μειώνουν σημαντικά το κόστος της μετανάστευσης, παρέχοντας πληροφορίες και υποστήριξη και κατά συνέπεια ελαχιστοποιούν το ρίσκο. Η ίδια τονίζει ότι, καθώς τα δίκτυα διευρύνονται, μπορεί να εξελιχθούν σε έναν ανεξάρτητο παράγοντα των διεθνών κινήσεων. Στην περίπτωση της μετανάστευσης των Γεωργιανών στην Ελλάδα, η μεγάλη κλίμακα παλιννόστηση Γεωργιανών ελληνικής καταγωγής, που έλαβε χώρα κυρίως μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, φαίνεται πως έθεσε τις βάσεις για την ανάπτυξη δικτύων μεταξύ των δύο χωρών.

Όσον αφορά τα κίνητρα για μετανάστευση η έρευνα πεδίου συμφωνεί με τα συμπεράσματα παλιότερης μελέτης του ΚΕΘΙ (2007) για τη γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα. Σύμφωνα με αυτά, η πλειοψηφία των γυναικών από τη Γεωργία, όταν ερωτήθηκαν σχετικά με τους λόγους που

τις οδήγησαν στην απόφαση να μεταναστεύσουν, απάντησαν πως αυτοί ήταν οικονομικοί: οι χαμηλοί μισθοί, οι δυσκολίες στην εξεύρεση εργασίας, η φτώχεια και η ανάγκη να προσφέρουν οικονομική βοήθεια προς τις οικογένειές τους. Υπήρχε, ωστόσο, ένα σημαντικό ποσοστό γυναικών που δήλωσαν ότι μετανάστευσαν για προσωπικούς ή οικογενειακούς λόγους.

Η Ketevan περιγράφει τις συνθήκες που την οδήγησαν να μεταναστεύσει. Ο λόγος ήταν η υψηλή ανεργία, αφού κανένα μέλος της οικογένειάς της δεν είχε δουλειά:

«Πολλή ανάγκη. Δεν δουλεύει στο σπίτι κανείς, ούτε ο άντρας ούτε το αγόρι. Έχουμε δυο εγγονούς, νύφη, αποφασίσαμε να πάω Ελλάδα (Ketevan, 51 ετών).

Το Danish Refugee Council (Συνέντευξη 17) τόνισε, ωστόσο, ότι τα κίνητρα για μετανάστευση δεν συνδέονται τόσο με την ανεργία όσο με την αναντιστοιχία μεταξύ των μισθών και κόστους ζωής που οδηγεί στη φτώχεια. Όπως λένε δύο από τις συνεντευξιζόμενες:

«Δεν ήτανε τίποτα. 300 λάρι δεν είναι τίποτα. Και αυτό ήτανε. Ανάγκη ήτανε πολλή και πήγα» (Natela, 58 ετών).

«200 δικά μας λάρι δεν είναι τίποτα, δεν μπορείς να ζεις» (Bedisa, 26 ετών).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το γεγονός πως ορισμένοι ιδιοκτήτες μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων αποδίδουν την απόφασή τους να μεταναστεύσουν στο ασταθές πολιτικό σκηνικό της χώρας:

«Είχαμε κάποιες επιχειρήσεις και περάσαμε πολύ καλά, αλλά μετά, όταν άλλαξε η κυβέρνηση και στο εργοστάσιο δημιουργήθηκαν πάρα πολλά μεγάλα προβλήματα, διώξαν κάποιους, και έκλεισε η επιχείρησή μου. Προσπάθησα μετά να κάνω κάτι άλλο, ανοίξαμε ένα μεγάλο εστιατόριο, που δεν υπήρχε στην πόλη μου τόσο μεγάλο, ας πούμε κλαμπ, για τους νέους, είχαμε ζωντανή μουσική, κάναμε κάποιες εκδηλώσεις και πήγαμε πολύ καλά αλλά μετά από κάποιο καιρό μας ζητάγανε λεφτά να πληρώσουμε κάθε μήνα. [...] Μίζα ήθελαν. [...] Από την κυβέρνηση. Εμείς είπαμε όχι και γι' αυτό μας κόψανε κάποια προστίματα και τέτοια τεράστια, που εμείς δεν μπορούσαμε να πληρώσουμε και το κλείσαμε. [...] Ναι, πήγαινε πολύ καλά. Ναι. Και κόσμος ήτανε πολύ ευχαριστημένοι, αλλά αυτά τα πράγματα ξέρετε τι ήτανε; Στο προηγούμενο κράτος όλοι ήτανε οι φίλοι μας, μετά, όταν άλλαξε το κράτος αυτούς όλους τους έπιασαν. Ή έφυγαν έξω ή τους έπιασαν και τους έβαλαν φυλακή, και νόμισαν πως εμείς ήμασταν δικοί τους άνθρωποι και έψαχναν λόγο για να... κατάλαβες; Τώρα έχει αλλάξει [η κατάσταση], τώρα.. Εγώ λέω για το 2003 που άλλαξε, τον Σαακασβίλι που ήρθε... Από το 2003 μέχρι 2012 ήταν αυτοί, και γι' αυτό το λόγο εμείς φύγαμε, οι περισσότεροι άνθρωποι φύγαμε γι' αυτό το λόγο, γιατί μας κυνηγούσανε να πούμε» (Levan, 46 ετών).

Παρόμοια είναι και η περίπτωση του Zurab που για ένα διάστημα είχε ένα κατάστημα που πουλούσε πίτες το οποίο πήγαινε αρκετά καλά, ωστόσο, την ίδια περίοδο, το μαγαζί απαλλοτριώθηκε για να χτιστεί κάτι άλλο και ο ίδιος δεν αποζημιώθηκε ποτέ.

Η γυναίκα του Zurab, Denola, η οποία όταν έγινε η συνέντευξη ζούσε ήδη τέσσερα χρόνια στην Ελλάδα αφηγείται πως το ζευγάρι δεν είχε σκεφτεί ποτέ τη μετανάστευση μέχρι να τους παρουσιαστεί η ευκαιρία:

«Να σας πω την αλήθεια, ποτέ δεν θα σκεφτόμουνα ότι θα αφήσω ας πούμε την οικογένεια, θα αφήσω τα παιδιά μου και θα πάω. Αλλά αυτό το πράγμα που έγινε, παντρεύτηκε η κουνιάδα μου,

δηλαδή είχαμε σαν ευκαιρία να πάμε, λέω μήπως να μείνω δυο χρόνια εκεί και να γυρίσω;»
(Denola, 37 ετών).

Τα νέα οικονομικά της μετανάστευσης⁸ συνδέουν τη μετανάστευση με τη μεγιστοποίηση του κέρδους στο σύνολο του εργασιακού βίου των μεταναστών, αλλά και με την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων. Η προσέγγιση αυτή υποστηρίζει πως την απόφαση για μετανάστευση συχνά δεν την παίρνει μόνο ο ίδιος ο μετανάστης αλλά συμμετέχει σε αυτή και η οικογένειά του. Η μετανάστευση, λοιπόν, ενός ή περισσότερων μελών μιας οικογένειας αποτελεί μια τακτική επιμερισμού του κινδύνου, καθώς τα εισοδήματα που στέλνονται από τους μετανάστες υπό τη μορφή εμβασμάτων εξασφαλίζουν ένα εισόδημα στο νοικοκυριό στη χώρα καταγωγής ή το απαραίτητο κεφάλαιο που μπορεί να αξιοποιηθεί σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες (Castles, De Haas and Miller, 2014: 38-πρβλ., επίσης, Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 146-147).

Στην πλειονότητά τους οι συνεντευξιαζόμενοι ξεκίνησαν το εγχείρημα της μετανάστευσης με αυτό το σκεπτικό, ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις οι στόχοι τους αναπροσαρμόστηκαν, σε άλλες η μετανάστευση περισσότερων μελών της οικογένειας κρίθηκε απαραίτητη για μια πιο γρήγορη επίτευξη του οικογενειακού στόχου ή, αντίθετα, αποφασίστηκε η επιστροφή μελών της οικογένειας καθώς δεν κατάφερναν να αποκομίσουν τα αναμενόμενα κέρδη, ενώ τα έξοδα που απαιτούσε η παρουσία τους στην Ελλάδα απομάκρυναν την οικογένεια από τον στόχο.⁹

3.3. Η είσοδος στη χώρα

Η γυναικεία μετανάστευση από την Ανατολική Ευρώπη έχει αποτελέσει αναπόσπαστο μέρος των διεθνών μεταναστευτικών ροών προς την Ε.Ε. και την Ελλάδα τα τελευταία είκοσι χρόνια. Η Ελλάδα και άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης αποτέλεσαν ιδιαίτερα ελκυστικούς προορισμούς, καθώς ήταν πιο εύκολα προσβάσιμες σε σύγκριση με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και παράλληλα πιο ανεκτικές απέναντι σε άτυπες μορφές απασχόλησης, σε μια εποχή που οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης στην Ε.Ε. γίνονταν όλο και πιο αυστηρές (Maroufouf, 2013).

Από την επικύρωση της πρώτης ελληνικής νομοθεσίας για τη μετανάστευση το 1991, ο μόνος τρόπος να εισέλθει στη χώρα ένας υπήκοος τρίτης χώρας και να αποκτήσει άδεια διαμονής με σκοπό την απασχόληση είναι μέσω της διαδικασίας μετάκλησης. Ωστόσο, η διαδικασία αυτή υπήρξε υπερβολικά περίπλοκη, για να ανταποκριθεί στις μεταβαλλόμενες ανάγκες της αγοράς εργασίας. Επίσης, υπήρξε μη ρεαλιστική, αν λάβουμε υπόψη τους τομείς της αγοράς εργασίας στους οποίους απασχολούνται κατά κύριο λόγο οι μετανάστες. Το κενό αυτό καλύφθηκε σε μεγάλο βαθμό από μια σειρά προγραμμάτων νομιμοποίησης που έλαβαν χώρα από το 1998 έως το 2007 (Triandafyllidou and Maroufouf 2009).

Οι Γεωργιανοί μετανάστες εισέρχονται στη χώρα είτε με θεώρηση εισόδου είτε περνώντας τα σύνορα παράνομα. Στην πρώτη περίπτωση, και δεδομένου ότι το σύστημα της μετάκλησης σπανίως εφαρμόζεται στην πράξη, οι Γεωργιανοί που επιθυμούν να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα το κάνουν

⁸ New Economics of Labor Migration (NELM): πρόκειται για προσέγγιση που συχνά αντιπαραβάλλεται με τις νεοκλασικές οικονομικές προσεγγίσεις, οι οποίες αντιμετωπίζουν τη μετανάστευση και την επιστροφή ως αποφάσεις που παίρνονται από τα άτομα με γνώμονα την εκτίμηση κόστους-οφέλους και στόχο τη μεγιστοποίηση του κέρδους στο σύνολο του εργασιακού βίου.

⁹ Το τελευταίο είναι ιδιαίτερα συχνό σε περιπτώσεις μετανάστευσης Γεωργιανών ζευγαριών. Σε πολλές περιπτώσεις, τα τελευταία χρόνια, οι άνδρες δυσκολεύονταν να βρουν πλήρη εργασία, ενώ οι γυναίκες είχαν τη δυνατότητα να εργαστούν ως εσωτερικές οικιακές εργάτριες. Έτσι, η επιστροφή μόνο του συζύγου θεωρείται συχνά η ενδεδειγμένη λύση, καθώς έχαναν μεν το μικρό επιπλέον εισόδημα που απέφερε η εργασία του στην Ελλάδα αλλά ταυτόχρονα απέφευγαν τα έξοδα της διαβίωσή τους στη χώρα.

χρησιμοποιώντας θεωρήσεις εισόδου είτε για τουρισμό είτε για να επισκεφθούν συγγενείς τους έπειτα από πρόσκληση, και παραμένουν στη χώρα και μετά τη λήξη της ισχύος της θεώρησής τους.

Σύμφωνα με στοιχεία του Ελληνικού Προξενείου στη Γεωργία τα ποσοστά των αιτημάτων για θεώρηση εισόδου με θετική έκβαση είναι αρκετά υψηλά (Μαρούφωφ, 2013), ωστόσο σύμφωνα με πολλούς μετανάστες η πρόσβαση στο προξενείο έχει υπάρξει αρκετά προβληματική, κι αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι επίδοξοι μετανάστες να στρέφονται σε μεσάζοντες προκειμένου να προμηθευτούν μια βίζα για την Ελλάδα ή να ταξιδέψουν με βίζα άλλης χώρας. Το φαινόμενο αυτό, ωστόσο, δείχνει να έχει ατονήσει τα τελευταία χρόνια.

Περίπου οι μισοί συνεντευξιαζόμενοι ήρθαν στην Ελλάδα με βίζα. Από αυτούς, σχεδόν οι μισοί έβγαλαν βίζα στο Ελληνικό Προξενείο ακολουθώντας τη νόμιμη οδό, συχνά έπειτα από πρόσκληση συγγενούς τους που ζούσε ήδη νόμιμα στην Ελλάδα, ενώ οι υπόλοιποι είτε ήρθαν στην Ελλάδα με βίζα κάποιας άλλης ευρωπαϊκής χώρας (συνήθως της Γερμανίας) είτε χρησιμοποίησαν κάποιο «γραφείο» προκειμένου να εκδοθεί η θεώρηση εισόδου, με κόστος που κυμαίνεται από 1.500 έως 4.000 ευρώ, ενώ κανονικά τα τέλη επεξεργασίας θεώρησης εισόδου για τους πολίτες της Γεωργίας είναι 35 ευρώ.¹⁰

Είναι σαφές, πάντως, ότι ο τρόπος εισόδου δεν τους ήταν αδιάφορος, όχι μόνο εξαιτίας των κινδύνων που συνδέονται με την παράνομη είσοδο στη χώρα αλλά και λόγω της σύνδεσης της θεώρησης εισόδου με τα προγράμματα νομιμοποίησης, γεγονός που αποτελεί ένδειξη για το εύρος των πληροφοριών τις οποίες αντλούν οι μετανάστες κατά την οργάνωση του ταξιδιού τους από τα δίκτυα συγγενών και φίλων. Παρ' όλα αυτά δεν είναι λίγοι εκείνοι που μην καταφέροντας να βγάλουν βίζα βρέθηκαν να περνούν τα σύνορα παράνομα, ηθελημένα ή μη. Η Dalí, έπειτα από πολλές αποτυχημένες προσπάθειες έκδοσης θεώρησης εισόδου αποφάσισε να ταξιδέψει στην Ελλάδα χωρίς τα απαραίτητα έγγραφα, ενώ η Manana θεώρησε ότι η συμφωνία που έκανε με το γραφείο που οργάνωσε τη μετακίνησή της στην Ελλάδα αφορούσε νόμιμη είσοδο στη χώρα, αλλά καθ' οδόν διαπίστωσε πως έκανε λάθος:

«Έφαχνα πολύ, αλλά ήτανε πολύ σκληροί οι δικοί μας, εκεί, πώς το λένε; [το προξενείο] Ναι, ναι. Δεν έβγαλα βίζα, δεν έκανα αυτά που ήθελα, αλλά μετά αποφάσισα ότι θα έρθω έτσι» (Dalí, 44 ετών).

«Όχι, εγώ μένω στην επαρχία, δεν είμαι από την Τιφλίδα, σπούδαζα εδώ. Και όταν αποφάσισα να πάω στην Ελλάδα ήρθα εδώ για να φτιάξω τη βίζα μου και τα χαρτιά μου για να πάω στην Ελλάδα νόμιμα. Όμως βγήκε έτσι, με βάλαν στο λεωφορείο και μπήκα παράνομα στη χώρα, χωρίς να το ξέρουμε» (Manana, 36 ετών).

Οι μισοί λοιπόν από τους συνεντευξιαζόμενους απάντησαν πως ήρθαν στην Ελλάδα «κρυφά» ή «όπως όλοι». Η αναζήτηση διακινητών δεν φαίνεται να είναι δύσκολη υπόθεση. Συνήθως ξεκινά κανείς συζητώντας το σχέδιό του είτε με το περιβάλλον του στη χώρα καταγωγής (φίλους, συγγενείς, γείτονες) είτε με όσους γνωρίζει και βρίσκονται ήδη στην Ελλάδα:

«Να σας πω, αλήθεια να σας πω, κι εγώ τώρα και άλλες και μπορεί και 10.000 να τους κάνεις συνέντευξη και να σου πούνε διαφορετικά πράγματα, έτσι; Υπάρχουν αυτά τα πράγματα και όποιος ήθελε να φύγει κάπου μπορούσε, ας πούμε, να το ακούσει αυτό, και στο δρόμο δηλαδή» (Baia, 33 ετών).

¹⁰ Βλ. σχετικά goo.gl/YQN3Pk

«Εδώ [στην Ελλάδα] ήταν ο άνθρωπος. Μου είπανε θα πας εκεί, μου έδωσαν νούμερο τηλεφώνου και πήρα τηλέφωνο. Μου είπανε κατέβα στην Τουρκία να μιλήσουμε εδώ, πώς είναι, πόσα είναι...» (Toma, 31 ετών).

Αρκετοί είναι εκείνοι που εισήλθαν στην Ελλάδα χωρίς θεώρηση εισόδου, με τουριστικά λεωφορεία που μετέφεραν ομοεθνείς τους, σε συνεννόηση πάντα με κάποιο γραφείο. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι επίδοξοι μετανάστες είτε κρύβονταν σε κάποιο ειδικά διαμορφωμένο μέρος του οχήματος είτε παρέμεναν κανονικά στη θέση τους, καθώς είχε προηγηθεί συνεννόηση μεταξύ του γραφείου και συγκεκριμένων υπαλλήλων. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι, όπως προκύπτει και από τη συνέντευξή μας με την Frontex, οι αρχές ελέγχου των συνόρων έχουν πλέον αποκτήσει εξοπλισμό που τους επιτρέπει να εντοπίζουν τις περιπτώσεις αυτές, και έτσι η παράτυπη είσοδος με λεωφορείο έχει μειωθεί σημαντικά (Συνέντευξη 10).

Άλλοι διέσχισαν τα ελληνοτουρκικά χερσαία σύνορα με τα πόδια, με τη βοήθεια κάποιου διακινητή, εμπειρία συνήθως δυσάρεστη και αρκετά επικίνδυνη:

«Διερμηνέας: Κάθε διάστημα αλλάζανε τους ανθρώπους που τους συνόδευαν, τους οδηγούσαν στο δρόμο. Περίπου 18 άνθρωποι ήτανε αυτοί μέχρι την Ελλάδα... Λέει ότι στο δάσος που περπατούσε, πατούσε πάνω σ' αυτά, τα άγρια κομμένα ξύλα. Και αυτές τις μέρες περπατώντας τελικά πρήστηκε το πόδι της και μαύρισε. Και δεν ήξερε τι ήτανε, όμως ήταν σε κατάσταση που νόμιζε ότι θα το χάσει» (Tamari, 47 ετών).

Το κόστος της εισόδου χωρίς βίζα είναι αντίστοιχο με εκείνο της έκδοσης βίζας μέσω «γραφείου», κυμαίνεται δηλαδή μεταξύ 1.500 και 4.500 ευρώ. Το ποσό συνήθως πληρώνεται μετά την άφιξη στην Ελλάδα, και μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις καλύπτεται από συγγενείς που βρίσκονται ήδη στη χώρα και αποπληρώνεται αργότερα από τον μετανάστη. Όπως αφηγείται η Anastasia που ήρθε στην Ελλάδα σε ηλικία περίπου 40 ετών για να βοηθήσει οικονομικά τις κόρες της:

«Εδώ [στην Ελλάδα] με περίμενε η ξαδέλφη μου. Ήρθε [να με συναντήσει], γιατί ήξερε ότι θα έρθω, να πληρώσει. Αυτή είχε λεφτά, εγώ δεν είχα» (Anastasia, 46 ετών).

Τα δίκτυα παίζουν σημαντικό ρόλο και στην αρχική εγκατάσταση και εύρεση εργασίας των Γεωργιανών στην Ελλάδα. Καταρχάς, οι περισσότεροι συνεντευξιαζόμενοι ήρθαν στην Ελλάδα ύστερα από συνεννόηση με συγγενείς ή φίλους που βρίσκονταν ήδη στη χώρα. Συχνά φιλοξενούνται από τα πρόσωπα αυτά (φίλους, συγγενείς, γείτονες) για μικρά διαστήματα μέχρι να βρουν εργασία. Όπως η Nutsha ήρθε στην Ελλάδα σε ηλικία 19 ετών και φιλοξενήθηκε από μία φίλη της αδελφής της («ένα διάστημα, δύο βδομάδες περίπου ήτανε») ή η Natela που ήρθε στην Ελλάδα σε ηλικία 42 ετών:

«Τέσσερις μέρες έμεινα στην αδερφή μου. Μετά δουλειά. Σε σπίτι, ναι» (Natela, 58 ετών).

Φυσικά, σε περιπτώσεις μεταναστών και μεταναστριών που δεν εργάζονται εσωτερικά τα διαστήματα αυτά είναι σαφώς μεγαλύτερα, και είναι δυνατό να καλύπτουν και το σύνολο της παραμονής τους στη χώρα. Δεν λείπουν ωστόσο κι εκείνοι που ήρθαν στην Ελλάδα ακολουθώντας ένα γενικότερο ρεύμα από το χωριό ή τη γειτονιά τους προς τη χώρα, χωρίς να έχουν κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο στο οποίο να μπορούν να βασιστούν ή δεν βρήκαν την απαραίτητη στήριξη από τα οικεία τους πρόσωπα. Τα άτομα αυτά αναζήτησαν στήριξη για τις πρώτες ανάγκες τους στα ίδια τα γραφεία εύρεσης εργασίας.

«Είχα μια φίλη, η οποία είχε πάει πρώτη εκεί [στην Ελλάδα], έχει δουλέψει και μου είπε: “Έλα να πάμε, κάποια δουλειά να βρούμε κι αυτά”, αλλά μετά μου είπε ψέματα. Έτσι είναι, έτσι είναι,

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

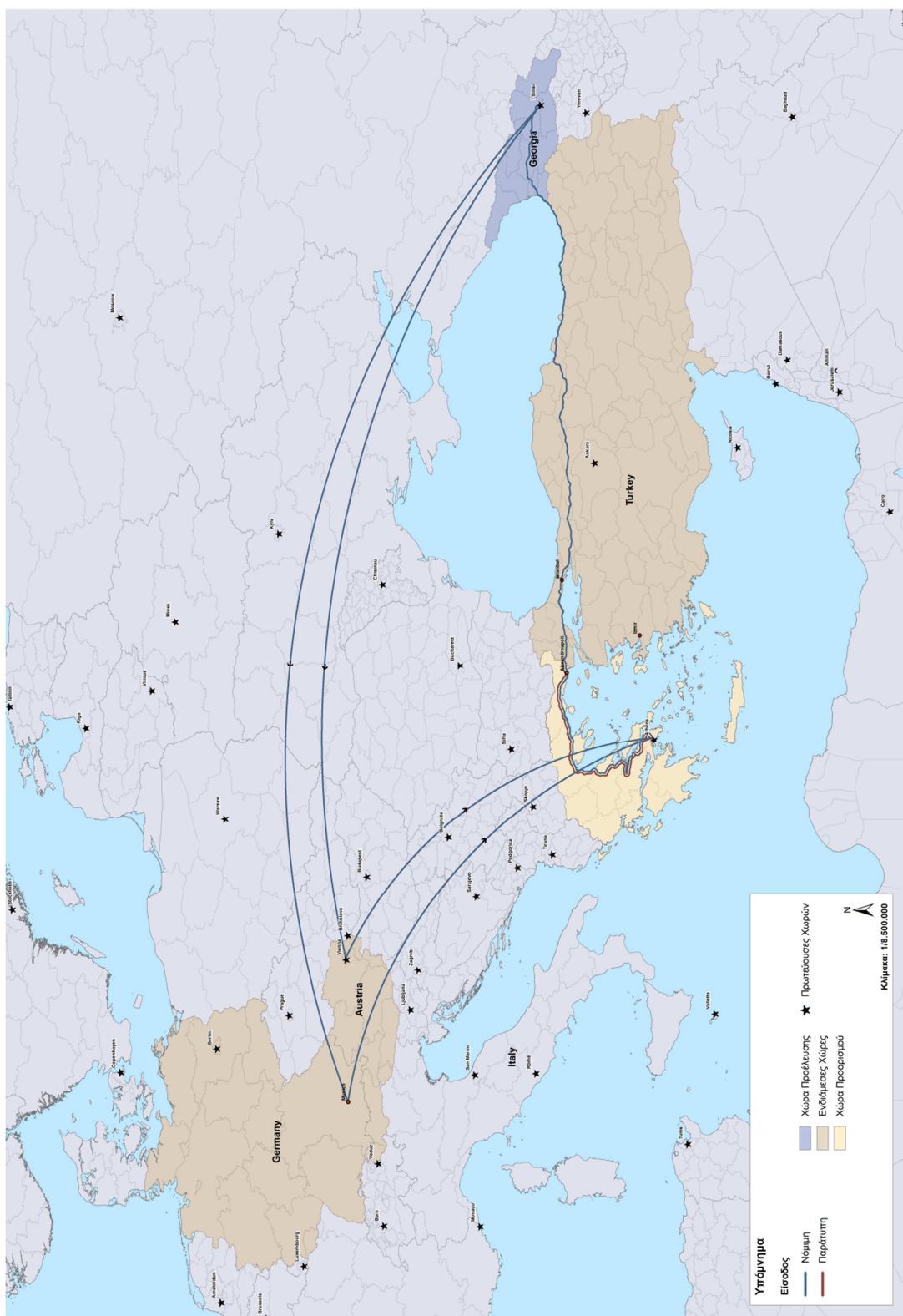
Ξέρεις πώς σου λένε, αλλά εκεί όταν πήγα μόνη μου έψαξα και δουλειά και όλα... Κάποιο γραφείο, υπήρχε τότε ένα γραφείο γεωργιανό, και τώρα είναι ξέρεις πόσα; Τότε ήμασταν 20-40 άτομα και αρχίζαμε έτσι» (Natia, 52 ετών).

Παρόμοια ήταν και η εμπειρία της Shorena που ήρθε στην Ελλάδα πριν 14 χρόνια, σε ηλικία 21 ετών:

«Εδώ, στην Ομόνοια, ήμασταν πολλοί Γεωργιανοί, εκεί που είχε ένα γραφείο. Ζούσαμε όλοι μαζί, και έβρισκες μετά [δουλειά], βοηθούσε ο ένας τον άλλο» (Shorena, 35 ετών).

Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι όταν μιλάμε για δίκτυα μεταναστών δεν πρέπει να παραβλέπουμε τους δρώντες των δικτύων αυτών, όπως οι εργοδότες και το περιβάλλον τους ή τα γραφεία εύρεσης εργασίας, που δεν ανήκουν σε μία κοινότητα με κοινή καταγωγή. Όσον αφορά, λ.χ., την εύρεση εργασίας τόσο τα δίκτυα όσο και τα γραφεία εύρεσης εργασίας παίζουν κυρίαρχο ρόλο. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Tamarí που βρήκε την πρώτη της θέση εργασίας ως εσωτερική οικιακή βοηθός μέσω γραφείου, πληρώνοντας 150 ευρώ, και έκτοτε αναζητά και βρίσκει εργασία από το περιβάλλον των πρώτων εργοδοτών της. Τα δίκτυα που δημιουργούνται μεταξύ των μεταναστών και των Ελλήνων εργοδοτών τους δεν περιορίζονται όμως σε ζητήματα αναζήτησης εργασίας: η Denola κατέφυγε στη βοήθεια προηγούμενων εργοδοτών της προκειμένου να επιχειρήσει να νομιμοποιήσει το καθεστώς παραμονής της, ενώ η εικοσιεξάχρονη Endzela, που επιθυμούσε να συνεχίσει τις σπουδές της, το κατάφερε, παρά το παράτυπο καθεστώς παραμονής της, χάρη στην υποστήριξη και τις γνωριμίες της εργοδότριάς της.

Χάρτης 1: Ελλάδα: Νόμιμη και παράτυπη εισοδος Γεωργιανών

4. Ζητήματα καθεστώτος παραμονής και στρατηγικές επιβίωσης

Στο μέρος αυτό θα εξετάσουμε τις ελληνικές πολιτικές ελέγχου και διαχείρισης της μετανάστευσης και τις επιπτώσεις που έχουν στους Γεωργιανούς μετανάστες, καθώς και τις στρατηγικές που οι ίδιοι ακολουθούν, προκειμένου να αποφύγουν τις τυχόν αρνητικές συνέπειες, και, τέλος, την αλληλεπίδραση μεταξύ του καθεστώτος παραμονής και της θέσης των Γεωργιανών στην ελληνική αγορά εργασίας.

4.1 Πολιτικές ελέγχου

Τα τελευταία χρόνια έχει ληφθεί σειρά μέτρων που αποσκοπούν στον έλεγχο της παράτυπης μετανάστευσης, τόσο στα σύνορα όσο και στο εσωτερικό της χώρας. Τα μέτρα αυτά περιλαμβάνουν την αύξηση της αστυνομικής παρουσίας σε παραμεθόριες περιοχές, την ενίσχυση των ελέγχων στα σημεία εξόδου των μεταναστών, την ενίσχυση των ελέγχων στο εσωτερικό της χώρας (επιχείρηση Ξένιος Δίας και αργότερα Θησέας), καθώς επίσης τη δημιουργία Προαναχωρησιακών Κέντρων Κράτησης και την επέκταση του χρόνου κράτησης των μεταναστών χωρίς χαρτιά σε 18 μήνες (Triandafyllidou et al., 2014).

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η βελτίωση του εξοπλισμού ελέγχου των συνόρων είναι πιθανό να μετέβαλε τους τρόπους εισόδου των Γεωργιανών στην Ελλάδα, αν και αξίζει να τονίσουμε ότι την εν λόγω περίοδο η εισοδος Γεωργιανών είχε ήδη ατονήσει. Όσον αφορά όμως τον έλεγχο στο εσωτερικό της χώρας, παρά την εντατικοποίηση του ελέγχου, η κατάσταση δεν φαίνεται να έχει αλλάξει για τους Γεωργιανούς. Όπως και σε προηγούμενες έρευνές μας το 2008-2009¹¹ και το 2010,¹² οι Γεωργιανοί που ζουν χωρίς χαρτιά στην Ελλάδα απαντούν πως ναι μεν φοβούνται τον έλεγχο κι αυτό περιορίζει τις κινήσεις τους, καθώς πολλοί προσπαθούν να κυκλοφορούν όσο το δυνατό λιγότερο, ωστόσο στην πραγματικότητα σπανίως ελέγχονται από τις αστυνομικές αρχές, γεγονός που σχετίζεται με το παρουσιαστικό τους που δεν διαφέρει πολύ από αυτό των Ελλήνων.

«Το σκέφτηκα μωρέ [το ενδεχόμενο να με σταματήσει η Αστυνομία για έλεγχο], δεν με σταματήσανε, ξέρω γώ; [γελάει]. Εγώ δεν μοιάζω με μαύρους... Εγώ μοιάζω λίγο με τους Έλληνες, Ρωσία...» (Kakha, 52 ετών).

«Να σας πω. Εγώ δεν είμαι πιτσιρικά [γελάει], με συγχωρείτε, να πω αυτό, αλλά ποτέ δεν είχα κάποιο πρόβλημα. Ποτέ. Όχι, περπατάω έτσι ήσυχα, ποτέ δεν έχω πρόβλημα. Ποτέ. Πολλές φορές και μαζί, δίπλα μου είναι η Αστυνομία και κάτι κάνει, άμα δεν κάνω κάτι κακό, είμαι έτσι, ποτέ δεν, ούτε δεν με ρωτάνε καν. Μια φορά κάποιος [αστυνομικός] κάτι ήθελε, εγώ απάντησα και τίποτα. Για χαρτιά ποτέ δεν μου απαντήσανε. [...] Αλλά φοβάμαι πάντα, αυτό αλήθεια είναι, δεν έχεις χαρτιά και κάτι φοβάσαι. Είναι... κι εγώ καταλαβαίνω ότι δεν είναι το σωστό να είναι κάποιος ξένος, και να είναι εδώ χωρίς χαρτιά. Δεν μου αρέσει σίγουρα, είναι πολύ πρόβλημα για μας. Δεν είναι μόνο για μένα, για μας, όποιους δεν έχουμε χαρτιά. Αλήθεια είναι, πολύ δύσκολο είναι, αλλά τέτοιο πρόβλημα σίγουρα δεν είχα ποτέ» (Eka, 50 ετών).

¹¹ Συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος IDEA (βλ. Νικόλoβα και Μαρούφοφ, 2010).

¹² Συνεντεύξεις με εργαζόμενες στον οικιακό τομέα, συμπεριλαμβανομένων και Γεωργιανών στο πλαίσιο του προγράμματος FRIM (βλ. Marouf, 2013).

Πίνακας 2: Συλλήψεις και απελάσεις Γεωργιανών, 2006-2014¹³

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Συλλήψεις	2522	1456	879	793	568	732
Απελάσεις	267	333	154	236	497	1.087

Πηγή: Ελληνική Αστυνομία.

Η συμφωνία επανεισοδοχής μεταξύ της Γεωργίας και της Ε.Ε., που τέθηκε σε ισχύ τον Μάρτιο του 2011, επιτρέπει στις ελληνικές αρχές την απέλαση των Γεωργιανών υπηκόων που δεν διαθέτουν τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα χωρίς καμία δυσκολία, χάρη στην άριστη συνεργασία της γεωργιανής πλευράς. Επιπλέον, πολλοί από τους συνεντευξιαζόμενους που θεωρούν την παρουσία τους στην Ελλάδα προσωρινή αντιμετωπίζουν το ενδεχόμενο της απέλασης σαν μια μικρή τροποποίηση του πλάνου τους:

«Αν θα με κρατούσανε, θα μου λέγαν: Τι έχεις κάνει; Τίποτα δεν έχω κάνει. Θα φύγεις. Να μου δώσουν ντεπόρτ, έτσι δεν είναι; Άλλο τίποτα δεν μπορούνε να κάνουν. Γι' αυτό δεν φοβάμαι»
(Toma, 31 ετών).

4.2 Πολιτικές για τη διαχείριση της μετανάστευσης και του ασύλου

Για περισσότερα από είκοσι χρόνια, η ελληνική μεταναστευτική πολιτική χαρακτηρίζεται, σε μεγάλο βαθμό, από μια αρνητική και άγονη προσέγγιση απέναντι στην παράτυπη μετανάστευση και την άτυπη απασχόληση. Η *μετάκληση*, το σύστημα πρόσκλησης αλλοδαπών με σκοπό την εργασία, δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στην ελληνική αγορά εργασίας, κυρίως λόγω των περίπλοκων και χρονοβόρων διαδικασιών που προβλέπει. Τα κύρια νομοθετικά μέτρα για την ομαλοποίηση της κατάστασης, κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και ως τα μέσα της δεκαετίας του 2000, υπήρξαν τα προγράμματα νομιμοποίησης¹⁴ (Triandafyllidou et al., 2014).

Οι Νικόλοβα και Μαρούφωφ (2010) διαχωρίζουν τη μετανάστευση από τη Γεωργία και την Ουκρανία σε δύο φάσεις, με βάση τις αλλαγές στο ελληνικό πλαίσιο μεταναστευτικής πολιτικής. Η πρώτη φάση ξεκινά με την έναρξη των μεταναστευτικών εισροών από τις χώρες αυτές στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και χαρακτηρίζεται κυρίως από παρατυπία όσον αφορά το καθεστώς παραμονής. Η περίοδος αυτή λήγει με την εφαρμογή του πρώτου προγράμματος νομιμοποίησης, το 1998. Μετά το έτος αυτό, οι Γεωργιανοί, όπως και οι μετανάστες κάθε άλλης εθνικότητας, είχαν τη δυνατότητα να ρυθμίσουν το καθεστώς παραμονής τους, και έτσι η ποιότητα ζωής τους και οι συνθήκες εργασίας τους βελτιώθηκαν σημαντικά. Σύμφωνα με τη Μαρούφωφ (2013) το γεγονός ότι το τελευταίο πρόγραμμα νομιμοποίησης πραγματοποιήθηκε το 2007 και αφορούσε μόνο όσους είχαν φτάσει στην Ελλάδα μέχρι το 2005 έχει οδηγήσει τους Γεωργιανούς μετανάστες να αναζητούν και να χρησιμοποιούν εναλλακτικές στρατηγικές, προκειμένου να διευθετήσουν το καθεστώς παραμονής τους. Ως εκ τούτου, θα μπορούσαμε πλέον να μιλάμε για μια νέα φάση, που χαρακτηρίζεται από την «επιστροφή στην παρατυπία» και την «ψευδή και προσωρινή νομιμότητα», ενώ πολλές από τις οργανώσεις με τις οποίες μιλήσαμε προτείνουν ως λύση μια ανοιχτή, σταθερή και διαρκή διαδικασία νομιμοποίησης.

¹³ Επισημαίνεται ότι στους ανωτέρω πίνακες συμπεριλαμβάνονται αλλοδαποί που απομακρύνθηκαν με αναγκαστικές (πλην των επαναπροωθηθέντων) και εθελούσιες επιστροφές (μέσω ΔΟΜ και Ελληνικής Αστυνομίας).

¹⁴ Έχουν εφαρμοστεί τρία τέτοια προγράμματα, το 1998, το 2001 και το 2005, ενώ το 2007 είχαμε ένα μικρότερο πρόγραμμα νομιμοποίησης που αφορούσε και πάλι όσους είχαν έρθει πριν το 2005.

Εν μέσω της κρίσης, με το άρθρο 42 του Ν. 3907/2011, που αναφέρεται στο σύστημα ασύλου, μπορούμε να πούμε ότι ανοίγει η πόρτα για μια διαρκή διαδικασία νομιμοποίησης· βάσει του άρθρου αυτού, πολίτες τρίτων χωρών που διαμένουν στην Ελλάδα και αποδεικνύουν ότι έχουν αναπτύξει ισχυρούς δεσμούς με τη χώρα αποκτούν πρόσβαση σε άδειες για εξαιρετικούς λόγους, διάρκειας ενός έτους, οι οποίες, στη συνέχεια, μπορούν να ανανεωθούν ως άδειες άλλων τύπων. Οι διατάξεις αυτές περιλαμβάνονται και διευκρινίζονται στο άρθρο 19 του Κώδικα Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης (Ν. 4251/14) και αφορούν κυρίως όσους υπήρξαν νόμιμοι στο παρελθόν, όσους ζουν στη χώρα περισσότερα από 10 έτη, αλλά και τους μετανάστες δεύτερης γενιάς, καθώς η φοίτηση σε ελληνικό σχολείο αποτελεί απόδειξη των ισχυρών δεσμών τους με τη χώρα. Επίσης, τον Σεπτέμβριο του 2013, με Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) των Υπουργείων Εσωτερικών και Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας (ΚΥΑ 43574/2013), και για έξι μήνες από τη δημοσίευσή της, δόθηκε η δυνατότητα σε υπηκόους τρίτων χωρών, συνοδούς Ελλήνων πολιτών με τετραπληγία, παραπληγία, νοητική στέρηση ή αναπηρία σε ποσοστό τουλάχιστον 80%, να νομιμοποιήσουν το καθεστώς παραμονής και εργασίας τους. Η ΚΥΑ αφορούσε άτομα που εργαζόνταν ως συνοδοί των συγκεκριμένων προσώπων τουλάχιστον ένα έτος πριν από τη δημοσίευσή της, ενώ τα άτομα με αναπηρία (ή οι δικαστικοί συμπαραστάτες τους) όφειλαν να συνάψουν σύμβαση εργασίας με τον πολίτη της τρίτης χώρας, τηρώντας τους όρους της εργατικής νομοθεσίας. Όπως θα δούμε σε επόμενες ενότητες, οι δύο αυτές πρωτοβουλίες δίνουν τη δυνατότητα σε ορισμένους Γεωργιανούς μετανάστες, που πληρούν τα αντίστοιχα κριτήρια, να νομιμοποιήσουν το καθεστώς παραμονής τους στην Ελλάδα.

Όσον αφορά το σύστημα ασύλου, ο Ν. 3907/2011, που ψηφίστηκε τον Ιανουάριο του 2011, προέβλεπε τη δημιουργία της νέας Υπηρεσίας Ασύλου, η οποία τελικά ξεκίνησε να λειτουργεί τον Ιούνιο του 2013. Η σύσταση της νέας Υπηρεσίας Ασύλου ήρθε ως απάντηση στην πολύ μεγάλη συσσώρευση αιτημάτων υπό επεξεργασία του προηγούμενου συστήματος. Η κατάθεση αιτήματος ασύλου αποτέλεσε για ένα σημαντικό διάστημα μια από τις κύριες στρατηγικές των Γεωργιανών μεταναστών χωρίς χαρτιά, προκειμένου να νομιμοποιήσουν, έστω προσωρινά, το καθεστώς παραμονής τους.

4.3 Στρατηγικές επιβίωσης

Σε αυτό το τμήμα του κεφαλαίου θα παρουσιαστούν οι κυριότερες στρατηγικές που έχουν χρησιμοποιηθεί από τους Γεωργιανούς μετανάστες προκειμένου να αποφύγουν τη σύλληψη, την κράτηση και την απέλαση ή ακόμη και να νομιμοποιήσουν το καθεστώς παραμονής τους. Θα δούμε δηλαδή περιπτώσεις συνεντευξιαζόμενων οι οποίοι αποπειράθηκαν ή κατάφεραν να νομιμοποιήσουν το καθεστώς τους με διάφορους τρόπους, περιπτώσεις που χρησιμοποίησαν το σύστημα ασύλου ως μέσον μιας (πρόσκαιρης συνήθως) μορφής νομιμοποίησης, αλλά και τον τρόπο που αντιμετωπίζουν την κατάστασή τους όσοι δεν έχουν καταφέρει να νομιμοποιήσουν το καθεστώς παραμονής τους.

4.3.1 Νομιμοποίηση

Τα προγράμματα νομιμοποίησης της περιόδου 1998-2007 είναι γνωστά στους Γεωργιανούς μετανάστες και, όπως αναφέρθηκε ήδη, έχουν επηρεάσει και τις προτιμήσεις τους για τον τρόπο εισόδου στη χώρα, καθώς η είσοδος στη χώρα με θεώρηση εισόδου από το Ελληνικό Προξενείο έδινε πρόσβαση στα προγράμματα αυτά. Οι Γεωργιανοί μετανάστες χωρίς χαρτιά βρίσκονται μονίμως σε αναμονή ενός «νόμου», όπως λένε, δηλαδή ενός νέου προγράμματος νομιμοποίησης στα πρότυπα των παλαιών, το οποίο ωστόσο δεν έρχεται ποτέ.

«Τώρα δεν έχω χαρτιά [...] εντάξει, θα δούμε, άμα θα βγει νόμος ότι θα μπορέσω να φτιάξω τα χαρτιά μου εντάξει, θα δούμε» (Eva, 28 ετών).

Σε αυτούς περιλαμβάνονται ωστόσο και άτομα τα οποία, παρότι βρίσκονταν στην Ελλάδα σε περιόδους προγραμμάτων νομιμοποίησης, δεν κατάφεραν να νομιμοποιήσουν το καθεστώς τους λόγω του τρόπου εισόδου τους στη χώρα.

Αφηγείται η Manana, που ήρθε στην Ελλάδα το 2000 σε νεαρή ηλικία και επέστρεψε στη Γεωργία το 2010 όταν συνειδητοποίησε πως ήταν μάλλον αδύνατο να νομιμοποιήσει το καθεστώς της και οι δυνατότητές της χωρίς χαρτιά, τόσο σε επαγγελματικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο, παρέμεναν πολύ περιορισμένες:

«Κάθισα στην Ελλάδα πολλά χρόνια περιμένοντας, συνέχεια λέγανε ότι θα φτιάξουν, θα βγει ο νόμος, θα βγει ο νόμος. Το 2005 ήτανε, αν θυμάμαι, βγήκε ο νόμος, αλλά [...] ήθελαν ελληνική βίζα, της Ελλάδας, οπότε δεν μπόρεσα να κάνω. Πάλι μετά άλλαξε η κυβέρνηση, αν θυμάμαι καλά, και λέγανε συνέχεια στην τηλεόραση τώρα θα βγει ο νόμος, τώρα θα βγει ο νόμος, περίμενα, περίμενα και έτσι χάθηκα. Δεν μπορούσα να πάω πουθενά» (Manana, 36 ετών).

Ορισμένες από τις συνεντευξιαζόμενες μας, παρά τις προσπάθειες για νομιμοποίηση του καθεστώτος παραμονής τους με άλλο τρόπο, κατέληξαν να αποκτήσουν άδεια παραμονής μέσω γάμου με Έλληνα πολίτη.¹⁵ Όπως αφηγείται η Anastasia που ήρθε στην Ελλάδα το 2007:

«Όχι. Κάναμε την αίτηση [...] όταν δεν είχαμε παντρευτεί, γιατί ήξερα ότι κάτι θα κάνανε, ας πούμε νόμο. Πήγαμε και κάναμε αίτηση στο Υπουργείο Εσωτερικών, περιμέναμε ένα χρόνο απάντηση, αλλά όχι, τίποτα. Μετά παντρευτήκαμε θρησκευτικά εδώ, στην εκκλησία και πήγαμε στη Γεωργία μετά και εκεί υπογράψαμε. Φτιάξαμε έτσι όλα τα χαρτιά και ξαναήρθα, επέστρεψα με τη βίζα» (Anastasia, 46 ετών).

Ανάμεσα στους συνεντευξιαζόμενους υπήρξε ένας νεαρός άνδρας που έκανε αίτηση για άδεια παραμονής για εξαιρετικούς λόγους, και με αυτό τον τρόπο νομιμοποίησε το καθεστώς του, καθώς ήταν απόφοιτος ελληνικού λυκείου. Επίσης, τρεις από τις συνεντευξιαζόμενες¹⁶ έδειξαν ενδιαφέρον για τη διαδικασία νομιμοποίησης συνοδών ατόμων με αναπηρία που προβλέπεται από τη σχετική ΚΥΑ, και μάλιστα η μία είχε ήδη καταθέσει αίτηση όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη.

Σε γενικές γραμμές, οι Γεωργιανοί μετανάστες φαίνονται σε μεγάλο βαθμό ενήμεροι για τις εξελίξεις που αφορούν τις πολιτικές διαχείρισης της μετανάστευσης. Οι τρόποι με τους οποίους ενημερώνονται για τα ζητήματα αυτά είναι κυρίως τρεις: τα κοινωνικά τους δίκτυα που απαρτίζονται από συμπατριώτες φίλους και συγγενείς και από Έλληνες εργοδότες, οι οργανώσεις Γεωργιανών και οι δικηγόροι με τους οποίους και πάλι έρχονται σε επαφή μέσω των δικτύων τους και των οργανώσεων. Ορισμένοι από τους συνεντευξιαζόμενους αντιμετωπίζουν ή έχουν αντιμετωπίσει στο παρελθόν δυσκολίες στην ενημέρωση, λόγω απουσίας δικτύων ή λόγω ανεπαρκούς ενημέρωσης των δικτύων τους:

¹⁵ Συγκεκριμένα, άδεια παραμονής απέκτησαν μετά τον γάμο τους τρεις από τις συνεντευξιαζόμενες, ενώ μία άλλη απέκτησε άδεια παραμονής με τη γέννηση της κόρης της, αφού ο πατέρας του παιδιού ήταν Έλληνας πολίτης.

¹⁶ Συγκεκριμένα, μία από τις συνεντευξιαζόμενες είχε ήδη κάνει αίτηση όταν πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη, καθώς η ηλικιωμένη κυρία την οποία φρόντιζε πληρούσε τις προϋποθέσεις, ενώ δύο άλλες ήταν ενήμερες για την ΚΥΑ και βρίσκονταν σε συνεννόηση με πρόσωπα του περιβάλλοντός τους που πληρούσαν τις προϋποθέσεις, αλλά κατά τη διάρκεια της συνέντευξης δεν ήταν σαφές αν θα έκαναν τελικά αίτηση ή όχι.

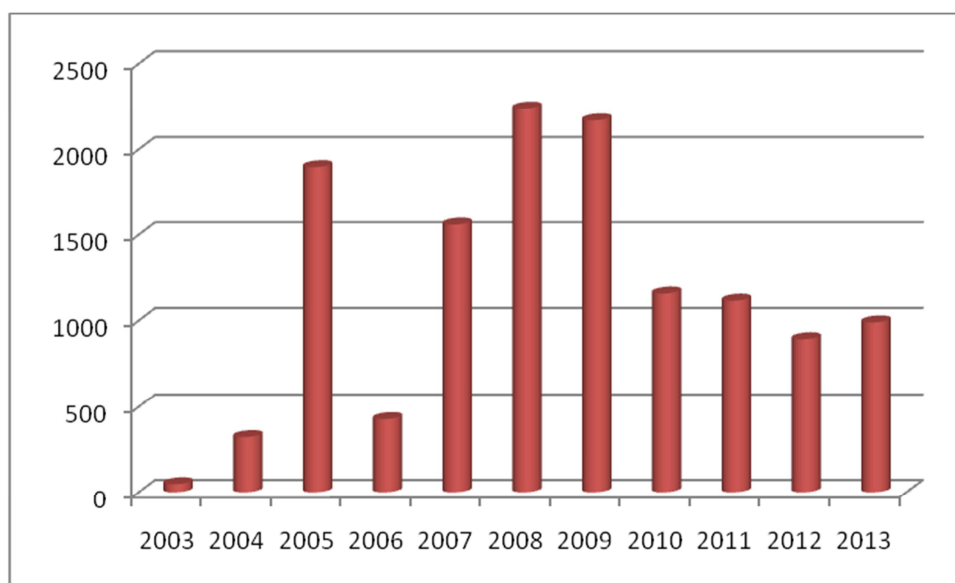
«Ο νόμος είχε βγει εκείνη τη χρονιά που ήρθα εγώ εδώ, δηλαδή το 2004. Δεν θυμάμαι ακριβώς, αλλά κάπου εκεί είχε βγει ο νόμος. Αλλά επειδή δεν ήξερα εγώ, δεν με οδήγησε κανένας τι πρέπει να κάνω. Ήταν ευκαιρία, έπρεπε να φτιάξω τα χαρτιά, αλλά δεν μου έδειξε κάποιος τον τρόπο... Τέλος πάντων, έμεινα, και όλα αυτά τα χρόνια είμαι χωρίς χαρτιά. Βέβαια φτιάχνονται και τώρα, αν πληρώσεις, αλλά δεν προσπάθησα ποτέ» (Μακβαλα, 30 ετών).

Ανάμεσα στους συνεντευξιζόμενους υπήρξαν και περιπτώσεις απώλειας της νομιμότητας, είτε επειδή οι ίδιοι σταμάτησαν να συγκεντρώνουν τα απαραίτητα ένσημα είτε επειδή είχαν αποκτήσει την άδεια ως προστατευόμενα μέλη και οι σύζυγοί τους επέστρεψαν στη Γεωργία είτε επειδή δεν κατάφεραν να ανανεώσουν την δική τους άδεια.

4.3.2 Αιτήματα ασύλου

Οι Γεωργιανοί μετανάστες χωρίς χαρτιά συχνά υποβάλλουν αίτημα ασύλου. Μέχρι να ξεκινήσει η λειτουργία της Νέας Υπηρεσίας Ασύλου, καθώς ο ρυθμός επεξεργασίας των αιτημάτων ήταν αρκετά αργός, η «ροζ κάρτα» τους προσέφερε τη δυνατότητα να παραμείνουν για σημαντικό διάστημα στη χώρα, χωρίς κίνδυνο δίωξης ή απέλασης. Σύμφωνα με το Τμήμα Ασύλου της Ελληνικής Αστυνομίας, την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και το Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών οι Γεωργιανοί είναι μια από τις κυριότερες εθνικότητες όσον αφορά τα αιτήματα ασύλου, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τα στατιστικά στοιχεία.

Διάγραμμα 1: Αιτήσεις ασύλου Γεωργιανών στην Ελλάδα (2003-2013)

Πηγή: Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, Γραφείο Ελλάδας.

Ορισμένοι από τους συνεντευξιζόμενους προχώρησαν στην υποβολή αιτήματος ασύλου έπειτα από έλεγχο και κράτηση, προκειμένου να αποφύγουν την απέλαση. Άλλοι γνώριζαν τη διαδικασία μέσω των δικτύων τους και προχώρησαν σε αυτή σύντομα μετά την άφιξη τους. Όπως περιγράφει ο Levan:¹⁷

¹⁷ Αντίστοιχες ήταν και οι εμπειρίες δύο ακόμη συνεντευξιζόμενων.

«Levan: Ήταν και στη Θεσσαλονίκη [κάποιοι φίλοι], πήγα στην Αθήνα επειδή ήξερα ότι βγαίνει νόμος, για να βγάλουμε χαρτιά νόμιμα. Και ήθελα να βγάλω χαρτιά, μετά να γυρίσω στη Θεσσαλονίκη. Πιο πολύ ήθελα να μείνω στη Θεσσαλονίκη αλλά γι' αυτό το λόγο μου είπανε έλα εδώ, να κάνεις χαρτιά, να φτιάξεις, μετά πήγαινε όπου θέλεις.

Ερευνήτρια: Και φτιάξατε όντως χαρτιά με το...

Levan: Όχι. Επειδή όπως βγήκε νόμος, ο νόμος έλεγε ότι φτιάχνει μόνο αυτός που έχει βίζα ελληνική. Αυτό μέχρι το 2004. Αλλά εγώ πήγα 2005. Δεν μου 'δωσαν. Μετά έβγαλα κόκκινη κάρτα, κάτι τέτοιο» (Levan, 46 ετών).

Επίσης υπήρξαν και περιπτώσεις που οι εργοδότες επέμεναν ο εργαζόμενος να αποκτήσει νόμιμο καθεστώς, με αποτέλεσμα ο δεύτερος να καταφεύγει στην αίτηση ασύλου, απουσία άλλης λύσης, όπως συνέβη με την τριανταεξάχρονη Nino· επίσης, περιπτώσεις στις οποίες η ίδια η εταιρεία που απασχολούσε τον συνεντευξιζόμενο εξέδωσε, μέσω δικηγόρου, τη «ροζ κάρτα». Τέτοια ήταν η περίπτωση του Tamaz, ο οποίος ωστόσο διατήρησε το καθεστώς νομιμότητας για μικρό χρονικό διάστημα, καθώς από ένα σημείο και έπειτα έπαψε να ανανεώνεται, με αποτέλεσμα να παραμείνει 4 χρόνια χωρίς χαρτιά.

4.3.3 Παραμονή χωρίς χαρτιά

Ειδικά λοιπόν έως το 2013 το αίτημα ασύλου αποτελούσε μια εύκολη λύση, κυρίως για τους άνδρες, στην περίπτωση των οποίων η ύπαρξη εγγράφων ήταν πιο συχνά αναγκαία, προκειμένου να εργαστούν. Πολλοί είναι ωστόσο οι συνεντευξιζόμενοι που επισήμαναν πως, ενώ γνώριζαν τη δυνατότητα αυτή, προτίμησαν να μην προχωρήσουν σε κάποια τέτοια κίνηση. Όπως περιγράφει η Dali:

«Εγώ τίποτα. Χαρτιά δεν προσπάθησα να κάνω, γιατί, ξέρεις, άμα δεν έχεις εδώ τίποτα από ψηλά, δεν μπορείς να κάνεις τίποτα. Θα δούμε. Τα ψεύτικα δεν θέλω να τα κάνω. Άμα είναι να κάνω, να κάνω για αληθινά χαρτιά. Φτιάχνουνε εδώ, πληρώνουνε πολλά, αλλά μετά μπορούνε να σε πιάσουνε και να πας εκεί από όπου ήρθες. Και γι' αυτό δεν θέλω να κάνω, άμα κάνω θέλω να είναι για αληθινά χαρτιά, για κανονικά χαρτιά θέλω να κάνω» (Dali, 40 ετών).

Ένας πολύ σημαντικός αποτρεπτικός παράγοντας όσον αφορά τα αιτήματα ασύλου Γεωργιανών που ζουν στην Ελλάδα είναι το κόστος. Οι περισσότεροι από τους ερωτώμενους έχουν υποβάλει αίτημα ασύλου μέσω δικηγόρων, πληρώνοντας σημαντικά χρηματικά ποσά που κυμαίνονται από 500 έως και 1.500 ευρώ. Το κόστος αυτό είναι απαγορευτικό για κάποιους, ειδικά αν υπολογίσει κανείς και τα δικαιώματα που σου δίνει το συγκεκριμένο έγγραφο, που είναι λιγότερα σε σύγκριση με μια άδεια παραμονής: σου επιτρέπει μεν να κυκλοφορείς ελεύθερα στο εσωτερικό της χώρας, ενδεχομένως και να ασφαλιστείς, αλλά δεν σου επιτρέπει να επισκεφθείς την πατρίδα σου ούτε να προσκαλέσεις την οικογένειά σου.

Ένας δεύτερος αποτρεπτικός παράγοντας είναι η συχνή εμφάνιση πλαστών «ροζ καρτών». Όπως περιγράφεται από τις αστυνομικές αρχές (Συνεντεύξεις 7 και 8), η «ροζ κάρτα» είναι ένα έγγραφο χωρίς δικλίδες ασφαλείας και είναι αρκετά εύκολη η πλαστογράφηση τους, ενώ η Αστυνομία έχει αντιμετωπίσει μεγάλο αριθμό τέτοιων περιστατικών. Οργανώσεις μεταναστών (Συνέντευξη 3) κάνουν λόγο για Γεωργιανούς που έχουν στην κατοχή τους πλαστά αιτήματα ασύλου, νομίζοντας πως είναι αυθεντικά.

Την ίδια εικόνα παρουσιάζει και ο Toma:

«Τι είναι αυτό [το αίτημα ασύλου]; Κόκκινη κάρτα; [ενν. «ροζ κάρτα»]. Ναι, σκέφτηκα πολλές φορές, αλλά ξέρετε τι; Φτιάχνουν εδώ πολλές, αλλά δεν είναι. Μπορεί να έχουν ψεύτικη και να τους ζητήσανε λεφτά» (Toma, 31 ετών).

Αντίστοιχα, προβλήματα έχουν αναφερθεί και από συνεντευξιαζόμενους που υπέβαλαν αίτηση νομιμοποίησης με τη βοήθεια δικηγόρων. Συγκεκριμένα, συναντήσαμε περίπτωση Γεωργιανού άνδρα που πλήρωσε 4.000 ευρώ σε δικηγόρο για την υποβολή αίτησης άδειας παραμονής και έλαβε τη βεβαίωση, η οποία ωστόσο στη συνέχεια αποδείχθηκε πλαστή, αλλά και γυναίκας που κατά τη διάρκεια του προγράμματος νομιμοποίησης του 2005 έδωσε 1.500 ευρώ σε δικηγόρο για να υποβάλει εκ μέρους της την αίτηση και εκείνος εξαφανίστηκε με τα χρήματα, χωρίς να πραγματοποιήσει οποιαδήποτε ενέργεια. Τα παραπάνω έχουν αποθαρρύνει πολλούς συνεντευξιαζόμενους από το να υποβάλουν αίτημα ασύλου, καθώς θεωρούν ότι δεν μπορούν να είναι βέβαιοι για την εγκυρότητά του.

4.4 Παράτυπο καθεστώς και εργασία

Το γεγονός ότι σημαντικό μέρος των Γεωργιανών που διαμένουν στην Ελλάδα είναι χωρίς χαρτιά έχει αντίκτυπο στην κατάσταση της απασχόλησής τους, καθώς τους κάνει πιο ευάλωτους. Αυτό ενισχύεται στην περίπτωση της οικιακής εργασίας, η οποία, λόγω της φύσης της, είναι πολύ πιο δύσκολο να ρυθμιστεί. Όπως περιγράφεται από τους εκπροσώπους του Γεωργιανού Προξενείου της Αθήνας (Συνέντευξη 1) και του Πολιτιστικού Κέντρου Καύκασος (Συνέντευξη 2), τα δικαιώματα των Γεωργιανών εργαζομένων δεν προστατεύονται στην πράξη, καθώς δουλεύουν με βάση προφορικές συμφωνίες που συχνά παραβιάζονται. Έχουν υπάρξει περιπτώσεις όπου οι εργοδότες αρνούνται να καταβάλουν στους εργαζόμενους τα δεδουλευμένα, γνωρίζοντας ότι δεν θα είναι σε θέση να διεκδικήσουν την πληρωμή τους μέσω νομικών διαδικασιών, λόγω του παράτυπου καθεστώτος παραμονής τους.

Επιπλέον, σύμφωνα με την εκπρόσωπο της Ένωσης Γεωργιανών Γυναικών Ελλάδας (Συνέντευξη 4), ακόμη και εκείνοι που διαθέτουν άδεια παραμονής που έχει εκδοθεί και ανανεωθεί κατά το παρελθόν αντιμετωπίζουν το ενδεχόμενο να χάσουν την εργασία τους, καθώς οι εργοδότες δείχνουν την προτίμησή τους σε όσους είναι πρόθυμοι να εργαστούν ανασφάλιστοι, και ως εκ τούτου κοστίζουν λιγότερο.

Με βάση τη συνέντευξή μας με το Πολιτιστικό Κέντρο Καύκασος (Συνέντευξη 2), τα υπερβολικά απαιτητικά ωράρια των εργαζομένων στον οικιακό τομέα, ιδιαίτερα εκείνων που απασχολούνται στη φροντίδα ηλικιωμένων, οι οποίοι πρέπει να έχουν διαρκή παρουσία, πιθανότατα συνδέονται με την απώλεια των εγγράφων, αφού σε πολλές περιπτώσεις οι εργαζόμενοι δεν έχουν τη χρονική ευχέρεια να ασχοληθούν με γραφειοκρατικά ζητήματα. Το παραπάνω επιβεβαιώνεται και από την έρευνα πεδίου.

Οι Ψημένος και Σκαμνάκης (2008) έχουν υποστηρίξει πως η έλλειψη άδειας εργασίας οδηγεί τους νεοαφιχθέντες μετανάστες στην παράτυπη ανασφάλιστη εργασία, η οποία με τη σειρά της δημιουργεί εμπόδια στην απόκτηση και ανανέωση εγγράφων, δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο «προνοιακής περιθωριοποίησης». Επιπλέον, το γεγονός ότι, ακόμη και αν μια οικιακή βοηθός πλήρους απασχόλησης και οι εργοδότες της ακολουθούν πιστά τους κανόνες ασφάλισης, αυτή δεν απολαμβάνει τα ίδια προνόμια με τους εργαζόμενους σε άλλους τομείς εργασίας, είναι πιθανό να την αποθαρρύνει από το να ασφαλιστεί και/ή να νομιμοποιηθεί (Maroufouf, 2013).

Ωστόσο, πρέπει να τονίσουμε ότι κάποιοι μετανάστες έχουν πιο ισχυρά κίνητρα για να νομιμοποιηθούν από άλλους. Μετανάστες που ήρθαν στην Ελλάδα σε νεότερη ηλικία, χωρίς να

έχουν αφήσει πίσω τις οικογένειές τους και δεν θεωρούν την παραμονή τους στη χώρα προσωρινή, διαθέτουν ισχυρότερο κίνητρο να νομιμοποιηθούν, καθώς κάτι τέτοιο θα επέτρεπε την περαιτέρω εξέλιξή τους, τόσο σε επαγγελματικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο. Από την άλλη, οι γυναίκες που αντιμετωπίζουν τη μετανάστευσή τους ως «βραχυπρόθεσμη» συχνά θεωρούν την ασφάλιση σπατάλη χρημάτων, που χρησιμεύει μόνο για να αποκτήσουν ή να ανανεώσουν τις άδειές τους. Το ίδιο ισχύει και για γυναίκες που ζουν στην Ελλάδα με τους συζύγους τους και, ενώ οι ίδιες είναι εργαζόμενες, επιλέγουν να μην ασφαλιστούν διαθέτοντας άδεια παραμονής οικογενειακής επανένωσης. Τέτοιες ήταν οι περιπτώσεις της Natali και της Nana: στην περίπτωση της πρώτης το γεγονός ότι ο σύζυγός της έμεινε άνεργος και κατά συνέπεια δεν μπόρεσε να ανανεώσει την άδεια παραμονής του δημιούργησε πρόβλημα και στους δύο, παρότι η ίδια εξακολουθούσε να εργάζεται, ενώ στην περίπτωση της δεύτερης δημιουργήθηκε το ίδιο πρόβλημα με την επιστροφή του συζύγου της.

Τα παραπάνω αποδεικνύουν ότι, πέρα από τις πολιτικές σχετικά με τον έλεγχο και τη διαχείριση της μετανάστευσης, οι πολιτικές σχετικά με την εργασία και την ασφάλιση παίζουν σημαντικό ρόλο στο καθεστώς παραμονής των μεταναστών. Συνεπώς, παράλληλα με τις ρυθμίσεις που ήδη έχουν τεθεί σε εφαρμογή και δίνουν τη δυνατότητα σε ορισμένους μετανάστες να (επανα)νομιμοποιηθούν, θα ήταν σημαντικό να δοθούν κίνητρα για την ανάπτυξη ασφαλιστικής συνείδησης, τόσο στους εργαζόμενους όσο και στους εργοδότες.

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε πως πολλές εσωτερικά εργαζόμενες στον οικιακό τομέα, κυρίως νεότερες σε ηλικία, θεωρούν τον εαυτό τους εγκλωβισμένο στο συγκεκριμένο επάγγελμα, ακριβώς λόγω του νομικού καθεστώτος τους: θεωρούν ότι αφενός δεν θα μπορούσαν να βρουν εργασία σε άλλο τομέα, δεδομένου ότι δεν έχουν τη δυνατότητα να ασφαλιστούν, και αφετέρου ότι το περιβάλλον του σπιτιού τις προστατεύει από ενδεχόμενους ελέγχους.

5. Η επιστροφή στη Γεωργία και η βιωσιμότητά της

Σύμφωνα με τον Cassarino (2004) η επιστροφή στη χώρα καταγωγής μπορεί να χωριστεί σε τρεις ευρείες κατηγορίες, με βάση τον βαθμό προπαρασκευής του μετανάστη που επιστρέφει: υψηλό επίπεδο ετοιμότητας, χαμηλό επίπεδο ετοιμότητας και απουσία προπαρασκευής. Το ενδιαφέρον στην περίπτωση των Γεωργιανών μεταναστών, αλλά πιθανότατα και των μεταναστών άλλων εθνικοτήτων που επιστρέφουν από την Ελλάδα, είναι ότι τα χαρακτηριστικά τους πριν την επιστροφή αλλά και οι συνθήκες μετά την επιστροφή δεν συμπίπτουν με την τυπολογία του Cassarino. Η εξήγηση μπορεί να αναζητηθεί στην ελληνική μεταναστευτική πολιτική των τελευταίων δεκαετιών και την εφαρμογή της.

Έτσι, η πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων εμπίπτει στην κατηγορία των μεταναστών με χαμηλή προπαρασκευή για επιστροφή, παρότι το νομικό τους καθεστώς είναι συχνά εκείνο του παράτυπου μετανάστη ή του απορριφθέντος αιτούντα άσυλο, το οποίο κατά τον Cassarino παραπέμπει σε απουσία προπαρασκευής, ενώ η διάρκεια της παραμονής τους στη χώρα ξεπερνά συχνά κατά πολύ τα 3-4 έτη, στοιχείο που παραπέμπει, κατά τον μελετητή, σε υψηλό επίπεδο προπαρασκευής. Και εδώ πρέπει να στραφούμε, όπως είπαμε, στην ελληνική μεταναστευτική πολιτική, καθώς αυτή επέτρεψε σε άτομα με μακρά παρουσία στη χώρα να ζουν και να εργάζονται χωρίς χαρτιά ή υπό επισφαλές νομικό καθεστώς (όπως αυτό του αιτούντος άσυλο), χωρίς να αναζητηθεί κάποια πιο ορθολογική λύση.

5.1 Πολιτικές και προγράμματα επιστροφής

Σε γενικές γραμμές, μια σειρά από κρατικούς φορείς, μη κυβερνητικές οργανώσεις και διεθνείς οργανισμούς, όπως ο ΔΟΜ και το Danish Refugee Council, έχουν εμπλακεί σε δραστηριότητες που αφορούν την παλιννόστηση και την επανένταξη των επαναπατριζόμενων στη Γεωργία. Για παράδειγμα, το Danish Refugee Council έχει δραστηριοποιηθεί στον τομέα της επανένταξης από το 2007, βοηθώντας στην ανάπτυξη των δυνατοτήτων των μη κυβερνητικών οργανώσεων και στη δημιουργία των κατάλληλων συστημάτων, ενώ ταυτόχρονα παρέχει άμεση βοήθεια σε μετανάστες που επιστρέφουν (Συνέντευξη 16). Το κράτος της Γεωργίας, μέσω του Υπουργείου Εσωτερικά Εκτοπισμένων Ατόμων από τις Κατεχόμενες Περιοχές, Προσφύγων και Στέγασης, παρέχει στους επαναπατριζόμενους επιχορηγήσεις για μικρές επιχειρήσεις της τάξεως των 3.000 δολαρίων περίπου, μετά την παρακολούθηση ενός σχετικού σεμιναρίου και τη σύνταξη ενός επιχειρηματικού σχεδίου (Συνέντευξη 14). Η Στοχευμένη Πρωτοβουλία (Targeted Initiative) για τη Γεωργία προσφέρει στους παλιννοστούντες γενικές συμβουλές, βοήθεια στην αναζήτηση εργασίας μέσω κέντρων συμβουλευτικής και εύρεσης εργασίας, πρόσθετη εκπαίδευση μέσω προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης ή μαθητείας, περιορισμένη ιατρική βοήθεια όταν κρίνεται αναγκαία για την περαιτέρω επανένταξη, προσωρινή στέγαση και βοήθεια για τη δημιουργία μικρών επιχειρήσεων (Συνέντευξη 17).

Η Zurabishvili (2012), ωστόσο, τονίζει πως τα διαθέσιμα προγράμματα δεν πετυχαίνουν να δημιουργήσουν ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο όσοι επιστρέφουν θα μπορούσαν είτε να δημιουργήσουν επιχειρήσεις είτε να εφαρμόσουν τις δεξιότητες που απέκτησαν το διάστημα της μετανάστευσής τους στο εξωτερικό.

Κατά την περίοδο της πραγματοποίησης της πρώτης φάσης της έρευνας πεδίου υπήρξε έντονη συζήτηση σχετικά με την επικείμενη έναρξη ενός, μεγαλύτερης κλίμακας, κρατικά χρηματοδοτούμενου προγράμματος για την προώθηση της επιστροφής των Γεωργιανών μεταναστών και την επανένταξή τους στην αγορά εργασίας της Γεωργίας (Συνεντεύξεις 1, 2 και 4). Ωστόσο, ορισμένοι από τους φορείς με τους οποίους επικοινωνήσαμε εμφανίστηκαν πιο επιφυλακτικοί, τονίζοντας πως να μην από τη σκοπιά του γεωργιανού κράτους μια τέτοια κίνηση θα τοποθετούσε τη χώρα πιο κοντά στην Ευρώπη, ωστόσο οικονομικά η αξία των εμβασμάτων αποτελεί το 8% του ΑΕΠ, ενώ είναι μεγάλος και ο αριθμός των οικογενειών που εξαρτώνται από τα χρήματα αυτά (Συνέντευξη 16).

5.2 Η απόφαση για επιστροφή

Για ορισμένους από τους ερωτώμενους η απόφαση να επιστρέψουν ήρθε ομαλά, καθώς εκπλήρωσαν κάποιον περισσότερο ή λιγότερο σαφή στόχο όπως να αγοράσουν ένα σπίτι ή ένα κατάστημα στην πατρίδα τους ή να υποστηρίξουν τα παιδιά τους κατά τη διάρκεια των σπουδών τους. Σε αρκετές από αυτές τις περιπτώσεις, δεν καταφέρνουν να εκπληρώσουν τον αρχικό στόχο, όσον αφορά τα αναμενόμενα οφέλη, και συνεπώς μια βιώσιμη επιστροφή. Όπως φαίνεται από κάποιες συνεντεύξεις, αυτό έχει ως αποτέλεσμα είτε την παράταση του διαστήματος παραμονής στο εξωτερικό είτε την επιλογή μιας δεύτερης μετανάστευσης:

«Δεν ξέρω πώς έγινε, δηλαδή δεν μπορώ να φύγω. Έφυγε ο άντρας μου και τώρα ετοιμάζομαι μήπως, μήπως και εγώ σε λίγο θα φύγω. Θέλαμε να φύγουμε μαζί, αλλά δεν τα καταφέραμε. Δηλαδή, μάλλον που έχουμε ανάγκη. Δεν υπάρχει άλλος λόγος, ναι, είναι αυτό» (Denola, 37 ετών).

«Γιατί μάζεψα ό,τι ήθελα, μάζεψα κάτι, αγόρασα το σπίτι εδώ. Και χρειάζομαι κάτι για φαγητό, να έχω κάποια δουλειά, αλλά τελείωσαν λεφτά και μετά τι να κάνω; Πάλι πήγα πίσω» (Natia, 52 ετών).

Πολλοί, ωστόσο, σκέφτονται την επιστροφή ή αποφασίζουν να επιστρέψουν από νοσταλγία για την οικογένειά τους που δεν υπάρχει αλλιώς δυνατότητα να συναντήσουν λόγω του καθεστώτος παραμονής τους, που δεν τους επιτρέπει να ταξιδέψουν. Μια τέτοια περίπτωση είναι αυτή της Nino, η οποία σκέφτεται την επιστροφή, παρότι η οικογένειά της εξακολουθεί να έχει ανάγκη τα χρήματα:

«Τώρα, επειδή τα παιδιά ήταν δύο χρονών, δεν έχω δει πώς μεγαλώσανε, τίποτα. Έχουνε περάσει τέσσερα χρόνια, τώρα σκέφτομαι να κάτσω λίγο και όχι, δεν θέλω στη συνέχεια να μείνω εδώ. Λίγα χρόνια ακόμα, να ασφαλίσω λίγο τη ζωή για τα παιδιά μου, και μετά νομίζω να γυρίσω» (Nino, 36 ετών).

Ορισμένες ερωτώμενες, μάλιστα, αναφέρουν πως αν είχαν άδεια παραμονής, και κατά συνέπεια τη δυνατότητα να ταξιδεύουν στη Γεωργία ώστε να επισκέπτονται τις οικογένειές τους, θα μπορούσαν να σκεφτούν την παραμονή τους στην Ελλάδα πιο μακροπρόθεσμα. Στην περίπτωση ωστόσο ατόμων που έχουν μεταναστεύσει στην Ελλάδα σε νεαρότερη ηλικία η απουσία εγγράφων παίζει κεντρικό ρόλο στην απόφασή τους για επιστροφή, αλλά όχι για τον ίδιο λόγο. Το βασικότερό τους πρόβλημα δεν είναι το γεγονός ότι δεν έχουν τη δυνατότητα να ταξιδεύουν στην πατρίδα τους, αλλά το γεγονός ότι αισθάνονται –και πράγματι είναι περιορισμένα– τόσο στην προσωπική όσο και στην επαγγελματική τους ζωή:

«Το έχω, ας πούμε, στο μυαλό, σε δύο χρόνια πρέπει να τα κάνω όλα αυτά, ό,τι έχω στο μυαλό μου. Εντάξει, μπορεί και να μη γίνει σε αυτά τα δύο χρόνια, αλλά όσο σκέφτεσαι και παραπάνω, και παραπάνω, το μεγαλώνεις, οπότε πρέπει να φύγω σε αυτά τα δύο χρόνια. Θα γίνει, δεν θα γίνει, θα γίνει, δεν θα γίνει, αυτό το τι έχω στο μυαλό μου δεν έχει σημασία. Καλύτερα να φύγω. Αυτό, το να είσαι έτσι χωρίς χαρτιά, είναι πάρα πολύ δύσκολο» (Eliso, 27 ετών).

Πρέπει λοιπόν να τονιστεί ότι το καθεστώς μη νομιμότητας και οι πολιτικές που αφορούν τον έλεγχο και την είσοδο στη χώρα επηρεάζουν το μεταναστευτικό σχέδιο, τόσο σε μεσοπρόθεσμο όσο και σε μακροπρόθεσμο επίπεδο. Σε μεσοπρόθεσμο επίπεδο οι Γεωργιανοί μετανάστες αντιμετωπίζουν την παρατυπία και την παγίδευση εντός Ελλάδας. Σε μακροπρόθεσμο επίπεδο βλέπουμε συχνά να οδηγούνται στην επιστροφή άτομα που δεν έχουν εκπληρώσει τον μεταναστευτικό τους στόχο, επειδή δεν έχουν άλλο τρόπο να επισκεφθούν την πατρίδα τους και την οικογένειά τους, καθώς και άτομα, κυρίως νεότερης ηλικίας, που θα επιθυμούσαν να παραμείνουν στη χώρα, ωστόσο το μη νόμιμο καθεστώς τους δεν τους επιτρέπει να κάνουν σχέδια για το μέλλον. Επιπλέον, η έλλειψη ελευθερίας κινήσεων δεν δίνει στους μετανάστες αυτούς τη δυνατότητα να επισκεφθούν τη Γεωργία κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας της επιστροφής τους, ώστε να κάνουν μια πιο ρεαλιστική εκτίμηση των προοπτικών τους εκεί.

5.3 Η επιστροφή στην πράξη

Ο Cassarino (2004) μιλώντας για τον βαθμό προπαρασκευής (preparedness) των μεταναστών που επιστρέφουν στη χώρα καταγωγής τους αναφέρεται στην προθυμία (willingness) και τηνητοιμότητά τους (readiness) για επιστροφή. Για να επιτευχθεί λοιπόν ένα υψηλό επίπεδο προπαρασκευής, η απόφαση πρέπει να είναι αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογής που συνοδεύεται από επαρκείς πόρους και πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες στη χώρα καταγωγής. Η έλλειψη ελευθερίας κινήσεων, που συνδέεται με τις πολιτικές ελέγχου και θεωρήσεων εισόδου, συχνά δεν επιτρέπει κάτι τέτοιο. Οι μετανάστες αποφασίζουν να επιστρέψουν υπό την ψυχολογική πίεση που βιώνουν λόγω της μεγάλης

νοσταλγίας για το σπίτι και τα συγγενικά τους πρόσωπα, ενώ ταυτόχρονα δεν έχουν τη δυνατότητα να ελέγξουν από πρώτο χέρι τις συνθήκες στην πατρίδα τους.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, προγράμματα παλιννόστησης και επανένταξης λαμβάνουν χώρα σε Ελλάδα και Γεωργία. Αξίζει να τονίσουμε, ωστόσο, ότι κανένας από τους ερωτώμενους δεν επηρεάστηκε από την ύπαρξη των εν λόγω προγραμμάτων στην απόφασή του να επιστρέψει στη Γεωργία ούτε αξιοποίησε κάποιο από αυτά. Επιπλέον, ενώ οι μετανάστες στην Ελλάδα φαίνεται να είναι ενήμεροι για τα προγράμματα του ΔΟΜ, δεν φαίνεται να ισχύει το ίδιο και για τους ερωτώμενους στη Γεωργία, όσον αφορά τα προγράμματα κατάρτισης και ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας.

Πολλοί από τους μετανάστες που έχουν επιστρέψει στη Γεωργία εξέφρασαν την επιθυμία να γυρίσουν στην Ελλάδα, καθώς οι οικονομικές συνθήκες στην πατρίδα τους δεν είχαν βελτιωθεί ουσιαστικά, ενώ τα χρήματα που είχαν συγκεντρώσει ή οι επενδύσεις που έκαναν δεν ήταν σε θέση να καλύψουν τις ανάγκες των ίδιων και των οικογενειών τους:

«Είχαμε 700 ευρώ μισθό, τώρα όχι, μόνο αγελάδες, αλλά από κει θα φας. Μόνο καλαμπόκι και φασόλια. [...] Αν έχεις μόνο το διαμέρισμα όμως, τι να κάνεις; Αφού δεν μπορείς να ζεις και να φας ψωμί. Είναι δύσκολη, είναι δύσκολη η κατάσταση» (Ketevan, 51 ετών).

Η κατάσταση φαίνεται πιο δύσκολη για τους μετανάστες μεγαλύτερης ηλικίας:

«Η θεία μου έχει φύγει, αλλά πάλι θέλει να γυρίσει. Το σκέφτεται. Λέει ας πούμε κάνα-δυο-τρία χρόνια, μέχρι να βγω στη σύνταξη, μετά θα γυρίσω, ας πούμε, όταν θα έχει τη σύνταξη. Γιατί είναι πάρα πολύ δύσκολο να βρεις δουλειά όταν θα γυρίσεις και σ' αυτή την ηλικία, όταν είσαι μεγάλη» (Eliso, 27 ετών).

Οι νεότεροι, από την άλλη, φαίνονται πιο αισιόδοξοι, χωρίς ωστόσο να εξιδανικεύουν την κατάσταση στη Γεωργία:

«Το αποφάσισα [να γυρίσω] γιατί δεν είχα χαρτιά και έτσι περιμένοντας, περιμένοντας, περάσανε πολλά χρόνια και δεν πήγαινα μπροστά. Δεν μπορούσα... Είχα μια δουλειά, ήταν η οικογένειά μου εκεί, αλλά δεν ήταν αυτό που με γέμιζε και πάλι ήμουν παράνομα. Στην Ελλάδα ήμουν παράνομα, και αυτό με ενόχλησε πάρα πολύ και αποφάσισα να γυρίσω. Δεν έχω μετανιώσει, δεν έχω μετανιώσει. Παρόλο που ήμουν ένα χρόνο άνεργη και ήτανε λίγο δύσκολο για μένα, δεν έχω σκεφτεί ποτέ να πάω πίσω στην Ελλάδα, εκτός αν πάω για διακοπές [γελάει]. Και σε καμία άλλη χώρα δεν θέλω. Γιατί όταν πηγαίνεις από δω, από κει, είναι δύσκολο να προχωρήσεις τη ζωή σου, έτσι κατάλαβα. Πρέπει να μείνεις για να βολευτείς, να γνωρίσεις τον κόσμο, να κάνεις φίλους...» (Manana, 36 ετών).

Τέλος, κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου συναντήσαμε και περιπτώσεις που, παρότι είχαν υπάρξει μετανάστες χωρίς χαρτιά ή αιτούντες άσυλο στην Ελλάδα, σύμφωνα με την τυπολογία του Cassarino (2004), επέστρεψαν στη Γεωργία με υψηλό βαθμό προπαρασκευής. Τα άτομα αυτά επέστρεψαν στη χώρα όταν διαφαινόταν η νίκη του «Γεωργιανού Ονείρου», πιστεύοντας ότι θα μπορέσουν να παίξουν κάποιο ρόλο στις εξελίξεις και να μεταφέρουν εμπειρίες και τεχνογνωσία από την Ελλάδα στη Γεωργία. Δυστυχώς, όμως, διαφεύστηκαν:

«Εμείς νομίσαμε ότι θα ξεκινήσουμε κάτι, αφού είχαμε ζήσει χρόνια στην Ελλάδα και είχαμε μάθει πολλά πράγματα. Και νομίζαμε ότι αυτή η δύναμη θα μας χρειαστεί στη Γεωργία, και η Γεωργία θα χρειαστεί τις δικές μας εμπειρίες. Αλλά όταν ήρθαμε εδώ, η κατάσταση δεν ήταν

τόσο πολύ αυτή που περιμέναμε. Κανένας δεν ενδιαφέρεται καταρχήν τι ξέρεις, ποιος είσαι, δεν ασχολείται, δεν υπάρχει πολιτική θέληση» (Levan, 46 ετών).

6. Συμπεράσματα

Η γυναικεία μετανάστευση από την Ανατολική Ευρώπη έχει αποτελέσει αναπόσπαστο μέρος των διεθνών μεταναστευτικών ροών προς την Ε.Ε. και την Ελλάδα τα τελευταία είκοσι χρόνια. Η Ελλάδα και άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης έγιναν ιδιαίτερα ελκυστικοί προορισμοί, καθώς ήταν πιο εύκολα προσβάσιμες σε σύγκριση με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και παράλληλα πιο ανεκτικές απέναντι σε άτυπες μορφές απασχόλησης, σε μια εποχή που οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης στην Ε.Ε. γίνονταν όλο και πιο αυστηρές.

Στην περίπτωση των Γεωργιανών μεταναστών, τα κοινωνικά δίκτυα που αποτελούνται από ομοεθνείς τους καθώς και από άτομα άλλων εθνικοτήτων, όπως οι Έλληνες εργοδότες τους, παίζουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο σε πολλές αποφάσεις και διαδικασίες. Όχι μόνο στην αρχική απόφαση για μετανάστευση και στην οργάνωση του ταξιδιού, αλλά και στην εύρεση εργασίας ή την προσπάθεια να αποκτήσουν νόμιμο καθεστώς, καθώς και στην οργάνωση της επιστροφής τους στη Γεωργία. Οι Γεωργιανοί μετανάστες εισέρχονται στην Ελλάδα είτε με θεώρηση εισόδου είτε περνώντας τα σύνορα παράνομα. Είναι σαφές πως ο τρόπος εισόδου δεν τους είναι αδιάφορος, όχι μόνο εξαιτίας των κινδύνων που συνδέονται με την παράνομη είσοδο στη χώρα, αλλά και λόγω της σύνδεσης της θεώρησης εισόδου με τα προγράμματα νομιμοποίησης – γεγονός που αποτελεί ένδειξη για το εύρος των πληροφοριών που αντλούν οι μετανάστες κατά την οργάνωση του ταξιδιού τους από τα δίκτυα συγγενών και φίλων. Τα δίκτυα παίζουν, επίσης, σημαντικό ρόλο και στην αρχική εγκατάσταση και εύρεση εργασίας των Γεωργιανών στην Ελλάδα.

Στην πλειονότητά τους οι συνεντευξιαζόμενοι ξεκίνησαν το εγχείρημα της μετανάστευσης με σκοπό την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων, θεωρώντας τη βραχυπρόθεσμη ή μεσοπρόθεσμη, ενώ στη λήψη της απόφασης συχνά συμμετείχε ολόκληρη η οικογένεια. Έτσι, είναι μεν ενήμεροι για τις δυσκολίες που πρόκειται να αντιμετωπίσουν όσον αφορά το καθεστώς παραμονής τους στη χώρα αλλά το γεγονός αυτό δεν τους αποθαρρύνει. Ωστόσο, καθώς οι οικονομικοί στόχοι μεταβάλλονται και το διάστημα παραμονής τους στη χώρα παρατείνεται, το ζήτημα του καθεστώτος παραμονής γίνεται όλο και πιο σημαντικό.

Όπως αναφέρθηκε, όσον αφορά την επιστροφή, η έλλειψη ελευθερίας κινήσεων που συνδέεται με τις πολιτικές ελέγχου και θεωρήσεων εισόδου συχνά δεν επιτρέπει την επαρκή προετοιμασία των μεταναστών, καθώς αποφασίζουν να επιστρέψουν υπό συνθήκες ψυχολογικής πίεσης λόγω της έντονης νοσταλγίας για το σπίτι και τους οικείους, ενώ ταυτόχρονα δεν έχουν τη δυνατότητα να ελέγξουν από πρώτο χέρι τις συνθήκες στην πατρίδα τους. Έτσι, πολλοί από τους μετανάστες που έχουν επιστρέψει στη Γεωργία εκφράζουν την επιθυμία να γυρίσουν στην Ελλάδα, καθώς οι οικονομικές συνθήκες στην πατρίδα τους δεν είχαν βελτιωθεί ουσιαστικά και τα χρήματα που είχαν συγκεντρώσει ή οι επενδύσεις που έκαναν δεν ήταν σε θέση να καλύψουν τις ανάγκες των ίδιων και των οικογενειών τους.

7. Παραρτήματα

7.1 Παράρτημα I: Συνεντεύξεις με φορείς στην Ελλάδα

Αριθμός Συνέντευξης	Φορείς στην Ελλάδα	Τύπος Επικοινωνίας	Ημερομηνία
1	Γεωργιανό Προξενείο Αθήνας	Συνέντευξη	13.03.2013
2	Πολιτιστικό Κέντρο Καύκασος	Συνέντευξη	05.02.2013
3	Γεωργιανοί Μετανάστες για μια Δημοκρατική Γεωργία	Συνέντευξη	08.03.2013
4	Ένωση Γεωργιανών Γυναίκων Ελλάδος	Τηλεφωνική συνέντευξη	24.03.2013
5	Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, Γραφείο Ελλάδας	Συνέντευξη	08.02.2013
6	Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες	Τηλεφωνική συνέντευξη & email	17.02.2013
7	Ελληνική Αστυνομία, Διεύθυνση Αλλοδαπών, Τμήμα Συντονισμού και Επιχειρήσεων	Συνέντευξη	11.02.2013
8	Ελληνική Αστυνομία, Διεύθυνση Αλλοδαπών, Τμήμα Ασύλου	Συνέντευξη	11.02.2013
9	Greek Forum of Migrants	Συνέντευξη	15.02.2013
10	FRONTEX	Συνέντευξη	01.02.2013
11	Ελληνική Αστυνομία, Διεύθυνση Αλλοδαπών	Συνέντευξη	05.04.2013

7.2 Παράρτημα II: Συνεντεύξεις με φορείς στη Γεωργία

Αριθμός Συνέντευξης	Φορείς στη Γεωργία	Τύπος Επικοινωνίας	Ημερομηνία
13	Ελληνική Πρεσβεία Τιφλίδας	Τηλεφωνική συνέντευξη	14.03.2013
14	Αποστολή του ΔΟΜ στη Γεωργία	Συνέντευξη μέσω Skype	19.02.2013
15	Υπουργείο Επικρατείας, Γραφείο για ζητήματα Διασποράς	Τηλεφωνική συνέντευξη & μέσω Skype	04.03.2013
16	People's Harmonious Development Society	Γραπτή επικοινωνία	20.02.2013
17	Danish Refugee Council	Συνέντευξη μέσω Skype	27.03.2013
18	Στοχευμένη Πρωτοβουλία της Ε.Ε. για τη Γεωργία	Γραπτή επικοινωνία	29.03.2013

Δ. Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΟΥΚΡΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ, ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

Μαρίνα Νικόλοβα

1. Εισαγωγή

1.1 Σκοπός, μεθοδολογία και θεωρητικές προσεγγίσεις.

Όπως διαπιστώθηκε μέχρι τώρα στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, το ζήτημα της παράτυπης μετανάστευσης είναι πιο επίκαιρο από ποτέ και εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της μελέτης των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης. Έχουν, όμως, επίγνωση οι μετανάστες για τους κανόνες που ισχύουν στα κράτη στα οποία κατευθύνονται; Πώς διαμορφώνουν τα σχέδιά τους; Πιο συγκεκριμένα, το ζήτημα της διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών αποτελεί προτεραιότητα τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο, περιλαμβάνοντας το άσυλο, την παράτυπη μετανάστευση, την οικονομική μετανάστευση και τον έλεγχο των συνόρων. Οι συνθήκες οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα με όλα τα επακόλουθα (αύξηση της ανεργίας, κίνδυνος κοινωνικού αποκλεισμού κ.ά.) από τη μία, και το ξέσπασμα της ένοπλης σύγκρουσης στην Ανατολική Ουκρανία το 2014 από την άλλη, αναδεικνύουν ακόμα περισσότερο τη σημασία διερεύνησης του θέματος από διαφορετικές σκοπιές.

Το παρόν κεφάλαιο επικεντρώνεται στους Ουκρανούς μετανάστες που διαμένουν χωρίς έγγραφα στην Ελλάδα, και προσπαθεί να απαντήσει στα ερωτήματα πώς διαμορφώνουν τα σχέδιά τους και κατά πόσον οι αποφάσεις και οι ενέργειές τους επηρεάζονται από διάφορες πολιτικές ή/και δρώντες. Σκοπός της μελέτης είναι να εξετάσει τις πολιτικές που αφορούν τους μετανάστες – όχι μόνο τις πολιτικές εισόδου και ελέγχου, αλλά και αυτές που αφορούν τα εργασιακά ζητήματα και την ασφάλιση, ως προς τη σημασία που έχουν στις προσωπικές ιστορίες των Ουκρανών. Ο όρος

«παράτυπος μετανάστης» χρησιμοποιείται με την έννοια του ξένου που διαμένει χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα στη χώρα, ως αποτέλεσμα της νομοθεσίας και των διατάξεων που ορίζουν κάποιες μορφές κινητικότητας ως επιθυμητές και νόμιμες, ενώ άλλες ως παράνομες και μη επιθυμητές (Castles et al., 2012).

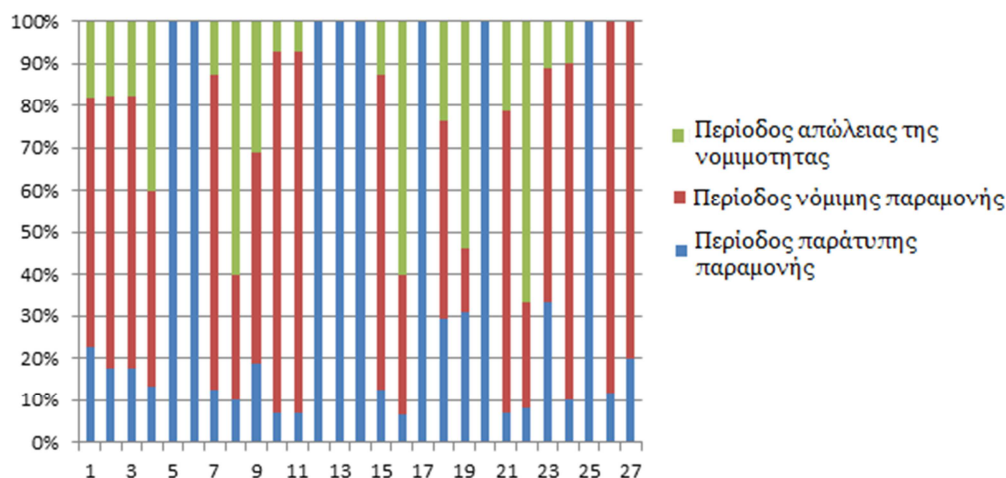
Την περίοδο που διεξήχθη η έρευνα σημειώθηκαν σημαντικές εξελίξεις τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ανατολική Ουκρανία. Το νέο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον της Ελλάδας μετά το ξέσπασμα της κρίσης επέφερε, εκτός των άλλων, αλλαγές στη νομοθεσία για τις εργασιακές σχέσεις, αλλά και στη νομοθεσία για τη μετανάστευση. Η σύγκρουση στην Ανατολική Ουκρανία, παρόλο που διεξήχθη σε περιορισμένη έκταση, είχε αντίκτυπο και στην υπόλοιπη Ουκρανία, τόσο σε επίπεδο καθημερινής συναισθηματικής έντασης όσο και φόβου για τις εξελίξεις, καθώς νεαροί άνδρες από όλες τις περιοχές της χώρας επιστρατεύθηκαν, ενώ υπήρξε και εσωτερική μετακίνηση Ουκρανών λόγω των συγκρούσεων.

Σχετικά με την Ελλάδα, οι πιο πολυπληθείς ροές Ουκρανών οικονομικών μεταναστών χρονολογούνται από τη δεκαετία του 1990. Σε σχέση με τους λόγους που τους ώθησαν στη μετανάστευση, αλλά και σε σχέση με τα χαρακτηριστικά ενσωμάτωσης στην αγορά εργασίας στις μεσογειακές χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, οι Ουκρανοί ανήκουν σε ένα ευρύτερο κύμα μετανάστευσης από τις χώρες που πρόσφατα είχαν απαλλαγεί από το μοντέλο του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και περνούσαν μεταβατική περίοδο προς την ελεύθερη αγορά και τον εκδημοκρατισμό των κρατικών μηχανισμών. Τη δεκαετία του 1990, η Ελλάδα από χώρα αποστολής σταδιακά μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής μεταναστών, με τους πρώτους μετανάστες να έρχονται κυρίως από την Αλβανία, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, την Ουκρανία, τη Γεωργία. Η χώρα δεν άργησε να υιοθετήσει και τις πρώτες νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με τη νομιμοποίηση των μεταναστών την ίδια περίοδο, ενώ μια σειρά μέτρων υιοθετήθηκαν και την επόμενη δεκαετία, τα οποία ήταν καθοριστικής σημασίας για τους Ουκρανούς, η πλειοψηφία των οποίων ήρθαν εκείνη την περίοδο στη χώρα. Το επόμενο διάστημα, από το 2008-2009, αρχίζει η τάση επιστροφής προς την χώρα καταγωγής.

1.2 Μεθοδολογική προσέγγιση

Στο πλαίσιο της κοινής μεθοδολογικής προσέγγισης που χαρακτηρίζει την παρούσα έρευνα, το κεφάλαιο αυτό στηρίζεται σε 28 συνεντεύξεις, που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα με Ουκρανούς μετανάστες, και άλλες 13 που πραγματοποιήθηκαν στην Ουκρανία με άτομα που έχουν ήδη επιστρέψει στη χώρα ή έχουν κάποιο συγγενή στην Ελλάδα. Οι συνεντεύξεις στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκαν την περίοδο από τον Σεπτέμβριο του 2013 έως τον Φεβρουάριο του 2014, ενώ οι συνεντεύξεις στην Ουκρανία πραγματοποιήθηκαν το δεύτερο εξάμηνο του 2014. Από το σύνολο των συνεντευξιαζόμενων στην Ελλάδα, 22 είναι γυναίκες ηλικίας 27-61 ετών και 6 είναι άνδρες ηλικίας 21-47 ετών, με διάστημα παραμονής στη χώρα από 2,5 έως και 18 χρόνια. Στην Ουκρανία πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με 11 γυναίκες, ηλικίας 23-71 ετών και με 2 άνδρες, 18 και 22 ετών, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν μετανάστες στην Ελλάδα και επέστρεψαν ανάμεσα στο 2004 και το 2013.

Πίνακας 1. Αρχικός χρόνος παραμονής χωρίς χαρτιά, χρόνος νόμιμης παραμονής και περίοδος απώλειας της νομιμότητας των μεταναστών με τους οποίους έγιναν συνεντεύξεις στην Ελλάδα σε σχέση με τη συνολική περίοδο της παραμονής τους¹

Από τον Πίνακα προκύπτει ότι το 28% του δείγματος δεν μπήκε σε διαδικασία νομιμοποίησης, ενώ πολλοί διέθεταν έγγραφα για πολύ μεγάλες περιόδους της συνολικής παραμονής τους, ενώ άλλοι (7%) είχαν νομιμοποιητικά έγγραφα για σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας λήφθηκαν υπόψη και ακολουθήθηκαν οι οδηγίες σχετικά με τα ηθικά ζητήματα στην έρευνα της παράτυπης μετανάστευσης (Düvell et al., 2008). Για την έρευνα πεδίου χρησιμοποιήθηκαν μεικτές μέθοδοι για την προσέγγιση των συνεντευξιαζόμενων (Jandl et al., 2008· Heckathorn, 1997, 2011). Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε η δειγματοληψία με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας (snowball sampling) (Biernacki and Waldorf, 1981) με στοιχεία από τη δειγματοληπτική μέθοδο τόπου-χρόνου (time-location ή time-space sampling) (Semaan, 2010), όσον αφορά την αρχική εθνογραφική χαρτογράφηση σχετικά με τα μέρη όπου συχνάζει ο υπό μελέτη πληθυσμός και τις συνεντεύξεις με άτομα από την κοινότητα. Η έρευνα πεδίου στην Ουκρανία έγινε με τη διαμεσολάβηση της οργάνωσης Zaporuka, που εδρεύει στην πόλη Λβοβ, και με την πολύτιμη βοήθεια της Iaryna Khomtsii.

Όπως στις υπόλοιπες μελέτες που παρουσιάζονται σε αυτή την έρευνα, η ανάλυση των συνεντεύξεων ακολουθεί τη χρονολογική προσέγγιση της πορείας της ζωής (life course perspective· βλ. Bengtson and Allen, 1993· Wingens et al., 2011· Giele and Elder, 1998· Mortimer and Shanahan, 2003) του ερωτώμενου, η οποία αντικατοπτρίζει τις αλλαγές με το πέρασμα του χρόνου. Επιπλέον, μέσα από αυτή την προσέγγιση μπορούν να διατυπωθούν περαιτέρω ερευνητικά ερωτήματα και θέματα και να αιτιολογηθεί η επιλογή των μεταβλητών στην ανάλυση των δεδομένων (Mortimer and Shanahan, 2003). Η ανάλυση των δεδομένων στηρίχθηκε σε κάποιες παραδοχές και θεωρητικές προσεγγίσεις, που εκτίθενται εν συντομία στη συνέχεια.

¹ Ο οριζόντιος άξονας του Πίνακα δείχνει τον αριθμό της συνέντευξης, ενώ ο κάθετος άξονας αντιστοιχεί στην περίοδο της συνολικής παραμονής στην χώρα, η οποία είναι διαφορετική για τον κάθε μετανάστη. Γι' αυτό τον λόγο επιλέχθηκε η ποσοστιαία απεικόνιση η οποία ουσιαστικά δείχνει πόσο χρόνο πέρασε ο καθένας ή η καθεμία από τους συνεντευξιαζόμενους σε διαφορετικά νομικά καθεστάτα παραμονής: έπειτα από τη νόμιμη, κατά κανόνα, είσοδο ακολουθεί το στάδιο της παράτυπης παραμονής λόγω παράβασης της διάρκειας της θεώρησης εισόδου κλπ.

Ως σημεία καμπής ορίζονται οι κρίσιμες αλλαγές που αφορούν τις κοινωνίες, το σύστημα, αλλά και το περιβάλλον των ανθρώπων, αναλύονται οι αλληλεπιδράσεις που προκύπτουν και οι μηχανισμοί της λήψης αποφάσεων. Αυτά τα σημεία καμπής μπορούν να ερμηνευθούν ως σημαντικά γεγονότα, τα οποία ενδέχεται να γίνουν καθοριστικά και στη συνέχεια να λειτουργήσουν ως κινητήριες δυνάμεις και σημεία αναφοράς για κάποια απόφαση που παίρνουν οι μετανάστες. Σημαντικά γεγονότα μπορεί να είναι κάποιες αλλαγές στο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον, με άμεσο αντίκτυπο στη ζωή του ανθρώπου, ή κάποια συστημική/νομοθετική ρύθμιση, που ανατρέπει τα δεδομένα και ενεργοποιεί τον μηχανισμό για αλλαγή.

Σύμφωνα με τον Schuetz (1944), οι άνθρωποι τείνουν να γνωρίζουν τα πράγματα που τους αφορούν, να ακολουθούν καθημερινές πρακτικές που δημιουργούν έναν κοινό κώδικα με τους άλλους που ζούνε στην ίδια κοινωνία. Γνωρίζοντας και χρησιμοποιώντας τους ίδιους κώδικες, και συνεπώς γνωρίζοντας τις «συνταγές» που αποφέρουν κάποιο επιθυμητό αποτέλεσμα, λειτουργούν σε ένα δεδομένο πλαίσιο με ασφάλεια και προβλεψιμότητα, χωρίς να αναρωτιούνται πώς και γιατί λειτουργεί έτσι η κοινωνία τους. Για τον ξένο, όλα φαίνονται διαφορετικά· αυτός έρχεται με άλλες «συνταγές» (κώδικες) που οδηγούν στο αποτέλεσμα που επιθυμεί, αποφεύγοντας έτσι ανεπιθύμητες συνέπειες. Παρ' όλα αυτά, οι δικοί του κώδικες δεν αποδίδουν λόγω διαφορετικών πολιτισμικών προτύπων (cultural patterns). Η προσαρμογή του ξένου στους τρόπους της ομάδας/κοινωνίας, όπου εισέρχεται, είναι μια συνεχής διαδικασία αναζήτησης και διερεύνησης των πολιτισμικών προτύπων, των τρόπων της ομάδας που προσεγγίζει. Εάν επιτύχει σε αυτή του την αναζήτηση, τότε αυτοί οι τρόποι γίνονται για εκείνον αυτονόητοι, αποτελούν καταφύγιο, του προσφέρουν ασφάλεια και δεν του προκαλούν σύγχυση ή φόβο· γίνονται τρόπος ζωής (Schuetz, 1944).

Μιλώντας για παράτυπη μετανάστευση, τίθεται το εξής ζήτημα: η παράτυπη κατάσταση στην οποία βρίσκονται κάποιοι μετανάστες μπορεί να είναι προσωρινή και να υπάρχει εναλλαγή από τη νομιμότητα στην παρατυπία. Οι μετανάστες συχνά αλλάζουν νομικό καθεστώς. Για παράδειγμα, κάποιος μπαίνει νόμιμα στη χώρα με θεώρηση εισόδου (βίζα) και στη συνέχεια παραβιάζει τη διάρκειά της, παραμένοντας για ένα διάστημα παράτυπα. Στη συνέχεια, μπορεί να νομιμοποιηθεί ξανά (Anderson and Ruhs, 2010), αλλά και να οδηγηθεί αργότερα ξανά στην παρατυπία, λόγω έλλειψης ασφαλιστικών εισφορών ή οικονομικών μέσων απαραίτητων για την ανανέωση της άδειας παραμονής. Αυτή η κινητικότητα ανάμεσα σε διάφορα καθεστώτα μπορεί να είναι αποτέλεσμα κάποιων πολιτικών ή και ατομικών επιλογών, και μπορεί ακόμα να χρησιμοποιείται στρατηγικά από τους μετανάστες με στόχο να βελτιώσουν τη θέση τους (Anderson and Ruhs, 2010).

Στην εξέταση της ουκρανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα, σημαντικοί παράγοντες τους οποίους πρέπει να εξετάσουμε, σε σχέση με τη λήψη των αποφάσεων, είναι αφενός το φύλο και αφετέρου ο χρόνος. Από τη μια πλευρά, δηλαδή, πώς λειτουργεί το άτομο ή και τα άτομα, στις διαφορετικές περιόδους, στα διαφορετικά στάδια του φυσικού κύκλου της ζωής, και ταυτόχρονα ποιες διαφορές εντοπίζονται ανάμεσα στο πώς λειτουργούν άτομα από διαφορετικές γενιές σε αυτές τις φάσεις. Από την άλλη πλευρά, ποιες είναι οι κρατικές πολιτικές σχετικά με τη μετανάστευση, τον έλεγχό της, την ένταξη, αλλά και άλλες πολιτικές, όπως οι σχετικές με την εργασία και την ασφάλιση, καθώς και ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων. Η ανάλυση της αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε αυτά τα δυο στοιχεία –στον ενεργό ανθρώπινο παράγοντα και τη δομή/το σύστημα (agency and structure)– μπορεί να απαντήσει στα βασικά ερωτήματα σχετικά με τα κομβικά σημεία και τους παράγοντες λήψης των αποφάσεων, ερωτήματα που τίθενται και στο πλαίσιο αυτής της έρευνας, που διεξήχθη ως μέρος του προγράμματος IRMA. Ξεπερνώντας την οπτική του έθνους-κράτους και τον μεθοδολογικό εθνικισμό (Beck, 2003· Glick Schiller, 2009), το πρόγραμμα προσδιορίζει τα δίκτυα δρώντων και παραγόντων που διαμορφώνουν την παράτυπη μετανάστευση. Διερευνά πώς οι κρατικές πολιτικές αλληλεπιδρούν με τα δίκτυα αυτά σε ορισμένα κομβικά σημεία, δηλαδή σε συγκεκριμένα σημεία

στον χρόνο και στον χώρο, όπου συγκεκριμένες πολιτικές αποκτούν σημασία στις αποφάσεις των μεταναστών.²

Η υπόθεση που κάνουμε συγκεκριμένα σε αυτό το κεφάλαιο είναι ότι σε ένα τέτοιο κομβικό σημείο οι προθέσεις και ανάγκες των μεταναστών διαμορφώνονται αποφασιστικά από την απουσία ή την παρουσία μιας δεδομένης πολιτικής. Η απουσία ή παρουσία μιας συγκεκριμένης πολιτικής δεν αναφέρεται μόνο στην ύπαρξη ή την απουσία του σχετικού μέτρου πολιτικής. Αναφέρεται, επίσης, στον βαθμό στον οποίο οι μετανάστες έχουν επίγνωση αυτής της πολιτικής, καθώς και στους τρόπους με τους οποίους οι πρακτικές της διοίκησης καθιστούν την πολιτική αποτελεσματική, ώστε να επηρεάζει τους μετανάστες. Υιοθετούμε μια σύνθετη κατανόηση της πολιτικής διαδικασίας, η οποία περιλαμβάνει τρία στοιχεία: α) την ύπαρξη ή απουσία μιας συγκεκριμένης πολιτικής/μέτρου, β) την εφαρμογή αυτής της πολιτικής/μέτρου, και γ) τη γνώση του μετανάστη σχετικά με τα σημεία α) και β).³

Σε αυτή τη βάση, θα κάνουμε λόγο για:

- Δυνητικά κομβικά σημεία (όπου οι αποφάσεις και ενέργειες των μεταναστών θα μπορούσε ή θα αναμενόταν να έχουν επηρεαστεί από μια συγκεκριμένη πολιτική έλεγχου της μετανάστευσης).
- Αναπάντητα κομβικά σημεία (όπου οι μετανάστες δεν είχαν γνώση της πολιτικής, συνεπώς δεν επηρεάστηκαν)
- Αγνοηθέντα κομβικά σημεία (όπου οι μετανάστες γνώριζαν για την πολιτική, αλλά επέλεξαν να την αγνοήσουν, διατηρώντας την αρχική απόφαση ή σχέδιο δράσης).
- Πραγματικά κομβικά σημεία (όπου η πολιτική οδήγησε στη μεταβολή των σχεδίων και ενεργειών των μεταναστών και των οικογενειών τους).⁴

2. Χαρακτηριστικά της μετανάστευσης των Ουκρανών προς την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ελλάδα

Η μετανάστευση των Ουκρανών αρχίζει με μετακινήσεις για μικρό χρονικό διάστημα, για μικρεμπόριο σε γειτονικές χώρες, ενώ μέσα σε μερικά χρόνια αναπτύσσεται για μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα και σε ευρύτερους προορισμούς. Η Ελλάδα είναι μια από τις πρώτες χώρες υποδοχής των Ουκρανών στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Θεωρείται ότι οι οικονομικές συνθήκες στην Ουκρανία έσπρωξαν τα άτομα των πιο παραγωγικών ηλικιών να αναζητήσουν εργασία στο εξωτερικό, ενώ στους βασικούς παράγοντες ώθησης συγκαταλέγονται η ανεργία, τα χαμηλά εισοδήματα, οι καθυστερήσεις στις πληρωμές, αλλά και οι αλλαγές στο νομοθετικό πλαίσιο, που επέτρεψαν την ελεύθερη έξοδο των Ουκρανών, όπως η κατάργηση του συστήματος έκδοσης θεώρησης εξόδου το 1993 (Malynovska, 2004, στο Nikolova, 2013).

Εκείνη την περίοδο η Ουκρανία, από χώρα με κατασταλτικές πολιτικές σχετικά με την κινητικότητα και τη μετανάστευση, μετατρέπεται ουσιαστικά σε χώρα η οποία, κατά την εκτίμησή μας, έγινε

² Π. Χατζηπροκοπίου, Α. Τριανταφυλλίδου (2013), «Η διακυβέρνηση της μη νόμιμης μετανάστευσης: Κράτη, μετανάστες και μεσάζοντες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», Παραδοτέο 1.1.: Εννοιολογικό πλαίσιο, Πρόγραμμα IRMA «Η διακυβέρνηση της μη νόμιμης μετανάστευσης».

³ Στο ίδιο.

⁴ Στο ίδιο.

ενθαρρυντική προς τη μετανάστευση των πολιτών της, σύμφωνα με την τυπολογία για τις μεταναστευτικές πολιτικές που έχουν αναπτύξει ο Heinde Haas και η Simona Vezzoli (2011). Σύμφωνα με τους παραπάνω ερευνητές, θεωρητικά κάτι τέτοιο συνεισφέρει γενικότερα στη μείωση της ανεργίας, ενώ τα εμβάσματα χρησιμεύουν ως μια επιπρόσθετη πηγή εσόδων για την οικονομία τη δεκαετία του 1990 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 2000.

Στο παρόν κείμενο θα γίνει εκτενής αναφορά στην αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταναστών και των πολιτικών ελέγχου της μετανάστευσης, με στόχο να εξεταστεί κατά πόσο οι πολιτικές επηρεάζουν τις αποφάσεις των μεταναστών. Τα αποτελέσματα της έρευνας χωρίζονται σε τρεις ενότητες, στις οποίες εξετάζονται:

1. Οι λόγοι για τους οποίους επιλέγεται η Ελλάδα ως χώρα προορισμού, οι αιτίες για τη μετανάστευση και οι παράγοντες που λαμβάνονται υπόψη από τον μετανάστη για την τελική απόφαση, όπως και η προετοιμασία και το κόστος του ταξιδιού.
2. Η παραμονή στην Ελλάδα, όπου συνεξετάζονται θέματα σχετικά με την εργασία, την ασφάλιση, τη νομιμοποίηση και την απώλεια της νομιμότητας αλλά και οι απόπειρες επαναφοράς στο νόμιμο καθεστώς.
3. Θέματα σχετικά με την επιστροφή, δηλαδή εάν υπάρχει ή όχι επιθυμία των μεταναστών που μένουν στην Ελλάδα να επιστρέψουν στη χώρα τους και οι αιτίες, όπως και οι ιστορίες των ανθρώπων που έχουν επιστρέψει.

Στην ανάλυση των πολιτικών ελήφθησαν υπόψη οι πολιτικές και των δύο χωρών (Ελλάδα και Ουκρανία), τόσο σε σχέση με τον στόχο τους όσο και σε σχέση με την αποτελεσματικότητά τους. Η Ουκρανία εφαρμόζει πολιτικές σχετικά με τη μετανάστευση των υπηκόων της (emigration policies), που συνοψίζονται στα εξής:

- Πολιτικές σε εθνικό επίπεδο. Αποσκοπούν στο να προστατεύουν τα δικαιώματα των Ουκρανών πολιτών στο εξωτερικό μέσα από τις διπλωματικές αποστολές, να τους επιτρέψουν να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας καταγωγής, να δημιουργήσουν συστήματα κοινωνικών παροχών και τελωνειακών ελαφρύνσεων για τους επιστρέφοντες, να σχεδιάσουν πολιτικές για την ένταξη των επιστρεφόντων κλπ.
- Πολιτικές σε διεθνές επίπεδο. Αφορούν διμερείς συμφωνίες με τα κράτη όπου υπάρχει ουκρανική διασπορά για διάφορες παροχές και δικαιώματα, όπως λ.χ. τη μεταφορά των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων και παροχών, των ετών ασφάλισης κλπ. Τέτοιες συμφωνίες έχουν υπογραφεί με την Ισπανία και την Πορτογαλία από τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες (Jaroszewicz and Kaźmierkiewicz, 2014).

Από την πλευρά της, η Ελλάδα εφαρμόζει πολιτικές σε δυο κατευθύνσεις: πριν την είσοδο (πολιτικές θεώρησης εισόδου και συνοριακός έλεγχος) και πολιτικές διαχείρισης της μετανάστευσης στα πλαίσια της εσωτερικής πολιτικής: πολιτικές σχετικά με τις προϋποθέσεις, το καθεστώς και τη διάρκεια της παραμονής, την ένταξη των νομίμως διαμενόντων μεταναστών, αλλά και τον έλεγχο της παράτυπης μετανάστευσης.

Η μετανάστευση από την Ουκρανία αποκτά πιο μαζικό χαρακτήρα την περίοδο 1994-1998, ενώ στις αρχές της νέας χιλιετίας οι Ουκρανοί γίνονται «ορατοί» (δηλαδή νομιμοποιούνται), ειδικότερα στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, όπως στην Πορτογαλία, την Ιταλία και την Ελλάδα, όπου πραγματοποιήθηκαν προγράμματα νομιμοποίησης (Nikolova, 2013). Η μετανάστευση από την Ουκρανία προς τη Δυτική Ευρώπη συνεχίζεται μετά το 2001, αλλά όχι με τόσο έντονο ρυθμό όσο το

που εκδόθηκαν για λόγους απασχόλησης στρέφει τις υποθέσεις μας σε δύο κατευθύνσεις: Πρώτον, στην οικονομική κρίση και το γεγονός ότι η χώρα δεν ελκύει μετανάστες που αναζητούν εργασία και, δεύτερον, στο ότι η Ελλάδα είναι χώρα που εντάσσει τους μετανάστες, σχεδόν αποκλειστικά, σε εργασίες χαμηλού κύρους και συχνά ανασφάλιστες.

Οι Ουκρανοί το 2013 παρέμειναν η τρίτη εθνικότητα όσον αφορά τον αριθμό αδειών παραμονής που εκδόθηκαν στην Ελλάδα, αμέσως μετά τους Αλβανούς και τους Ρώσους.⁵ Συνεπώς, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η οικογενειακή επανένωση είναι μια πολιτική σημαντική για τους Ουκρανούς μετανάστες, προκειμένου να έρθουν νόμιμα στην Ελλάδα, και να επανενωθούν με ασφάλεια με τις οικογένειές τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 2014, μετά το ξέσπασμα της ένοπλης σύγκρουσης στην Ανατολική Ουκρανία, δεν παρατηρήθηκε αύξηση των αιτήσεων ασύλου ούτε αύξηση των αφίξεων.

3. Ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας πεδίου

Όπως προαναφέρθηκε, οι συνεντεύξεις στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκαν το διάστημα από τον Σεπτέμβριο του 2013 μέχρι τον Φεβρουάριο του 2014, ενώ οι συνεντεύξεις στην Ουκρανία πραγματοποιήθηκαν το δεύτερο εξάμηνο του 2014. Όσον αφορά το μορφωτικό τους επίπεδο, οι συνεντευξιζόμενοι είναι πτυχιούχοι πανεπιστημιακών ή τεχνικών σχολών.

Την περίοδο που έγινε η έρευνα οι μισοί από όσους ερωτήθηκαν εργάζονταν, οι υπόλοιποι ήταν άνεργοι σε αναζήτηση εργασίας, ενώ σχεδόν όλοι τους εργάζονταν πριν έρθουν στην Ελλάδα. Τη δεκαετία του 1990, στα χρόνια αμέσως μετά την κατάρρευση του καθεστώτος στην Ουκρανία, υπήρχαν καθυστερήσεις στις πληρωμές, ο μισθός ήταν 120-150 καρμποβάντσιβ (τα οποία λένε ότι ήταν «καλά λεφτά τότε»), αλλά πολλοί δεν πληρώνονταν, ενώ κάποιοι άλλοι που δούλευαν στον δημόσιο τομέα ή σε εργοστάσια έχασαν τη δουλειά τους. Μετανάστρια, η οποία πια έχει επιστρέψει στην Ουκρανία, λέει χαρακτηριστικά:

«Γιατί πήγα στην Ελλάδα; Το 1990 ήταν δύσκολα τα πράγματα στη χώρα μας. Πρώτα πρώτα, δεν παίρναμε μισθούς. Εγώ εργαζόμουν σα δασκάλα και ο άντρας μου ήταν μηχανικός. Μέναμε στο χωριό τότε, ο άνδρας μου εργαζόταν σε μια φάρμα από κοινού με άλλους – κολεκτίβα. Αυτή καταστράφηκε. Μετά, στις δουλειές που είχε, συχνά οι μισθοί καθυστερούσαν. Μια φορά τον πλήρωσαν σε κεραμίδια. Τι να δώσουμε στα παιδιά να φάνε; Έπρεπε να βρούμε φορτηγό, να πάρουμε τα κεραμίδια, να πάμε στη λαϊκή, να τα πουλήσουμε και να πληρωθούμε σε χρήμα» (Γυναίκα, 46 ετών, Λβοβ).

Δύο από τις συνεντευξιζόμενες είχαν και προηγούμενη μεταναστευτική εμπειρία – και οι δύο στη Ρωσία, ενώ η μια ήταν και στο Ισραήλ προηγουμένως. Κάποιοι από τους συνεντευξιζόμενους είχαν ιδιωτικές επιχειρήσεις πριν έρθουν στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990, αλλά οι δουλειές τους δεν πήγαν καλά. Δύο από τους συνεντευξιζόμενους είχαν τελειώσει μόλις το πανεπιστήμιο, παντρεύτηκαν και ήρθαν στην Ελλάδα στη μητέρα της συζύγου, ενώ ένα από τα παιδιά, πριν έρθει, έμενε σε ορφανοτροφείο.

Η πλειοψηφία των συνεντευξιζόμενων προέρχονται από τις πόλεις Τερνοπίλ, Λβοβ, Τσερνιβτσι, Κίεβο και μερικές άλλες πόλεις της Δυτικής Ουκρανίας, ενώ ένα ποσοστό 14% από πόλεις της Ανατολικής Ουκρανίας. Οι περισσότεροι ήρθαν στην Ελλάδα τουλάχιστον πριν από δέκα χρόνια, ενώ οι πρόσφατες αφίξεις αφορούν μετανάστευση για λόγους οικογενειακής επανένωσης (παιδιά

⁵ ΥΠΕΣ, Στοιχεία για τις άδειες παραμονής που εκδόθηκαν, 2013.

που ήρθαν για να μείνουν με τις μητέρες τους, το 2005-2006). Υπάρχει, επίσης, και μια περίπτωση γυναίκας με ελληνική καταγωγή από τη Μαριούπολη, η οποία ήρθε το 2009 και είχε αρχική πληροφόρηση ότι θα μπορούσε να καταθέσει τα χαρτιά της για ελληνική υπηκοότητα βάσει του νόμου για τους παλιννοστούντες. Σε μια από τις περιπτώσεις φαίνεται ότι ο συνεντευξιαζόμενος είχε στόχο να ανοίξει «τους ορίζοντές του» και να συνεχίσει να εργάζεται ως χορευτής, αλλά στην Ελλάδα· έτσι, το 1991 βρέθηκε στην Αθήνα μαζί με μια ομάδα χορευτών από την Ουκρανία και ήταν ευτυχισμένος που θα μπορούσε να έχει μια διαφορετική ζωή και να μάθει νέα πράγματα στην εργασία του.

3.1 Η επιλογή της Ελλάδας ως χώρας προορισμού και προετοιμασία για τη μετανάστευση

Όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο σχετικά με τη μετανάστευση από την Αλβανία, η απόφαση μετανάστευσης, όπως και η επιλογή της χώρας, ορίζονται από παράγοντες που λειτουργούν σε τρία επίπεδα: μακροεπίπεδο, μεσοεπίπεδο και μικροεπίπεδο (Δημητριάδη, 2013). Συγκεκριμένα, στο μακροεπίπεδο οι αιτίες της μετανάστευσης αναλύονται μέσα από την κλασική θεωρία για τους παράγοντες απώθησης (από τη χώρα καταγωγής) και έλξης (προς τη χώρα υποδοχής) και συζητούνται οι επιδράσεις των πολιτικών, των κοινωνικών δομών και των διεθνών εξελίξεων. Στο μεσοεπίπεδο εξετάζουμε τους παράγοντες που σχετίζονται με τον ρόλο των κοινωνικών δικτύων, του κοινωνικού και του οικονομικού κεφαλαίου, σε καθεμιά από τις φάσεις της μετανάστευσης: προετοιμασία του ταξιδιού, επιλογή της χώρας μετανάστευσης, εγκατάσταση και εύρεση εργασίας. Τέλος, στο μικροεπίπεδο αναλύονται οι ατομικές προσδοκίες και οι ικανότητες για μετανάστευση σε καθεμιά από τις διαφορετικές φάσεις της ουκρανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα.

Ανάμεσα στους στόχους αυτής της ενότητας περιλαμβάνεται να εξετάσει ποιο είναι το αποτέλεσμα που ασκούν οι πολιτικές, σε σχέση με τους άλλους σημαντικούς παράγοντες, στις αποφάσεις που παίρνουν τελικά οι μετανάστες. Η προσέγγιση που προτείνει ο De Haas (2011b) δίνει σημασία στην ικανότητα του μετανάστη να μεταναστεύσει και στις προσδοκίες του. Ακόμη, η διαλεκτική σχέση μεταξύ των δρώντων (στην περίπτωση των μεταναστών με τις δικές τους προσδοκίες και τα αίτια της μετανάστευσης) και των κοινωνικών δομών λειτουργεί σε δυναμική αλληλεπίδραση.

Ο De Haas (2011b) υποστηρίζει ότι πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση σε παράγοντες όπως η κουλτούρα, η εκπαίδευση, η πρόσβαση και η έκθεση σε διαφορετικές πηγές πληροφοριών. Αυτοί οι παράγοντες δεν είναι σταθεροί με το πέρασμα του χρόνου, ωστόσο ασκούν τεράστια επίδραση, πρώτον, στις αντιλήψεις των ανθρώπων σχετικά με το τι είναι καλή ζωή καθώς και στις προσωπικές προσδοκίες και, δεύτερον, στη γνώση για το τι είδους ευκαιρίες υπάρχουν αλλού (De Haas, 2011b). Σύμφωνα με αυτή την υπόθεση, ο De Haas θεωρεί ότι οι προσωπικές προσδοκίες για τη ζωή και η ενημέρωση για τις ευκαιρίες που υπάρχουν αλλού αυξάνονται με τη βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου και την πρόσβαση σε πληροφορίες.

Σημαντικό στοιχείο στη μεταναστευτική διαδικασία αποτελεί η απόφαση για μετανάστευση και η προετοιμασία του ταξιδιού. Το 21% των ερωτηθέντων στην Ελλάδα απάντησαν ότι πήραν μόνοι τους την απόφαση να μεταναστεύσουν χωρίς να το συζητήσουν με την οικογένεια, ενώ το 57% απάντησαν ότι, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, το θέμα της μετανάστευσης συζητήθηκε και αποφασίστηκε από κοινού με την οικογένεια. Υπάρχουν τρεις περιπτώσεις «οικογενειακού συμβουλίου»:

1. Αυτοί που ήταν παντρεμένοι και συζήτησαν την απόφασή τους με τον/τη σύζυγό τους.

2. Ορισμένες γυναίκες με μεγάλα παιδιά και εγγόνια, που συζήτησαν το θέμα με τα παιδιά τους, αφού, όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις, δεν έκαναν καμία αναφορά σε συνεννόηση με σύζυγο.
3. Περιπτώσεις κατά τις οποίες η μητέρα ήταν ήδη στην Ελλάδα και προσείλκυσε το παιδί της εκεί.

Μια ακόμη σημαντική παρατήρηση, στο σημείο αυτό. Οι μετανάστες χρειάζονται ένα ελάχιστο επίπεδο ασφάλειας, που σχετίζεται με τις συνθήκες στη χώρα προορισμού και τη δυνατότητα νομιμοποίησης και εύρεσης εργασίας. Από την άλλη πλευρά, το άτομο νιώθει ακόμα μεγαλύτερη ασφάλεια, αν υπάρχει μια διαβεβαίωση από την πλευρά της οικογένειας ότι, αν δεν μπορέσει να εξασφαλίσει σταθερή εργασία και δεν τα καταφέρει γενικότερα, αρκεί μόνο να καταφέρει να εξασφαλίσει το απαραίτητο ποσό για να πληρώσει τα εισιτήρια και να επιστρέψει στην πατρίδα. Επίσης, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι μετανάστες έχουν προσδοκίες σε σχέση με τον μισθό, και όχι με την εργασία. Κάποιες φορές δεν είχαν ιδέα για το είδος της εργασίας που θα έκαναν:

«Φανταζόμουν την Ελλάδα διαφορετικά. Την κλασική Ελλάδα με τις Ελληνίδες σε παραδοσιακές φορεσιές. Το φανταζόμουν σαν γιορτή. Εάν κάποιος μου είχε πει ότι θα έπρεπε να φροντίζω μια ηλικιωμένη γυναίκα, πιθανότατα δεν θα πήγαινα καθόλου. Εγώ ήμουν δασκάλα, και μου ήταν πολύ δύσκολο να το δεχτώ» (Γυναίκα, 46 ετών, Λβοβ).

Ενδιαφέρουσα είναι και η περίπτωση ενός τριανταοχτάχρονου άνδρα από το Ντονέσκ, ο οποίος ζει στην Αθήνα με την οικογένειά του. Ήρθε το 2000 μαζί με τη γυναίκα του, νομιμοποιήθηκαν, αλλά επειδή τα τελευταία χρόνια δεν είχαν εργασία αποφάσισαν ότι δεν θα πληρώσουν 600 ευρώ για να ανανεώσουν τις άδειες παραμονής για την τετραμελή οικογένεια και θα φύγουν. Δεν ξέρουμε αν τελικά έχουν πραγματοποιήσει το σχέδιό τους ή έμειναν στην Ελλάδα, λόγω της ένοπλης σύγκρουσης στην πόλη τους.

«Τελειώσαμε το Πανεπιστήμιο, παντρευτήκαμε και μέχρι να φύγουμε στην Ελλάδα δεν είχαμε δουλέψει. Στην Ουκρανία ήταν πολύ δύσκολο να βρεις δουλειά, δεν πληρώνανε. Τότε δεν είχαμε ίντερνετ, ό,τι μαθαίναμε ήταν από την πεθερά μου. Θέλαμε να έρθουμε για ένα-δύο χρόνια να μαζέψουμε χρήμα. Οι προσδοκίες ήταν μεγάλες, που καθόλου δεν πραγματοποιήθηκαν. Όλοι οι φίλοι μας κατάφεραν να έχουν δουλειά, σπίτια στην Ουκρανία. Ενώ εμείς εδώ μένουμε στα 28 τετραγωνικά με τα παιδιά, μου χρωστάνε στη δουλειά. Δεν βρήκαμε τον εαυτό μας εδώ [...]. Αλλά αυτά τα χρόνια καταφέραμε και βοηθήσαμε τους γονείς να πάρουνε ένα διαμέρισμα στην πόλη μου» (Ανδρας, 38 ετών, Αθήνα).

Η Όλια, 55 ετών, από την πόλη Κόρτσιν, όπου έγινε και η συνέντευξη, έζησε για επτά χρόνια στην Ελλάδα, από το 1997 έως το 2004. Προηγουμένως, εργαζόταν σε τμήμα τεχνολογικού ελέγχου εμπορευμάτων στη γενέτειρα πόλη της. Ο μισθός της ήταν χαμηλός και συνεχώς αργούσαν να την πληρώσουν, οπότε αποφάσισε να φύγει στο εξωτερικό, όπου θα έβγαζε περισσότερα χρήματα. Η νονά του παιδιού της ήταν ήδη τρία χρόνια στην Ελλάδα και είχε μιλήσει στην Όλια για τη ζωή στη χώρα· επιπλέον, της είχε πει ότι θα τη βοηθούσε να βρει δουλειά και να μείνει κάπου.

«Έχοντας την ασφάλεια ότι θα με βοηθήσουν και θα με καθοδηγήσουν, δεν το πολυσκέφτηκα», λέει η Όλια.

Η ύπαρξη ελάχιστης αίσθησης ασφάλειας στη χώρα υποδοχής ενθαρρύνει τον μετανάστη όχι μόνο να πάρει την απόφαση αλλά και να την πραγματοποιήσει.

Σχετική με την ελάχιστη αίσθηση ασφάλειας, η οποία σχετίζεται με τη διαμονή και την εύρεση εργασίας, είναι και η αίσθηση του ελέγχου, που έχουν οι μετανάστες κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας: ότι μπορούν να αποφασίσουν να μεταναστεύσουν, να εργαστούν, αλλά και να

αποφασίσουν να επιστρέψουν. Στην πρώτη φάση της μετανάστευσης, αυτήν της προετοιμασίας, οι μετανάστες έχουν μια πιο δυνατή αίσθηση του ελέγχου, η οποία βλέπουμε ότι χάνεται στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα να επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό και η σκέψη για επιστροφή, να κυριαρχεί η αίσθηση του αποκλεισμού ή και ο φόβος κοινωνικού αποκλεισμού στη χώρα προέλευσης.

Η κατανόηση του πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις για τη μετανάστευση μπορεί να συμβάλει στο να σχεδιαστούν και πολιτικές που στοχεύουν στην επιστροφή. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουν οι Koser and McAuliffe (2013), θεωρώντας ότι έτσι μπορούν να σχεδιαστούν καλύτερα κάποιες χρηματοδοτήσεις για να ενθαρρύνουν το ξεκίνημα μιας μικρής επιχείρησης ή και δυνατότητες μετεκπαίδευσης/εξειδίκευσης, δηλαδή καλύτερα στοχευμένες παροχές, που να προσφέρονται στους μετανάστες οι οποίοι επαναπατριζονται, στο πλαίσιο των προγραμμάτων επιστροφής.

Οι συνεντευξιαζόμενοι στην Ελλάδα, που ήρθαν τη δεκαετία του 1990, και συγκεκριμένα την περίοδο 1996-1998 (40% των ερωτηθέντων), με θεώρηση εισόδου, ως επί το πλείστον πέρασαν με πούλμαν μέσω Μολδαβίας, Ρουμανίας και Βουλγαρίας. Μας έδωσαν, εκτός των άλλων, χρήσιμες πληροφορίες για το κόστος του ταξιδιού. Το μέσο κόστος ήταν 500 δολάρια, στα οποία περιλαμβάνονταν τα έξοδα της θεώρησης εισόδου και τα εισιτήρια για το ταξίδι· η τιμή κυμαίνεται ανάμεσα σε 400 και 800 δολάρια, ενώ σε μια περίπτωση έφτασε σε 1.000 δολάρια.

Γυναίκα από το Δβοβ, ηλικίας 62 ετών, η οποία επέστρεψε στην πόλη της το 2005, μας ανέφερε ότι, πριν την αναχώρηση, η εταιρεία που προετοίμασε το ταξίδι είχε οργανώσει κάποια σεμινάρια για την εκμάθηση των βασικών εκφράσεων στα ελληνικά, ώστε να μπορούν να συνεννοηθούν, όταν φτάσουν. Η ίδια ήξερε ότι η θεώρηση εισόδου είχε ισχύ δύο εβδομάδων και στη συνέχεια θα έμενε χωρίς χαρτιά. Εκείνη την περίοδο η τιμή του ταξιδιού διέφερε ανάλογα με τον αριθμό των ατόμων, που δήλωναν ότι επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν. Όσο περισσότεροι συγκεντρώνονταν τόσο μειωνόταν η τιμή. Υπήρξαν, βέβαια, κάποιες περιπτώσεις (άτομα που ήρθαν το 1994, το 1997 και το 2000), οι οποίοι χρησιμοποίησαν θεώρηση Σένγκεν για μετάβαση σε άλλο κράτος-μέλος της Ε.Ε. (Αυστρία ή Γερμανία λ.χ.) και στη συνέχεια πέρασαν στην Ιταλία, με κατεύθυνση προς την Ελλάδα. Σ' αυτή την περίπτωση τα μέλη του τουριστικού γκρουπ μπορούσαν να επιλέξουν να μείνουν στην Ιταλία ή να συνεχίσουν με κατεύθυνση προς την Ισπανία, την Πορτογαλία ή την Ελλάδα.

Σε μια δεύτερη φάση, και ειδικότερα μετά το 2000, το κόστος του ταξιδιού αυξάνεται, αλλά η διαδρομή, σε γενικές γραμμές, παραμένει η ίδια. Οι συνεντευξιαζόμενοι στην Ελλάδα, που ήρθαν την περίοδο 2000-2003 (40% των ερωτηθέντων), αναφέρουν ότι πλήρωσαν από 700 έως και 1.300 δολάρια, με μέσο όρο τα 1.200 δολάρια. Ένας από τους συνεντευξιαζόμενους αναφέρει ότι πέρασε στην Ελλάδα όταν ήταν ακόμα ανήλικος (13 χρονών) και είναι ο μόνος που έφτασε χωρίς διαβατήριο και θεώρηση εισόδου. Στο ταξίδι του, το 2006, ταξίδεψε στην Πολωνία ως τουρίστας και από εκεί κρυμμένος σε φορτηγό, μαζί με άλλα 3-4 άτομα, πέρασε στην Ιταλία απ' όπου πήραν εισιτήριο για το πλοίο και έφτασαν στην Ελλάδα. Ο ίδιος δεν ήξερε λεπτομέρειες σχετικά με το κόστος, επειδή το ταξίδι ήταν κανονισμένο από τη μητέρα του, που είχε ήδη μεταναστεύσει στην Ελλάδα. Πριν έρθει, ο νεαρός έμενε σε ορφανοτροφείο, επειδή ο πατέρας του είχε πεθάνει και δεν υπήρχε κάποιος να τον φροντίζει. Στο ταξίδι κρύωνε και φοβόταν και δεν θυμάται πόσο χρόνο έμεινε κλεισμένος μέσα στο φορτηγό, κρυμμένος ανάμεσα στο φορτίο που αυτό μετέφερε.

Οι περισσότεροι Ουκρανοί μετανάστες, ασχέτως της χρονικής περιόδου που μετανάστευσαν, συνήθως δανείζονταν χρήματα, για να καλύψουν το κόστος του ταξιδιού, από γνωστούς ή συγγενείς. Χαρακτηριστικά, μια από τις συνεντευξιαζόμενες διηγείται ότι ξεκίνησε το ταξίδι με μια φίλη της, η οποία κανόνισε τα χαρτιά και τα εισιτήρια, αλλά στα σύνορα με τη Μολδαβία υπήρξε κάποιο πρόβλημα και η φίλη της έπρεπε να κατεβεί από το λεωφορείο και να επιστρέψει πίσω:

«Δεν την άφησαν να μπει και υποτίθεται ότι αυτή ήξερε πώς γίνεται. Ήμουν σε απελπισία, αλλά δεν κατέβηκα από το λεωφορείο. Αυτοί που ήταν στο λεωφορείο με πήραν και με βοήθησαν. Όλοι στο λεωφορείο ήταν στην ίδια κατάσταση – για δουλειά. Δεν είχα λεφτά να δώσω το χρέος. Σκέφτηκα: Πίσω δρόμος δεν υπάρχει, μόνο μπροστά. Η φίλη μου μου έλεγε “Έλα μαζί μου, πού θα πας, δεν ξέρεις τίποτα!”, αλλά δεν κατέβηκα επειδή χρωστούσα, δεν είχα δουλειά και δεν είχα επιλογή» (Γυναίκα, 43 ετών, Αθήνα).

Στην απόφαση επιλογής της Ελλάδας ως χώρας προορισμού συνήθως μεγάλο ρόλο παίζουν τα κοινωνικά δίκτυα ως προς την προτροπή και την προσέλκυση, δηλαδή οι αρχικές πληροφορίες για την Ελλάδα προέρχονται από γνωστούς ή συγγενείς. Σε μερικές περιπτώσεις, η επιλογή της χώρας έγινε λόγω κάποιας φήμης ότι μπορούν να πάρουν θεώρηση εισόδου και στη συνέχεια θα είχαν κάποια αρχική βοήθεια στη διαμονή και την εύρεση εργασίας από τους συγγενείς που ήδη βρίσκονταν εκεί ή τα ζητήματα αυτά θα είχαν κανονιστεί από την εταιρεία με την οποία θα ταξίδευαν.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η ιστορία της Όλιας είναι χαρακτηριστική: η νονά του παιδιού της ήταν ήδη στην Ελλάδα και της υποσχέθηκε ότι θα τη βοηθούσε να βρει στέγη και εργασία. Η οικογένειά της, από την άλλη, τη στήριξε στην απόφασή της να φύγει, επειδή θεώρησαν ότι η νονά είναι ένα άτομο στο οποίο μπορούν να έχουν εμπιστοσύνη. Εν τω μεταξύ η μικρή κόρη της Όλιας είχε περάσει σε ένα ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα στο Κίεβο και έπρεπε να τη στηρίξουν οικονομικά (Γυναίκα, 55 ετών, Ραδεκίβ Ραϊόν).

Η ιστορία της εικοσιτριάχρονης Ιουλίας για τη μητέρα της, η οποία βρίσκεται σήμερα στην Ελλάδα, είναι παρόμοια με την ιστορία πολλών άλλων γυναικών στην πόλη Τερνοπίλ, όπου ζούσαν. Η μητέρα της έδωσε τα χαρτιά σε μια εταιρεία για την οποία δεν είναι σίγουρη αν είχε επίσημη άδεια για τις υπηρεσίες που προσέφερε, αλλά *«όλοι έκαναν έτσι, και η μαμά μου δεν αποτέλεσε εξαίρεση»*, λέει η Ιουλία (Γυναίκα, 32 ετών, Τερνοπίλ).

Ειδικά τη δεκαετία του 1990, όταν δεν υπήρχε ακόμα πρόσβαση σε επίσημες πηγές πληροφόρησης, μέσω διαδικτύου ή/και μη κυβερνητικών οργανώσεων στην Ουκρανία, από όπου οι δυνητικοί μετανάστες θα μπορούσαν να αντλήσουν πληροφόρηση σχετικά με τις χώρες προορισμού, τα κοινωνικά δίκτυα έπαιζαν μεγάλο ρόλο, ειδικά στις περιπτώσεις όπου τα άτομα βρίσκονταν σε έκτακτη ανάγκη και δεν είχαν πολλές επιλογές, οπότε στηρίζονταν σε τυχαίες πληροφορίες από γνωστούς. Μας λέει χαρακτηριστικά μια από τις συνεντευξιαζόμενες:

«Σ’ έναν γάμο γνώρισα μια γυναίκα, δούλευε στην Ελλάδα, μου είπε πώς είναι τα πράγματα και έτσι το αποφάσισα. Ήμασταν έτοιμες για όλα» (Γυναίκα, 58 ετών, Αθήνα).

Επομένως, αυτό που μπορούμε να συμπεράνουμε για εκείνη την περίοδο της μετανάστευσης είναι ότι οι μετανάστες μάλλον δεν είχαν καλή γνώση ούτε για τις πολιτικές ούτε, πολύ περισσότερο, για τις πρακτικές.

Στα μέσα της δεκαετίας του 2000 αρχίζουν να λειτουργούν στην Ουκρανία κάποια κέντρα που έχουν στόχο την έγκυρη πληροφόρηση των δυνητικών μεταναστών σχετικά με την εργασία, τις σπουδές και τα ταξίδια στο εξωτερικό. Τα κέντρα αυτά αρχικά χρηματοδοτούνταν από τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης, αλλά στη συνέχεια, από το 2005, λειτουργεί μόνο ένα κέντρο στην πόλη Τερνομπίλ, στη Δυτική Ουκρανία, το οποίο διαχειρίζεται και τηλεφωνική γραμμή πληροφόρησης σχετικά με θέματα μετανάστευσης για όλη την Ουκρανία. Από τα στοιχεία που μας παραχώρησε το κέντρο, κατά τη διάρκεια του πρώτου κύκλου της έρευνας, φαίνεται ότι το ενδιαφέρον για την Ελλάδα ως χώρα προορισμού έχει μειωθεί σημαντικά. Στόχος των υπηρεσιών

που παρέχει το κέντρο είναι η απόφαση που θα πάρει ο δυνητικός μετανάστης να βασίζεται σε αξιόπιστες πληροφορίες, προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί το ρίσκο που δημιουργεί η επαφή με μια άγνωστη και διαφορετική κουλτούρα, η ζωή μακριά από την οικογένεια και τους φίλους, και η άγνοια της νομοθεσίας στο κράτος υποδοχής (Nikolova, 2013).

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να τονίσουμε, ακόμη μια φορά, ότι η ουκρανική μετανάστευση στην Ελλάδα περιορίζεται ήδη πριν από το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, οπότε φαίνεται μια τάση επιστροφής προς τη χώρα καταγωγής. Από τις συνεντεύξεις με παράτυπους μετανάστες στην Ελλάδα προκύπτει ότι οι περισσότεροι βρίσκονται πάνω από δέκα χρόνια στη χώρα. Από αυτούς, μόλις το 28% δεν μπήκε σε κάποια διαδικασία νομιμοποίησης, συνεπώς οι υπόλοιποι 72% είχαν χαρτιά και για διάφορους λόγους, που θα αναλυθούν παρακάτω, απώλεσαν το καθεστώς νομιμότητας.

Από τη συνέντευξη με έναν νέο άνδρα 22 ετών, τον Ολέξι, ο οποίος είχε έρθει στην Ελλάδα για δυο μήνες, καταλαβαίνουμε ότι ο ίδιος είναι καλά πληροφορημένος σχετικά με τις υποχρεώσεις του σε σχέση με την είσοδο και τη νόμιμη διάρκεια παραμονής. Ο Ολέξι ήρθε στην Ελλάδα το καλοκαίρι του 2013 με θεώρηση Σένγκεν από το Προξενείο της Πολωνίας στο Λβοβ, διάρκειας έξι μηνών, από τους οποίους μπορούσε να μείνει δύο στο εξωτερικό. Ο ίδιος δεν ήθελε να υπερβεί τη διάρκεια της θεώρησης και την 59η μέρα, ακριβώς πριν λήξει η διάρκεια της βίζας, έφυγε από την Ελλάδα. Στη διάρκεια της παραμονής του εργάστηκε στον τουρισμό – είχε κοντινή συγγενή στην Ελλάδα, παντρεμένη με Έλληνα, η οποία τον φιλοξένησε και δούλεψε στην οικογενειακή τους επιχείρηση σε νησί με έντονη τουριστική κίνηση. Ο Ολέξι ξόδεψε 1.300 ευρώ για τα εισιτήρια και τη θεώρηση εισόδου, πέρασε πολύ ωραία στην Ελλάδα και δεν σχεδίαζε να μείνει παραπάνω από το επιτρεπτό, καθώς ήθελε να επιστρέψει στην Ουκρανία για να συνεχίσει τις σπουδές του (Άνδρας, 22 ετών, Λβοβ).

Ένα από τα θέματα που συνδέονται με τη χώρα καταγωγής και τη νομοθεσία της είναι το γεγονός ότι η Ουκρανία, ήδη από το 2001, ξεκίνησε διμερείς διαπραγματεύσεις σχετικά με την απελευθέρωση του καθεστώτος θεωρήσεων εισόδου για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έχει υπογραφεί σχετική Διμερής Συμφωνία μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ουκρανίας για την τροποποίηση της συμφωνίας μεταξύ της ΕΟΚ και της Ουκρανίας, σχετικά με την απλούστευση της έκδοσης θεωρήσεων, με ημερομηνία έναρξης ισχύος την 1η Ιουλίου του 2013.

Σύμφωνα με εκθέσεις της ουκρανικής οργάνωσης Europe Without Barriers, η οποία παρακολουθεί τα προξενία στην Ουκρανία, έχει μειωθεί το επίπεδο αρνήσεων έκδοσης θεωρήσεων εισόδου από τα ελληνικά προξενία στη χώρα. Η εκτίμησή της οργάνωσης είναι ότι η Ελλάδα ελκύει πάνω απ' όλα «τουρίστες», «επιχειρηματίες» και «στενούς συγγενείς», ενώ στο σύνολό τους οι Ουκρανοί είναι καλά πληροφορημένοι σχετικά με την Ελλάδα ως χώρα υποδοχής χάρη στα «καλά οργανωμένα κοινωνικά δίκτυα και τις οριζόντιες επικοινωνίες» (Nikolova, 2013).

Πίνακας 2. Αριθμός θεωρήσεων εισόδου που εκδόθηκαν για Ουκρανούς από επτά κράτη-μέλη της Ε.Ε., 2010-2013

	Πολωνία	Γερμανία	Ελλάδα	Τσεχία	Ιταλία	Ουγγαρία	Ισπανία
2010	432.129	103. 003	48. 712	113. 699	50. 367	103.178	27.892
2011	369.893	99. 222	64. 821	103. 307	40.161	122.396	53.049
2012	447.813	100. 390	128. 865	73. 927	44.604	136.257	78.135
2013	517.418	104. 800	201. 858	78. 632	57.344	150.697	104.692

Πηγή: Migration and Home Affairs, Visa policy, EU.

Συμπερασματικά, σύμφωνα με τα στοιχεία και την έρευνα πεδίου, μπορούμε να πούμε ότι οι Ουκρανοί είναι γενικά καλά πληροφορημένοι για τις συνθήκες ζωής και τους τρόπους μετανάστευσης προς την Ελλάδα. Με διασταύρωση των στατιστικών στοιχείων για τις θεωρήσεις εισόδου που εκδόθηκαν, με τις αφηγήσεις των Ουκρανών που διαμένουν στην Ελλάδα, τις τάσεις στα μεταναστευτικά ρεύματα και τις εκτιμήσεις για τους παράτυπους μετανάστες, προκύπτει ότι τα τελευταία χρόνια δεν υπάρχουν άξιες λόγου παραβιάσεις της διάρκειας των θεωρήσεων εισόδου, που οδηγούν σε παράτυπη παραμονή στη χώρα.

Επιπλέον, σύμφωνα με την Oksana Pyatkovska, βασικά χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα, που μπορεί να αναστέλλουν την τάση για μετανάστευση, είναι: τα υψηλά επίπεδα ανεργίας ανάμεσα στους μετανάστες (υψηλότερα από αυτά των Ελλήνων: το 2012-2013 έφταναν στο 33%)· η αύξηση της μακροχρόνιας ανεργίας που έφτασε το 59% το 2012· η αναντιστοιχία ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης και την εργασία (με το 26% των εργαζόμενων να έχει υψηλότερη εκπαίδευση από αυτήν που απαιτούσε η εργασία)· και η αύξηση της ανεργίας ανάμεσα στους νέους. Εξίσου ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι, παρόλο που η Ελλάδα βρίσκεται στη δωδέκατη θέση ως προς την παρουσία Ουκρανών μεταναστών ανάμεσα σε όλα τα κράτη-μέλη της Ε.Ε., καταλαμβάνει τη δεύτερη θέση σχετικά με το μέγεθος των εμβασμάτων που στέλνονται στην Ουκρανία. Σύμφωνα με την εκτίμηση για τη δυνητική μεταναστευτική κίνηση προς την Ελλάδα, βάσει των διαθέσιμων στοιχείων και ερευνών στην Ουκρανία, η Pyatkovska επισημάνει ότι θα μπορούσε να συμβεί για δυο λόγους: οικογενειακούς και τουριστικούς.

3.2 Στρατηγικές επιβίωσης στην Ελλάδα

Από τους συνεντευξιαζόμενους, οι περισσότεροι μένουν με τις οικογένειές τους σε ενοικιαζόμενα σπίτια ή, σε κάποιες περιπτώσεις, στα σπίτια γνωστών επειδή είναι άνεργοι· ένας μικρότερος αριθμός (και πρόκειται αποκλειστικά για γυναίκες) μένουν στα σπίτια όπου εργάζονται. Στατιστικά σημαντική είναι η μεταβλητή της ηλικίας και του φύλου – αυτές που μένουν στα σπίτια των εργοδοτών είναι γυναίκες ηλικίας 50-65 ετών. Η απόφαση να μείνουν στο σπίτι του εργοδότη συνδέεται πρωτίστως με τη φύση της ίδιας της εργασίας, ενώ επίσης προτιμάται από τις γυναίκες, επειδή έτσι απαλλάσσονται από το νοίκι και τα έξοδα του σπιτιού. Οι πιο νέες γυναίκες και οι οικογένειες προτιμούν να νοικιάζουν σπίτι, για να έχουν την ανεξαρτησία τους και να μπορούν να ρυθμίζουν τον χρόνο τους σύμφωνα με το δικό τους πρόγραμμα και τις επιθυμίες. Λόγω της επιδείνωσης της κατάστασης στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, όσες δεν

κατάφεραν να βρουν εξωτερική εργασία προτίμησαν να φύγουν από τη χώρα και να επιστρέψουν στην Ουκρανία απ' όπου στη συνέχεια έφευγαν για τη Ρωσία.

Σχετικά με την κατάσταση εργασίας, το 30% από τους συνεντευξιζόμενους στην Ελλάδα ήταν άνεργοι, όταν έγινε η έρευνα, και έψαχναν για εργασία. Όλες οι συνεντευξιζόμενες γυναίκες εργάζονταν ως οικιακές βοηθοί ή καθαρίστριες, ενώ οι άνδρες σε διάφορες εργασίες στην οικοδομή (γυψοσανιδάδες, ηλεκτρολόγοι, βαφείς), με την εξαίρεση ενός άνδρα, ο οποίος ήταν χορευτής, αλλά άνεργος στη φάση που έγινε η συνέντευξη. Οι νέοι άνδρες (20-25 ετών) εργάζονται ως επί το πλείστον σε διάφορες ευκαιριακές εργασίες. Πολλές από τις συνεντευξιζόμενες δεν έχουν αλλάξει εργοδότη ή οικογένεια στην οποία εργάζονται· οι υπόλοιπες έχουν αλλάξει το πολύ τρεις με πέντε διαφορετικές εργασίες. Στην αρχή, όταν πρωτοήρθαν, βρήκαν εργασία είτε μέσω γραφείου, στο οποίο κατέβαλαν ένα ποσό για τη διαμεσολάβηση, είτε μέσω των συγγενών τους. Κάποιοι αναφέρουν ότι κατέφυγαν σε γραφείο μόνο στην αρχή, ενώ μετέπειτα έβρισκαν εργασία μέσω γνωστών. Μερικοί ήρθαν από την Ουκρανία με τη συμφωνία ότι μόλις φτάσουν στην Ελλάδα θα εργαστούν, πράγμα το οποίο συμπεριλαμβανόταν στο κόστος που πλήρωσαν εξαρχής για το ταξίδι τους.

«Στην αρχή από το γραφείο μάς βρισκανε δουλειά. Μετά γνωρίζαμε κόσμο, και βρίσκαμε μόνοι μας» (Γυναίκα, 58 ετών, Αθήνα).

«Μια φίλη μου που ήταν εδώ έμαθε γι' αυτή την οικογένεια ότι ψάχνει κάποιον και με έστειλε εμένα από την πρώτη μέρα» (Γυναίκα, 62 ετών, Αθήνα).

«Μέσω ίντερνετ, Χρυσής ευκαιρίας, με μαμά και αδελφό βρίσκω τις περισσότερες δουλειές. Αλλά ψάχνω από διάφορα μέρη» (Άνδρας, 21 ετών, Αθήνα).

Οι μετανάστριες που εργάζονται ως οικιακές βοηθοί αναφέρουν ότι πληρώνονται 400 με 600 ευρώ. Οι μισοί από τους συνεντευξιζόμενους έχουν σταματήσει να στέλνουν χρήματα στους συγγενείς τους στην Ουκρανία, και πολύ λίγοι αναφέρουν ότι ακόμα στέλνουν στα παιδιά τους. Το συμπέρασμα που μπορεί να συναχθεί από τα παραπάνω είναι ότι οι τρόποι αναζήτησης εργασίας ή η εύρεση εργασίας δεν σχετίζονται με το καθεστώς παραμονής ούτε με τα προσόντα που πιθανόν να έχουν οι μετανάστες, αλλά με τα κοινωνικά δίκτυα. Ακολουθούν έναν συγκεκριμένο δρόμο και τρόπο και στηρίζονται σε γνωριμίες και διασυνδέσεις μέσα από την κοινότητα, καθώς και σε γραφεία εργασίας, κάτι που ίσχυε και στη δεκαετία του 1990. Εξαίρεση, όπως είδαμε, αποτελεί ένας συνεντευξιζόμενος 21 ετών, ο οποίος αναφέρεται στην εφημερίδα *Χρυσή ευκαιρία* και στο διαδίκτυο ως τρόπους αναζήτησης εργασίας στην Αθήνα.

Ο Castles (στο De Haas, 2011b) αναφέρει ότι συνήθως στις βιομηχανικές χώρες, επειδή δεν υπάρχουν νόμιμοι τρόποι για την εισαγωγή ανειδίκευτων εργατών, ενώ υπάρχει ζήτηση για εργάτες σε δουλειές χαμηλού κοινωνικού κύρους, συστηματικά χρησιμοποιείται η προσφορά εργασίας των παράτυπων μεταναστών, που είναι και πιο εύκολο να υποστούν εκμετάλλευση, διότι δεν μπορούν να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Δεν υπάρχουν άλλες υπηρεσίες που να αναλαμβάνουν τη φροντίδα των ανθρώπων που το έχουν ανάγκη, στην τιμή που πληρώνουν οι οικογένειες στις οικιακές βοηθούς για την αποκλειστική φροντίδα. Στην περίπτωση που συζητάμε, ενώ το θέμα του νομικού καθεστώτος των μεταναστών τακτοποιήθηκε, σε μεγάλο βαθμό, μέσω των νομιμοποιήσεων, με την οικονομική κρίση ανέκυψε ξανά το θέμα της ασφάλισης και της αδήλωτης οικιακής εργασίας.

Η αναζήτηση εργασίας εξαρτάται, επίσης, από τις προσδοκίες σχετικά με την εξέλιξη της προσωπικής ζωής ή τον μισθό. Μια από τις γυναίκες, η οποία ήδη από το 2005 έχει επιστρέψει στην Ουκρανία, ανέφερε ότι η εύρεση εργασίας στην Αθήνα είναι πιο εύκολη και συνδέεται με την

προσδοκία καλύτερων απολαβών, δεδομένου ότι στην πρωτεύουσα μένουν περισσότεροι και πιο εύποροι οικονομικά άνθρωποι. Άλλη γυναίκα, η οποία έμεινε στην Ελλάδα μέχρι το 2009, ανέφερε:

«Τα κορίτσια, όταν φτάσαμε με το λεωφορείο στην Ομόνοια, μας προειδοποίησαν να μην πάμε έξω από την Αθήνα να αναζητήσουμε εργασία, επειδή μπορεί να βρούμε χειρότερη εργασία με λιγότερα λεφτά» (Γυναίκα, 46 ετών, Αβοβ).

Από την άλλη, ο εικοσιδυάχρονος Ολέξι, ο οποίος είχε έρθει να δουλέψει ένα καλοκαίρι στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα σε νησί με ανεπτυγμένο τουρισμό, από την παραμονή του στην Ελλάδα έβγαλε το συμπέρασμα ότι η εύρεση καλύτερα πληρωμένης εποχιακής εργασίας (π.χ. σερβιτόρος) εξαρτάται και από τη γνώση των ελληνικών και των αγγλικών.

Η γνώση της γλώσσας σημαίνει ότι οι μετανάστες μπορούν να διαπραγματευθούν για τον μισθό τους, να μάθουν καλύτερα τους όρους εργασίας και τις υποχρεώσεις τους, τόσο τις δικές τους όσο και των εργοδοτών τους. Σε κάποιες περιπτώσεις οι εργοδότες έχουν σημαντικό ρόλο στη ζωή των μεταναστών ως προς τις θετικές αλλαγές και την ενσωμάτωση. Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες έχουν δώσει βιβλία στις γυναίκες που εργάζονται στο σπίτι τους για να μάθουν τη γλώσσα και στήριξαν, με κάθε τρόπο, τις προσπάθειες εκμάθησης της γλώσσας. Επιπλέον, σε πολλές περιπτώσεις, οι εργοδότες είναι αυτοί που ενθαρρύνουν και βοηθάνε τους μετανάστες στις πρώτες νομιμοποιήσεις στις αρχές του 2000, όπως φαίνεται από πολλές συνεντεύξεις. Τέλος, σε μια περίπτωση, η εργοδότηρια είναι αυτή που πείθει με επιχειρήματα τη γυναίκα η οποία εργάζεται στο σπίτι της ότι έχει έρθει η κατάλληλη στιγμή για να επιστρέψει στην Ουκρανία. Τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε ήταν, πρώτον, ότι η μετανάστρια είχε τότε άδεια παραμονής και μπορούσε να επανέλθει, αργότερα, αν ήθελε, στην Ελλάδα και, δεύτερον, ότι ο άντρας της μετανάστριας είχε βρει εργασία σε καλή θέση και αρκετά υψηλή αμοιβή, στην Ουκρανία, ώστε να μπορεί να συντηρήσει τη σύζυγό του, όταν αυτή θα επέστρεφε. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι εργοδότες στηρίζουν τους μετανάστες σε αποφάσεις και εξελίξεις για τη ζωή τους, που και οι ίδιοι αξιολογούν ως θετικές. Αυτές οι κινήσεις δίνουν στους μετανάστες την αίσθηση ότι ο έλεγχος της ζωής τους επιστρέφει στα χέρια τους, ενώ, αντίθετα, η απώλεια ελέγχου δημιουργεί το έδαφος για την εμφάνιση του κοινωνικού αποκλεισμού.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις, ο αριθμός των Ουκρανών χωρίς χαρτιά στην Ελλάδα δεν είναι πάνω από 2-3.000 άτομα, και ως επί το πλείστον θεωρείται ότι είναι γυναίκες που εργάζονται ως οικιακές βοηθοί. Στα χρόνια της οικονομικής κρίσης, φαίνεται ότι η ζήτηση για οικιακές βοηθούς συνεχίζει να υπάρχει, αλλά οι αμοιβές τους έχουν μειωθεί. Επίσης, φαίνεται ότι οι εισφορές που πρέπει να καταβάλουν οι εργοδότες (τις οποίες συχνά αφαιρούν από την αμοιβή των εργαζομένων), δεν συμφέρουν ούτε τη μια ούτε την άλλη πλευρά, και έτσι το νέο σύστημα πληρωμής μέσω εργόσημου δεν λειτουργεί.

Το εργόσημο ή αλλιώς αμοιβή, στην οποία προστίθεται και παρακράτηση ασφαλιστικών εισφορών, εφαρμόστηκε από την 1.1.2012 για τους περιστασιακά απασχολούμενους εργαζόμενους, σύμφωνα με τα άρθρα 20 και 21 του Ν. 3863/2010 και το άρθρο 76 του Ν. 3996/2011. Οι σχετικές διατάξεις τροποποιήθηκαν με το άρθρο 74 του Ν. 4144/2013.⁶ Αυτά τα υψηλά ποσοστά κάνουν απρόθυμους

⁶ Βλ. goo.gl/2INjPI. Το ποσό που παρακρατείται για την ασφάλιση και τα συνταξιοδοτικά δικαιώματα ανέρχεται στο 35% της συνολικής αξίας του εργόσημου. Τα ποσοστά ασφαλιστικών εισφορών επιμερίζονται ανά κλάδο ασφάλισης, ως εξής: 1) Κλάδος Κύριας Σύνταξης 14,45 %, 2) Κλάδος Ασθένειας σε είδος (ΕΟΠΥΥ) 4,65%, 3) Κλάδος Ασθένειας και Μητρότητας σε χρήμα 0,86%, 4) Κλάδος Επικουρικής Ασφάλισης (ΕΤΕΑ) 4,32%, Κλάδος τ. ΟΕΚ (εισφορά εργαζόμενου) 0,72%.

τους εργοδότες να πληρώσουν το επιπλέον 35% επί της συμφωνηθείσας αμοιβής: στα 500 ευρώ (ο μέσος μηνιαίος μισθός για τις οικιακές βοηθούς) το εργόσημο που αντιστοιχεί είναι 175 ευρώ. Η συνηθισμένη πρακτική είναι ένα μέρος από αυτά τα χρήματα να καταβάλλονται «μαύρα» στις εργαζόμενες, οι οποίες μένουν ανασφάλιστες. Οι περισσότερες είναι μεγάλες σε ηλικία και τα χρήματα για ασφαλιστική κάλυψη τα θεωρούν χαμένα, από τη στιγμή που δεν υπάρχει συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Ουκρανίας για μεταφορά ασφαλιστικών και συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων:

«Οκτώ χρόνια είχα χαρτιά, τα τελευταία τέσσερα χρόνια δεν πληρώνω. Γιατί δεν θα μας δώσουνε σύνταξη, δεν θέλω και δεν έχω λεφτά να πετάω» (Γυναίκα, 58 ετών, Αθήνα).

«Άρχισα πρώτη φορά το 2000, αν θυμάμαι καλά. Αλλά μετά [τα αφεντικά μου] δεν πλήρωναν ΙΚΑ και η ασφάλισή μου σταμάτησε. Δούλευα πάντα μέσα, και οι αφεντικοί δεν ήθελαν να πληρώνουν για ασφάλεια. Και αν θα τα πλήρωνα μόνη μου, θα μου έμεναν 400 ευρώ. Κι έτσι δεν το έκανα» (Γυναίκα, 65 ετών, Αθήνα).

3.3 Νομιμοποίηση/Απώλεια νομιμότητας

Το 40% των συνεντευξιζόμενων μένουν στην Ελλάδα από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και από τότε νομιμοποιήθηκαν όλοι, είτε το 1998 με τα προγράμματα που προέβλεπαν τα Προεδρικά Διατάγματα 358/1997 και 359/1997, είτε με τον Νόμο 2910/2001. Ωστόσο, ακόμα και το 2005, η έκδοση αδειών παραμονής καθυστερούσε για πολλούς μήνες και πολλές φορές οι μετανάστες λάμβαναν την άδεια αφού είχε ήδη λήξει, οπότε έπρεπε να καταθέτουν αίτηση για ανανέωση. Παρατηρήθηκε, μάλιστα, ότι το 2005 οι αλλοδαποί έπρεπε να καταβάλουν ένα αρκετά υψηλό παράβολο (145 ευρώ) για την έκδοση/ανανέωση της άδειας, χωρίς στην ουσία να τη λάβουν ποτέ εγκαίρως, και να απολαύσουν τα προνόμια που τους έδινε (Triandafyllidou, 2005). Οι περισσότεροι Ουκρανοί κατάφεραν, πριν από μερικά χρόνια, να αποκτήσουν και άδειες παραμονής δεκαετούς διάρκειας. Οι συνεντευξιζόμενοι, οι οποίοι είχαν έρθει τη δεκαετία του 1990, ως επί το πλείστον παρέμειναν κατά μέσο όρο γύρω στα δέκα χρόνια με χαρτιά. Αυτοί που ήρθαν στις αρχές του 2000, πρόλαβαν να νομιμοποιηθούν με τον Νόμο 2910/2001, ενώ οι περισσότεροι που διέθεταν νόμιμα χαρτιά είχαν έρθει μετά το 2001 και έχουν στην πλειοψηφία τους νομιμοποιηθεί μέσω οικογενειακής επανένωσης βάσει του ΠΔ 131/2006, το οποίο συνιστά πράξη εναρμόνισης της ελληνικής νομοθεσίας με την Οδηγία 2003/86/ΕΚ.

Ένα από τα πολυσυζητημένα ζητήματα σχετικά με τα προγράμματα νομιμοποίησης είναι εάν προσελκύουν επιπλέον παράτυπους μετανάστες στη χώρα.⁷ Στην περίπτωση της ουκρανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα, φαίνεται ότι κάποιοι ήρθαν πριν από το 2001 (κατά τη διάρκεια του δεύτερου προγράμματος νομιμοποίησης) και νομιμοποιήθηκαν μέχρι το 2001. Αυτοί που μετανάστευσαν μετά το 2001 ουσιαστικά δεν ήρθαν στην Ελλάδα λόγω κάποιου προγράμματος νομιμοποίησης· ο παράγοντας που τους προσείλκυσε ήταν η ύπαρξη στενών συγγενών: συνήθως πρόκειται για παιδιά που ήρθαν ακολουθώντας τις μητέρες. Γι' αυτό χρησιμοποιήθηκε αργότερα ως νόμιμη βάση για την απόκτηση χαρτιών το Προεδρικό Διάταγμα για την οικογενειακή επανένωση· μόνο μία συνεντευξιζόμενη, η οποία ήρθε εκείνη την περίοδο, αναφέρει ότι είχε νομιμοποιηθεί με τον νόμο που θεσπίστηκε το 2004. Το χαρακτηριστικό πάντως της δεκαετίας του 1990 είναι ότι οι μετανάστες έρχονταν έχοντας αποσπασματικές πληροφορίες, συνήθως από απλούς γνωστούς τους, και πολύ λίγοι είχαν κάποιον μακρινό συγγενή στην Ελλάδα, που να τους προσφέρει στέγη στις πρώτες μέρες της παραμονής τους. Συνεπώς, τα δίκτυα συνέχισαν να λειτουργούν, αλλά άλλαξαν οι

⁷ Resolution 1568 (2007)1, Regularisation programmes for irregular migrants, Parliamentary Assembly, Council of Europe, Παράγραφος 7 (goo.gl/ymbVt4).

βασικοί δρώντες, όπως και οι προτεραιότητες στους λόγους της μετανάστευσης. Αυτά που φαίνεται να μην άλλαξαν, μέχρι τα τέλη του 2000, είναι το κόστος και ο τρόπος εισόδου: συνέχισαν, δηλαδή, να έρχονται στην Ελλάδα με βίζα και να παραμένουν στη χώρα και μετά τη λήξη της.

Σε πολλές περιπτώσεις υπήρξαν απελάσεις στην Ουκρανία, όταν η Αστυνομία συνέλαμβανε, σε κάποιον έλεγχο, μετανάστες χωρίς χαρτιά. Μια από τις συνεντευξιαζόμενες (η οποία αποτελεί και την εξαίρεση στο δείγμα, λόγω του νόμιμου καθεστώτος παραμονής της) ανέφερε ότι εκείνη την εποχή είχε σχέση με Έλληνα ο οποίος, μετά την απέλασή της, ταξίδεψε στην Ουκρανία, παντρεύτηκε, και έτσι έπειτα από δυο χρόνια επέστρεψε στην Ελλάδα ως σύζυγός του. Μέχρι τώρα είναι παντρεμένοι και έχουν δυο παιδιά. Σχετικά με τις απελάσεις, έγιναν συνεντεύξεις με Ουκρανούς που έχουν απόφαση απέλασης για διάφορους λόγους, στην Αστυνομική Διεύθυνση της Πέτρου Ράλλη, τον Απρίλιο του 2014. Λόγω των γεγονότων και των συγκρούσεων στην Ουκρανία, εκείνη την περίοδο, οι αστυνομικοί είχαν ενημερώσει όλους τους προς απέλαση Ουκρανούς κρατούμενους πως μπορούσαν, αν ήθελαν, να υποβάλουν αιτήματα για άσυλο, δεδομένων των συνθηκών. Η νέα αυτή εξέλιξη σχετικά με το δικαίωμα ασύλου στηρίχτηκε σε έγγραφο που εκδόθηκε από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στις αρχές Μαρτίου του 2014.⁸

Σύμφωνα με τη μαρτυρία μιας συνεντευξιαζόμενης, ένα από τα προβλήματα είναι τα χαμένα χαρτιά και οι χαμένοι φάκελοι, καθώς δεν υπάρχει ενιαίο σύστημα, το οποίο να καταγράφει τις υποθέσεις του κάθε μετανάστη. Ένα άλλο ζήτημα σχετίζεται με μια πρόσφατη αλλαγή της νομοθεσίας, την οποία φαίνεται ότι οι μετανάστες δεν γνωρίζουν επαρκώς: ότι για να ανανεώσουν τα χαρτιά τους χρειάζεται να έχουν εκδώσει βιβλιάριο υγείας⁹ ή να είναι ασφαλισμένοι σε ιδιωτικό φορέα, και δεν αρκεί να πληρώνονται μέσω εργοσήμου (ΚΥΑ 30825/2014, Άρθρο 1, Ανανέωση άδειας παραμονής, παράγραφος 4).

Σχετικά με τις αλλαγές στη διαδικασία νομιμοποίησης και τις πρακτικές για την πρώτη έκδοση των αδειών παραμονής, οι συνεντευξιαζόμενοι αναφέρουν ότι ενημερώθηκαν ως επί το πλείστον από τις εφημερίδες, ενώ πολλοί προσθέτουν ότι ενθαρρύνθηκαν ή και πήραν πληροφορίες από τους εργοδότες τους. Οι αξιόπιστες πηγές πληροφόρησης αλλάζουν σύμφωνα με την κρίση των μεταναστών και ανάλογα με το θέμα. Δηλαδή, στην Ουκρανία, προκειμένου να έρθουν στην Ελλάδα, αντλούν την αρχική τους πληροφόρηση σχεδόν πάντα από τυχαίους ανθρώπους. Αντίθετα, όντας πια στην Ελλάδα, αναζητούν πληροφορίες σχετικά με τη νομιμοποίησή τους είτε από τα ΜΜΕ (τηλεόραση ή μεταναστευτικός τύπος, λ.χ. ρωσόφωνες εφημερίδες, που υπήρχαν εκείνη την εποχή) είτε από τους εργοδότες, και όχι τόσο συχνά από γνωστούς. Αυτό δείχνει ότι σημασία είχε η εγκυρότητα της πληροφορίας ως προς τη δυνατότητα να νομιμοποιηθούν, και όχι αυτή καθαυτή η πληροφορία, όπως συνέβαινε στην περίπτωση της μετανάστευσης στην Ελλάδα. Οι περισσότεροι έκαναν, την πρώτη φορά, τα χαρτιά τους για νομιμοποίηση μόνοι τους ή με τη βοήθεια κάποιου Έλληνα γνωστού ή του εργοδότη τους. Συχνά αναφέρεται ότι τις επόμενες φορές χρησιμοποίησαν, για την ανανέωση των χαρτιών, δικηγόρο, επειδή αλλιώς θα έχαναν πολύ χρόνο και η διαδικασία ήταν περίπλοκη:

«Εγώ τότε, όταν ήρθα, δεν ήξερα ότι θα υπάρχει νομιμοποίηση, δεν το περίμενα. Αλλά όταν έγινε, είπα να κάνω τα χαρτιά μου, να δοκιμάσω» (Γυναίκα, 42 ετών, Αθήνα).

⁸ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), International Protection Considerations related to developments in Ukraine, 5 March 2014 (goo.gl/P8IMIW).

⁹ Βλ. goo.gl/2Fzwi2

Ερώτηση: Όταν δεν είχατε χαρτιά το 1996, ξέρατε, περιμένατε ότι θα βγει κάποιος νόμος τότε;

– Ε, λογικά περιμέναμε, δεν μπορούσε να είμαστε τόσο μετανάστες εδώ και να μην έχουμε καμιά ασφάλεια, κάτι... Εμείς όλοι πιστεύαμε ότι κάποιος νόμος θα βγει.

Ερώτηση: Και πώς ενημερωνόσασταν τότε, αν θα βγει νόμος, τι συμβαίνει γενικά;

– Από την τηλεόραση και τις εφημερίδες, βέβαια.

Ερώτηση: Από δικηγόρους;

– Όχι, όχι, δεν υπήρχαν δικηγόροι τότε» (Γυναίκα, 49 ετών, Πάτρα).

«Δεν θυμάμαι ακριβώς... Από την τηλεόραση, από γνωστούς. Τότε στην τηλεόραση ούρλιαζαν ότι θα βγει νόμος για τους παράνομους μετανάστες (το '96). Την πρώτη φορά κατέθεσα χωρίς δικηγόρο, και μετά όλες τις επόμενες φορές ήταν πιο εύκολο να μην τρέχω ο ίδιος και να πάρω δικηγόρο (δηλαδή το '98-'99)» (Ανδρας, 45 ετών, Αθήνα).

Σχετικά με τις προσδοκίες, που είχαν οι μετανάστες και την εμπειρία τους στην Ελλάδα (π.χ. τη ζωή, την εργασία, το εισόδημα και την ένταξη) οι νεότεροι σε ηλικία, μεταξύ 27 και 38 ετών, απαντούν ότι είχαν προσδοκίες που δεν εκπληρώθηκαν. Οι μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες, που ήρθαν πιο νωρίς και έχουν ζήσει την οικονομική κρίση στην Ουκρανία σε ηλικία στην οποία εργάζονταν και ήδη είχαν οικογένειες, απαντάνε ότι δεν είχαν προσδοκίες και δεν περίμεναν να ζήσουν «σε παλάτια». Δεν είχαν μεγάλες απαιτήσεις, και ο σκοπός τους ήταν να έχουν εργασία και να μπορούν να στέλνουν εμβάσματα, προκειμένου να συντηρήσουν την οικογένειά τους, και συγκεκριμένα τα παιδιά. Παιδιά, που ήρθαν έπειτα από την ενθάρρυνση της μητέρας τους και αυτή τη στιγμή είναι ηλικίας 21 με 38 ετών, έχουν τελειώσει είτε πανεπιστήμιο είτε τεχνικές σχολές στην Ουκρανία, είχαν την προσδοκία ότι θα μπορούσαν να απασχοληθούν σε καλύτερες δουλειές και να ενταχθούν στην κοινωνία. Προσδοκούσαν να έχουν την οικονομική και συναισθηματική στήριξη επιτόπου από τη μητέρα, ενώ παράλληλα ήλπιζαν να αποταμιεύσουν αρκετά, ώστε να αγοράσουν σπίτι στη χώρα καταγωγής τους:

«Ήμασταν σε απελπισία, άρα δεν σκεφτόμασταν παρά πού και δεν περιμέναμε ότι θα μείνουμε στα παλάτια. Καλά είναι, μόνο που τώρα δεν έχω δουλειά» (Γυναίκα, 49 ετών, Αθήνα).

Ερώτηση: Ποιες ήταν οι προσδοκίες σας για την κατάσταση στην Ελλάδα;

– Ούτε προσδοκίες ούτε τίποτε είχα. Δεν ήξερα καν τι είναι αυτή η δουλειά» (Γυναίκα, 60 ετών, Αθήνα).

«Θέλαμε να έρθουμε για ένα-δυο χρόνια να μαζέψουμε χρήμα. Οι προσδοκίες ήτανε μεγάλες, που καθόλου δεν πραγματοποιήθηκαν. Μεγάλη απογοήτευση. Μετάνιωσα που ήρθαμε!» (Γυναίκα, 36 ετών, Αθήνα).

Ερώτηση: Η κατάσταση στην Ελλάδα ανταποκρίνεται στις πληροφορίες που είχατε πριν το ταξίδι;

– Όχι, γιατί δεν βρήκαμε τον εαυτό μας εδώ. Όλοι οι φίλοι μας κατάφεραν να έχουν δουλειά, σπίτια στην Ουκρανία. Ενώ εμείς εδώ μένουμε στα 28 τετραγωνικά με τα παιδιά, μου χρωστάνε στη δουλειά» (Ανδρας, 38 ετών, Αθήνα).

«Η κατάσταση στην Ελλάδα δεν ανταποκρίνεται στις πληροφορίες που είχα. Δεν υπάρχει δυνατότητα εξέλιξης εδώ. Δεν μπορώ να κάνω αυτό που θέλω, που μου αρέσει. Πρέπει να πιέζω τον εαυτό μου να κάνω δουλειές που δεν μου αρέσουνε. Οι προσδοκίες μου ήτανε μεγαλύτερες από ό,τι είναι τα πράγματα εδώ στην πραγματικότητα» (Γυναίκα, 27 ετών, Αθήνα).

«Δεν ήξερα πώς θα είναι τα πράγματα ακριβώς, απλά πήγαινα να βγάλω λεφτά για την οικογένειά μου» (Γυναίκα, 60 ετών, Αθήνα).

Οι περισσότεροι μετανάστες με τους οποίους έγιναν συνεντεύξεις στην Ελλάδα έχουν τη στενή οικογένειά τους στη χώρα υποδοχής. Οι ίδιοι όμως επισημαίνουν ότι πλέον οι Ουκρανοί δεν επιθυμούν να έρθουν στην Ελλάδα για εργασία, αλλά μόνο για τουρισμό. Αρκετοί επικοινωνούν μέσω Skype με τους συγγενείς τους και λένε ότι τους κρατάνε πλήρως ενήμερους για την κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι ίδιοι. Οι μετανάστες που ήρθαν τη δεκαετία του 1990 ήξεραν σχεδόν από την αρχή του ταξιδιού ότι θα έμεναν χωρίς χαρτιά και υπήρχε ο φόβος να συλληφθούν, τι μπορεί να τους συμβεί στη φυλακή και ποιες ήταν οι πιθανές συνέπειες για την οικογένεια.

Σύμφωνα με τον Sen (1997) έχει σημασία ποιες επιλογές υπάρχουν σχετικά με το πώς θα χρησιμοποιηθεί το ανθρώπινο κεφάλαιο (ικανότητες, γνώσεις, προσπάθεια). Ο Sen (1997) λέει ότι για να καταλάβει κανείς τον ρόλο των ανθρώπινων ικανοτήτων (human capabilities) χρειάζεται να αναλύσει το πώς σχετίζονται άμεσα με την αντίληψη για την καλή ζωή και τις ελευθερίες, όπως και να εξετάσει τον έμμεσο ρόλο τους στην οικονομική παραγωγή και την κοινωνική αλλαγή. Είναι πολύ ενδιαφέρον, από πολλές απόψεις, να εφαρμόσουμε αυτή την προσέγγιση στην περίπτωση της ουκρανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα.

Πρώτον, ας σταθούμε στον τρόπο με τον οποίο γινόταν η μετανάστευση τη δεκαετία του 1990, με τον μετανάστη να έχει πλήρη γνώση ότι μετά τη λήξη της βίζας θα βρεθεί χωρίς χαρτιά, και όμως αυτό δεν τον απέτρεπε από τον στόχο του να μεταναστεύσει. Είναι σημαντικό ότι εκείνη την εποχή η μεταναστευτική νομοθεσία δεν ήταν τόσο εξελιγμένη σε εθνικό επίπεδο και ο νόμος σχεδόν αδιαφορούσε για τους μετανάστες χωρίς χαρτιά, καθώς ο αριθμός τους ήταν μικρός και αποτελούσαν νέο κοινωνικό φαινόμενο. Πέρασε κάποιο διάστημα μέχρι να διευθετηθεί το ζήτημα νομοθετικά, ωστόσο η ίδια η πράξη της νομοθετικής τακτοποίησής τους (δηλαδή τα προγράμματα νομιμοποίησης) δείχνει ότι υπήρξε κινητοποίηση και πρόθεση από την πλευρά της πολιτείας να κάνει την αλλαγή και να τους εντάξει θεσμικά στην κοινωνία. Με άλλα λόγια, αυτή η μεταναστευτική κίνηση, ανεξάρτητα από τους λόγους για τους οποίους προέκυψε, επέφερε αλλαγές και στα δύο κράτη, οικονομικές, αλλά και κοινωνικές, που αναγνώρισαν τη δυναμική φύση της μετανάστευσης και αποτυπώθηκαν στη νομοθεσία.

Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι σε μια πρώτη φάση της μετανάστευσης από τα τρία χαρακτηριστικά του ανθρώπινου κεφαλαίου (α. τις ικανότητες για μετανάστευση, β. τις γνώσεις γύρω από τη χώρα στην οποία κατευθύνονται, τη νομοθεσία της και την εργασία στην οποία θα απασχοληθεί ο μετανάστης, γ. την προσπάθεια που είχε καταβάλει ο καθένας από τους συνεντευξιζόμενους για να μεταναστεύσει), βαρύνουσα σημασία είχαν οι ικανότητες και η προσπάθεια. Επηρεασμένοι από τα κοινωνικά δίκτυα που αναπτύχθηκαν, καθώς και από τις πολιτικές που εφαρμόστηκαν, οι μετανάστες που ήρθαν μετά το 2000 φαίνεται να διαθέτουν εξίσου ικανότητες για μετανάστευση, αλλά και κάποια γνώση χάρη στους κοντινούς τους ανθρώπους που είναι ήδη στην Ελλάδα.

Αυτοί που ήρθαν αργότερα φαίνεται ότι δεν χρειάζεται να καταβάλουν τόση προσπάθεια. Οι διαδρομές είναι γνωστές και δοκιμασμένες, ενώ το κόστος του ταξιδιού μπορεί να το αναλάβει η

μητέρα, που είναι ήδη στην Ελλάδα, οπότε δεν χρειάζεται να δανειστούν χρήματα. Εδώ δεν πρόκειται για τα παιδιά τα οποία ήρθαν ανήλικα, αλλά για ενήλικες που αποφασίζουν να μεταναστεύσουν και επιλέγουν να έρθουν στην Ελλάδα, πρωτίστως επειδή η μητέρα τους είναι εδώ. Όμως, αν και ήρθαν με επιδιώξεις γενικά παρόμοιες με εκείνες των πρώτων μεταναστών του 1990, μάλλον είχαν μεγαλύτερες προσδοκίες ως προς την εργασία, αλλά και ως προς τους υλικούς στόχους, όπως να καταφέρουν να αποταμιεύσουν για να αγοράσουν σπίτι στη γενέτειρα πόλη τους. Φαίνεται όμως ότι τα πράγματα αλλάζουν τα τελευταία χρόνια, και υπάρχουν κάποιοι νέοι σε ηλικία Ουκρανοί, οι οποίοι πια έχουν διαφορετικά σχέδια και προσέγγιση ως προς τη μετανάστευση. Τα σχέδιά τους είναι λιγότερο απαιτητικά οικονομικά, καθώς δεν σχετίζονται με την αγορά σπιτιού, αλλά με την ίδια την εμπειρία της ζωής και της προσωρινής εργασίας στο εξωτερικό (αν και αυτό το στοιχείο υπήρχε και σε μετανάστες που ήρθαν σε προηγούμενες φάσεις). Έτσι, βλέπουν πιο χαλαρά τις ανεπίδοτες εργασίες που κάνουν για λίγο καιρό, επιστρέφουν στην Ουκρανία και συνεχίζουν να δουλεύουν για να πραγματοποιήσουν κάποιον άλλο στόχο τους, που μπορεί να σχετίζεται με την επαγγελματική πραγμάτωση στο πεδίο στο οποίο έχουν σπουδάσει ή και τη συνέχιση των σπουδών τους μετά το πανεπιστήμιο.

3.4 Εφαρμογή και αποτελέσματα των μεταναστευτικών πολιτικών

Σχετικά με τις πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης, μπορούμε να σημειώσουμε ότι υπάρχει η διαφοροποίηση ανάμεσα στην αποτελεσματικότητα και το αποτέλεσμα αυτών των πολιτικών (effectiveness and effect) (De Haas and Vezzoli, 2011). Σχηματικά παρουσιάζονται παρακάτω κάποιες από τις κύριες πολιτικές ελέγχου που φαίνεται να επηρέασαν τους μετανάστες. Βάσει αυτής της προσέγγισης, θα γίνει μια σύντομη ανάλυση μερικών πολιτικών ελέγχου της παράτυπης μετανάστευσης, που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα την περίοδο 2000-2013 και είχαν αντίκτυπο στην ουκρανική μετανάστευση.

Πολιτική-Νόμος: Πολιτικές θεώρησης εισόδου

Εφαρμογή: Είναι μια πολιτική η οποία, σύμφωνα με το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο «Περί εισόδου και παραμονής αλλοδαπών στην Ελλάδα», αφορά 1) επισκέψεις βραχείας διαμονής, οπότε και εφαρμόζονται οι σχετικές προβλέψεις της κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής για τις βίζες, 2) είσοδο στην Ελλάδα με σκοπό τη διαμονή μακράς διάρκειας (διέπεται από την εθνική νομοθεσία).

Αποτελεσματικότητα και πώς μετρήθηκε: Υπάρχουν στοιχεία στην ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τον αριθμό των θεωρήσεων εισόδου που έχουν εκδοθεί κατ' έτος, τον τύπο της θεώρησης εισόδου και τα προξενία της κάθε ευρωπαϊκής χώρας. Επιπλέον, εκθέσεις τύπου monitoring για τα προξενία στην Ουκρανία, συμπεριλαμβανομένου και του Ελληνικού Προξενείου, δημοσιοποιούνται από την ουκρανική οργάνωση Europe Without Barriers. Οι πρόσφατες εκθέσεις δείχνουν ότι έχει αυξηθεί ο αριθμός των θεωρήσεων εισόδου που έχουν εκδοθεί το 2013, έχει μειωθεί ο αριθμός των αρνήσεων και έχει μειωθεί ο αριθμός των δικαιολογητικών που απαιτούνται.

Αποτέλεσμα – Πώς επηρέασε τους μετανάστες: Τα τελευταία χρόνια δεν παρατηρείται να υπάρχουν παραβιάσεις της διάρκειας ισχύος των θεωρήσεων εισόδου. Αυτή η πρακτική της παραβίασης της διάρκειας της θεώρησης εισόδου ήταν πολύ διαδεδομένη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έως και τα μέσα της δεκαετίας του 2000. Αυτό όμως έχει σχέση και με τους λόγους για τους οποίους επισκέπτονται πλέον οι Ουκρανοί την Ελλάδα (όπως π.χ. τουρισμός, νέες εμπειρίες, οικογενειακή μετανάστευση).

Πολιτική-Νόμος: Προγράμματα νομιμοποίησης 1998 και 2001

Εφαρμογή: Ήταν μια πολιτική που είχε στόχο τη νομιμοποίηση των παράτυπα διαμενόντων, εφαρμόστηκε ανά περιόδους (το 1998, το 2001, το 2005 και το 2007) και είχε περιορισμένη διάρκεια. Δεν είχε μακροπρόθεσμη ισχύ, αλλά είχε εν δυνάμει μακροπρόθεσμα αποτελέσματα.

Αποτελεσματικότητα και πώς μετρήθηκε: Στατιστικά στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών για τις εθνικότητες και τον αριθμό των μεταναστών που νομιμοποιήθηκαν.

Αποτέλεσμα – Πώς επηρέασε τους μετανάστες: Από τη μια πλευρά έχει εκπληρώσει τον σκοπό της, ως πολιτική, και από την άλλη είχε θετική επίδραση σχετικά με τη θεσμική ένταξη των μεταναστών στη χώρα. Απέκτησαν άδειες παραμονής και εργασίας, τις οποίες μπορούσαν να ανανεώνουν κάθε χρόνο και στη συνέχεια πολλοί απέκτησαν το δικαίωμα να πάρουν άδειες μακράς διάρκειας. Έτσι, αποτελούν ένα είδος «stepping-stone».

Πολιτική-Νόμος: Προεδρικό Διάταγμα για την οικογενειακή επανένωση 131/2006, Εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με την Οδηγία 2003/86/ΕΚ

Εφαρμογή: Από τότε που τέθηκε σε ισχύ έχει ενταχτεί στη μεταναστευτική νομοθεσία και έχει μακροπρόθεσμη ισχύ και μακροπρόθεσμα αποτελέσματα.

Αποτελεσματικότητα και πώς μετρήθηκε: Στατιστικά του Υπουργείου Εσωτερικών.

Αποτέλεσμα – Πώς επηρέασε τους μετανάστες: Θετικά, επειδή μπορούν να παίρνουν αποφάσεις για το μέλλον τους, όντας στον ίδιο τόπο με την οικογένειά τους, μπορούν να καλέσουν τα παιδιά χωρίς να θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή τους.

Πολιτική-Νόμος: Άδεια μακράς διαμονής – Προεδρικό Διάταγμα 150/2006

Εφαρμογή: Καθυστέρησε να εφαρμοστεί το συγκεκριμένο μέτρο. Ουσιαστικά, ενεργοποιήθηκε με την ψήφιση του Μεταναστευτικού Κώδικα. Βασικές απαιτήσεις είναι η χρόνια νόμιμη παραμονή, εισοδηματικά κριτήρια και ασφαλιστικά δικαιώματα.

Αποτελεσματικότητα και πώς μετρήθηκε: Στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών σχετικά με τις άδειες παραμονής. Δεν υπάρχουν έρευνες για την επίδραση αυτής της πολιτικής.

Αποτέλεσμα – Πώς επηρέασε τους μετανάστες: Οι μετανάστες έχουν δικαίωμα να μετακινηθούν και να εργαστούν νόμιμα σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Δίνεται και στα παιδιά με γονείς που έχουν υπάρξει για χρόνια νόμιμοι στην Ελλάδα (τα παιδιά που αποτελούν τη «δεύτερη γενιά» μεταναστών) και τα ίδια έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση σε ελληνικό σχολείο.

Πολιτική-Νόμος: Χορήγηση άδειας διαμονής για εξαιρετικούς λόγους (Άρθρο 19, Μεταναστευτικός Κώδικας)

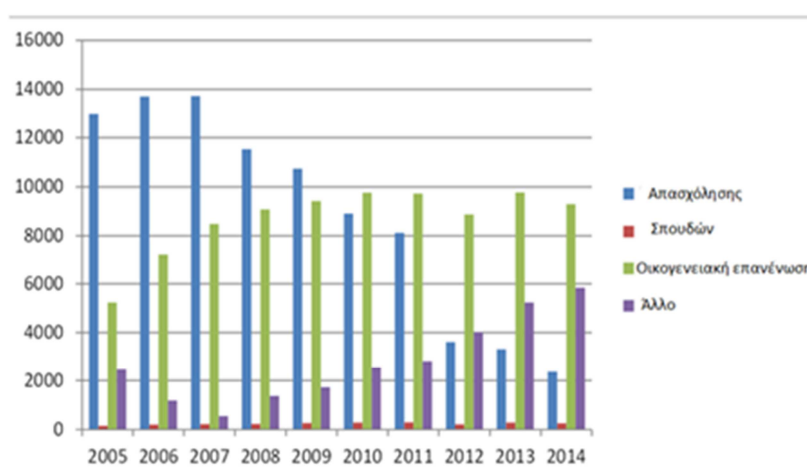
Εφαρμογή: Σύμφωνα με τον Νόμο, αυτή η άδεια χορηγείται κατ' εξαίρεση, με στόχο να τακτοποιήσει και να νομιμοποιήσει τους αλλοδαπούς που έχουν έρθει στην Ελλάδα μετά το 2005, οπότε εφαρμόστηκε το τελευταίο πρόγραμμα νομιμοποίησης. Προκειμένου να εξεταστεί το αίτημα του υποψηφίου για χορήγηση αυτού του τύπου άδειας, η οποία έχει ισχύ για ένα χρόνο, χρειάζεται να προσκομίσει κάποιο από τα παρακάτω έγγραφα: α) θεώρηση εισόδου, η οποία να έχει χορηγηθεί

από ελληνική προξενική αρχή τουλάχιστον τρία έτη πριν την υποβολή της αίτησης ή άδεια διαμονής, έστω και εάν αυτή έχει λήξει β) διαβατήριο σε ισχύ, γ) παράβολο ύψους 300 ευρώ, δ) έγγραφο που στοιχειοθετούν ότι έχει αναπτύξει ιδιαίτερους δεσμούς με τη χώρα, οι οποίοι καθιστούν αναγκαία την παραμονή του εντός της ελληνικής επικράτειας.

Αποτελεσματικότητα και πώς μετρήθηκε: Η ρύθμιση είναι πολύ πρόσφατη, οπότε δεν υπάρχουν έγκυρα στοιχεία για την εκτίμηση της αποτελεσματικότητας αυτής της πολιτικής. Συνολικά 95 άτομα από την Ουκρανία έχουν πάρει την άδεια για εξαιρετικούς λόγους και την άδεια για ανθρωπιστικούς λόγους μέχρι τις 23 Ιανουαρίου 2015, σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών.

Αποτέλεσμα – Πώς επηρέασε τους μετανάστες: Δεν υπάρχουν στοιχεία λόγω του μικρού χρονικού διαστήματος από την ψήφιση του νόμου.

Διάγραμμα 1: Άδειες παραμονής ανά τύπο (2005-2014)

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών της Ελλάδας.

Από τα στατιστικά στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών για τις άδειες παραμονής φαίνεται ότι έχει μειωθεί δραστικά ο αριθμός των αδειών για απασχόληση, ενώ αυξήθηκε ο αριθμός των αδειών για άλλους λόγους, στις οποίες περιλαμβάνονται και οι άδειες μακράς διάρκειας. Οι άδειες για οικογενειακούς λόγους από το 2008 παραμένουν σταθερά σε υψηλό επίπεδο· είναι χαρακτηριστικό ότι οι μισές σχεδόν από τις άδειες που εκδόθηκαν στην Ελλάδα χορηγήθηκαν σε πολίτες της Ουκρανίας.

3.5 Επιστροφή στην Ουκρανία

Από το 2007 και μετά παρατηρείται μια τάση επιστροφής των μεταναστών προς την Ουκρανία και, παράλληλα, μείωση των ροών. Η επιστροφή μπορεί να είναι εθελοντική, με απόφαση του μετανάστη, ή αναγκαστική, με απέλαση από την Ελληνική Αστυνομία. Οι βασικοί παράγοντες που έπαιξαν ρόλο για την επιστροφή ήταν μια σχετική βελτίωση και σταθεροποίηση της οικονομικής κατάστασης στην Ουκρανία εκείνη την περίοδο και επίσης οι πρώτες ενδείξεις της οικονομικής κρίσης που ξέσπασε στην Ελλάδα, οι οποίες άρχισαν να επηρεάζουν κυρίως τους άνδρες εργαζόμενους στον τομέα της κατασκευής. Πρέπει να προσθέσουμε τη γενικότερη αλλαγή των συνθηκών: οι Ουκρανοί είχαν πλέον καλύτερη πληροφόρηση σχετικά με δυνατότητες εργασίας στις ευρωπαϊκές χώρες, αλλά η βελτίωση της κατάστασης στην Ουκρανία, συγκριτικά με τη δεκαετία του 1990, δημιούργησε διαφορετικές προσδοκίες από μια ενδεχόμενη μετανάστευση.

Οι βασικοί λόγοι για τους οποίους οι μετανάστες επέστρεψαν στην Ουκρανία, όπως προκύπτει από την έρευνα της οργάνωσης La Strada το 2010, είναι: Σε ποσοστό 23% για τον καθέναν από τους ακόλουθους τρεις λόγους: α) επειδή πέτυχαν τον στόχο τους, β) για οικογενειακούς λόγους γ) λόγω της οικονομικής κρίσης. Μικρότερο ποσοστό (19%) απάντησαν ότι γύρισαν πίσω λόγω υγείας, ενώ 8% αισθάνθηκαν νοσταλγία για τη χώρα τους και 4% βρήκαν καλύτερη θέση εργασίας.¹⁰ Φαίνεται ότι οι περισσότεροι από αυτούς που επιστρέφουν έχουν άδεια παραμονής στην Ελλάδα.

Όσον αφορά τη μη εθελούσια επιστροφή, από τα στατιστικά στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας προκύπτει ότι την περίοδο 2007-2012 για παράνομη είσοδο και παραμονή στην Ελλάδα είχαν συλληφθεί συνολικά 752 άτομα από την Ουκρανία (0,1% του συνόλου των συλληφθέντων για αυτούς τους λόγους). Οι απελάσεις Ουκρανών εξαιτίας παράνομης διαμονής στη χώρα, την περίοδο 2007-2012, είναι 326 (0,3% του συνόλου των απελαθέντων αλλοδαπών), δηλαδή μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι μισοί από τους συλληφθέντες Ουκρανούς έχουν απελαθεί.

Από τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου προκύπτει ότι υπάρχει γενικότερα η επιθυμία για επιστροφή. Η επιθυμία αυτή όμως διαφοροποιείται ανάλογα με το πώς αντιλαμβάνεται ο καθένας το επείγον της επιστροφής, και συνεπώς πόσος χρόνος περνάει από την εμφάνιση της ιδέας για την επιστροφή έως και την τελική της πραγματοποίηση, και γενικότερα τον σχεδιασμό στο διάστημα που μεσολαβεί. Ενώ γινόταν η έρευνα στην Ελλάδα, ξεκίνησαν οι διαδηλώσεις του Μαϊντάν στο Κίεβο και έπειτα ξέσπασε η ένοπλη σύγκρουση στην Ανατολική Ουκρανία.

Πολλοί από τους μετανάστες ζουν με την οικογένειά τους στην Ελλάδα, και δεν έχουν κανέναν πίσω στην πατρίδα τους. Υπάρχουν οι περιπτώσεις αγοριών χωρίς πατέρες, που δεν διατηρούν σχέση με συγγενείς, ζουν χρόνια στην Ελλάδα και δεν έχουν πού να επιστρέψουν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ενός νεαρού είκοσι ενός ετών, με τον οποίο έγινε συνέντευξη στα κρατητήρια της Πέτρου Ράλλη. Ήρθε στην Ελλάδα το 2006 με τη βοήθεια διακινητών, επειδή η μητέρα του δεν μπορούσε να του στείλει πρόσκληση για να βγάλει βίζα και να έρθει νόμιμα – κατά πάσα πιθανότητα πριν την ψήφιση του Προεδρικού Διατάγματος για την οικογενειακή επανένωση. Η Αστυνομία τον είχε συλλάβει το 2014 σε ίντερνετ καφέ. Ο ίδιος, όντας στην Ελλάδα από 13 ετών, ενώ προηγουμένως ζούσε σε ορφανοτροφείο στην Ουκρανία, και δεν είχε κανέναν εκεί στον οποίο να επιστρέψει, ούτε διέθετε σπίτι. Έκανε αίτηση για άσυλο, επειδή οι αστυνομικοί στην Πέτρου Ράλλη μοίρασαν στους κρατούμενους Ουκρανούς αιτήσεις σε περίπτωση που ήθελαν υποβάλουν σχετικό αίτημα, λόγω της κατάστασης στη χώρα τους, πράγμα το οποίο προσωρινά θα ρύθμιζε την κατάστασή του.

Υπάρχουν περιπτώσεις ανθρώπων που έχουν ζήσει χρόνια στην Ελλάδα και διστάζουν να επιστρέψουν λόγω του φόβου του κοινωνικού αποκλεισμού και της μη επιτυχημένης επανένταξης στην Ουκρανία. Οι ίδιοι εκτιμούν ότι δεν κατάφεραν αυτά που προσδοκούσαν, όχι σε οικονομικό, αλλά σε προσωπικό επίπεδο. Μια οικογένεια είχε κατορθώσει να αγοράσει διαμέρισμα για τους γονείς του άνδρα, αλλά οι ίδιοι εκτιμούν ότι «δεν βρήκαν τον εαυτό τους στην Ελλάδα». Τη στιγμή της συνέντευξης ήταν και οι δυο τους για πολύ καιρό άνεργοι με μερικά μόνο μεροκάματα τον μήνα ο άνδρας, ενώ και οι δύο είναι ηλικίας 37-38 ετών με ανώτατη τεχνική εκπαίδευση. Η σύγκριση με τους φίλους τους στην Ουκρανία, που τα έχουν καταφέρει καλύτερα, αφήνει ένα αίσθημα απογοήτευσης σχετικά με την επιλογή τους να μεταναστεύσουν.

¹⁰ Παρουσίαση της Oksana Pyatkovska, ερευνήτριας από το Πολυτεχνικό Πανεπιστήμιο του Λβοβ, στην ημερίδα «Governing Irregular Migration: Balkans and Eastern Europe to EU System», στο πλαίσιο του προγράμματος του IRMA «Η διακυβέρνηση της μη νόμιμης μετανάστευσης», η οποία διεξήχθη στις 30.5.2014, στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων.

Οι πιο νεαροί σε ηλικία συνεντευξιαζόμενοι σχεδιάζουν πιο γρήγορα την επιστροφή τους και δηλώνουν ότι δεν θα πήγαιναν σε άλλη χώρα, αλλά θα επέστρεφαν στο σπίτι τους, στην Ουκρανία. Οι γυναίκες, ηλικίας 58-62 ετών, οι οποίες εργάζονται ως οικιακές βοηθοί ως επί το πλείστον, δηλώνουν ότι θα επιστρέφουν στο σπίτι τους, όταν νιώσουν ότι δεν μπορούν να εργαστούν άλλο.

Οι Ουκρανοί που ζουν στην Ελλάδα λένε, κατά κανόνα, ότι δεν θα συμβούλευαν κανέναν να έρθει για εργασία στη χώρα. Οι γυναίκες που έχουν τα παιδιά τους στην Ουκρανία, επίσης, δεν θέλουν τα παιδιά να τις ακολουθήσουν. Μόνο μία συνεντευξιαζόμενη ήθελε να φέρει το παιδί της στην Ελλάδα· ωστόσο, δεν επρόκειτο για παιδί μικρής ηλικίας, αλλά για ενήλικα παιδί. Ως επί το πλείστον, οι μητέρες που είχαν αφήσει τα ανήλικα παιδιά τους στην Ουκρανία κατάφεραν να τα φέρουν στην Ελλάδα μετά το Προεδρικό Διάταγμα για την οικογενειακή επανένωση το 2006.

Από τις συνεντεύξεις που έγιναν στην Ουκρανία, προέκυψε ότι οι μετανάστες που είχαν επιστρέψει ήδη δεν είναι τόσο κάθετα αρνητικοί όσον αφορά στο τι θα συμβούλευαν κάποιον που θέλει να πάει στην Ελλάδα. Όσον αφορά τα σχέδια που έχουν οι νέοι χωρίς οικογενειακές υποχρεώσεις οι οποίοι έχουν επιστρέψει στην Ουκρανία έπειτα από μικρής διάρκειας παραμονή στην Ελλάδα, λένε ότι δεν αποκλείουν να ξαναφύγουν στο εξωτερικό λόγω της κατάστασης στη χώρα τους, καθώς θεωρούν καλύτερο το βιοτικό επίπεδο στο εξωτερικό (είπαν, για παράδειγμα, ότι θα πήγαιναν στην Αυστρία, τη Γερμανία, τη Νορβηγία, αλλά και την Ελλάδα).

Έχει ενδιαφέρον να παρουσιαστεί η άποψη της κόρης μιας μετανάστριας, η οποία είναι 32 ετών και μένει στην Ουκρανία, δεν έχει έρθει ποτέ στην Ελλάδα και ξέρει για τη χώρα από τις ιστορίες της μητέρας της:

«Θα με ρωτήσετε γιατί η μαμά μου δεν αφήνει αυτή τη σκληρή δουλειά και να επιστρέψει; Είναι απλή η απάντηση. Στην Ελλάδα έχει κρίση και είναι πολύ δύσκολο να βρεις νέα δουλειά. Πολλές Ουκρανές επέστρεψαν σπίτι γι' αυτό το λόγο. Η μαμά μου συχνά μου τα λέει αυτά όταν μιλάμε στο τηλέφωνο. Αλλά υπάρχει διαφορετική αντιμετώπιση της εργασίας στην Ελλάδα. Οι Έλληνες, π.χ., δεν διστάζουν να σκουπίζουν τους δρόμους, ενώ οι Ουκρανοί ντρέπονται να είναι καθαριστές. Στην Ελλάδα είναι πολύ σημαντικό να έχεις δουλειά, και δεν έχει σημασία τι δουλειά κάνεις» (Γυναίκα, 32 ετών, Τερνοπίλ).

Η Αναστασία, 62 ετών, έχει επιστρέψει στην πόλη της, το Λβοβ έπειτα από δέκα χρόνια στην Ελλάδα. Ήρθε στην Ελλάδα το 1995 για οικονομικούς λόγους, ενώ ο άνδρας της έμεινε στην Ουκρανία, καθώς δεν ήθελε να μεταναστεύσει. Η άποψή της είναι ότι πολλές γυναίκες θεώρησαν ότι είναι ανώτερες από τους άνδρες, επειδή αυτές «έβγαζαν το ψωμί», έστειλαν χρήματα στις οικογένειες επί χρόνια και κατέληξαν να χάσουν την ουσιαστική σχέση με την οικογένεια, που τις θεωρούσε σαν «σακίδια με χρήματα». Ο άνδρας της Αναστασίας ξεκίνησε να δουλεύει το 2002. Προηγουμένως, τα χρόνια που ήταν άνεργος, η Αναστασία έπρεπε να στέλνει χρήματα για τα έξοδα του σπιτιού και τα δικά του. Το 2005 η εργοδότης της Αναστασίας την παρότρυνε να επιστρέψει. Της είπε ότι αυτή είναι η στιγμή να πάρει την απόφαση και να την πραγματοποιήσει, εφόσον ο άνδρας της μπορούσε πια να συντηρήσει οικονομικά την οικογένεια και δεν χρειαζόταν η σύζυγός του να μένει μακριά για λόγους οικονομικούς.

«Η εργοδότηριά μου επέμενε να επιστρέψω. Είχα χαρτιά και θα μπορούσα να συνεχίσω τη δουλειά μου, αλλά με συμβούλεψε να μην το κάνω. Το σκέφτηκα αυτό που μου είπε, και πήρα την απόφασή μου» (Γυναίκα, 62 ετών, Λβοβ).

Από την άλλη, ο άνδρας της τής είπε ότι θα έκανε τα πάντα για να την έχει κοντά του. Για τη στήριξη της απόφασης, πρέπει να υπάρχουν οι κατάλληλες συνθήκες, ώστε ο μετανάστης να νιώσει

δικαιωμένος με την επιστροφή του για τα χρόνια που πέρασε στο εξωτερικό, μακριά από την οικογένεια, στις περιπτώσεις των διεθνικών οικογενειών. Να φανεί και η προσπάθεια από την απέναντι πλευρά για έναν κοινό στόχο – όπως να ξαναδημιουργήσουν βιώσιμες συνθήκες για να ζήσουν μαζί, συχνά αφού έχει υλοποιηθεί κάποια επιδίωξη, όπως η ολοκλήρωση των σπουδών των παιδιών, που μπορούν πλέον να ανεξαρτητοποιηθούν.

4. Συμπεράσματα

Όπως δείχνει η παρούσα μελέτη περίπτωσης, τα πρώτα χρόνια οι λόγοι της μετανάστευσης στην Ελλάδα ήταν κυρίως οικονομικοί, η αναζήτηση καλύτερων ευκαιριών εργασίας, ενώ αργότερα η οικογενειακή επανένωση. Για την πλειοψηφία των Ουκρανών, η Ελλάδα είναι η πρώτη χώρα μετανάστευσης και το ένα τρίτο από τους συνεντευξιζόμενους (γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας εργαζόμενες ως οικιακές βοηθοί) δεν είχαν ποτέ χαρτιά, επειδή θεώρησαν ότι δεν αξίζει να μπουν στη διαδικασία νομιμοποίησης από τη στιγμή που δεν θα έπαιρναν ποτέ σύνταξη.

Ορισμένοι από τους συνεντευξιζόμενους είχαν συγγενείς στην Ελλάδα πριν ξεκινήσουν το ταξίδι, αλλά στην πλειοψηφία τους έφυγαν χωρίς να γνωρίζουν κανέναν, συνήθως ωθούμενοι από την ιδέα κάποιων φίλων/γνωστών που είχαν ζήσει στην Ελλάδα. Οι περισσότεροι δανείζονται τα χρήματα για το ταξίδι, συνήθως μεταξύ 600 και 1.500 ευρώ, που αντιστοιχούν στο κόστος για τα εισιτήρια του λεωφορείου και τη βίζα. Περίπου το 90% των συνεντευξιζόμενων ήρθαν στην Ελλάδα με βίζα και ακολούθησαν τη διαδρομή μέσω Μολδαβίας, Ρουμανίας και Βουλγαρίας.

Ως προς τη διαφοροποίηση σε σχέση με το φύλο, προκύπτει ότι οι γυναίκες κάνουν το πρώτο βήμα και παίρνουν την απόφαση να φύγουν, είτε συμβουλευόμαστε την οικογένειά τους είτε όχι. Οι άνδρες φαίνεται ότι είτε ακολουθούν τις γυναίκες τους στη συνέχεια είτε είναι εξαρχής μαζί τους, ενώ στις περιπτώσεις νέων ανδρών που έχουν έρθει ως ανήλικα αγόρια ισχύει η εφαρμογή του νόμου της οικογενειακής επανένωσης. Η κατάσταση διαφέρει όσον αφορά την επιστροφή, όπου συμβαίνει το αντίθετο σε σχέση με το φύλο και τη λήψη της απόφασης: συνήθως ο άνδρας είναι αυτός που παίρνει την πρωτοβουλία και αποφασίζει πώς θα πραγματοποιηθεί η επιστροφή και τη σχεδιάζει με βιώσιμο τρόπο.

Επιπλέον, μια άλλη αντίθεση σχετικά με την αρχική μετανάστευση και την επιστροφή φαίνεται να υπάρχει αναφορικά με τον χρόνο που μεσολαβεί ανάμεσα στην απόφαση και την πραγματοποίηση του σχεδίου. Ενώ, δηλαδή, η απόφαση και η πραγματοποίηση της μετανάστευσης από την Ουκρανία προς την Ελλάδα φαίνεται να είναι πολύ κοντά ως χρονικές στιγμές, δεν συμβαίνει το ίδιο με την επιστροφή: η σκέψη υπάρχει, αλλά χρειάζεται κάποιο σημαντικό γεγονός που θα προκαλέσει/ενεργοποιήσει την επιστροφή, η οποία πρέπει να σχεδιαστεί καλύτερα. Αυτό συμβαίνει μάλλον επειδή η επιστροφή σχεδιάζεται με στόχο να είναι μόνιμη, ενώ η μετανάστευση θεωρείται προσωρινή και συγκεκριμένα μικρής διάρκειας. Συνήθως, οι σημαντικοί παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση για την επιστροφή σχετίζονται με τις διαφορές από γενιά σε γενιά, με το φύλο, με τα κοινωνικά δίκτυα, με τη νομιμότητα της παραμονής.

Με το πέρασμα του χρόνου φαίνεται ότι τα μεταναστευτικά σχέδια αλλάζουν και οι νέες γενιές έχουν πιο «ελαφρά» μεταναστευτικά σχέδια: μικρότερη διάρκεια παραμονής τους στο εξωτερικό και επιδίωξη άμεσου οικονομικού κέρδους. Μέχρι πριν από δέκα χρόνια, οι μετανάστες έφευγαν με «βαριά» μεταναστευτικά σχέδια, που απαιτούσαν μακρά διάρκεια παραμονής στη χώρα προορισμού για να πραγματοποιηθούν. Για τους περισσότερους, στόχος ήταν να στέλνουν τακτικά χρήματα: είτε για τις καθημερινές ανάγκες (χωρίς κάποια τελική ημερομηνία επιστροφής ή χωρίς

όρους προς την οικογένεια) είτε για τις σπουδές κάποιου παιδιού το οποίο μπορεί να σπούδαζε σε άλλη πόλη είτε για να αποταμιεύσουν ώστε να αγοράσουν κάποιο ακίνητο.

Σε πολλές περιπτώσεις, οι γυναίκες που εργάζονται για χρόνια στην Ελλάδα ως οικιακές βοηθοί, στηρίζουν ακόμα τα παιδιά τους που έχουν παραμείνει στη χώρα καταγωγής. Τα τελευταία χρόνια, οι νέοι που έρχονται στην Ελλάδα μπορεί να μείνουν μερικούς μήνες και έπειτα να επιστρέψουν. Φαίνεται ότι στόχο τους αποτελεί να έχουν την ελευθερία να επιλέγουν και να είναι κοινωνικά ενταγμένοι. Το έναυσμα για μακρότερη παραμονή στο εξωτερικό μπορεί να είναι η εύρεση καλής εργασίας, οι σπουδές. Από την άλλη, εάν πρόκειται για εποχιακές ή/και εργασίες που δεν απαιτούν τη γνώση της γλώσσας, τότε θεωρούν την παραμονή τους προσωρινή κατάσταση, και γρήγορα επιστρέφουν χωρίς να παραβιάζουν τη διάρκεια της βίζας τους.

Ε. «ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΟ ΤΑ ΛΕΦΤΑ. ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ ΤΟ ΠΩΣ ΣΚΕΦΤΟΝΤΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΕΚΕΙ ΠΕΡΑ». ΑΚΟΛΟΥΘΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΚΙΣΤΑΝΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΠΡΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Μικαέλα Μαρούφωφ

1. Εισαγωγή

Το κεφάλαιο αυτό επικεντρώνεται στη μετανάστευση από το Πακιστάν στην Ελλάδα. Η μετανάστευση ως διαδικασία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το παρελθόν και το παρόν του πακιστανικού κράτους. Περίπου τέσσερα εκατομμύρια Πακιστανοί ζουν εκτός των συνόρων της χώρας, οι μισοί εκ των οποίων βρίσκονται στην Ευρώπη: η πακιστανική διασπορά του Ηνωμένου Βασιλείου, για παράδειγμα, θεωρείται η μεγαλύτερη σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ωστόσο, πέρα από τα πολλαπλά μεταναστευτικά ρεύματα τα οποία ξεκινάνε από το Πακιστάν για να καταλήξουν σε άλλες χώρες, υπάρχουν και πολλά άλλα που καταλήγουν ή περνούν από αυτό – για παράδειγμα, η χώρα φιλοξενεί 1,6 εκατομμύρια Αφγανούς, που αποτελούν έναν από τους πιο πολυπληθείς προσφυγικούς πληθυσμούς στον κόσμο. Με λίγα λόγια, η μετανάστευση, τόσο εκτός όσο και εντός των συνόρων της χώρας, είναι μια εμπειρία κοινωνικά ενσωματωμένη στο Πακιστάν, η οποία και έχει διαμορφώσει, σε μεγάλο βαθμό, την πληθυσμιακή του σύσταση, καθώς και τον τρόπο διαμόρφωσης και πρόσληψης της εθνικής κουλτούρας από την ημερομηνία ίδρυσης του κράτους (1947). Ενδιαφέρον έχει επίσης να μελετήσει κανείς τη μετανάστευση από το Πακιστάν σε άλλες χώρες: αυτή η διάσταση διαγράφει με εύγλωττο τρόπο την πορεία της πακιστανικής μετανάστευσης, η οποία, σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, αναπτύχθηκε σε δύο ξεχωριστές φάσεις κατά τη

διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών: στις αρχές της δεκαετίας του 1950 πολλοί νέοι από αγροτικές κοινότητες εγκαταστάθηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο, προκειμένου να δουλέψουν στον κατασκευαστικό τομέα, ενώ τις δεκαετίες που ακολούθησαν μορφωμένα κυρίως μέλη της μεσαίας τάξης κατευθύνθηκαν και προς τη Νορβηγία και τη Δανία. Αυτή η κίνηση αποτελεί την πρώτη, νόμιμη φάση μετανάστευσης προς την Ε.Ε. που οδήγησε στη διαμόρφωση σχετικά ομογενοποιημένων και μόνιμα εγκατεστημένων μεταναστευτικών κοινοτήτων στις χώρες προορισμού. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης φάσης, που ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1990, άρχισαν να εμφανίζονται παράτυπα μεταναστευτικά ρεύματα. Η αλλαγή οφείλεται στον συνδυασμό διαφόρων παραγόντων που σχετίζονται με τις μετακινήσεις στη Μέση Ανατολή και την Ευρώπη, καθώς και τη μετανάστευση ανδρών από φτωχότερα στρώματα που μετακινούνται με τη βοήθεια κυκλωμάτων λαθραίας διακίνησης (Youssef, 2013).

Υπό το πρίσμα των παραπάνω διαπιστώσεων, η περίπτωση της Ελλάδας αποκτάει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως καθοριστικό πέρασμα μεταναστευτικών ροών προς χώρες της Ευρώπης, τα τελευταία χρόνια. Η χώρα μετατράπηκε σε προορισμό για μια μεγάλη ομάδα μεταναστών από το Πακιστάν, οι οποίοι άρχισαν να καταφθάνουν τη δεκαετία του 1970 για να εργαστούν στην ελληνική ναυτιλία (Dermentzopoulos et al., 2009· Leghari, 2009), γεγονός που κατά τον Tonchev (2007) εξηγείται από κάποιες διμερείς εμπορικές συμφωνίες, που αφορούσαν την εποχιακή εργασία αλλοδαπών. Η εισροή μεταναστών αυξήθηκε σταδιακά και σταθερά κατά τα επόμενα χρόνια, λαμβάνοντας κυρίως παράτυπες μορφές, είτε σε ό,τι αφορά τη διέλευση είτε την παραμονή τους στη χώρα. Ο ακριβής αριθμός τους δεν είναι γνωστός: η Γενική Απογραφή του 2011 έδειξε ότι πάνω από 34.000 Πακιστανοί διαμένουν στην Ελλάδα, ενώ η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού –η οποία, ενώ είναι σε θέση να παρέχει μονάχα εκτιμήσεις, την ίδια στιγμή δείχνει τις επικρατέστερες τάσεις– αποκαλύπτει ότι οι αριθμοί άρχισαν να αυξάνονται έντονα μετά το 2007 (Βλ. Διάγραμμα 4.). Ο συνδυασμός στοιχείων από απογραφές, συλλήψεις, καθώς και έγκυρες άδειες παραμονής¹ μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι σημαντικός αριθμός μεταναστών από το Πακιστάν διαμένει στη χώρα υπό καθεστώς παρατυπίας.

Το ερώτημα που προκύπτει σήμερα, τόσο στο επίπεδο της ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας όσο και της δημόσιας συζήτησης, είναι πώς και γιατί οι άνθρωποι παίρνουν την απόφαση να μεταναστεύσουν και να ξεκινήσουν μια διαδρομή παράτυπης μετακίνησης. Σε ποιο βαθμό οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης επηρεάζουν αυτή τους την απόφαση; Αυτό είναι το βασικό ερώτημα που διατρέχει τόσο το ερευνητικό πρόγραμμα IRMA και την παρούσα μελέτη όσο και το συγκεκριμένο κεφάλαιο: ποιοι είναι οι παράγοντες, οι πολιτικές και οι δρώντες που επηρεάζουν τα σχέδια, τις δράσεις και τις αποφάσεις των Πακιστανών, εν προκειμένω, μεταναστών, πριν αποφασίσουν να φύγουν, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους προς την Ελλάδα και αφού εισέρχονται στη χώρα; Στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε καλύτερα τις διαδικασίες αυτές, ειδικά στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης περίπτωσης, αντιλαμβανόμαστε την παράτυπη μετανάστευση όχι ως μια εξαίρεση ή «παθολογία», αλλά ως ένα δομικό στοιχείο, αν όχι εδραιωμένη κανονικότητα, των σύγχρονων κοινωνιών. Όπως παρατηρούν οι Hatziprokopiou and Triandafyllidou (2013: 15):

«Από τη σκοπιά της πολιτικής, η παράτυπη μετανάστευση εμφανίζεται ως προϊόν των μεταναστευτικών ελέγχων και του νομικού πλαισίου στις χώρες προορισμού. Από τη σκοπιά

¹ Για παράδειγμα, σύμφωνα με τη Γενική Απογραφή του 2011, πάνω από 34.000 Πακιστανοί διέμεναν στην Ελλάδα, ενώ ο αντίστοιχος αριθμός των έγκυρων αδειών παραμονής, την ίδια χρονική περίοδο, δεν ξεπερνούσε τις 17.000. Την ίδια στιγμή, είναι αρκετά μεγάλος ο αριθμός των Πακιστανών πολιτών που έχουν συλληφθεί από τις αστυνομικές αρχές της χώρας, λόγω παράτυπης εισόδου ή παραμονής στην Ελλάδα (βλ. Πίνακα 1).

της οικονομίας, σχετίζεται με τη διευρυμένη ζήτηση για συγκεκριμένους τύπους απασχόλησης και για ευέλικτο, απροστάτευτο και χαμηλού κόστους εργατικό δυναμικό».

Στη βάση των δύο παραπάνω (πολιτικής και οικονομίας), βρίσκονται οι δομικές διαδικασίες και οι πολιτικές εξελίξεις που προκαλούν τη μετανάστευση σε παγκόσμια κλίμακα, ενώ ανάμεσά τους τοποθετείται η ανάπτυξη μιας τεράστιας μεταναστευτικής «υποδομής», συμπεριλαμβανομένων των αγορών διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων. Θεωρητικοποιώντας εκ νέου την παράτυπη μετανάστευση ως ένα σύμπλοκο φαινόμενο που εκτυλίσσεται σε πολλαπλά επίπεδα και πλαίσια, η παρούσα έκθεση και η μελέτη για τα ρεύματα από το Πακιστάν εστιάζονται στους μετανάστες ως δρώντες («agency») και στη σχέση που αναπτύσσουν με το κράτος και τις πολιτικές μετανάστευσης. Ο Düvell (2009) παρατηρεί ότι «υπάρχουν τρεις ισχυρές δυνάμεις στην παράτυπη μετανάστευση: ο ανθρώπινος παράγοντας, οι οικονομικές δυνάμεις και οι πολιτικές». Θα εξετάσουμε, στη συνέχεια, την αλληλεπίδραση των τριών αυτών παραγόντων, εστιάζόμενοι στην περίπτωση των παράτυπων Πακιστανών μεταναστών στην Ελλάδα και θέτοντας τα παρακάτω ερωτήματα:

- Πώς επηρεάζουν οι πολιτικές διαχείρισης της μετανάστευσης και του ασύλου τα σχέδια και τις δράσεις των παράτυπων μεταναστών από το Πακιστάν;
- Ποιοι άλλοι παράγοντες επηρεάζουν αυτά τα σχέδια; Είναι αυτοί πιο καθοριστικοί ως προς τις αποφάσεις που λαμβάνουν οι μετανάστες;

Για να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα, θα ακολουθήσουμε τη διαδικασία μέσω της οποίας οι Πακιστανοί μετανάστες λαμβάνουν την απόφαση να μεταναστεύσουν και θα ανασυστήσουμε ολόκληρη την πορεία της παράτυπης μετανάστευσης, όπως οι ίδιοι τη βιώνουν. Στις σελίδες που ακολουθούν, αφού παρουσιάσουμε τη μεθοδολογία της έρευνας, θα ακολουθήσουμε τη διαδικασία αυτή χρονολογικά, και σύμφωνα με τις διηγήσεις των ίδιων των μεταναστών. Ξεκινώντας από την απόφασή τους να μετακινηθούν παράτυπα, θα εξετάσουμε την επιλογή της Ελλάδας ως προορισμού ή ως περάσματος προς άλλη χώρα. Στη συνέχεια θα μελετήσουμε τη διαδρομή προς τη χώρα και την εγκατάσταση σε αυτή, καθώς και τις διάφορες μορφές εργασίας στις οποίες απασχολούνται οι Πακιστανοί μετανάστες, ενώ παράλληλα θα λάβουμε υπόψη μας και τις πολιτικές ελέγχου στις οποίες υπόκεινται. Τέλος, θα εξετάσουμε τα μελλοντικά τους σχέδια που αφορούν την απόφασή τους να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής, να μετακινηθούν σε άλλη χώρα ή να παραμείνουν στην Ελλάδα.

2. Μεθοδολογία

Η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία συνήθως αντιμετωπίζει τους μετανάστες είτε ως θύματα είτε ως αντικείμενα που υπόκεινται πλήρως στα μεταναστευτικά συστήματα. Επιπλέον, οι μετανάστες συχνά εξισώνονται με εργάτες και, ως εκ τούτου, παράγοντες που δεν σχετίζονται με την οικονομική διάσταση της μετανάστευσης τίθενται στο περιθώριο (Anderson and Ruhs, 2010· Papadopoulos et al., 2008). Όσον αφορά συγκεκριμένα τη μετανάστευση προς την Ελλάδα, το θέμα των μεταναστών από το Πακιστάν δεν είχε γίνει αντικείμενο μελέτης έως και πολύ πρόσφατα, καθώς η έμφαση δινόταν κυρίως στα μεταναστευτικά ρεύματα από τα Βαλκάνια, και όχι σε αυτά από την Ασία και την Αφρική (Δερμεντζόπουλος κ.ά., 2009). Εξαίρεση αποτελεί η έρευνα της Δημητριάδη που εξετάζει το θέμα της διέλευσης ως μεταναστευτικό φαινόμενο: συνδυάζοντας τη θεωρητική ανάλυση με εκτεταμένη εμπειρική έρευνα, το έργο αυτό εστιάζεται στα παράτυπα μεταναστευτικά ρεύματα από τη Νότια και τη Νοτιοανατολική Ασία προς την Ελλάδα –συμπεριλαμβανομένων και των ροών από το Πακιστάν– ενώ λαμβάνει υπόψη, κάθε φορά, το συγκεκριμένο πλαίσιο και τον ανθρώπινο παράγοντα (Δημητριάδη, 2013).

Το παρόν κεφάλαιο επιδιώκει να καλύψει τα παραπάνω κενά στη βιβλιογραφία και, στο συνολικότερο πλαίσιο της μελέτης, να επαναπροσδιορίσει ουσιαστικά ένα από τα παλαιότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κοινωνικές επιστήμες: τη σχέση μεταξύ ανθρώπινης δράσης και κοινωνικής δομής (Hatziprokopiou and Triandafyllidou, 2013: 20). Αυτή η αλληλεπίδραση απασχολεί εξαιρετικά έντονα τις μελέτες που σχετίζονται με θέματα μετανάστευσης, οι οποίες υιοθετούν διαφορετική προσέγγιση κάθε φορά και στρέφονται σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης (Bakewell, 2010· Massey, 1990). Στο πλαίσιο της έρευνας του IRMA, η μετανάστευση γίνεται αντιληπτή ως μια θετική επιλογή, κι όχι προϊόν άνωθεν επιβολής (Koser, 2009), ως εκ τούτου η έμφαση δίνεται στην ατομική θέληση και την υποκειμενικότητα του μετανάστη. Οι δομικές συνθήκες στο μακροεπίπεδο και οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης στο μεσοεπίπεδο διαμορφώνουν το υπέδαφος της μεταναστευτικής διαδικασίας, ωστόσο η μετανάστευση παραμένει το αποτέλεσμα αποφάσεων που παίρνουν τα ίδια τα άτομα (μικροεπίπεδο). Αυτή η διαδικασία δεν είναι παρά το προϊόν της σύνθετης αλληλεπίδρασης μεταξύ, από τη μία, των ατομικών ταυτοτήτων και επιθυμιών και, από την άλλη, των κοινωνικών δικτύων, νοικοκυριών, τοπικών παραδόσεων, πολιτισμικών πρακτικών και στρατηγικών επιβίωσης.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, η έρευνα για την παρούσα μελέτη εκτυλίχθηκε σε δύο διαφορετικά στάδια. Στη διάρκεια της πρώτης φάσης εξετάστηκαν δευτερογενή δεδομένα, συμπεριλαμβανομένης της ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας και διαφόρων στατιστικών στοιχείων, και έγιναν συνεντεύξεις με τις σχετικές αρχές και φορείς, προκειμένου να γίνει αντιληπτό το πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα η μετανάστευση από το Πακιστάν προς την Ελλάδα. Το δεύτερο και πιο σημαντικό στάδιο αφορά την έρευνα πεδίου και περιλαμβάνει μια σειρά συνεντεύξεων με μετανάστες από το Πακιστάν.

Στην πρώτη φάση της έρευνας, που διήρκεσε από τον Φεβρουάριο έως τον Απρίλιο του 2013, πραγματοποιήθηκαν δέκα συνεντεύξεις με κυβερνητικά στελέχη και άλλους εμπλεκόμενους φορείς, όπως εκπροσώπους ΜΚΟ και πακιστανικών συλλόγων στην Ελλάδα (βλ. Παράρτημα Ι). Κατά τη διάρκεια της δεύτερης φάσης, διεξήχθησαν τριάντα συνεντεύξεις με παράτυπους μετανάστες από το Πακιστάν: δέκα από αυτές έγιναν με μετανάστες από το Πακιστάν που είχαν κάνει αίτηση να συμμετάσχουν στο πρόγραμμα του ΔΟΜ για Υποστηριζόμενη Εθελοντική Επιστροφή και πέντε (μέσω Skype) με Πακιστανούς που τη στιγμή της συνέντευξης διέμεναν στο Πακιστάν και ενώ είχαν εξετάσει το ενδεχόμενο μετανάστευσης προς την Ελλάδα πήραν τελικά την απόφαση να μην φύγουν. Οι Castles, De Haas and Miller (2014: 324) αντιμετωπίζουν τη μετανάστευση ως έναν γενικό όρο-ομπρέλα, ο οποίος καλύπτει διάφορες κατηγορίες ανθρώπων, όπως αυτοί που εισέρχονται νόμιμα σε μια χώρα, αλλά υπερβαίνουν το χρονικό περιθώριο που τους παρέχει η βίζα, ή όσοι περνάνε τα σύνορα με παράνομο τρόπο και ζητάνε άσυλο χωρίς να θεωρούνται πρόσφυγες. Σύμφωνα με την ίδια λογική, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης πραγματοποιήσαμε συνεντεύξεις με 20 Πακιστανούς μετανάστες χωρίς χαρτιά, 7 αιτούντες άσυλο και 13 κρατούμενους. Ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συνεντευξιζόμενων, σημειώνουμε ότι ήταν όλοι νεαροί άντρες μεταξύ 17 και 53 ετών, κάτι που αντανάκλα τη σύσταση του πακιστανικού πληθυσμού στην Ελλάδα, ο οποίος αποτελείται αποκλειστικά σχεδόν από άντρες. Το θέμα αυτό, που θα συζητηθεί παρακάτω, σχετίζεται με την υπάρχουσα «κουλτούρα μετανάστευσης» στη χώρα καταγωγής, αλλά και με τα εμπόδια που θέτει το ελληνικό κράτος σε οποιαδήποτε προσπάθεια οικογενειακής επανένωσης (Lazarescu and Broersma, 2010). Τέλος, έγινε προσπάθεια να ενσωματώσουμε στο δείγμα των συνεντευξιζόμενων άτομα με ποικίλες περιόδους διαμονής στη χώρα (από ένα έως και δέκα χρόνια).

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν μεταξύ του Σεπτεμβρίου του 2013 και του Σεπτεμβρίου 2014 κυρίως στην Αθήνα, είτε σε δημόσιους χώρους, όπως καφετέριες και πλατείες, είτε σε σπίτια, ενώ σε

αρκετές περιπτώσεις χρειάστηκε η βοήθεια τριών Πακιστανών διερμηνέων, καθώς οι συζητήσεις έγιναν στα ελληνικά και στα ουρντού. Η δειγματοληψία ακολούθησε την τεχνική της «χινοοστιβάδας» («snowball» technique), αν εξαιρέσουμε τις συνεντεύξεις που διεξήχθησαν κατά τη διάρκεια των δύο επισκέψεών μας στο προαναχωρησιακό κέντρο της Αμυδαλέζας και στα γραφεία του ΔΟΜ στην Αθήνα, όπου εξηγήσαμε στους συνεντευξιζόμενους τον σκοπό της έρευνάς μας και ότι η συμμετοχή τους σε αυτήν είναι εθελοντική. Τα ημιδιαμορφωμένα ερωτηματολόγια περιελάμβαναν θεματικές σχετικά με την απόφαση, την προετοιμασία και την πραγματοποίηση του ταξιδιού προς την Ελλάδα, την εγκατάσταση και την απασχόληση των μεταναστών στη χώρα, καθώς και ερωτήσεις σχετικά με τα νομικά έγγραφα και τα μελλοντικά σχέδιά τους.

Τέλος, είναι αναγκαίο να αναφερθούμε στα ηθικά ζητήματα που εμπλέκονται σε μια έρευνα σχετική με την παράτυπη μετανάστευση. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, δεν υπήρξε πάντα εύκολο για την ερευνήτρια να κερδίσει την εμπιστοσύνη των υποκειμένων, κυρίως λόγω του καθεστώτος παρατυπίας στο οποίο υπόκεινται και δεδομένου ότι οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης που εφαρμόζονται στη χώρα ολοένα και αυξάνονται. Γι' αυτό τον λόγο, οι διερμηνείς συχνά έπαιξαν τον ρόλο του μεσάζοντα μεταξύ της ερευνήτριας και των μεταναστών. Μια επιπλέον δυσκολία έγκειται στο γεγονός ότι η έρευνα αυτή στοχεύει να αναδείξει ακριβώς τις πλευρές της μεταναστευτικής διαδικασίας που οι μετανάστες επιθυμούν να αποκρύψουν, ενώ παράλληλα, σε πολλές περιπτώσεις, οι συνεντευξιζόμενοι περίμεναν την ερευνήτρια να τους βοηθήσει πρακτικά σε σχέση με τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν. Κατά τη διάρκεια τόσο της έρευνας πεδίου όσο και της παρουσίασης και διάχυσης των αποτελεσμάτων λάβαμε υπόψη μας τις παραπάνω προκλήσεις, που είναι εγγενείς στη μελέτη της παράτυπης μετανάστευσης (Düvell et al., 2008).

3. Η απόφαση για μετανάστευση και το ταξίδι προς την Ελλάδα

3.1 Η απόφαση για μετανάστευση και η επιλογή προορισμού

Μια πρώτη διαπίστωση που προκύπτει από την έρευνα πεδίου είναι πως, ενώ η Ελλάδα θεωρείται για τους περισσότερους πληθυσμούς που φτάνουν από την Ασία και την Αφρική ως πέρασμα προς την Ευρώπη (Δημητριάδη, 2013), για έναν μεγάλο αριθμό μεταναστών από το Πακιστάν αποτελεί βασικό προορισμό. Σύμφωνα με τον Leghari (2009), η Ελλάδα μετατράπηκε από πέρασμα σε νέα χώρα προορισμού για λόγους που σχετίζονται με τις όλο και πιο αυστηρές πολιτικές ελέγχου στη Βορειοδυτική Ευρώπη, την κομβική γεωγραφική της θέση στις μεταναστευτικές διαδρομές και την οικονομική της ανάπτυξη. Επίσης, σημαντικό ρόλο έπαιξε η δυνατότητα που παρείχε στους μετανάστες να αποκτήσουν άδεια παραμονής μέσω των προγραμμάτων νομιμοποίησης μεταξύ 1998 και 2005, πληροφορία η οποία διαχύθηκε στο Πακιστάν μέσω των κοινωνικών δικτύων. Αν και οι παραπάνω αιτιολογίες μοιάζουν πειστικές, ωστόσο δεν αρκούν για να εξηγήσουν πώς τα άτομα λαμβάνουν την απόφαση να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα. Γι' αυτό ακριβώς, θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να ανασυστήσουμε τη διαδικασία λήψης της απόφασης που ακολουθούν στη χώρα καταγωγής τους, λαμβάνοντας υπόψη μια πληθώρα διαφορετικών παραγόντων, πλαισίων και δρώντων.

Ο πιο προφανής λόγος για τον οποίο τα άτομα αποφασίζουν να έρθουν από το Πακιστάν στην Ελλάδα είναι η αναζήτηση εργασίας, η οποία σχετίζεται με τις οικονομικές δυσκολίες που επικρατούν στη χώρα καταγωγής. Σύμφωνα με τη θεωρία «έλξης-απόθησης» (push-pull) του Lee (1966), οι βασικοί λόγοι που ωθούν τα άτομα να μεταναστεύσουν είναι η ανεργία και οι χαμηλοί μισθοί, η έλλειψη αίσθησης ασφάλειας, καθώς και οι χαμηλού επιπέδου συνθήκες διαβίωσης στη χώρα καταγωγής. Από την άλλη πλευρά, οι πιο σημαντικοί λόγοι που έλκουν μετανάστες προς την Ευρώπη γενικά και προς την Ελλάδα πιο συγκεκριμένα είναι η διαθεσιμότητα εργασίας, οι

καλύτερες εργασιακές συνθήκες και το καλύτερο βιοτικό επίπεδο. Σύμφωνα με την ίδια λογική (βλ. και Farooqetal, 2014), οι νεοκλασικού τύπου οικονομικές θεωρίες αντιμετωπίζουν τη μετανάστευση και την επιστροφή ως μια απόφαση «κόστους-οφέλους» (cost-benefit), που έχει στόχο την εξασφάλιση του μέγιστου αναμενόμενου διά βίου κέρδους. Η απόφαση, άρα, να επενδύσει κανείς στη μετανάστευση μοιάζει με την επένδυση στην εκπαίδευση, καθώς και οι δύο αναμένεται να οδηγήσουν στην αύξηση των διά βίου κερδών (Castles, DeHaas and Miller, 2014: 29-30). Παρ' όλα αυτά, αν προσεγγίζει κανείς τη μετανάστευση από το Πακιστάν ως μια κατεξοχήν εργασιακού τύπου μετανάστευση παραγνωρίζει παράγοντες που σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον ή συγκρούσεις που αφορούν παραδόσεις και τοπικές συνθήκες (Δημητριάδη, 2013). Εφτά από τους συνεντευξιζόμενους, για παράδειγμα, εγκατέλειψαν το Πακιστάν γιατί θεωρούσαν ότι εκεί η ζωή τους βρισκόταν σε κίνδυνο. Οι περισσότεροι δεν ήταν πρόθυμοι να μπουν σε λεπτομέρειες, ωστόσο στις περισσότερες περιπτώσεις η απειλή φαίνεται να συνδέεται με οικογενειακές βεντέτες:

«Έχω πρόβλημα, παντρεύτηκα, έκανα, πώς το λένε, love marriage, και γι' αυτό το λόγο έχω σοβαρό πρόβλημα. Σκοτώσανε τη γυναίκα μου και εγώ έφυγα από κει [...], δεν σκέφτηκα τίποτα. Σκέφτηκα ότι σκοτώσανε τη γυναίκα μου, μπορεί να σκοτώσουνε και εμένα και να φύγω από δω. Να φύγω από δω και μετά βλέπω πού να πάω» (Hamza, 27 ετών).

Επίσης, ένας από τους ερωτηθέντες αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα για περιβαλλοντικούς λόγους, καθώς έχασε τη δουλειά του και το σπίτι του από τις πλημμύρες του 2010.

Η σχετική βιβλιογραφία αποδίδει επίσης πρωτεύοντα ρόλο στην οικογένεια και το νοικοκυριό, που συνήθως θεωρούνται οι πιο σημαντικές κινητήριες δυνάμεις οι οποίες ωθούν πληθυσμούς από τον αναπτυσσόμενο κόσμο προς τη μετανάστευση (Becker, 1976). Τα νέα οικονομικά της μετανάστευσης θεωρούν ότι οι μετανάστες, ως «εργαζόμενοι με στοχοθεσία» (target earners), εγκαταλείπουν τη χώρα υποδοχής μόλις εκπληρώσουν τους αρχικούς οικονομικούς τους στόχους: υπ' αυτό το πρίσμα, οι αποφάσεις που λαμβάνουν σχετικά με τη μετακίνησή τους δεν μπορεί παρά να λαμβάνονται από τα νοικοκυριά στα οποία εντάσσονται. Η μετανάστευση, επομένως, είναι μια απόφαση που ενέχει κινδύνους, τους οποίους μοιράζονται από κοινού οι οικογένειες, εφόσον τα εμβάσματα που στέλνουν οι μετανάστες στη χώρα υποδοχής παρέχουν ένα ασφαλές εισόδημα για τις οικογένειές τους (Castles, De Haas and Miller, 2014: 38). Η μετανάστευση από το Πακιστάν και τη Νότια Ασία προς την Ευρώπη γενικά, και το Ηνωμένο Βασίλειο συγκεκριμένα, χρησιμοποιείται συχνά ως χαρακτηριστικό παράδειγμα του κεντρικού ρόλου που παίζει η οικογένεια και οι συγγενείς στη λήψη αποφάσεων. Το γεγονός αυτό προκύπτει αναμφισβήτητα κι από την έρευνα πεδίου που διεξήχθη για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης: έντεκα από τους ερωτηθέντες δήλωσαν πως πήραν την απόφαση να εγκαταλείψουν τη χώρα και να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα έπειτα από συζήτηση με τις οικογένειές τους ή και παρότρυνσή τους. Η μετανάστευση, έτσι, αναδύεται ως μια απόφαση περισσότερο συλλογική παρά ατομική. Την ίδια στιγμή, κάνοντας λόγο για την «οικογένεια», οι ερωτηθέντες αναφέρονται στους γονείς και τα αδέρφια τους που είχαν ανάγκη από τη δική τους βοήθεια, ένα βάρος που επωμίζεται συνήθως ο μεγαλύτερος ή ο μοναδικός γιος.

3.2 Η είσοδος στη χώρα

Από το 1991, οπότε ψηφίστηκε ο πρώτος νόμος για τη μετανάστευση στην Ελλάδα, η διαδικασία της πρόσκλησης («μετάκληση») ήταν ο μόνος τρόπος με τον οποίο μπορούσαν να εισέλθουν νόμιμα στη χώρα αλλοδαποί εργάτες και να αποκτήσουν άδεια παραμονής με βάση την εργασιακή απασχόληση. Ωστόσο, η «μετάκληση», πέραν του ότι αποτελεί εξαιρετικά χρονοβόρα διαδικασία, είναι ιδιαίτερα περίπλοκη σε σχέση με τις διαφορετικές ανάγκες που προκύπτουν κάθε φορά από την αγορά εργασίας. Αν λάβει μάλιστα κανείς υπόψη του τους εργασιακούς τομείς στους οποίους απασχολούνται οι μετανάστες (τον αγροτικό και κατασκευαστικό τομέα, τις υπηρεσίες

τροφοδοσίας, τις μικρές βιομηχανίες, τη λιανική πώληση και την οικιακή εργασία), η «μετάκληση» είναι ένα μέτρο που έχει ελάχιστη σχέση με την πραγματικότητα (Triandafyllidou and Marouf, 2008). Επιπλέον, παρόλο που λειτουργούν ελληνικά προξενεία στο Πακιστάν, σε καμία περίπτωση δεν αναφέρθηκε κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων η περίπτωση εισόδου στη χώρα με τουριστική βίζα. Ως εκ τούτου, η μοναδική επιλογή που φαίνεται να διαθέτουν όσοι επιθυμούν να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα είναι να εισέλθουν στη χώρα παράτυπα με τη βοήθεια διακινητών.

Σύμφωνα με τις εξιστορήσεις των μεταναστών, στην Ελλάδα φτάνουν μέσω του Ιράν και της Τουρκίας, ενώ έχουν ήδη κάνει τους σχετικούς διακανονισμούς πριν από την αναχώρησή τους, στο Πακιστάν. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι ερωτηθέντες είχαν βίζα που τους επέτρεπε να εισέλθουν στο Ιράν, όχι όμως στην Τουρκία και την Ελλάδα:

«Διερμηνέας: Ήταν ένας φίλος του που έκανε αυτή τη δουλειά, που φέρνει άτομα στην Ελλάδα. Μίλησε μαζί του και, όπως ήρθανε άλλοι, μπήκε στο Ιράν με βίζα, και από κει στην Τουρκία. Όλοι που έρχονται εδώ, μέχρι το Ιράν έχουνε βίζα. Και η Τουρκία δίνει βίζα, αλλά στην Τουρκία για να πάρουνε βίζα θέλει πιο πολλά λεφτά κι έτσι δεν παίρνουνε βίζα, λαθραία περνάνε» (Hasnat, 28 ετών).

Μόνο ένας από τους ερωτηθέντες μπήκε στην Τουρκία με βίζα και συνέχισε από εκεί το ταξίδι του με παράτυπο τρόπο. Μάλιστα, τόσο οι μετανάστες όσο και οι αντιπρόσωποι των διαφόρων οργανώσεων από τους οποίους πήραμε συνέντευξη, μας έδωσαν την πληροφορία ότι οι Πακιστανοί που περνούν από την Τουρκία με προορισμό την Ελλάδα, καθ' όλη τη διάρκεια της διαμονής τους στη χώρα, παραμένουν κλεισμένοι σε σπίτια που τους παρέχουν οι διακινητές, προκειμένου να μη συλληφθούν από την τουρκική Αστυνομία.

Μια άλλη πληροφορία που προέκυψε από τις συνεντεύξεις αφορά το κόστος του ταξιδιού, που κυμαίνεται από 3.000-8.000 ευρώ. Η συμφωνία γίνεται πριν την αναχώρηση από το Πακιστάν, ενώ τα άτομα που πρόκειται να φύγουν δεν υποχρεούνται να καταβάλουν όλο το ποσό εφάπαξ, αλλά σε διαφορετικές δόσεις, ανάλογα με τη συνεννόηση, όπως διηγείται ο Ibrahim, που έφτασε στην Ελλάδα το 2004:

«Όχι, αυτό το έχουμε αποφασίσει από την αρχή. Από όταν ξεκινάμε από το σπίτι το αποφασίζουμε. Δίνουμε τόσα λεφτά μέχρι να φτάσουμε Αθήνα, δίνουμε από Τουρκία όταν φτάνουμε, τα υπόλοιπα τα δίνουμε από εδώ όταν φτάνουμε» (Ibrahim, 28 ετών).

«Κάτι έδωσαν φίλοι, κάτι μπαμπάς. [...] Μετά έδωσα κάτι σ' αυτόν που με έφερε εδώ, μετά έδινα σιγά σιγά όταν δούλευα. Έτσι έκανα. Δεν τα έδωσα κατευθείαν όλα» (Tanveer, 28 ετών).

Αρκετοί από τους μετανάστες συμφώνησαν να πληρώσουν ένα μέρος μόνο του ποσού, πριν φύγουν, συνήθως το μισό, και το υπόλοιπο αποπληρώνεται είτε από την οικογένειά τους στο Πακιστάν μόλις αυτοί φτάσουν στη χώρα προορισμού, είτε από τους ίδιους σε μικρά ποσά μόλις βρουν δουλειά στην Ελλάδα – αλλά αυτό είναι πιο σπάνιο.

Όσοι επιθυμούν να μεταναστεύσουν καταφέρνουν να μαζέψουν το ποσό που απαιτούν οι διακινητές είτε πουλώντας κομμάτια της προσωπικής ή οικογενειακής τους περιουσίας (λ.χ., κτήματα, μικρές επιχειρήσεις, σπίτια, αυτοκίνητα, κοσμήματα), είτε δανειζόμενοι χρήματα από τα κοινωνικά τους δίκτυα, από μέλη δηλαδή της ευρύτερης οικογένειάς τους, από φίλους ή συγγενείς (κυρίως αδέρφια), οι οποίοι είναι σε θέση να χρηματοδοτήσουν αυτό το ταξίδι:

«Ε, πούλησα. Είχα ένα φορτηγό μικρό εκεί, πούλησα κι αυτό, είχα και μαγαζί, πούλησα και το μαγαζί, αυτά μάζεψα και ήρθα» (Mazhar, 30 ετών).

«Εγώ δεν είχα τίποτα. Πούλησα ένα χωράφι κι αυτά που μου λείπανε τα πήρα δανεικά από τους συγγενείς και πλήρωσα» (Naeem, 19 ετών).

Η Δημητριάδη (2013) υποστηρίζει πως τα διαφορετικά στάδια στα οποία εκτυλίσσεται η διαδικασία της μετανάστευσης εξαρτώνται από τα διαφορετικά είδη κεφαλαίου που διαθέτει το άτομο. Οι κυρίαρχες θεωρίες σχετικά με το θέμα τονίζουν τον ρόλο του οικονομικού κεφαλαίου ως κινητήριας δύναμης της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού, αφού αυτό καθορίζει τόσο την πορεία που ακολουθούν οι μετανάστες όσο και την επιλογή της χώρας προορισμού. Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για το κοινωνικό κεφάλαιο, αν και οι συνεντεύξεις μαρτυρούν πως δεν ανταποκρίνεται πάντα στις προσδοκίες όσων το κατέχουν. Έτσι, σε πολλές περιπτώσεις τα κοινωνικά δίκτυα παρέχουν πληροφορίες ανακριβείς ή και λανθασμένες, δημιουργώντας ψευδείς εντυπώσεις σχετικά με την υποστήριξη που μπορεί να προσφερθεί στους μετανάστες στη χώρα προορισμού.

Από τις συνεντεύξεις προκύπτει επίσης πως, στην περίπτωση όσων παίρνουν την απόφαση να μεταναστεύσουν από το Πακιστάν, το οικονομικό και το κοινωνικό κεφάλαιο συνδυάζονται και συχνά είναι αλληλένδετα· για παράδειγμα, υπό ορισμένες συνθήκες το κοινωνικό κεφάλαιο έχει την ικανότητα να μετατρέπεται σε οικονομικό, επιτρέποντας σε άτομα από διαφορετικά οικονομικά στρώματα να πετύχουν τον ίδιο στόχο. Αυτή είναι η περίπτωση του Tanveer, ο οποίος λόγω της σχέσης εμπιστοσύνης που είχε αναπτύξει με τον διακινητή κατάφερε να συμφωνήσει ότι θα αποπλήρωνε το ποσό που του χρωστούσε μετά την άφιξή του στη χώρα προορισμού· ή, επίσης, η περίπτωση του Naeem, ο οποίος έλαβε ένα δάνειο από τους συγγενείς του, που θα ξεχρέωνε κάποια στιγμή στο μέλλον.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειώσουμε ότι τα τελευταία χρόνια η είσοδος στην Ελλάδα με παράτυπο τρόπο έχει γίνει εξαιρετικά δύσκολη, εξαιτίας της εντατικοποίησης των εσωτερικών και εξωτερικών πολιτικών, όπως ο Ξένιος Δίας που στην πορεία αντικαταστάθηκε από τον Θησέα, που είχαν σκοπό τη σύλληψη παράτυπων μεταναστών, τόσο στα χερσαία σύνορα και σε μεγάλα λιμάνια της χώρας, όπως η Πάτρα και η Ηγουμενίτσα (βασικά σημεία εξόδου από τη χώρα), όσο και στο κέντρο μεγάλων πόλεων. Επιπρόσθετα, οι κρατικές αρχές οργάνωσαν την επιχείρηση Ασπίδα με σκοπό τη διασφάλιση των συνόρων μέσω της αύξησης του αριθμού των συνοριοφρουρών στην περιοχή του Έβρου και της ανέγερσης, στην ίδια περιοχή, ενός φράχτη μήκους 12,5 χλμ. (Triandafyllidou et al., 2014).

Ως προς τα αποτελέσματα που είχαν αυτές οι πολιτικές στα παράτυπα μεταναστευτικά ρεύματα, σύμφωνα με τα στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας σχετικά με συλλήψεις αλλοδαπών, η αύξηση των ελέγχων στα ελληνοτουρκικά σύνορα, που έφτασε στο απόγειό της το 2010 και 2011 με περίπου 50.000 συλλήψεις ετησίως, δεν αποθάρρυνε την εισροή μεταναστών, αλλά οδήγησε στην αλλαγή των διαδρομών που αυτοί ακολουθούν για να εισέλθουν στη χώρα. Οι διαδρομές αυτές μετακινήθηκαν από τις χερσαίες στις θαλάσσιες διόδους: ενώ το 2013 και το 2014 οι συλλήψεις στην περιοχή του Έβρου δεν ξεπέρασαν τις 1.500 τον χρόνο, την ίδια στιγμή οι αντίστοιχες στα θαλάσσια σύνορα εκτοξεύθηκαν, από περίπου 2.500 το 2013, στις 20.000 το 2014.

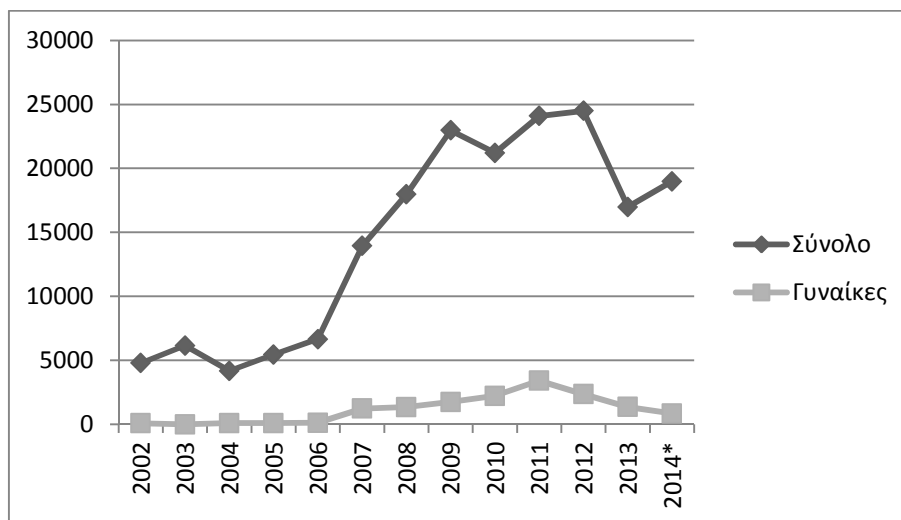
Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε πως η εντατικοποίηση των συνοριακών ελέγχων και οι πιο αυστηρές πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης προφανώς είχαν αντίκτυπο στην παράτυπη μετανάστευση, συμπεριλαμβανομένης και της περίπτωσης των Πακιστανών. Ωστόσο, όπως θα αναπτυχθεί παρακάτω, οι λόγοι που εξηγούν τη μείωση των Πακιστανών μεταναστών, τα τελευταία χρόνια, στη

χώρα σχετίζονται περισσότερο με τις αλλαγές που έχουν σημειωθεί στην αγορά εργασίας, καθώς και με την επιμήκυνση του χρόνου κράτησης των παράτυπων μεταναστών.

4. Οι Πακιστανοί μετανάστες στην Ελλάδα

Αν και η Ελλάδα είχε ήδη αρχίσει να δέχεται μικρούς αριθμούς μεταναστών από το Πακιστάν ήδη από τη δεκαετία του 1970, οι οποίοι έρχονταν για να εργαστούν κυρίως στη ναυτιλιακή βιομηχανία, μετατράπηκε σε προορισμό μόλις κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1990 και 2000 (Lazarescu and Broersma, 2010). Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, σύμφωνα με την απογραφή του 2011, πάνω από 34.000 Πακιστανοί διέμεναν στην Ελλάδα τη χρονιά εκείνη, ενώ ο αριθμός είχε αρχίσει να αυξάνεται σημαντικά μετά το 2006. Από το 2012, ωστόσο, ο αριθμός έχει αρχίσει να μειώνεται, καθώς παρατηρείται ξεκάθαρα μια τάση επιστροφής στο Πακιστάν, ενώ την ίδια περίοδο μειώνονται σοβαρά και οι εισροές μεταναστών. Τα στοιχεία αυτά συμπίπτουν με τα ευρήματα της έρευνας: οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες παρατήρησαν πως φίλοι και συγγενείς δεν ρωτάνε πλέον σχετικά με τη μετανάστευση στην Ελλάδα, καθώς πολλοί είναι αυτοί που επιστρέφουν, μεταφέροντας την πληροφορία ότι στη χώρα δεν επικρατεί πια ευημερία ούτε υπάρχουν θέσεις εργασίας ή άλλου είδους ευκαιρίες. Η Ελλάδα δεν αποτελεί πόλο έλξης ούτε ως πέρασμα προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες, καθώς ο κίνδυνος σύλληψης και κράτησης είναι τόσο υψηλός που όσοι μεταναστεύουν αναζητούν εναλλακτικές οδούς προς την Ευρώπη, όπως σημειώνουν και οι αντιπρόσωποι των πακιστανικών συλλόγων (Συνέντευξη 1 και 3).

Διάγραμμα 1: Πακιστανοί διαμένοντες στην Ελλάδα (2002-2014)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (4ο τρίμηνο του 2002-2013 και 2ο τρίμηνο του 2014).

Ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά όσων Πακιστανών διαμένουν στην Ελλάδα είναι αξιοσημείωτη η ανισότητα μεταξύ των φύλων, καθώς σύμφωνα με την Απογραφή του 2011 96% των μεταναστών από τη χώρα αυτή είναι άντρες. Αυτό οφείλεται σε έναν συνδυασμό παραγόντων: αρχικά η κουλτούρα μετανάστευσης που επικρατεί στο Πακιστάν παραδοσιακά οδηγεί κατ' αποκλειστικότητα σχεδόν τους άντρες να εγκαταλείπουν τη χώρα (Lazarescu and Broersma, 2010), ενώ ταυτόχρονα η συμμετοχή των γυναικών στον εργασιακό τομέα παραμένει ιδιαίτερα χαμηλή,²

² Σύμφωνα με την έκθεση του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας (2013) σχετικά με την αγορά εργασίας στο Πακιστάν, η συμμετοχή γυναικών ήταν κάτω από 25%, ενώ των ανδρών ξεπερνούσε το 80%.

γεγονός που σημαίνει ότι είναι σχεδόν αποκλειστικά οικογενειακοί οι λόγοι που ωθούν μια γυναίκα να μεταναστεύσει. Επιπρόσθετα, οι Πακιστανοί προτίθενται να φέρουν μέλη της οικογένειάς τους στην Ελλάδα μονάχα αν αυτό μπορεί να γίνει με νόμιμο τρόπο (Lazarescu and Broersma, 2010), κάτι που προφανώς δεν αποτελεί επιλογή για όσους παραμένουν στη χώρα χωρίς χαρτιά ή με εκκρεμές αίτημα ασύλου, ενώ την ίδια στιγμή η έκδοση βίζας για λόγους οικογενειακής επανένωσης αποτελεί διαδικασία εξαιρετικά χρονοβόρα και ακριβή (Συνέντευξη 1, 2, και 3). Πέρα απ' αυτό, η πλειοψηφία των Πακιστανών που διαμένουν στην Ελλάδα δεν είναι παντρεμένοι (58%), και άρα δεν έχουν οικογένεια να φέρουν στη χώρα.

Σύμφωνα και πάλι με την απογραφή του 2011, οι περισσότεροι (75%) είναι μεταξύ 20 και 39 ετών, και άρα ανήκουν στις πιο παραγωγικές ηλικιακές κατηγορίες. Επίσης, το μεγαλύτερο μέρος είναι απόφοιτοι της στοιχειώδους και όχι της μέσης βαθμίδας, κάτι που εξηγείται αν λάβει κανείς υπόψη τα πολύ χαμηλά ποσοστά εγγραφής και παρακολούθησης στα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο Πακιστάν.³ Τα χαμηλά ποσοστά συμμετοχής στο εκπαιδευτικό σύστημα οφείλονται στο γεγονός ότι η εγγραφή σε δημόσια σχολεία στοιχίζει ακριβά για κάθε οικογένεια, τη στιγμή που η φοίτηση στο δημοτικό δεν είναι υποχρεωτική. Αυτό δημιουργεί βαθιές ανισότητες αφενός μεταξύ των οικογενειών με υψηλά εισοδήματα που μπορούν να σπουδάζουν τα παιδιά τους και εκείνων που δεν έχουν τα οικονομικά μέσα να κάνουν το ίδιο, και αφετέρου μεταξύ των ίδιων των οικογενειών: όχι μόνο σε σχέση με τη διαφορετική αντιμετώπιση αγοριών και κοριτσιών, αλλά και επειδή η ύπαρξη πολλών παιδιών σημαίνει, αυτομάτως, ότι λιγότερα θα έχουν δυνατότητα πρόσβασης στην εκπαίδευση (Sathar and Lloyd, 1994· Sawada and Lokshin, 2001).

4.1 Εγκατάσταση και εργασιακή απασχόληση

Η εγκατάσταση στη νέα χώρα προορισμού θα ήταν αδύνατη χωρίς την ύπαρξη των κοινωνικών δικτύων, όπως μαρτυρούν όλες οι συνεντεύξεις που επιβεβαιώνουν τον κυρίαρχο ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου, ειδικά κατά την πρώτη περίοδο εγκατάστασης των μεταναστών στην Ελλάδα. Τα κοινωνικά δίκτυα παρέχουν στα άτομα πρόσβαση σε πολύτιμες πληροφορίες και υποστήριξη στην εύρεση κατοικίας και απασχόλησης:

Ερευνήτρια: *Στην Αθήνα, όταν έφτασες, είχες κάποιον εδώ, φίλο ή συγγενή;*

Διερμηνέας: *Είχε ένα φίλο εδώ πέρα.*

Ερευνήτρια: *Και το πρώτο διάστημα σε βοήθησε ο φίλος σου; Έμεινες μαζί του;*

Διερμηνέας: *Ναι, λέει, με βοήθησε ο φίλος μου για το σπίτι, για ρούχα, για φαγητό» (Sameer, 30 ετών).*

Οι ελάχιστοι, ανάμεσα στους ερωτηθέντες, που δεν είχαν ήδη διαμορφωμένα δίκτυα στην Ελλάδα αντιμετώπισαν σημαντικές δυσκολίες μόλις έφτασαν στη χώρα. Γι' αυτό τον λόγο προσπάθησαν να δημιουργήσουν αμέσως τέτοια δίκτυα με συμπατριώτες τους που ήδη διέμεναν στη χώρα, καθώς αυτοί θα ήταν και η μοναδική τους διέξοδος για επιβίωση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Waqas:

Ερευνήτρια: *Και έτσι, τι έκανες;*

Διερμηνέας: *Έμεινε στην πλατεία, δύο μέρες, τρεις. Μετά βρήκε ένα παιδί.*

³ Σύμφωνα με στατιστικά της UNICEF για το Πακιστάν, τα ποσοστά αυτά (εγγραφής και παρακολούθησης) κυμαίνονται σε 39,7% και 34,6% αντίστοιχα, για τα αγόρια· βλ. goo.gl/VM7bJW

Ερευνήτρια: *Σε ποια πλατεία;*

Διερμηνέας: *Σταθμό Λαρίσης. Εκεί βρήκε ένα παιδί και πήγε μαζί του. Όχι γνωστός ούτε φίλος.*

Ερευνήτρια: *Και σε βοήθησε καθόλου να ψάξεις για δουλειά;*

Διερμηνέας: *Λέει, δυο μήνες με κράτησε σπίτι του και μου έδωσε φαΐ, κάρτες και τέτοια και μετά βρήκαμε δουλειά. Μετά από δύο μήνες» (Wasas, 29 ετών).*

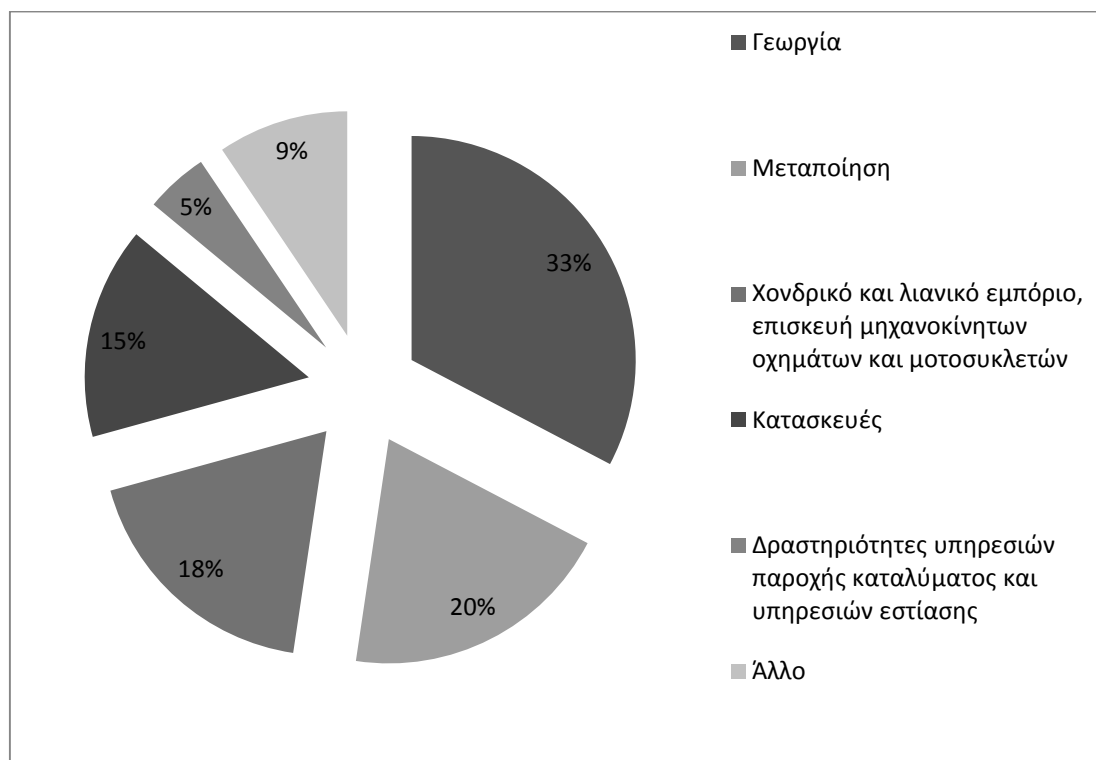
Ωστόσο, το κοινωνικό κεφάλαιο δεν ανταποκρίνεται πάντα στις προσδοκίες των κατόχων του. Σε πολλές περιπτώσεις οι μετανάστες με τους οποίους μιλήσαμε είχαν πληροφορίες που είτε δεν ίσχυαν πια είτε ήταν ψευδείς, ενώ συχνά η υποστήριξη που έλαβαν από τα δίκτυά τους δεν ήταν εκείνη που προσδοκούσαν. Ακόμα, υπήρχαν και περιπτώσεις που κάποιοι έπεσαν θύματα παραπλάνησης και εκμετάλλευσης. Ο Farooq, για παράδειγμα, ενώ αρχικά είχε ξεκινήσει το ταξίδι του για το Ντουμπάι, ώστε να βρει δουλειά εκεί και να βοηθήσει την οικογένειά του οικονομικά, μεταπίεσθη από έναν φίλο, ο οποίος ήταν και διακινητής, ότι θα κέρδιζε πολύ περισσότερα χρήματα αν πήγαινε στην Ελλάδα. Στη συνέχεια πλήρωσε 4.000 ευρώ για το ταξίδι αυτό και με το που έφτασε στη χώρα να μην τον περίμενε μια δουλειά, αλλά παρέμεινε απλήρωτος για τρεις μήνες μέχρι που παραιτήθηκε. Και δεν ήταν ο μόνος. Αρκετοί από τους συνεντευξιαζόμενους βρέθηκαν να δουλεύουν υπό συνθήκες σκλαβιάς σε εργασίες τις οποίες τους είχαν βρει οι διακινητές που είχαν κανονίσει το ταξίδι τους στην Ελλάδα:

Διερμηνέας: *Λέει ότι αυτός που τον έφερε, ο πράκτορας, έμενε μαζί με τον αδελφό του [του συνεντευξιαζόμενου], που τον έστειλε σε ένα χωριό να δουλέψει, να μαζέψει φρούτα. [...]. Εκεί που δούλευα μου είπε ο προϊστάμενος, που ήταν εκεί πέρα, να πάρω 5 ευρώ να πάρω τηλέφωνο την οικογένειά μου, να τους πω ότι είμαι καλά, έχω φτάσει ξέρω γώ. Και μου είπε, δεν δίνουμε χρήματα, δίνουμε φαγητό και να δουλεύεις μόνο. Δεν υπάρχουν, δεν υπάρχουν χρήματα» (Tariq, 19 ετών).*

Ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις, ωστόσο, η μόνη διέξοδος που παρέχεται στους μετανάστες για να αλλάξουν την τύχη τους παραμένει η δημιουργία νέων κοινωνικών δικτύων στην Ελλάδα, που θα τους διευκολύνουν στην εύρεση εργασίας και κατοικίας.

Η απογραφή του 2011 έδειξε ότι οι εργασιακοί τομείς στους οποίους απασχολούνται οι Πακιστανοί μετανάστες είναι ο αγροτικός και κατασκευαστικός, το χονδρικό και λιανικό εμπόριο, οι επισκευές οχημάτων και η οικοδομή. Οι μετανάστες, δηλαδή, εργάζονται ως χειρώνακτες σε δουλειές που δεν ενδιαφέρουν τον γηγενή πληθυσμό, λόγω των δύσκολων συνθηκών που τις χαρακτηρίζουν, καθώς συμπεριλαμβάνουν πολλές ώρες εργασίας, χαμηλά εισοδήματα, κοινωνική και ψυχολογική απομόνωση (Leghari 2009). Πρόσφατες έρευνες σημειώνουν επίσης πως πολλοί από τους νεοφερμένους μετανάστες εργάζονται και ως πλανόδιοι πωλητές στους κεντρικούς δρόμους της Αθήνας (Yousef 2013).

Διάγραμμα 2: Πακιστανοί διαμένοντες στην Ελλάδα ανά τομέα απασχόλησης

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, Γενική Απογραφή 2011.

Πρόσφατες μελέτες, ωστόσο, μας βοηθάνε να κατανοήσουμε καλύτερα το ζήτημα της απασχόλησης των παράτυπων μεταναστών, με την ακόλουθη παρατήρηση: αν και σε επίπεδο κρατικών πολιτικών είναι δυνατό να ληφθούν μέτρα για την καταπολέμηση της παράτυπης μετανάστευσης, «αυτά θα έχουν ελάχιστα αποτελέσματα, όσο οι αγορές εργασίας θα δημιουργούν την ανάγκη για μετανάστες εργάτες» (Castles, De Haas and Miller 2014: 325). Η Ελλάδα, όπως και άλλες νοτιοευρωπαϊκές χώρες, μετατράπηκαν σε ελκυστικό προορισμό για πληθυσμούς από την Ασία, την Αφρική και την Ανατολική Ευρώπη, αφενός γιατί ήταν πιο εύκολα προσβάσιμες σε σχέση με τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, αφετέρου γιατί υπήρξαν πιο ανεκτικές σε σχέση με άτυπες οικονομικές δραστηριότητες – την ίδια περίοδο που το μεταναστευτικό καθεστώς της Ε.Ε. είχε αρχίσει να γίνεται ολοένα και πιο αυστηρό. Παρ' όλα αυτά, η πρόσφατη οικονομική κρίση άλλαξε τα δεδομένα. Από τη μία πλευρά ο εργασιακός τομέας στην Ελλάδα συρρικνώνεται, ενώ, από την άλλη, τα μέτρα ελέγχου της μετανάστευσης γίνονται όλο και πιο έντονα. Οι ευκαιρίες απασχόλησης έχουν μειωθεί σημαντικά για τους Πακιστανούς μετανάστες. Σύμφωνα με την τελευταία Γενική Απογραφή, 30% από αυτούς ήταν άνεργοι το 2011. Σε συγκλίνοντα αποτελέσματα κατέληξε και η παρούσα έρευνα: η πλειοψηφία των μεταναστών με τους οποίους μιλήσαμε ήταν άνεργοι ή έκαναν λίγα μεροκάματα τη στιγμή της συνέντευξης,⁴ επιβιώνοντας με δυσκολία. Για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, ακόμα κι αυτοί που εργάζονταν, πουλούσαν ανά καιρούς CD ή άλλα αντικείμενα ως πλανόδιοι έμποροι (παρόλο που, σύμφωνα με τους ίδιους, ακόμα και αυτή η απασχόληση σταμάτησε να είναι προσοδοφόρα κατά τη

⁴ Δηλαδή εργάζονταν έως και δέκα μέρες τον μήνα σε οποιαδήποτε εργασία έβρισκαν, είτε μέσω των δικτύων τους είτε συχνάζοντας σε «πιάτσες» όπου εργοδότες βρίσκουν εργάτες με τη μέρα.

διάρκεια της κρίσης) ή συνέλεξαν και μεταπουλούσαν σίδερα, κάτι που τους εξασφάλιζε ένα ελάχιστο εισόδημα (περίπου 5 ευρώ τη μέρα).

4.2 Πολιτικές ελέγχου

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, το ελληνικό κράτος έχει λάβει μια σειρά μέτρα με στόχο τον έλεγχο της παράτυπης μετανάστευσης, τόσο στα σύνορα όσο και στο εσωτερικό της χώρας. Τα μέτρα περιλαμβάνουν αυξημένο αστυνομικό έλεγχο στις συνοριακές περιοχές, μεγαλύτερους ελέγχους στα σημεία εξόδου από τη χώρα και σε διάφορα σημεία μέσα στην επικράτεια, καθώς και τη δημιουργία προαναχωρησιακών κέντρων κράτησης και την επιμήκυνση του ανώτατου χρονικού ορίου κράτησης μεταναστών χωρίς χαρτιά στους 18 μήνες, όριο που στην πράξη παραβιαζόταν συστηματικά από τις αρχές που παρέτειναν την κράτηση επ' αόριστον (Triandafyllidou et. al., 2014). Για παράδειγμα, το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη πραγματοποίησε δύο μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις (βλ. παραπάνω), τον Ξένιο Δία, που στη συνέχεια εξελίχθηκε στον Θησέα, οι οποίες είχαν σκοπό τη σύλληψη μεταναστών χωρίς χαρτιά σε δημόσιους χώρους, όπως το κέντρο της Αθήνας και άλλων μεγάλων πόλεων, καθώς και σε σημαντικά λιμάνια, από τα οποία πραγματοποιείται η είσοδος στη χώρα.

Πίνακας 1: Συλλήψεις και απελάσεις Πακιστανών (2009-2014)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Συλλήψεις	4.854	8.830	19.975	11.136	3.982	3.269
Απελάσεις ⁵	245	405	1.293	5.135	4.833	3.287

Πηγή: Ελληνική Αστυνομία.

Ωστόσο, οι εξακριβώσεις από αστυνομικές αρχές ήταν καθημερινό φαινόμενο για τους μετανάστες αρκετό καιρό πριν τη λήψη όλων αυτών των νέων μέτρων ελέγχου της μετανάστευσης. Αν κάτι άλλαξε επί της ουσίας, είναι ότι αυτοί οι έλεγχοι έχουν γίνει πια πολύ πιο συχνοί, ακόμα και σε μικρές πόλεις ανά τη χώρα και, βέβαια, ότι οι επιπτώσεις που έχουν για τους μετανάστες είναι διαφορετικές. Στο παρελθόν, ένας αλλοδαπός χωρίς χαρτιά θα απελευθερωνόταν λίγες μέρες ή και ώρες μετά τη σύλληψή του. Η κατάσταση αυτή άλλαξε δραματικά από τη στιγμή που το ανώτατο όριο κράτησης αυξήθηκε στους 18 μήνες και έγινε κανόνας να κρατούνται όσοι θεωρούνται απελάσιμοι σε προαναχωρησιακά κέντρα κράτησης:

«Με έχει πιάσει πολλές φορές η Αστυνομία, με αφήνανε [...]. Δυο-τρεις ώρες, μετά μας αφήναν [...]. Τώρα, άμα σε πιάσουνε, κάθεται 16 μήνες μέσα. Πριν ένα χρόνο με πιάνανε κάθε μέρα, και με αφήνανε. Τώρα δεν με έχουν πιάσει» (Bilal, 17 ετών).

Ο Bilal συμπλήρωσε ότι δεν έχει ακόμα συλληφθεί, γιατί είναι πολύ προσεκτικός από τότε που τα μέτρα έγιναν πιο αυστηρά, όπως και οι περισσότεροι συμπατριώτες του που δεν κυκλοφορούν πια σε μέρη όπου μπορεί να γίνει έλεγχος από την Αστυνομία. Το ίδιο καταθέτει κι ο Ali, που δεν έχει συλληφθεί ποτέ κατά τη διάρκεια των τεσσάρων χρόνων που ζει στη χώρα:

Ερευνήτρια: Με την Αστυνομία, απ' όταν πέρασες τα σύνορα μέχρι σήμερα, έχεις έρθεις σε επαφή, σε έχουν ελέγξει ποτέ;

⁵Επισημαίνεται ότι στους ανωτέρω πίνακες συμπεριλαμβάνονται αλλοδαποί που απομακρύνθηκαν με αναγκαστικές (πλην των επαναπροωθηθέντων) και εθελούσιες επιστροφές (μέσω ΔΟΜ και Ελληνικής Αστυνομίας).

Διερωτηθεί: *Δεν έχει, λέει, ποτέ, πουθενά. Όχι, δεν τον έχουν ελέγξει πουθενά.*

Ερευνήτρια: *Πώς τα κατάφερες;*

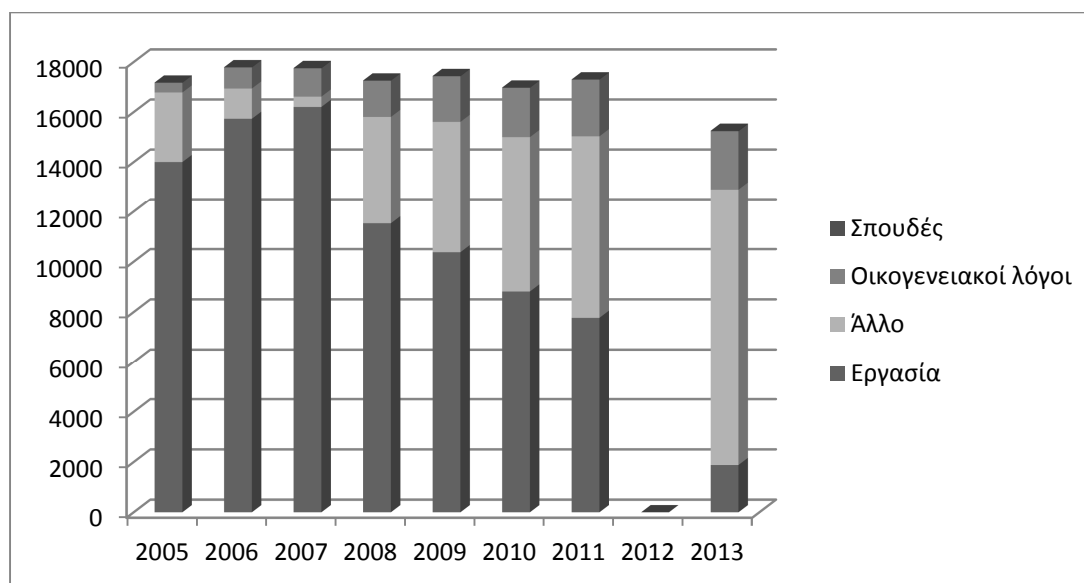
Αλί: *Δεν κάνω πολύ βόλτα εγώ, μόνο δουλειά.*

Διερωτηθεί: *Εκεί που δουλεύει εκεί μένει, ξέρω γώ. Τώρα που έχει έρθει εδώ, ήρθε να πάρει κάτι και θα πάει κατευθείαν πάλι σπίτι» (Αλί, 25 ετών).*

4.3 Η διαχείριση της μετανάστευσης και του ασύλου

Όπως έχει ήδη σημειωθεί, από το 1991 και έπειτα ο μόνος τρόπος να εισέλθει νόμιμα στη χώρα ένας αλλοδαπός εργάτης ήταν μέσω της «μετάκλησης» για εργασιακούς λόγους. Αυτό το μέτρο δεν ανταποκρίνεται πια ούτε στον τρόπο με τον οποίο έχει διαμορφωθεί η αγορά εργασίας ούτε στους συγκεκριμένους τομείς στους οποίους συνήθως απασχολούνται οι μετανάστες, καθώς είναι μια διαδικασία αρκετά περίπλοκη και χρονοβόρα, που επιτρέπει σε μετανάστες να εργαστούν για έναν συγκεκριμένο εργοδότη και σε μία, συγκεκριμένου τύπου, εργασία (Triandafyllidou et al., 2014). Η «μετάκληση», επομένως, δεν αποτελεί ρεαλιστική οδό μέσω της οποίας οι μετανάστες μπορούν να αποκτήσουν νόμιμο καθεστώς στη χώρα.

Διάγραμμα 3: Άδειες παραμονής Πακιστανών ανά κατηγορία (2005-2013)⁶

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών.

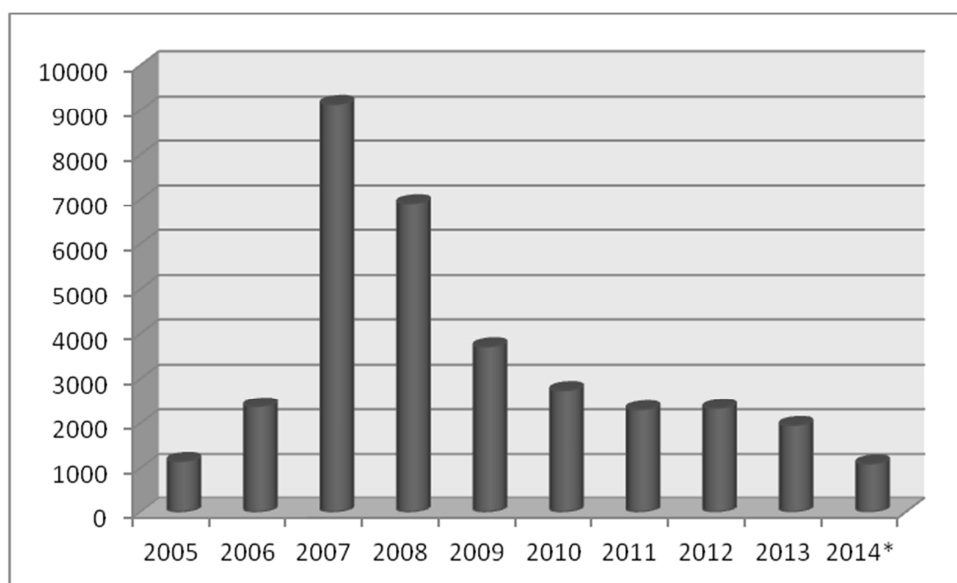
Παράλληλα, από το 1998 έως και το 2005 το ελληνικό κράτος εφάρμοσε μια σειρά προγραμμάτων νομιμοποίησης, μέσω των οποίων μετανάστες χωρίς χαρτιά που εισέρχονταν στη χώρα, σε συγκεκριμένες περιόδους, μπορούσαν να αποκτήσουν καθεστώς νομιμότητας. Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν πως τέτοιου είδους προγράμματα λειτουργούν ως παράγοντας έλξης για (παράτυπους) μετανάστες (Levinson, 2005· Leghari, 2009). Στην περίπτωση της έρευνάς μας, ωστόσο, αυτό δεν ισχύει παρά για μια πολύ μικρή μερίδα όσων εισήλθαν στη χώρα τα χρόνια γύρω στο 2005. Παράλληλα, πολλοί από τους μετανάστες με τους οποίους μιλήσαμε έφτασαν μετά το 2005 και άρα δεν είχαν δικαίωμα να κάνουν αίτηση στα προγράμματα αυτά, ενώ άλλοι, όπως ο

⁶ Ο αριθμός αυτός αναφέρεται σε άδειες εν ισχύ την 31η Δεκεμβρίου κάθε έτους.

Ibrahim που έφτασε στη χώρα το 2004, δεν κατάφεραν να συλλέξουν τα απαραίτητα έγγραφα ώστε να καταθέσουν την αίτηση:

«Όταν ήρθα εγώ ήμουνα μικρός. Ήμουνα 18 χρονών και η πρεσβεία μου δεν μου έδινε διαβατήριο, επειδή ήμουνα μικρός. Μου ζήτηγε πάρα πολλά χαρτιά, που δεν μπορούσα να τα βρω. Και μέχρι να ψάξω να τα βρω τέλειωσε ο νόμος και δεν μπορούσα να βγάλω χαρτιά. Από κει και μετά δεν ήρθε ακόμα άλλος νόμος, από το 2005 μέχρι τώρα δεν έχει έρθει νόμος για να βγάλουμε χαρτιά. Το μόνο αποτέλεσμα είναι ότι πιο πολλοί ξένοι δεν έχουν χαρτιά. Πρέπει να βγει ο νόμος, όλοι θέλουν να γίνουν νόμιμοι εδώ, αλλά δεν τους δίνουν χαρτιά. Το κράτος δεν τους δίνει χαρτιά. Δεν βγάζει νόμο» (Ibrahim, 28 ετών).

Διάγραμμα 4: Αιτήσεις ασύλου από Πακιστανούς στην Ελλάδα (2005-2014)⁷

Πηγή: UNHCR Population Statistics⁸ και Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη.⁹

Οι περισσότεροι από τους συνεντευξιζόμενους εισήλθαν στη χώρα μετά το 2005, και επομένως δεν είχαν πρόσβαση σε κάποιο πρόγραμμα νομιμοποίησης. Σύμφωνα με τις διηγήσεις τους, η βασική τους στρατηγική για να αποκτήσουν κάποιο νόμιμο καθεστώς παραμονής στη χώρα, έστω και για μικρό διάστημα, ήταν να κάνουν αίτηση για άσυλο. Και όντως, όταν η Νέα Υπηρεσία Ασύλου άρχισε να λειτουργεί, στα τέλη του 2013, ήδη εκκρεμούσαν πάνω από 14.000 αιτήσεις ασύλου που είχαν καταθέσει Πακιστανοί πολίτες. Η κατάσταση που επικρατούσε, μέχρι τότε, είχε χαρακτηριστεί από διεθνείς οργανισμούς δικαιωμάτων εξαιρετικά προβληματική και γραφειοκρατική (Human Rights Watch 2012): η Διεύθυνση Αλλοδαπών στην Αθήνα (γνωστή και ως «Πέτρου Ράλλη»), η οποία λειτουργούσε με ελάχιστο προσωπικό, αργούσε να επεξεργαστεί τις αιτήσεις και κατέληγε με καθυστέρηση σε επιλογές που τις περισσότερες περιπτώσεις ήταν αυθαίρετες και εξαιρετικά περιορισμένες αριθμητικά, σε σχέση με τις εξαιρετικά πολλές αιτήσεις που παρέμεναν, κάθε φορά, σε εκκρεμότητα. Εκτός του ότι το γεγονός αυτό συνιστούσε καταπάτηση των δικαιωμάτων των

⁷ Τα στοιχεία για το 2014 αναφέρονται στην περίοδο μεταξύ 1.1.2014 και 31.8.2014 και είναι διαθέσιμα από την ιστοσελίδα του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη.

⁸ Διαθέσιμα στο popstats.unhcr.org

⁹ Διαθέσιμα στο goo.gl/YXqmVT

αιτούντων άσυλο, την ίδια στιγμή υποχρέωνε και όσους επιθυμούσαν να αποκτήσουν νόμιμο καθεστώς παραμονής να παραμένουν δέσμοι μιας κατάστασης όπου, ενώ η αίτησή τους εκκρεμούσε χωρίς να απορρίπτεται ούτε να γίνεται δεκτή, η παρατυπία τους παρατεινόταν. Για παράδειγμα ο Zahoor, αφού περίμενε ατέλειωτες ώρες στις ουρές έξω από την Πέτρου Ράλλη, κατάφερε να κάνει αίτηση για άσυλο το 2007, με αποτέλεσμα να του δοθεί η «ροζ κάρτα» που έκτοτε είναι υποχρεωμένος να την ανανεώνει, την ίδια στιγμή που η αίτησή του όμως ακόμα δεν έχει εξεταστεί.

«Τώρα μου είπανε [στην Πέτρου Ράλλη] να περιμένεις. Τι θα γίνει μαζί σου δεν ξέρουμε εμείς, σε δύο μήνες, σε τρεις μήνες. Αλλά περάσανε τρεις μήνες και τίποτα. Ούτε μου είπαν θα σε διώξουμε ούτε θα σε κρατήσουμε. Δεν ξέρω, αυτοί ξέρουνε, δεν ξέρω εγώ» (Zahoor, 26 ετών).

Με λίγα λόγια, οι Πακιστανοί μετανάστες έχουν χρησιμοποιήσει στρατηγικά τη διαδικασία αίτησης ασύλου, γνωστή και ως «ροζ κάρτα»: η αργή επεξεργασία των αιτήσεων σημαίνει ότι οι περισσότερες παραμένουν εκκρεμείς και η «ροζ κάρτα» καταλήγει να αποτελεί μια προσωρινή λύση, που τους επιτρέπει να κυκλοφορούν ελεύθερα στη χώρα, μια πληροφορία που μαθαίνουν οι μετανάστες αμέσως μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα, μέσω των κοινωνικών τους δικτύων. Σε κάθε περίπτωση, είναι γεγονός πως όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι τόνισαν τις πολύ μεγάλες δυσκολίες που συνάντησαν στην προσπάθειά τους να υποβάλουν αίτηση για άσυλο. Σε πολλές περιπτώσεις, παρά τις επίμονες προσπάθειές τους και ενώ είχαν σωστή πληροφόρηση, δεν κατάφεραν να βγάλουν ούτε καν τη «ροζ κάρτα»:

«Έχω πάει πολλές φορές, προσπάθησα να βγάλω χαρτιά αλλά τότε είχε πάρα πολύ κόσμο και δεν μπορούσα να βγάλω. Κάθε μέρα παίρνανε 20 άτομα, 40 άτομα. Μαζεύονταν εκεί χιλιάδες άτομα, γι' αυτό δεν μπορούσα να βγάλω. Και μετά δεν υπήρχε πια νόμος. Δεν δίνανε, και ακόμα δεν δίνουνε, ροζ κάρτα. Αυτοί που έχουνε πάρει εντάξει, κάθε 6 μήνες πάνε, κάνουν ανανέωση, οι καινούριοι δεν παίρνουνε τώρα» (Sameer, 30 ετών).

Οι εμπειρίες όλων ανεξαιρέτως μαρτυρούν τον παραλογισμό του συστήματος ασύλου, το οποίο αναγκάζει τους μετανάστες να περιμένουν υπερβολικά πολλές ώρες στις ουρές έξω από την Πέτρου Ράλλη με κίνδυνο να χάσουν τις δουλειές τους, ενώ την ίδια στιγμή κανενός είδους βοήθεια δεν τους προσφέρεται ως προς τα βήματα που πρέπει να ακολουθήσουν. Επιπλέον, οι περισσότεροι κάνουν λόγο για τον πρωταρχικό ρόλο που παίζουν οι δικηγόροι σε αυτήν τη διαδικασία, τόσο στην Πέτρου Ράλλη όσο και στις συνδιαλλαγές τους με τις αρχές γενικότερα. Για παράδειγμα, ο Tahir, που συναντήσαμε μέσα σε ένα κέντρο κράτησης, ζούσε στην Ελλάδα για εννιά χρόνια. Μετά από επανειλημμένες ανανεώσεις της «ροζ κάρτας» του, απέτυχε να το κάνει εκ νέου και, για να βρει μια λύση στο πρόβλημα της παρατυπίας, κατέφυγε σε δικηγόρους:

«Για να μη χάσω τη δουλειά μου και για να μην πάω πίσω, γιατί άκουγα θα σε στείλουν με το ζόρι, το ένα, το άλλο, είχα βρει ένα δικηγόρο στην Κέρκυρα. Πήρε ένα χιλιάριο, δεν έκανε τίποτα. Μετά πήρα μια κοπέλα δικηγόρο, πήρε τεσεράμισι κατοστάρικα, τίποτα. Μετά είχα έρθει εδώ, στην Αμυγδαλέζα, μετά μίλησα με ένα δικηγόρο, μου είχε πει τότε 1.200 ευρώ. Είχαμε δώσει εφτά κατοστάρικα, και τελικά κι αυτός μας τα έφαγε, δεν έκανε τίποτα» (Tahir, 27 ετών).

Αυτό που προκύπτει από τις συνεντεύξεις είναι ότι ορισμένοι δικηγόροι εκμεταλλεύονται τη γραφειοκρατία που χαρακτηρίζει τη διαδικασία αίτησης ασύλου και τα προβλήματα της όλης διαδικασίας αντιμετώπισης των μεταναστών από το ελληνικό κράτος, καθώς και το γεγονός ότι οι παράτυποι μετανάστες δεν μιλάνε ελληνικά και έτσι δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση σε σχετικές πληροφορίες. Την ίδια στιγμή, πολλοί από τους μετανάστες με τους οποίους μιλήσαμε είπαν ότι οι

δικηγόροι τους εξαπάτησαν και δεν μπόρεσαν μετά να πάρουν τα λεφτά τους πίσω, ώστε να προχωρήσουν στην κατάθεση της αίτησης. Φαίνεται λοιπόν ότι, όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες, κάποιοι δικηγόροι έχουν δημιουργήσει ένα δίκτυο στη χώρα, και συγκεκριμένα στο κέντρο της Αθήνας, παρόμοιο με αυτό των διακινητών στα σύνορα, το οποίο διευκολύνει τους μετανάστες να αποκτήσουν πρόσβαση σε πληροφορίες και υπηρεσίες που δεν τους διατίθενται μέσω νόμιμων και επίσημων οδών. Και οι δύο αντιπρόσωποι των πακιστανικών συλλόγων αναφέρθηκαν στους τρόπους με τους οποίους κάποιοι δικηγόροι εκμεταλλεύονται οικονομικά τους παράτυπους μετανάστες, κάνοντας λόγο ουσιαστικά για ένα διεφθαρμένο δίκτυο που προσπαθεί να εξαπατήσει άτομα από το Πακιστάν (Συνέντευξη 1 και 3).

5. Η απόφαση για παραμονή, επιστροφή ή εκ νέου μετανάστευση

Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε τα μελλοντικά σχέδια των μεταναστών, όπως μας τα εξέφρασαν ή ήδη τα υλοποιούν και τα οποία εξαρτώνται από έναν συνδυασμό δομικών παραγόντων, όπως οι κρατικές πολιτικές για τη μετανάστευση, η αγορά εργασίας στη χώρα, οι πολιτισμικές παραδόσεις και η ατομική υποκειμενικότητα του καθενός. Τρεις επιλογές ανοίγονται στους μετανάστες από το Πακιστάν: να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής τους, να μεταναστεύσουν προς άλλους ευρωπαϊκούς προορισμούς, ή να παραμείνουν στην Ελλάδα, παρά τις δυσκολίες που συναντούν.

5.1 Επιστροφή

Σύμφωνα με τον Cassarino (2004), η επιστροφή στη χώρα καταγωγής μπορεί να χωριστεί σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με τον βαθμό ετοιμότητας του μετανάστη που παίρνει την απόφαση, ο οποίος μπορεί να είναι υψηλός, χαμηλός ή ανύπαρκτος. Το επίπεδο ετοιμότητας εξαρτάται από τη θέληση του κάθε ατόμου να επιστρέψει. Έτσι, υψηλό επίπεδο έχουμε όταν η απόφαση είναι προϊόν ελεύθερης επιλογής και στηρίζεται από τους κατάλληλους πόρους και πληροφορίες σχετικά με τη χώρα καταγωγής (Cassarino, 2004). Ωστόσο, πολύ λίγοι ανάμεσα στους ερωτηθέντες ήταν αυτοί που αποφάσισαν να γυρίσουν στο Πακιστάν αφού είχαν αποκτήσει τέτοιου είδους ετοιμότητα που να τους εξασφαλίζει μια ομαλή επιστροφή. Οι περισσότεροι αντίθετα, εμφανίζονται αναγκασμένοι να επιστρέψουν εξαιτίας είτε της ανεργίας που επικρατεί στην Ελλάδα είτε του μέτρου της κράτησης, που πια τους απειλεί άμεσα.

Τα υψηλά επίπεδα ανεργίας, λοιπόν, που εμφανίζει τα τελευταία χρόνια η χώρα ανάγκασαν πολλούς να επανεκτιμήσουν τις επιλογές τους και να στραφούν είτε προς τη μετακίνηση σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες είτε στην επιστροφή στο Πακιστάν. Ο βασικός ανασταλτικός παράγοντας παραμένει, και σε αυτή την περίπτωση, οικονομικός, αφού τα χρήματα που χρειάζονται για μία εκ νέου μετακίνηση είναι πολλά, όπως και αυτά που έχουν ήδη επενδυθεί στο ταξίδι μέχρι την Ελλάδα ώστε κάποιος να αποφασίσει να γυρίσει πίσω. Αυτό υποστηρίζουν και ο Kashif και ο Shahid:

«Σκέφτομαι να δω ένα χρόνο, να δω αν θα γίνει να βρω καμιά δουλειά να δουλέψω, αλλιώς θα φύγω πίσω [...]. Οι γονείς μου μού λένε ότι πρέπει να γυρίσω πίσω, αλλά σκέφτομαι αυτά που έχω πληρώσει. Τουλάχιστον να βγάλω κάτι απ' αυτά που έχω πάρει, τουλάχιστον να ξεπληρώσω το δάνειο» (Kashif, 20 ετών).

«Τώρα πιο πολύ σκέφτομαι να φύγω από δω, και μετά θα δω τι θα κάνω εκεί πέρα [στο Πακιστάν]. Αφού έφυγα επειδή δεν υπήρχανε δουλειές, και εδώ πιο χειρότερα τα βρήκα. Και να πάω πίσω, να δω τι θα κάνω» (Shahid, 23 ετών).

Εξαιτίας της ζοφερής κατάστασης, λοιπόν, που επικρατεί στον εργασιακό τομέα στην Ελλάδα, πολλοί είναι αυτοί που σκέφτονται να επιστρέψουν στο Πακιστάν. Παράλληλα, τα εμπόδια που φτάνουν στο Πακιστάν είναι πολύ λιγότερα, αφού όσοι παραμένουν στην Ελλάδα αδυνατούν να στηρίξουν οικονομικά τις οικογένειές τους για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Με αυτό τον τρόπο λοιπόν μεταδίδεται και η πληροφορία σε όσους είχαν σκοπό να μεταναστεύσουν ότι δεν υπάρχουν πια ευκαιρίες για απασχόληση στη χώρα προορισμού. Ούτως ή άλλως, από τις συνεντεύξεις προκύπτει ότι πια δεν είναι πολλοί εκείνοι που ρωτάνε να μάθουν για την Ελλάδα, καθώς έχει γίνει γνωστό ότι τα πράγματα δεν πάνε καλά, ενώ και οι παράτυποι μετανάστες, που ήδη βρίσκονται στη χώρα, αποτρέπουν τους συμπατριώτες τους από μια τέτοια απόφαση.

Βασικός λόγος που οδηγεί τους μετανάστες να πάρουν την απόφαση επιστροφής στη χώρα καταγωγής τους μοιάζει να είναι η χρονική επιμήκυνση της κράτησης των παράτυπων μεταναστών, μέτρο που θεωρείται μέρος τόσο της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής μεταναστευτικής πολιτικής (Hatziprokoriou and Triandafyllidou, 2013). Σύμφωνα με το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για το Άσυλο και τη Διαχείριση των Μεταναστευτικών Ροών, αυτό το μέτρο έχει στόχο τόσο να ωθήσει τους παράτυπους μετανάστες που βρίσκονται ήδη στη χώρα να την εγκαταλείψουν όσο και να αποτρέψει άλλους να εισέλθουν παράτυπα σε αυτήν (Triandafyllidou and Angelí, 2014). Στην περίπτωση των Πακιστανών, φαίνεται πως ο στόχος επιτεύχθηκε, χάρη στο μέτρο αυτό, σε συνδυασμό με την αύξηση των ελέγχων στα σύνορα της χώρας.¹⁰ Τέσσερις από τους ερωτηθέντες αποφάσισαν να κάνουν αίτηση για επιστροφή μέσω των Υποβοηθούμενων Εθελούσιων Επιστροφών του ΔΟΜ όσο βρίσκονταν στο κέντρο κράτησης της Αμυγδαλέζας. Ο λόγος ήταν προφανής: όσο βρίσκονταν υπό κράτηση (τουλάχιστον για 18 μήνες ή και παραπάνω), δεν είχαν τη δυνατότητα να εργαστούν, άρα και να στέλνουν εμπόδια στις οικογένειές τους. Η επιστροφή παρουσιαζόταν, τελικά, έπειτα από πολλή σκέψη, ως η μοναδική διέξοδος, όπως εξηγεί ο Sufian:

«Έχω κάνει αίτηση [για το πρόγραμμα του ΔΟΜ], να με στείλουνε πίσω. Αν με αφήσουνε ελεύθερο εδώ, έλεγα να μην πάω πίσω, λόγω οικονομικών. Δεν μπορώ να κάνω κάτι εκεί για να βοηθήσω τη οικογένειά μου. [...] Σκέφτηκα εδώ μέσα που είμαι δεν μπορώ να κάνω κάτι για την οικογένειά μου, για τη γυναίκα μου, για τα παιδιά μου. Καλύτερα να φύγω από δω, που θα μείνω εδώ 18 μήνες, 2 χρόνια, δεν ξέρω πόσο θα με κρατήσουνε εδώ μέσα. Καλύτερα να κάνω αίτηση να φύγω πίσω, να είμαι δίπλα στη γυναίκα μου, στα παιδιά μου, στην οικογένειά μου» (Sufian, 30 ετών).

Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί σε αυτό το σημείο πως ακόμα κι αν στην περίπτωση των μεταναστών από το Πακιστάν το μέτρο φαίνεται να πέτυχε τον στόχο του, αυτό δεν το μετατρέπει αναγκαστικά σε επιτυχημένη μεταναστευτική πολιτική. Οι Triandafyllidou, Angelí, and Dimitriadi (2014) έχουν παρατηρήσει σχετικά πως το μέτρο της κράτησης, όπως υιοθετήθηκε και εφαρμόστηκε από το ελληνικό κράτος τα τελευταία χρόνια, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί αποτελεσματικό ή βιώσιμο, καθώς δεν στέκει νομικά, και επομένως μπορεί να επιφέρει νέες νομικές κυρώσεις στην Ελλάδα. Επιπλέον, είναι ένα μέτρο εξαιρετικά φορτισμένο πολιτικά, την ίδια στιγμή που οικονομικά είναι ιδιαίτερα επιβαρυντικό, ενώ τα αποτελέσματά του αβέβαια. Την στιγμή που συντάσσεται αυτή η έρευνα, η Αμυγδαλέζα –το πιο κακόφημο κέντρο κράτησης της χώρας– αρχίζει να εκκενώνεται, κάτι που αντανακλά τη σταδιακή αλλαγή της μεταναστευτικής πολιτικής που εφαρμόζει η νεοεκλεγμένη κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ.¹¹

¹⁰ Ας συνυπολογιστεί επίσης ότι, πέραν αυτών, όπως ήδη αναφέρθηκε, η Ελλάδα πια δεν αποτελεί ελκυστικό προορισμό για τους μετανάστες από το Πακιστάν.

¹¹ Βλ. goo.gl/046W0m

Δεν μπορεί, ωστόσο, να μιλήσει κανείς για παράτυπη μετανάστευση στην Ελλάδα χωρίς να αναφερθεί στον ξενοφοβικό λόγο και την έξαρση της ρατσιστικής βίας που χαρακτηρίζουν την καθημερινότητα της χώρας τα τελευταία χρόνια. Όλες οι κατηγορίες αλλοδαπών πολιτών στην χώρα, οι αιτούντες άσυλο, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες, έχουν μετατραπεί σε θύματα επιθέσεων από μέλη ακροδεξιών ομάδων, συμπεριλαμβανομένου και του νεοναζιστικού πολιτικού κόμματος της Χρυσής Αυγής που κατάφερε να αποκτήσει κοινοβουλευτική εκπροσώπηση το 2012. Οι αστυνομικές, δικαστικές και γενικά κρατικές αρχές δεν αντιμετώπισαν κατάλληλα τη δραματική αύξηση των επιθέσεων κατά των μεταναστών, όπως καταγγέλλουν τοπικές και διεθνείς ΜΚΟ και οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Είναι χαρακτηριστικό πως δεν έχει υπάρξει ποτέ καταδίκη για έγκλημα με ρατσιστικό κίνητρο στη χώρα (Triandafyllidou and Kouki, 2015).¹² Επιπλέον, η πλειοψηφία των θυμάτων ρατσιστικής βίας από επιλογή δεν αναφέρουν τις επιθέσεις στις αρχές, όχι μόνο γιατί οι περισσότεροι είναι χωρίς χαρτιά και άρα φοβούνται τις επιπτώσεις, αλλά και γιατί οι κρατικοί λειτουργοί είναι ανάμεσα σε αυτούς που καταγγέλλονται συχνότερα για ρατσιστική συμπεριφορά σύμφωνα με μαρτυρίες, ενώ παράλληλα υπάρχουν ενδείξεις συνεργασίας μεταξύ της Χρυσής Αυγής και της Ελληνικής Αστυνομίας (Human Rights Watch, 2012). Τα θύματα, λοιπόν, αποθαρρύνονται από αυτό το κλίμα ατιμωρησίας που συνοδεύει τα ρατσιστικά εγκλήματα, από την κανονικοποίηση της ξενοφοβίας και του ρατσισμού, καθώς και από το γεγονός ότι εν καιρώ κρίσης οι μετανάστες έχουν μετατραπεί σε εξιλαστήρια θύματα. Συγκεκριμένα, η πακιστανική κοινότητα έχει κατ' εξακολούθηση πέσει θύμα ρατσιστικών επιθέσεων και έχει προβεί σε μια σειρά ενέργειες ως αντίδραση, συμμετέχοντας, για παράδειγμα, σε πορείες και αντιρατσιστικές πρωτοβουλίες (Youssef, 2013).

Οι συνεντεύξεις, λοιπόν, με παράτυπους μετανάστες έλαβαν χώρα τη στιγμή που η Ελλάδα γνώριζε μια πρωτοφανή έξαρση ρατσισμού. Παρ' όλα αυτά, σε καμία περίπτωση οι ίδιοι δεν αναφέρθηκαν στο γεγονός αυτό ως παράγοντα που επηρέασε την απόφασή τους είτε να μετακινηθούν σε άλλη χώρα είτε να επιστρέψουν πίσω στο Πακιστάν. Ωστόσο, η έρευνα πεδίου ξεκίνησε την εποχή (Σεπτέμβριος 2013) που ο αντιφασίστας μουσικός Παύλος Φύσσας δολοφονήθηκε από ένα μέλος της Χρυσής Αυγής και ήταν πολλοί αυτοί που μας δήλωσαν ότι χρειάστηκε να δολοφονηθεί ένας Έλληνας για να αποφασίσουν η Αστυνομία και η δικαιοσύνη να ασχοληθούν με το θέμα της ακροδεξιάς βίας. Η παρατήρηση αυτή σχετίζεται με το γεγονός ότι, στην αρχή του ίδιου έτους, ο νεαρός Πακιστανός Shehzad Luqman έπεσε θύμα δολοφονίας που είχε ρατσιστικό κίνητρο, κάτι το οποίο δεν απασχόλησε με τον ίδιο τρόπο τα μέσα ενημέρωσης και την κοινή γνώμη ούτε τις αρχές και τη δικαιοσύνη. Μονάδα ένας από τους ερωτηθέντες, ο Farid, με τον οποίο επικοινωνήσαμε ξανά ένα χρόνο μετά την αρχική μας συνομιλία, μας είπε ότι γύρισε στο Πακιστάν τον Σεπτέμβριο του 2014 για οικονομικούς λόγους, εφόσον είχε χάσει τη δουλειά του στην Ελλάδα, ωστόσο αυτό που τον ώθησε να πάρει την απόφαση ήταν ένα περιστατικό ρατσιστικής βίας που του έτυχε ένα μήνα πριν φύγει.

5.2 Κίνηση προς τα εμπρός

Λίγοι ανάμεσα στους ερωτηθέντες σκέφτονται να μεταναστεύσουν σε άλλη ευρωπαϊκή χώρα, ώστε να έχουν περισσότερες πιθανότητες εύρεσης εργασίας:

«Αν θα βρω καλύτερη δουλειά θα δουλέψω εδώ, αλλιώς θα φύγω μπροστά [...]. Αν δεν θα βρω καλύτερη δουλειά, θα πάω Ιταλία, Γερμανία, προς τα κει, όχι πίσω» (Sameer, 30 ετών).

¹² Τελικά, η πρώτη τέτοια περίπτωση, είναι η καταδίκη των δολοφόνων του Πακιστανού Shehzad Luqman, τον Ιανουάριο του 2013, στους οποίους αναγνωρίστηκε ρατσιστικό κίνητρο. Η απόφαση δημοσιεύτηκε τον Σεπτέμβριο του 2015· βλ. goo.gl/XooPBS

Αν κάτι ωθεί τους μετανάστες να μετακινηθούν προς άλλη χώρα είναι η πεποίθησή τους ότι στην περίπτωση αυτή θα έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν ένα καθεστώς νομιμότητας που θα τους επιτρέψει να κυκλοφορούν ελεύθερα και να εργάζονται νόμιμα εκεί, όπως για παράδειγμα στην Ιταλία, την Ισπανία και τη Γερμανία. Και πάλι, όμως, οι πληροφορίες που έχουν είναι ελλιπείς, παρωχημένες ή και ψευδείς, όπως στην περίπτωση του Subhan, ο οποίος είναι σίγουρος πως εάν καταφέρει να φτάσει στη Γερμανία θα είναι εύκολο να αναγνωρισθεί εκεί ως πρόσφυγας:

«Ερευνήτρια: *Τι έχεις ακούσει για τη Γερμανία;*

Subhan: *Ένας φίλος μου είναι εκεί, στη Γερμανία. Έχω ακούσει ότι εκεί μπορώ να πάρω εύκολα πολιτικό άσυλο, μπορώ να μείνω πιο καλά εκεί.*

Ερευνήτρια: *Θεωρείς ότι είναι όντως εύκολο να πάρεις άσυλο εκεί; Έχεις κάποιο λόγο;*

Subhan: *Από την Ελλάδα είναι πολύ πιο εύκολο να πάρεις εκεί πολιτικό άσυλο.*

Ερευνήτρια: *Έχεις κάποιο λόγο που μπορείς να πεις, γι' αυτό το λόγο φοβάμαι να πάω πίσω στο Πακιστάν;*

Subhan: *Δεν έχω κανένα φόβο, απλά δεν θέλω να πάω πίσω. Θέλω να πάω στην Ευρώπη. Ευρώπη, μπροστά. Γερμανία, Ιταλία» (Subhan, 23 ετών).*

Εάν κάτι εμποδίζει τα άτομα να προχωρήσουν προς αυτή την κατεύθυνση είναι, προφανώς, το οικονομικό κόστος που ανέρχεται στα 2.000 ευρώ, ποσό δυσβάσταχτο για κάποιον που ήδη έχει ξοδέψει αρκετά χρήματα για να φτάσει στην Ελλάδα και είναι ήδη κάποιο διάστημα άνεργος. Ως προς τα σημεία εξόδου προς άλλες χώρες, η επικρατέστερη διαδρομή είναι ακόμα μέσω των λιμανιών της Πάτρας και της Ηγουμενίτσας προς την Ιταλία.¹³ Σύμφωνα με τις αναφορές της Frontex (2014) αλλά και τις δηλώσεις κάποιων μεταναστών, ωστόσο, τελευταία αρχίζουν να χρησιμοποιούνται ως εναλλακτικές οδοί και οι χώρες των δυτικών Βαλκανίων.

5.3 Παραμονή

Αν κάτι φαίνεται ενδιαφέρον, ωστόσο, είναι να καταλάβει κανείς όχι γιατί κάποιοι από τους παράτυπους μετανάστες επιθυμούν να επιστρέψουν στο Πακιστάν, αλλά γιατί κάποιοι άλλοι παίρνουν την απόφαση να παραμείνουν στην Ελλάδα, ακόμα κι αν βρίσκονται υπό κράτηση. Κι αυτό συμβαίνει καθώς για ορισμένους η επιστροφή στη χώρα καταγωγής, απλούστατα, δεν επιλογή, καθώς είτε θεωρούν πως απειλείται η ζωή τους εκεί είτε δεν έχουν καταφέρει ακόμα να μαζέψουν τα χρήματα που επένδυσαν για να πραγματοποιήσουν το ταξίδι έως την Ελλάδα, ώστε να επιστρέψουν. Ο Naeem, αφού είχε εργαστεί ήδη δύο χρόνια στο Πακιστάν, έφτασε στην Ελλάδα στα 17 του ώστε να καλύψει τις οικονομικές ανάγκες της οικογένειάς του, κερδίζοντας περισσότερα. Για να συγκεντρώσει τα 6.000 ευρώ που απαιτούσε ο διακινητής, η οικογένειά του πούλησε ένα κτήμα και δανείστηκε χρήματα από συγγενείς. Ο Naeem συνελήφθη λίγο αφότου έφτασε στην Ελλάδα και, όταν τον ρωτήσαμε εάν σκέφτεται να γυρίσει πίσω, απάντησε:

«Αφού πήρα δανεικά για να πληρώσω που ήρθα εδώ, πώς θα τα ξεπληρώσω αν θα πάω πίσω; Πρέπει να βγω εδώ να δουλέψω, να πληρώσω τα χρέη που έχω και μετά» (Naeem, 19 ετών).

¹³ Σύμφωνα με στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας, 293 Πακιστανοί συνελήφθησαν στην προσπάθειά τους να διασχίσουν τα ελληνοϊταλικά σύνορα το 2011 και 595 το 2012.

Το ίδιο επιχείρημα χρησιμοποιούν και όσοι δεν κρατούνται, αλλά υπήρξαν άνεργοι για μεγάλα διαστήματα. Πέρα από το τεράστιο οικονομικό βάρος που θα επέφερε μια τέτοια απόφαση, αυτός ο τρόπος σκέψης εξηγείται επίσης σε σχέση με το ιστορικό, κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό πλαίσιο του Πακιστάν, όπου και πάρθηκε η αρχική απόφαση για μετανάστευση. Η διαδικασία της μετανάστευσης έχει ένα συγκεκριμένο οικονομικό και κοινωνικό βάρος, ειδικά σε σχέση με τους νέους άντρες και το πέρασμά τους από την παιδική στην ενήλικη ζωή. Έτσι, ακόμα κι αν το να γυρίσει κάποιος στην πατρίδα νωρίτερα απ' ό,τι είχε σχεδιάσει θα ήταν, αντικειμενικά, η λογικότερη λύση έναντι του ενδεχομένου μιας μη διαχειρίσιμης διαμονής στην Ελλάδα ή μιας παρατεταμένης κράτησης, μια τέτοια κίνηση δεν αποτελεί ουσιαστική επιλογή για τους Πακιστανούς μετανάστες, ειδικά εάν πρόκειται για απέλαση ή επιστροφή μέσω κρατικών προγραμμάτων. Αφενός οι λόγοι που αρχικά ώθησαν στη μετανάστευση (φόβος καταδίωξης, φτώχεια, ανασφάλεια ή ανεργία) εξακολουθούν να ισχύουν, αφετέρου η επιστροφή συχνά εξισώνεται με προσωπική αποτυχία και πιθανώς να οδηγήσει σε στιγματισμό του ατόμου, ειδικά στον βαθμό που συνδέεται με οικογενειακές δεσμεύσεις και χρέη (Schuster and Majidi, 2015).

6. Επίλογος

Η παρούσα έρευνα, στο σύνολό της, ξεκινάει από την παραδοχή ότι, ακόμα κι αν δεν δηλώνεται ρητά, στις περισσότερες περιπτώσεις η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία αντιμετωπίζει τη μετανάστευση ως προϊόν μιας σειράς ορθολογικών και συνειδητών στρατηγικών, που έχουν στόχο να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη του ατόμου και του νοικοκυριού στο οποίο ανήκει ο μετανάστης, ελαχιστοποιώντας παράλληλα τους κινδύνους στους οποίους εκτίθεται ο ίδιος, λόγω αυτής της απόφασης. Ερμηνείες που στηρίζονται σε επιχειρήματα «ορθολογικής επιλογής» (rational choice theory), για να εξηγήσουν τις αποφάσεις των μεταναστών, όπως η θεωρία «έλξης-απόθησης» (“push-pull” theory), έχουν αμφισβητηθεί ήδη από τη δεκαετία του 1960 και τη θέση τους έχουν πάρει άλλες αναλύσεις, πιο ευρείες και πολυεπίπεδες, όπως η θεωρία των «παγκόσμιων συστημάτων» (world systems theory) (Arango, 2000). Αντίστοιχα, δεν γίνεται πια άκριτα αποδεκτή η κατανόηση της επιστροφής μεταναστών ως απόδειξη είτε επιτυχίας είτε αποτυχίας (De Haasetal, 2015). Σε κάθε περίπτωση, πάντως, ο οικονομικός αναγωγισμός παραμένει ακόμα το αναπόφευκτο πρίσμα μέσα από το οποίο γίνονται κατανοητά τα κίνητρα που οδηγούν στη μετανάστευση, τόσο σε επίπεδο κοινωνικών αντιλήψεων όσο και ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας, ακόμα και στις περιπτώσεις που λαμβάνονται υπόψη μια σειρά από κοινωνικοπολιτισμικοί παράγοντες (Ahmad, 2008: 129).

Αν εξετάσει κανείς τη μετανάστευση των Πακιστανών στην Ελλάδα υπό το πρίσμα μιας τέτοιας οπτικής, όσες απαντήσεις παίρνει άλλα τόσα ερωτήματα γεννιούνται – κι αυτό γιατί είναι περίπλοκο να γίνει κατανοητό τι οδηγεί, τελικά, τα άτομα να πάρουν την απόφαση να εγκαταλείψουν το Πακιστάν και να ξεκινήσουν ένα τόσο δύσκολο ταξίδι μέχρι την Ελλάδα. Αρχικά, αυτό συνεπάγεται ένα χρηματικό ποσό όσο και το ετήσιο εισόδημα ενός νοικοκυριού, ενώ την ίδια στιγμή οι απαιτήσεις και ο ρόλος του διακινητή όχι μόνο δεν γίνονται αντικείμενο κριτικής, αλλά θεωρούνται αυτονόητα. Το ίδιο αυτονόητη θεωρείται και η «παρατυπία» που ενυπάρχει στη διαδικασία της μετανάστευσης και φέρνει τα άτομα αντιμέτωπα με μια σειρά κινδύνων, προκειμένου να φτάσουν στον προορισμό τους έπειτα από μήνες ή ακόμα και χρόνια. Την ίδια στιγμή, απορία προκαλεί το γεγονός ότι οι μετανάστες με τους οποίους συνομιλήσαμε δεν είχαν γνώση των παραπάνω περιπλοκών, καθώς οι περισσότεροι, αν όχι όλοι, δεν διέθεταν καμία πληροφόρηση σχετικά με μια σειρά ζητημάτων. Ανάμεσά τους, για τους ελέγχους που γίνονται στα σύνορα και τις πολιτικές ελέγχου στο εσωτερικό της χώρας, για τα πρόσφατα αυστηρότερα μέτρα ασφαλείας, για τα προγράμματα νομιμοποίησης που κάποτε ίσχυαν και τώρα έχουν καταργηθεί, για τις συνθήκες που

επικρατούν σχετικά με το σύστημα ασύλου και τις δυσκολίες να αποκτήσει και να ανανεώσει κανείς τη «ροζ κάρτα», για τις εργασιακές ευκαιρίες στη χώρα.

Αυτό που προκύπτει είναι ότι, τελικά, οι πληροφορίες σχετικά με το πώς εισέρχεται κανείς στην Ελλάδα, πώς αποκτάει καθεστώς νομιμότητας και σχετικά με τη ζωή στη χώρα δεν είναι τόσο σημαντικές την ώρα που οι μετανάστες παίρνουν την απόφαση να εγκαταλείψουν το Πακιστάν για να ταξιδέψουν προς την Ελλάδα. Κι ενώ οι περισσότεροι συνάντησαν δυσκολίες εξαιτίας (και) των ανεπαρκών ή λάθος πληροφοριών που τους είχαν δώσει είτε τα κοινωνικά τους δίκτυα είτε οι διακινητές, σε καμία περίπτωση το γεγονός αυτό δεν τους κάνει να μετανιώσουν που εμπιστεύθηκαν τις παραπάνω πηγές για να αντλήσουν τις πληροφορίες. Οι περισσότεροι, λοιπόν, από τους συνεντευξιζόμενους βρέθηκαν αντιμέτωποι με τεράστια εμπόδια στην προσπάθειά τους όχι μόνο να στέλνουν στην πατρίδα επαρκή εμβάσματα και να ζήσουν μια ζωή διαφορετική στην Ευρώπη, αλλά ακόμα και να καταφέρουν να επιβιώσουν. Αρκετοί δεν μπορούν να γυρίσουν γιατί ακόμα χρωστάνε χρήματα. Ωστόσο, την ίδια στιγμή αρκετοί είναι αυτοί ανάμεσά τους που, παραδόξως, δεν εκφράζουν καν την επιθυμία να εγκαταλείψουν την Ελλάδα. Με λίγα λόγια, εάν προσπαθούσαμε να ερμηνεύσουμε τα παραπάνω σύμφωνα με μια ανάλυση «έλξης-απόθησης» (push/pull) ή «κόστους-οφέλους» (cost/benefit), με δυσκολία θα καταλήγαμε σε κάποια συγκεκριμένα αποτελέσματα σχετικά με τους θανάσιμους κινδύνους τους οποίους αντιμετωπίζουν οι παράτυποι μετανάστες.

Αυτό, εκτός των άλλων, μπορεί να σχετίζεται με τις προκαταλήψεις που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο θέτουμε το ερώτημα «γιατί» μεταναστεύει κάποιος από το Πακιστάν στην Ελλάδα, αφού αυτό που υπονοείται πάντα είναι ότι η απόφαση που παίρνει κάποιος να εγκαταλείψει το σπίτι του δεν μπορεί παρά να αποτελεί την ύστατη λύση σε άλυτα προβλήματα. Αυτή η λογική συνάδει με τις επικρατούσες θεωρίες οικονομικής ιστορίας που έχουν ως αντικείμενο έρευνας τις αναπτυσσόμενες χώρες ή/και τις κοινότητες των φτωχών και το πώς αυτοί επιβιώνουν (Ahmad, 2008: 134). Όπως είδαμε παραπάνω, τέτοιου τύπου ερμηνευτικά εργαλεία θεωρούν τις αποφάσεις που παίρνουν οι μετανάστες ως μη ορθολογικές διαδικασίες, ενώ το αποτέλεσμα που ασκεί η δράση των ατόμων στη δομή παραμένει τελικά ασαφές ή ανύπαρκτο. Ωστόσο, τα κίνητρα που ωθούν τους μετανάστες να μεταναστεύσουν διαμορφώνονται σε διάφορες εκφάνσεις της ζωής τους, που δεν σχετίζονται μονάχα με τις οικονομικές ανάγκες της οικογένειάς τους, αλλά και με τοπικές συνθήκες και το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται και το οποίο είναι αποτέλεσμα πολλαπλών παραγόντων, οι οποίοι μπορεί να είναι εξίσου ορθολογικοί όσο και τυχαίοι.

Για παράδειγμα, οι πληροφορίες που διαθέτουν οι μετανάστες σχετικά με τη χώρα προορισμού συνήθως δεν είναι αυτές που η σχετική ακαδημαϊκή βιβλιογραφία θα θεωρούσε σημαντικές, αφού δεν σχετίζονται με τον έλεγχο των συνόρων, τις δυνατότητες νομιμοποίησης ή τις εργασιακές συνθήκες. Για τα άτομα αυτά αρκεί το γεγονός πως η Ελλάδα φαντάζει ως μια χώρα που μπορεί, με κάποιον τρόπο, να ικανοποιήσει τις προσδοκίες τους. Με βάση αυτή την ασαφή εικόνα διατίθενται τόσο αυτοί όσο και οι οικογένειές τους να πληρώσουν τεράστια ποσά στους διακινητές ώστε να «αγοράσουν» το αγαθό της παράτυπης μετανάστευσης. Για να κατανοήσουμε αυτή την εμπειρία μετανάστευσης θα ήταν χρήσιμο να μη μένουμε προσκολλημένοι σε μια λογική «κόστους-οφέλους». Και, επίσης, να λάβουμε υπόψη αφενός ότι οι άντρες του Πακιστάν ενηλικιώνονται σε ένα περιβάλλον όπου η μετανάστευση είναι μια κοινωνικά ενσωματωμένη εμπειρία που αποτελεί μια κανονικότητα για όλους (τους πατέρες, τα αδέρφια, τους φίλους και τους συγγενείς τους), που έχουν ζήσει ή ακόμα ζουν και εργάζονται στο εξωτερικό. Η μετανάστευση αποτελεί, για αρκετά πολιτισμικά περιβάλλοντα, μια «ιεροτελεστία μετάβασης» (rite of passage) προς έναν πιο ανεξάρτητο, οικονομικά και κοινωνικά, τρόπο ζωής (Punch, 2007: 4): η Gardner υποστηρίζει ότι οι νεαροί άντρες που φεύγουν από το Σουλέτ του Μπανγκλαντές για να βρουν δουλειά σε ινδικά

εσπιατόρια στη Βρετανία το κάνουν, επίσης, γιατί «η μετανάστευση στο εξωτερικό σχετίζεται και με την κατασκευή μιας πιο δημιουργικής, ενήλικης ανδρικής ταυτότητας» (2009).

Στην ίδια λογική, ο Punch (2007) τονίζει ότι οι νεαροί Βολιβιανοί πάνε στην Αργεντινή για δουλειά, ώστε να αποκτήσουν το αυξημένο κύρος που συνοδεύει την ταυτότητα ενός μετανάστη. Στην περίπτωση των Αφγανών η μετανάστευση μπορεί επίσης να γίνει αντιληπτή ως μια αναγκαία φάση στην πορεία της ζωής τους, μια «ιεροτελεστία μετάβασης προς την ενηλικίωση και ένα βήμα προς τον ανδρισμό» (Monsutti, 2007). Αλλά και για τους Πακιστανούς αποτελεί ένα απαραίτητο στάδιο, κατά τη διάρκεια του οποίου πρέπει να συγκεντρώσουν τα χρήματα, την ελευθερία και το κύρος που απαιτείται ώστε να επιστρέψουν, να παντρευτούν, και άρα να βιώσουν αυτό που συνεπάγεται η ανδρική ταυτότητα στο πλαίσιο της χώρας τους (Ahmad, 2008). Άρα, η επιστροφή ή η απέλαση δεν αποτελούν επιλογή, αν και φαινομενικά μπορεί να μοιάζουν ως αναπόφευκτες λύσεις: εκτός από τους λόγους εκείνους που αρχικά μπορεί να ώθησαν προς τη μετανάστευση και εξακολουθούν να ισχύουν (φόβος καταδίωξης, φτώχεια, ανασφάλεια, ανεργία), ο γυρισμός μπορεί να εξισωθεί με την προσωπική αποτυχία και να στιγματίσει το άτομο. Με λίγα λόγια, θέματα αυτονομίας, φύλου και ενηλικίωσης αλληλοσυνδέονται με την οικονομική ευημερία του νοικοκυριού, την έλλειψη δυνατότητας επιβίωσης στην πατρίδα και την ανάγκη για μετανάστευση: οι παράγοντες που διαμορφώνουν την απόφαση για μετακίνηση είναι πολλαπλοί και αλληλοσυνδεδεμένοι, ώστε να μπορέσουν να κατηγοριοποιηθούν ως «οικονομικοί» έναντι «πολιτισμικών», ή «συλλογικοί» έναντι «ατομικών».

Οι επικρατέστερες θεωρίες σχετικά με τη μετανάστευση συχνά γίνονται αντικείμενο κριτικής, γιατί υποτιμούν τους πολιτισμικούς παράγοντες, ανάγουν τις αποφάσεις των μεταναστών αποκλειστικά σε οικονομικά αίτια, ενώ παράλληλα θεωρούν ότι οι τοπικές κοινωνίες είναι ομοιογενείς, στατικές και πάντα ελλειπείς σε σχέση με τις χώρες προορισμού (Monsutti, 2007). Αυτού του τύπου οι προκαταλήψεις σε σχέση με τη λογική των μεταναστών δεν μας βοηθούν, ωστόσο, να καταλάβουμε πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις για μετακίνηση και ποιοι παράγοντες παίζουν ρόλο στη διαχείριση της παράτυπης μετανάστευσης. Ως προς αυτό το σημείο, η περίπτωση των μεταναστών από το Πακιστάν είναι εξαιρετικά διαφωτιστική στην προσπάθεια τόσο των ερευνητών όσο και αυτών που καθορίζουν τις πολιτικές να καταλάβουν και να διαχειριστούν το θέμα της παράτυπης μετανάστευσης στη σύγχρονη Ελλάδα, η οποία βιώνει μια πολυεπίπεδη κρίση. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, η διάκριση μεταξύ νόμιμης και παράνομης μετανάστευσης παρέμεινε ρευστή, ευμετάβλητη και χωρίς καμία σημασία εν τέλει για την απόφαση που λαμβάνουν τα άτομα σχετικά με τη μετακίνησή τους. Η μετανάστευση δεν αφορά απλώς μετακινήσεις εργαζομένων, ενώ η αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμου και δομής δεν είναι προκαθορισμένη ή σαφής. Οι μετανάστες δεν είναι μόνο θύματα ή αντικείμενα της σύγχρονης κυριαρχίας και της παγκόσμιας ανισότητας, όπως συχνά πιστεύεται.

Από την άλλη, στην προσπάθειά μας να ανακαλύψουμε την υποκειμενικότητα των μεταναστών είναι εξίσου επικίνδυνο να θεωρήσουμε ότι είναι ικανοί να βγουν από το πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται, καθώς και από την ιστορία τους, και να πάρουν αποφάσεις με ερμηνευτικά εργαλεία και δεξιότητες που ανήκουν σε άλλα περιβάλλοντα, τα οποία δίνουν διαφορετική σημασία και αξία στη διαδικασία της μετανάστευσης. Η δράση των μεταναστών έχει τη δική της λογική που διαμορφώνεται στη βάση των κοινωνικών σχέσεων, των ιστορικών παραδόσεων και του πολιτισμικο-πολιτικού περιβάλλοντος που οι ίδιοι βιώνουν, καθώς και σε σχέση με τους δομικούς παράγοντες τους οποίους επιβάλλουν οι παγκόσμιες και τοπικές συνθήκες. Υπό αυτό το πρίσμα, η «παρανομία», η ποινικοποίηση, οι κίνδυνοι για ζωή τους και η προοπτική κράτησης που σχετίζονται με την παράτυπη μετανάστευση δεν φαντάζουν ως παράγοντες που αποτρέπουν τους άντρες από το Πακιστάν να φτάσουν στην Ελλάδα, απλώς τους κατευθύνουν σε διαφορετικές μεταναστευτικές διαδρομές και στρατηγικές

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

επιβίωσης. Ως εκ τούτου, οι αυξημένες πολιτικές ελέγχου, όπως λ.χ. οι φράχτες και οι έλεγχοι στα σύνορα και στο εσωτερικό της χώρας, αντί να διώχνουν τους μετανάστες, θέτουν τη ζωή τους σε αυξημένο κίνδυνο, ενώ η αδυναμία νομιμοποίησης και το μέτρο της κράτησης λειτουργούν ως εμπόδια που δεν τους αφήνουν να εργαστούν, την ίδια στιγμή που επιμηκύνουν την παραμονή τους στη χώρα.

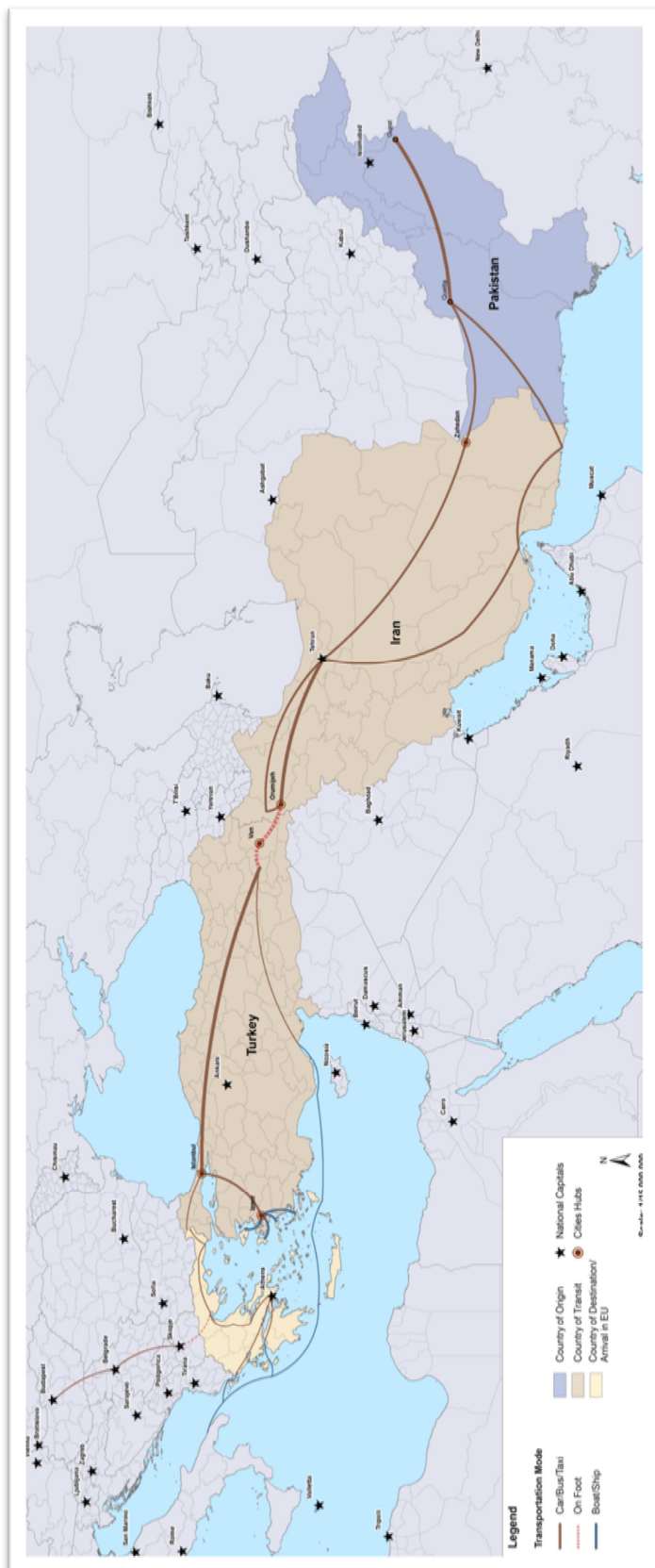
Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως, για να κατανοήσουμε καλύτερα τους παράγοντες και τους δρώντες που εμπλέκονται στην παράτυπη μετανάστευση, τόσο σε επίπεδο έρευνας όσο και πολιτικής, οφείλουμε να θέσουμε διαφορετικά ερωτήματα και να χειριστούμε την κάθε μεταναστευτική ομάδα με διαφορετικό τρόπο.

7. Παραρτήματα

Παράρτημα Ι: Συνεντεύξεις με αρχές και φορείς στην Ελλάδα

Αριθμός Συνέντευξης	Φορείς στην Ελλάδα	Επικοινωνία	Ημερομηνία
1	Πακιστανική Κοινότητα Ελλάδος «Η Ενότητα»	Συνέντευξη	14.02.2013
2	Pak-Hellenic Cultural and Welfare Society	Συνέντευξη	18.02.2013
3	Association of Shia Muslims Pakistanis	Συνέντευξη	03.03.2013
4	Ελληνική Αστυνομία, Διεύθυνση Μετανάστευσης	Συνέντευξη	05.04.2013
5	UNHCR	Συνέντευξη	08.02.2013
6	Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες	Συνέντευξη μέσω τηλεφώνου και απάντηση μέσω e-mail	17.02.2013
7	Ελληνική Αστυνομία, Διεύθυνση Μετανάστευσης, Τμήμα Επιχειρήσεων και Συντονισμού	Συνέντευξη	11.02.2013
8	Ελληνική Αστυνομία, Τμήμα Ασύλου, Διεύθυνση Μετανάστευσης	Συνέντευξη	11.02.2013
9	Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών	Συνέντευξη	15.02.2013
10	FRONTEX	Συνέντευξη	01.02.2013

Παράρτημα II: Χάρτης διαδρομών

ΣΤ. «Η ΕΛΛΑΔΑ ΕΙΝΑΙ ΣΑΝ ΜΙΑ ΠΟΡΤΑ ΠΟΥ ΤΗΝ ΠΕΡΝΑΣ ΓΙΑ ΝΑ ΦΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ». ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΦΓΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Αγγελική Δημητριάδη

1. Εισαγωγή

Η Ελλάδα είναι ένα κρίσιμο μονοπάτι εισόδου για τους μετανάστες που διέρχονται από την Ασία και την Αφρική. Το 2011, η χώρα κατέγραψε περίπου το 90% του συνόλου των συλλήψεων παράτυπων μεταναστών στην Ευρώπη (FRA 2011). Τα ελληνοτουρκικά θαλάσσια σύνορα αρχικώς (2004-2009) και στη συνέχεια τα χερσαία σύνορα (2009-2012) δέχθηκαν τον κύριο όγκο των αφίξεων. Οι κύριες εθνικότητες, έως το 2004, ήταν οι Αλβανοί και οι Αφγανοί, ακολουθούμενοι από τους Πακιστανούς, τους Κούρδους, τους Σομαλούς και πρόσφατα τους Σύρους. Παρά τις πολιτικές αποτροπής, τη φρούρηση των συνόρων και γενικότερα τη δυσκολία πρόσβασης στα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε., οι ροές μειώθηκαν μόνον προσωρινά και αυξήθηκαν ξανά μετά το 2012, σε μεγάλο βαθμό λόγω των εσωτερικών συγκρούσεων στη Συρία.

Από το 2012 τα θαλάσσια σύνορα βρέθηκαν ξανά στο επίκεντρο των αφίξεων. Η πλειοψηφία των νεοαφιχθέντων είναι Σύροι, οι Αφγανοί όμως εξακολουθούν να έχουν σημαντική παρουσία στα πλοία που μεταφέρουν μετανάστες, όπως και οι Σομαλοί και οι μετανάστες από την Ερυθραία. Αν και οι αριθμοί, όπως θα δούμε παρακάτω, έχουν μειωθεί, εντούτοις οι Αφγανοί παραμένουν η τρίτη

εθνικότητα, όσον αφορά στις συλλήψεις στην Ελλάδα.¹ Οι διαδρομές τους μπορεί να προσαρμόστηκαν στις συνοριακές πολιτικές, αλλά οι προορισμοί τους παραμένουν τα κράτη-μέλη της Ε.Ε., καθιστώντας την κατανόηση των κινήτρων, τα μεταναστευτικά μονοπάτια και τη διαδικασία λήψης των αποφάσεων κρίσιμα στοιχεία για τον σχεδιασμό των πολιτικών.

Πώς επηρεάζουν οι πολιτικές έλεγχο τα σχέδια και τις ενέργειες των μελλοντικών (και των υπάρχόντων) μεταναστών; Και γιατί ορισμένες πολιτικές είναι πιο επιτυχημένες από άλλες; Αυτά είναι και τα κεντρικά ζητήματα που εξετάζονται στο ερευνητικό πρόγραμμα IRMA και στις επιμέρους μελέτες της έκθεσης αυτής, ενώ η παρούσα μελέτη εστιάζεται στην περίπτωση των Αφγανών παράτυπων μεταναστών: σκιαγραφώντας τους παράγοντες, τους φορείς και τις πολιτικές, ευελπιστούμε να κατανοήσουμε καλύτερα την αλληλεπίδραση μεταξύ των πολιτικών και των αποδεκτών τους.

Τα βασικά ζητήματα στα οποία δίνει έμφαση η παρούσα ανάλυση² αφορούν το άσυλο, ως κύριο λόγο για τη μετανάστευση, και στη σημασία του κεφαλαίου, ως κύρια παράμετρο για την επιτυχή μετανάστευση. Ο διακινητής, όπως επισημαίνεται σε όλες τις συνεντεύξεις, είναι ο βασικός δρων, που κατέχει πολλαπλούς ρόλους: από παράγοντας διευκόλυνσης της κινητικότητας έως πηγή πληροφοριών ή παράγοντας ανατροπής των μεταναστευτικών σχεδιασμών. Εξετάστηκαν, επίσης, η επιλογή του προορισμού και οι περιορισμένες πληροφορίες, που έχουν στην πραγματικότητα οι μετανάστες, όπως επίσης ο ρόλος της Τουρκίας, τόσο ως κόμβου συλλογής πληροφοριών όσο, κυρίως, συλλογής χρημάτων, προκειμένου να συνεχίσουν το ταξίδι. Το πέρασμα των συνόρων, τόσο κατά την είσοδο όσο και κατά την έξοδο, εξετάστηκαν σε σχέση με τις πολιτικές στην Ελλάδα, και ειδικότερα την περίφραξη των συνόρων και την ένταση της αποτροπής της εισόδου. Τέλος, το κεφάλαιο αυτό αναδεικνύει το θέμα της κράτησης, ως βασικής πολιτικής κατά την περίοδο σύνταξης του κειμένου, που φαίνεται να επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τόσο τη μεταναστευτική διαδρομή, αλλά και την απόφαση των Αφγανών να φύγουν από την Ελλάδα, είτε μέσω διέλευσης (όπου είναι δυνατόν) προς άλλες χώρες ή και μέσω επιστροφής στο Αφγανιστάν.

Επομένως, θα επιδιώξουμε να εξετάσουμε την αφγανική μετανάστευση στην Ελλάδα σύμφωνα με τους βασικούς άξονες του προγράμματος IRMA, επιχειρώντας να αναλύσουμε τη διαδικασία λήψης αποφάσεων των Αφγανών μεταναστών, από την απόφασή τους να μεταναστεύσουν έως την επιλογή του προορισμού, αλλά και το ίδιο το ταξίδι. Όπως και στα προηγούμενα κεφάλαια, η ανάλυση ακολουθεί μια σχεδόν χρονολογική πορεία, ευθυγραμμισμένη με τον λόγο του μετανάστη.

1.1 Μεθοδολογική προσέγγιση και ερευνητικό δείγμα

Η βιβλιογραφία για τη μετανάστευση, τις μεταναστευτικές διαδικασίες και τη βιομηχανία της μετανάστευσης είναι τεράστια (βλ., ενδεικτικά, Kritz et al., 1992· Richmond, 1988· Faist, 2000· Massey et al., 1993· Singer and Massey, 1998· Castles and Miller, 2003· Bakewell, 2010). Σε αυτήν, φαίνεται να υπάρχει η τάση να γίνεται διάκριση στο αντικείμενο της έρευνας ανάμεσα είτε σε

¹ Οι Σύροι κατατάσσονταν πρώτοι το 2014, ακολουθούμενοι από τους Αλβανούς, ενώ οι Αφγανοί ήταν τρίτοι σε συλλήψεις.

² Το έργο και κατ' επέκταση τα αποτελέσματά του δεν θα είχαν επιτευχθεί χωρίς την προθυμία των μεταναστών να μου εμπιστευθούν τις προσωπικές τους ιστορίες, χωρίς τους διερμηνείς που βοήθησαν στην επαφή με τις κοινότητες, χωρίς τους οργανισμούς που προσέφεραν ασφαλές περιβάλλον για τις συνεντεύξεις, καθώς επίσης και έναν πλούτο πληροφοριών. Είμαι υπόχρεη σε όλους για τη συμμετοχή και τη βοήθειά τους. Τέλος, είναι σημαντικό να αναγνωρισθεί η συνεχής βοήθεια της Ελληνικής Αστυνομίας και της ομάδας του Τμήματος Αλλοδαπών, που παραχώρησαν επανειλημμένα άδεια να επισκεφθώ το προαναχωρησιακό κέντρο της Αμυγδαλέζας και με προθυμία παρείχαν τα στοιχεία που τους ζητήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας.

«εκούσιους» και «εξ ανάγκης» μετανάστες, είτε ανάμεσα σε πρόσφυγες και οικονομικούς μετανάστες. Για εκείνους που αναγκάστηκαν να φύγουν λόγω παρατεταμένων συγκρούσεων ή διώξεων η θεωρία της μετανάστευσης παραμερίζεται ή, όπως σημειώνει ο Bakewell (2010: 1690),

«μπορεί να προσπαθούμε να διερευνήσουμε τους πολιτικούς, οικονομικούς ή κοινωνικούς παράγοντες που τους εξαναγκάζουν να μετακινηθούν, αλλά δεν χρειάζεται να εξηγήσουμε την άφιξή τους σε σχέση με τις προσωπικές τους επιθυμίες. Στην πραγματικότητα, η εξήγηση πέραν του δέοντος και η απόδοση προσωπικών κινήτρων σε αυτούς τους ανθρώπους θεωρείται ότι υπονομεύει τη διεκδίκησή τους ως προς το καθεστώς του πρόσφυγα».

Υπάρχουν πολλά θεωρητικά πλαίσια στα οποία μπορούμε να τοποθετήσουμε τη μετανάστευση, στην προσπάθειά μας να την κατανοήσουμε. Οι περισσότερες προσεγγίσεις εστιάζονται είτε στην κυριαρχία των διαρθρωτικών περιορισμών είτε στον ρόλο του ατόμου. Η μετα-στρουκτουραλιστική προσέγγιση, κυρίαρχη έως σήμερα, που αξιοποιείται σε αυτή την έρευνα, επιδιώκει μια ισορροπία, αναγνωρίζοντας ότι η μετανάστευση είναι μια δυναμική διαδικασία (Bakewell, 2010· Castles, De Haas and Miller, 2014), κατά την οποία οι μετανάστες δεν είναι, απλώς, θύματα των δομών στις οποίες είναι ενσωματωμένοι, αλλά μερικοί έχουν την ευκαιρία να διατηρούν τον έλεγχο της κινητικότητάς τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι, στην πραγματικότητα, ένα σημαντικό κομμάτι του παγκόσμιου πληθυσμού δεν έχει τη δυνατότητα να μετακινηθεί (Hyndman, 2012· Massey, 1993). Έτσι προκύπτει μια αλληλεπίδραση ανάμεσα στις πολιτικές που διέπουν τη μετανάστευση, τις δυνατότητες των μεταναστών και τις επιθυμίες που διαμορφώνουν και οικοδομούν τα μεταναστευτικά μονοπάτια, τις ροές και τις μεταναστευτικές κατηγορίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, οι μεικτές μεταναστευτικές ροές.

Οι μεικτές μεταναστευτικές ροές μας υπενθυμίζουν ότι η μετανάστευση δεν είναι ούτε γραμμική ούτε ξεκάθαρη – κάτι που ισχύει και στην περίπτωση των Αφγανών. Τα κίνητρα είναι συχνά μεικτά. Η μετανάστευση είναι μια ρευστή διαδικασία, σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα των αλληλεπιδράσεων μεταξύ πολλών στοιχείων, συμπεριλαμβανομένου του μεμονωμένου ατόμου, αλλά και ενός συνόλου διαδικασιών και δομών. Αναγνωρίζοντάς το, στην ανάλυσή του για την αλληλεπίδραση δομής-ατόμου, ο Bakewell (2010) επισημαίνει ένα κρίσιμο σημείο: οι πολιτικές και τα νομικά πλαίσια επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουμε και ανταποκρινόμαστε στις κατηγορίες των μεταναστών που κατασκευάζουμε. Το πώς ερμηνεύουμε και κατανοούμε τη μετανάστευση διαμορφώνει, στη συνέχεια, και τον τρόπο με τον οποίο ανταποκρινόμαστε στους μετανάστες. Αυτοί, με τη σειρά τους, ανταποκρίνονται στο πώς τους κατηγοριοποιούμε, και κατά συνέπεια στο πώς τους προσεγγίζουμε.

Κατά τη διαμόρφωση και την πραγμάτωση των σχεδίων τους οι μετανάστες αλληλεπιδρούν με κρατικούς φορείς και πολιτικές (των χωρών προορισμού ή διέλευσης), καθώς και με μη κρατικούς, τοπικούς ή διακρατικούς φορείς (ΜΚΟ, διεθνείς οργανισμούς, δίκτυα διακινητών, εργοδότες). Ως εκ τούτου, οι συνεντεύξεις που έγιναν σε σχέση με την παρούσα μελέτη περίπτωσης προσπάθησαν να ρίξουν φως στο πώς οι μετανάστες σχεδιάζουν, αλλά και αλλάζουν τα σχέδιά τους και τις στρατηγικές τους για τη μετανάστευση σε χώρες προορισμού, καθώς και στο ποιοι φορείς και με ποιον τρόπο επηρέασαν τη λήψη των αποφάσεών τους και τις ενέργειές τους (ιδίως όσον αφορά την ανταλλαγή πληροφοριών και την οργάνωση του ταξιδιού).

Συνολικά, έγιναν 53 συνεντεύξεις στην Ελλάδα και την Τουρκία, οι περισσότερες από τις οποίες με τη βοήθεια διερμηνέα.³ Οι συνεντεύξεις στην Τουρκία πραγματοποιήθηκαν κυρίως στα σπίτια των συμμετεχόντων. Στην Ελλάδα η πρόσβαση ήταν δυσκολότερη και προβληματική. Η επιχείρηση Ξένιος Δίας⁴ και η συστηματική σύλληψη και κράτηση των παράτυπων Αφγανών είχε προκαλέσει φόβο σε όσους βρίσκονταν στα αστικά κέντρα. Όσοι είχαν καταφέρει να ξεφύγουν και να μην τους εντοπίσει η Αστυνομία φοβόντουσαν μήπως συλληφθούν και αρνούσαν να κυκλοφορήσουν δημόσια, κάτι που καθιστούσε ιδιαίτερα δύσκολη την προσέγγισή τους. Οι συνεντεύξεις στην Αθήνα έλαβαν χώρα κυρίως σε γραφεία οργανώσεων, που ευγενικά μας φιλοξένησαν για να προσφέρουν ένα πιο ασφαλές περιβάλλον στους συμμετέχοντες. Επιπλέον, ένας αριθμός συνεντεύξεων πραγματοποιήθηκε στο προαναχωρησιακό κέντρο κράτησης της Αμυδαλέζας, όπου κρατούνταν σημαντικός αριθμός Αφγανών. Την άδεια, σε αυτή την περίπτωση, την έδινε η Ελληνική Αστυνομία και οι συνεντεύξεις διεξάγονταν πάντα με τη βοήθεια διερμηνέα, ο οποίος δεν εργαζόταν, ούτε συνεργαζόταν, με την Αστυνομία και το κέντρο κράτησης για την εξασφάλιση του απορρήτου των δεδομένων.

Συνολικά η ομάδα-στόχος αποτελούνταν από τρεις κατηγορίες:

1. Αυτούς που είχαν αφιχθεί πρόσφατα ή ζούσαν στην Ελλάδα παράτυπα. Συνολικά, έγιναν 30 συνεντεύξεις (25 στην Αθήνα και 5 στην Πάρο, όπου υπήρχε μια μικρή κοινότητα Αφγανών).
2. Όσους συμμετείχαν στο Πρόγραμμα Εθελοντικής Επιστροφής του ΔΟΜ και ήταν έτοιμοι να επιστραφούν στο Αφγανιστάν (11 συνολικά συνεντεύξεις, από τις οποίες μία διενεργήθηκε στα γραφεία του ΔΟΜ στην Αθήνα, ενώ οι υπόλοιπες στο Κέντρο Κράτησης της Αμυδαλέζας).
3. Μετανάστες σε διέλευση, που περίμεναν στην Τουρκία για να έρθουν στην Ελλάδα (12 ατομικές συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης).

Οι συμμετέχοντες διαφοροποιούνταν ως προς το φύλο, την ηλικία και τη χώρα προέλευσης. Η συντριπτική πλειοψηφία ήταν άγαμοι άντρες. Περίπου 18 είτε ήταν παντρεμένοι με παιδιά είτε πρόσφατα χηρεύσαντες με παιδιά. Μια αξιοσημείωτη αλλαγή των τελευταίων τριών χρόνων, η οποία επιβεβαιώθηκε από το δείγμα, είναι η αύξηση των αφίξεων οικογενειών, κατά κύριο λόγο από το Αφγανιστάν και το Ιράν, καθώς και μελών της αφγανικής μεσαίας τάξης, που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια της παρουσίας ξένων στρατευμάτων στη χώρα. Οι συνθήκες διαβίωσης στο Αφγανιστάν, η έλλειψη απασχόλησης και η αβεβαιότητα, αλλά και η αλλαγή στάσης απέναντι στους Αφγανούς στις γειτονικές χώρες υποδοχής είχε αποτέλεσμα τη μετανάστευση επαγγελματιών και οικογενειών προς την Ευρώπη. Οι γυναίκες συνήθως δεν μεταναστεύουν μόνες τους, αν και έχουν καταγραφεί περιπτώσεις γυναικών που διέρχονται από την Ελλάδα, συνοδευόμενες από τα παιδιά τους. Μόνον πέντε γυναίκες έδωσαν συνεντεύξεις γι' αυτή τη μελέτη. Από αυτές, δύο συνοδεύονταν από τους συζύγους τους, μία ήταν μόνη και δύο ήταν χήρες. Ένας μόνον συνεντευξιαζόμενος ήταν ασυνόδευτος ανήλικος ηλικίας 16 ετών.⁵ Η πλειοψηφία των συνεντευξιαζόμενων ανήκε στην

³ Έγινε απομαγνητοφώνηση και επεξεργασία όλων των συνεντεύξεων, οι οποίες στη συνέχεια αναλύθηκαν μέσω του λογισμικού MAXQDA. Για τους συνεντευξιαζόμενους χρησιμοποιήθηκαν ψευδώνυμα.

⁴ Η ίδια η επιχείρηση δεν κατέληξε σε μεγάλο αριθμό κρατήσεων Αφγανών παράτυπων μεταναστών. Για παράδειγμα από τον Αύγουστο του 2012 έως τα μέσα Φεβρουαρίου του 2013 (15.2.2013) μόνον 252 Αφγανοί βρίσκονταν υπό κράτηση στο πλαίσιο του Ξένιου Δία, σύμφωνα με τα στοιχεία που παρείχε η Ελληνική Αστυνομία.

⁵ Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι αποτελούν μια σημαντική ομάδα, που δεν αντιπροσωπεύεται στο παρόν ερευνητικό δείγμα. Δεν υπάρχει καταγεγραμμένος συνολικός αριθμός των ασυνόδευτων ανηλίκων στην Ελλάδα. Ο συνηθέστερος τρόπος καταγραφής είναι μέσω των διαθέσιμων θέσεων στα κέντρα υποδοχής ανηλίκων και μέσω των αιτημάτων διαμονής, που κατατίθενται στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ). Μόνο το δεύτερο τρίμηνο του 2014

ηλικιακή ομάδα 17-25 ετών, πράγμα που σημαίνει ότι το δείγμα της παρούσας μελέτης αντιστοιχεί σε έναν αρκετά νεανικό πληθυσμό.

Ελάχιστοι από τους συνεντευξιαζόμενους στην Ελλάδα ανέφεραν ότι απασχολούνταν εργασιακά. Εκείνοι που βρίσκονταν σε εγκαταστάσεις κράτησης δεν μπορούσαν, ασφαλώς, να εργαστούν, ενώ πολλοί δεν είχαν την ευκαιρία να εργαστούν και πριν τη σύλληψή τους. Σε αυτούς που ήταν ελεύθεροι, και ιδιαίτερα σε όσους είχαν αφιχθεί πρόσφατα, η εργασία δεν ήταν επιλογή λόγω των υψηλών ποσοστών ανεργίας, ακόμη και στην άτυπη αγορά, αλλά και λόγω του φόβου μήπως ελεγχθούν τυχαία από την Αστυνομία. Έτσι, η εργασιακή απασχόληση εξετάζεται ως κινητήριο παράγοντας για τη μετανάστευση, αλλά σπάνια χαρακτηρίζει την εμπειρία της παραμονής στην Ελλάδα.

Σχεδόν το 80% του δείγματος είχε μεταναστεύσει απευθείας από το Αφγανιστάν, με το υπόλοιπο 20% να έχει φτάσει από το Ιράν (με δυο εξαιρέσεις από το Πακιστάν). Αυτό είναι ένα ενδιαφέρον εύρημα, ιδίως το υψηλό ποσοστό μεταναστών που έρχονται απευθείας από το Αφγανιστάν και δευτερευόντως από το Ιράν. Η Ελλάδα αποτελούσε στο παρελθόν αποδέκτη Αφγανών από το Πακιστάν και το Ιράν, είτε δεύτερης γενιάς προσφύγων είτε μεταναστών σε δεύτερη μετακίνηση (για την ανάλυση της μετανάστευσης σ' αυτές τις χώρες, βλ. Δημητριάδη, 2013). Και οι δυο χώρες μετέβαλαν σημαντικά την πολιτική αντιμετώπισης των Αφγανών μεταναστών την τελευταία δεκαετία, ωθώντας τους σε προγράμματα επιστροφής συνοδευόμενα από πολιτικές αποκλεισμού. Αδυνατώντας να κατέχουν περιουσία, να φοιτούν σε σχολεία, να βρουν εργασία, αντιμετώπι με την απέλαση (συμπεριλαμβανομένων των προσφύγων δεύτερης γενιάς), τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, καθώς και τον ρατσισμό, ιδίως στο Ιράν, πολλοί Αφγανοί ξεκίνησαν το μεγάλο ταξίδι αναζήτησης νέων πατρίδων. Ωστόσο, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας καταδεικνύουν ότι υπάρχει ένα νέο ρεύμα μετανάστευσης απευθείας από το Αφγανιστάν προς την Ελλάδα και την Ευρώπη.

2. Προσδοκίες για μετανάστευση

Το να μένει κανείς στάσιμος σε ένα μέρος ή να βρίσκεται εν κινήσει μπορεί να συμβεί είτε από ανάγκη είτε από εξαναγκασμό ή/και από «επιλογή» (Ahmed, Cataneda et al., 2003) και εξαρτάται από συγκεκριμένες δομές εξουσίες που ενθαρρύνουν ή αποτρέπουν τη μετακίνηση (Cresswell, 1996).

Υπάρχει, ως εκ τούτου, μια θεμελιώδης διαφορά μεταξύ της προσδοκίας για μετανάστευση και της ικανότητας πραγμάτωσής της (Appadurai, 2001· Carling, 2014), ενώ το μεταναστευτικό σχέδιο (De Haas, 2011), όταν πραγματοποιείται, προκύπτει μέσα από την αλληλεπίδραση δομής και ατόμου. Ακριβώς επειδή πρόκειται για μια δυναμική διαδικασία, η έκβασή της είναι επίσης απρόβλεπτη. Η προσέγγιση αυτή είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την κατανόηση της αφγανικής μετανάστευσης, από το σημείο εκκίνησης μέχρι και την (πιθανή) επιστροφή στη χώρα προέλευσης. Οι Αφγανοί επιδεικνύουν αξιοσημείωτη πρωτοβουλία και προσαρμοστικότητα, ιδιαίτερα σημαντικά χαρακτηριστικά στο πλαίσιο της διέλευσης, που ουσιαστικά αφορά μια ακαθόριστη σε έκταση και διάρκεια αλληλεπίδραση ανάμεσα στην κινητικότητα και την ακινησία.

καταγράφηκαν 271 Αφγανοί ασυνόδευτοι ανήλικοι, που προωθήθηκαν στο ΕΚΚΑ για προσωρινή εγκατάσταση, καθώς και 65 μονογονεϊκές οικογένειες αφγανικής καταγωγής.

Για τους Αφγανούς η απόφαση να μεταναστεύσουν αποτελεί άμεσο προϊόν της αλληλεπίδρασης μεταξύ των διαρθρωτικών παραγόντων και των ατομικών προσδοκιών. Η ικανότητα να το πράξουν, όπως θα δούμε παρακάτω, είναι ένα διαφορετικό στοιχείο. Οι μετανάστες προτάσσουν, πρωτίστως, ως κύριο λόγο αναχώρησης την ανασφάλεια, και δευτερευόντως διάφορους οικονομικούς ή κοινωνικούς λόγους. Αυτό δεν αποτελεί έκπληξη, δεδομένου ότι η μετακίνηση των Αφγανών είναι μέρος της πολιτιστικής τους παράδοσης, όπου «οι πολλαπλών κατευθύνσεων διασυννοριακές μετακινήσεις και ο συνεχής, κυκλικός χαρακτήρας της μετανάστευσης καθιστούν ασαφή τα όρια μεταξύ του “πρόσφυγα” και του “εκούσιου μετανάστη” (Monsutti, 2006: 7· Monsutti, 2007). Για να καταλάβουμε την απόφαση, πρέπει να κατανοήσουμε το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα.

Από την εισβολή των σοβιετικών στρατευμάτων, έως τη δημιουργία του Ισλαμικού Εμιράτου του Αφγανιστάν από τους Ταλιμπάν, την παρέμβαση των Συμμαχικών Δυνάμεων ως απάντηση στην 11η Σεπτεμβρίου 2001, τη συμφωνία της Βόννης και την πρώτη εκλεγμένη κυβέρνηση, οι Αφγανοί έπρεπε να προσαρμοστούν στις συνεχείς εσωτερικές συγκρούσεις και την οικονομική και πολιτική ανασφάλεια. Η μετανάστευση έχει διαμορφώσει τον οικονομικό και κοινωνικό ιστό της χώρας, όπου η κινητικότητα έγινε μια βασική βιοτική στρατηγική (Monsutti, 2008).

Μετανάστευση και προσφυγιά (refugeeism)⁶ δεν είναι νέες έννοιες για τους Αφγανούς. Για τριάντα χρόνια είχαν φιλοξενηθεί κυρίως στο Ιράν και το Πακιστάν. Έως το 2001 αντιμετώπιστηκαν αυτομάτως ως πρόσφυγες (prima facie), γνωστοί ως mujahedin στο Ιράν (θρησκευτικοί μετανάστες) ή στο πλαίσιο του κώδικα Pashtunwali στο Πακιστάν, που περιλαμβάνει την προσφορά ασύλου στους Παστούν (Bialczyk, 2008· Δημητριάδη, 2013). Για τριάντα χρόνια, απολάμβαναν ένα ανώτερο καθεστώς στις χώρες υποδοχής, με πρόσβαση στις παροχές και τη δυνατότητα εγκατάστασης, στο πλαίσιο της αναγνώρισής τους ως «προσφύγων». Οι συνθήκες άλλαξαν μετά το 2001, όταν τόσο το Ιράν όσο και το Πακιστάν μετέβαλαν ριζικά την πολιτική τους προς τους Αφγανούς.⁷ Η εμπειρία, όμως, και η ανάμνηση του παρελθόντος φαίνεται ότι έχει διαμορφώσει την αντίληψη και την κατανόησή τους για το άσυλο, καθώς και την απαίτησή τους για το καθεστώς του πρόσφυγα-δηλαδή, λόγω του γεγονότος αυτού καθαυτού ότι είναι Αφγανοί, πολλοί θεωρούν τον εαυτό τους επιλέξιμο για το καθεστώς του πρόσφυγα.⁸

Στην εποχή μετά τους Ταλιμπάν, η διεθνής κοινότητα ξεκίνησε ένα από τα μεγαλύτερα προγράμματα ανασυγκρότησης και το μεγαλύτερο πρόγραμμα επαναπατρισμού προσφύγων στην ιστορία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, όταν πάνω από πέντε εκατομμύρια Αφγανοί πρόσφυγες επέστρεψαν στο Αφγανιστάν, ως επί το πλείστον από το Πακιστάν και το Ιράν (Kronenfeld, 2008· Monsutti, 2008· Δημητριάδη, 2013). Εκατομμύρια πρόσφυγες που επέστρεψαν το 2003-2004 το έπραξαν λόγω της υπόσχεσης για ανάπτυξη και αλλαγή. Εγκαταστάθηκαν κυρίως

⁶ Πρόκειται για έναν ευρύ όρο, που αναφέρεται τόσο στη διαδικασία όσο και στην εμπειρία των προσφύγων. Εδώ, ειδικότερα, χρησιμοποιείται σε σχέση με την «κατάσταση του πρόσφυγα»: μια προσέγγιση που προϋποθέτει ότι «οι πρόσφυγες είναι κάτι παραπάνω από μια μεικτή κατηγορία ανθρώπων που μοιράζονται ένα συγκεκριμένο νομικό καθεστώς, γίνονται “μια κουλτούρα”, “μια ταυτότητα”, ένας “κοινωνικός κόσμος” ή “μια κοινότητα”» (Malkki, 1995: 11). Αν και η Malkki είναι ιδιαίτερα επικριτική απέναντι σε μια τέτοια προσέγγιση, που εφαρμόζεται ευρέως στους προσφυγικούς πληθυσμούς, ωστόσο αυτή μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμη σε σχέση με τους Αφγανούς, στην κατανόηση του τρόπου που ορίζουν οι ίδιοι το καθεστώς του πρόσφυγα, το οποίο φαίνεται να είναι ενσωματωμένο στην ταυτότητα της κινητικότητάς τους, ανεξάρτητα από την εγκυρότητα του ισχυρισμού τους (ο οποίος, πολύ συχνά, ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα).

⁷ Human Rights Watch (2002), Closed Door Policy: Afghan Refugees in Pakistan and Iran, 14(2), βλ. www.hrw.org/reports/2002/pakistan

⁸ Αυτό επιβεβαιώθηκε στις συνεντεύξεις που κάναμε και επαναφέρει το ζήτημα του να είναι κανείς πρόσφυγας, βλ. και την προπροηγούμενη σημείωση.

στην Καμπούλ, όπου σταδιακά ξεπήδησαν ανεπίσημοι οικισμοί, οι οποίοι χτίστηκαν από τους πρώην πρόσφυγες. Οι οικισμοί δεν πληρούσαν τις βασικές προϋποθέσεις, δεδομένου ότι η κυβέρνηση δεν επέτρεπε την παροχή διαρθρωμένης και μακροπρόθεσμης βοήθειας στα στρατόπεδα (π.χ. για την κατασκευή μόνιμων κατοικιών), σε μια προσπάθεια να ενθαρρύνει τους επαναπατριζόμενους να μετεγκατασταθούν στις επαρχίες από τις οποίες κατάγονταν (Δημητριάδη, 2013).

Παράλληλα, η απουσία ευκαιριών απασχόλησης και στέγασης, η κλιμάκωση των συγκρούσεων σε περιοχές με συνεχή παρουσία των πολεμάρχων, καθώς και η επιστροφή των Ταλιμπάν από το Πακιστάν είχαν ως αποτέλεσμα την εκ νέου μετανάστευση πολλών επαναπατρισθέντων.

Παρ' όλα αυτά, δημιουργήθηκαν και διατηρήθηκαν στην περιοχή διεθνικά δίκτυα, τα οποία ενθάρρυναν και διευκόλυναν την κινητικότητα και τη διασυνοριακή κυκλοφορία. Η μετανάστευση είναι ενσωματωμένη στον αφγανικό τρόπο ζωής και μπορεί να αποτελεί στρατηγική επιβίωσης για την οικογένεια, ατομική απόφαση για οικονομικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς λόγους ή ακόμα και τρόπο για να εισέλθουν στην ενηλικίωση (βλ. Monsutti, 2008· Stigter and Monsutti, 2005· Monsutti, 2007).

2.1 Εγκαταλείποντας την πατρίδα

Το Αφγανιστάν ήταν το 2012 η πιο σημαντική χώρα προέλευσης ατόμων που αναζητούσαν άσυλο στις βιομηχανικές χώρες (UNHCR, 2013)· το 2013, ωστόσο, τη θέση των Αφγανών πήραν οι Σύριοι. Οι Αφγανοί αναφέρουν διαφορετικούς και «συνήθως πολλαπλούς λόγους για την απόφασή τους να μεταναστεύσουν» (Monsutti, 2005: 146), πράγμα που επιβεβαιώθηκε στην παρούσα μελέτη. Σύμφωνα με τον πρόεδρο της Κοινότητας Αφγανών Μεταναστών και Προσφύγων στην Ελλάδα, υπάρχουν τρεις ομάδες, που βρίσκονται σήμερα σε κίνηση:

α) οι πολιτικοί πρόσφυγες

β) εκείνοι που φεύγουν για λόγους ασφαλείας από περιοχές όπως η Κανταχάρ και ανήκουν κυρίως στη φυλή των Χαζάρα⁹

γ) όσοι φεύγουν αναζητώντας εργασία.

Στην παρούσα μελέτη σχεδόν όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι αναφέρθηκαν κυρίως στο πολιτικό πλαίσιο ως κύριο λόγο για την έξοδό τους, στοιχειοθετώντας έτσι αίτημα για την απόδοση του καθεστώτος του πρόσφυγα. Ο τρόπος με τον οποίο μιλάνε για το πολιτικό πλαίσιο καλύπτει μια ευρεία γκάμα, από πολύ γενικές μέχρι εξειδικευμένες αναφορές. Οι ροές, από το 2012 και μετά, ήταν αποτέλεσμα εν μέρει της απόσυρσης των Συμμαχικών Δυνάμεων, που άφησαν πίσω τους μια μεσαία τάξη που είχε αναπτυχθεί σταδιακά τα προηγούμενα χρόνια και ένα σημαντικό αριθμό Αφγανών οι οποίοι συνεργάστηκαν με τη διεθνή κοινότητα και διέτρεχαν, πλέον, τον κίνδυνο αντιποίνων από τους Ταλιμπάν.

Ο ρόλος των Ταλιμπάν ήταν ένα κοινό θέμα στο οποίο αναφέρονται οι συνεντευξιαζόμενοι. Οι αφηγήσεις τους παρουσιάζουν μια χώρα διαποτισμένη από τη διαφθορά και την ανασφάλεια, που επικρατεί ιδιαίτερα σε απομακρυσμένες περιοχές, με τους πολέμαρχους και τους Ταλιμπάν στα χωριά, καθώς και συνεχή δίωξη εκείνων που σχετίζονταν με τις συμμαχικές δυνάμεις. Οι μετανάστες επανειλημμένα αφηγούνταν ιστορίες αδελφών τους που βρέθηκαν στο στόχαστρο των Ταλιμπάν,

⁹ Οι Χαζάρα αποτελούν περισσότερο από το 19% του πληθυσμού της χώρας. Οι περισσότεροι είναι Σίιτες Μουσουλμάνοι, αποτελώντας μια σημαντική θρησκευτική κοινότητα ανάμεσα σε έναν κατεξοχήν σουνιτικό μουσουλμανικό πληθυσμό, που καταδιώχθηκε σκληρά από τους Ταλιμπάν (Monsutti, 2005).

είτε λόγω της σύνδεσής τους με την τοπική αστυνομία είτε επειδή συνεργάστηκαν με τις Συμμαχικές Δυνάμεις. Για όσους βρίσκονταν υπό απειλή, η απόφαση να μεταναστεύσουν λήφθηκε από την οικογένεια. Στις περιπτώσεις αυτές, η ατομική προσδοκία και η στρατηγική επιβίωσης συνήθως συνδέονταν και η μετανάστευση ήταν καταρχάς μέθοδος επιβίωσης και, κατά δεύτερον, τρόπος για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου στόχου (μεγιστοποίηση εισοδήματος, εκπαίδευση κλπ.).

Ένας επιπλέον παράγοντας για τις νέες μεταναστευτικές ροές ήταν οι προαναφερθείσες πολιτικές στο Ιράν και το Πακιστάν. Η Sikeban είχε μεταναστεύσει δύο φορές, πρώτα από το Αφγανιστάν στο Ιράν και, στη συνέχεια, από το Ιράν στην Ελλάδα.

«Είχαμε έγγραφα και τα παιδιά μπορούσαν να παρακολουθήσουν το σχολείο, αρχικά. Αλλά τα πράγματα έγιναν πολύ δύσκολα, τα παιδιά μεγάλωσαν και δεν είχαμε χρήματα για το Πανεπιστήμιο, έτσι σκεφτήκαμε να έρθουμε στην Ευρώπη» (Sikeban, γυναίκα, 38 ετών).

Έτσι, η απόφαση για τη μετανάστευση δεν μόνο αποτέλεσμα αποκλεισμού ή του φόβου της απέλασης, αλλά και προσδοκιών για το μέλλον, και συγκεκριμένα της εκπαίδευσης των παιδιών ή του ατόμου. Η εκπαίδευση είναι ένα επαναλαμβανόμενο θέμα στη συζήτηση μεταξύ των Αφγανών. Συνήθως δεν είναι ο πρώτος, αλλά ο δεύτερος σε σημασία λόγος για τη μετανάστευση. Και, επίσης, δεν είναι αυθύπαρκτος στόχος, αλλά μια στρατηγική επιβίωσης, δεδομένου ότι συνδέεται με μια βελτιωμένη οικονομική και κοινωνική θέση:

«Φυσικά με καλύτερη εκπαίδευση μπορείς να έχεις καλύτερο μισθό!» (Tamim, άνδρας, 19 ετών).

Το δεύτερο κοινό θέμα ήταν η εργασιακή απασχόληση, η οποία με τη σειρά της δημιουργεί οικονομικό κεφάλαιο. Η ευκαιρία για εργασία συνδέεται σε μεγάλο βαθμό, στη βιβλιογραφία, με την οικονομική μετανάστευση και σε πολλές περιπτώσεις είναι πράγματι μια διαδικασία για να αυξήσει ένα άτομο το εισόδημά του και να βελτιώσει ανάλογα την οικονομική του θέση. Ωστόσο, με λίγες αξιοσημείωτες εξαιρέσεις, οι Αφγανοί δεν αναφέρθηκαν στις ευκαιρίες απασχόλησης, ως πρωταρχικό παράγοντα μετανάστευσης. Αυτό δεν σημαίνει ότι είχαν σταθερή εργασία ή ήταν καλοπληρωμένοι (σε σύγκριση με τα δυτικά πρότυπα). Αντιθέτως, οι περισσότεροι απασχολούνταν σε χαμηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας και πολλοί ήταν άνεργοι για μήνες πριν από την αναχώρησή τους. Ωστόσο, η ανεργία ή η χαμηλά αμειβόμενη εργασία αναφέρθηκαν ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης στην πατρίδα τους ή της νέας πολιτικής του Ιράν, που οδήγησαν σε περιορισμένη πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Έτσι, για πολλούς, το πολιτικό πλαίσιο ήταν αυτό που επηρέασε την πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας και, με τη σειρά του, αυτό που τους παρακίνησε να φύγουν. Ίσως, αυτή η σύνδεση μεταξύ πολιτικής κατάστασης και (του δικαιώματος) πρόσβασης στην αγορά εργασίας είναι ο παράγοντας που εξηγεί γιατί, για κάποιους συνεντευξιαζόμενους, η απασχόληση ενσωματωνόταν στη διαδικασία ασύλου. Όταν αναγνωριστεί κανείς ως πρόσφυγας, αποκτά και πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Αυτό ήταν κάτι που πρόβαλλαν οι συνεντευξιαζόμενοι από το Ιράν, αποτέλεσμα πιθανότατα της εμπειρίας του ασύλου στο Ιράν.¹⁰ Η μετανάστευση παρουσιάστηκε και ως συνέπεια της διαφθοράς ή/και κάποιας οικογενειακής βεντέτας, η οποία επηρέασε την πρόσβασή τους στο εισόδημα, και έτσι τους ώθησε να μεταναστεύσουν. Αρκετοί από

¹⁰ Σε σχέση με την απασχόληση, οι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες μπορούσαν να ζητήσουν άδεια εργασίας, που όμως περιοριζόταν σε 17 κατηγορίες χειρωνακτικών επαγγελμάτων. Οι Αφγανοί, ωστόσο, είχαν πρόσβαση στην εκπαίδευση και λάμβαναν επίδομα για φυσικό αέριο, τροφή και υγειονομική κάλυψη (Koeperke, 2011), αλλά είχαν περιορισμούς στη μετακίνησή τους. Στην περίοδο μετά το 2001, οι περιορισμοί στην απασχόληση και τη μετακίνηση σε ορισμένες περιοχές/περιφέρειες του Ιράν έγιναν πιο έντονοι.

τους ερωτηθέντες ανέφεραν προσωπικές έχθρες ή βεντέτες, ως κύριο λόγο για τη μετεγκατάστασή τους.

Συνολικά, η μείξη αιτίων για μετανάστευση, από την ασφάλεια στην απασχόληση και την αναζήτηση καλύτερης βιοτικής συνθήκης αποτελούν όχι μόνον τους διαρθρωτικούς, αλλά και τους καθοριστικούς παράγοντες της μετανάστευσης. Οι Αφγανοί μετακινούνται εξαιτίας ενός συνδυασμού παραγόντων: μια προσωπική βεντέτα που έπληξε και το οικονομικό κεφάλαιο, φόβος για την ασφάλεια, που εμποδίζει την πρόσβαση στην εκπαίδευση, περιορισμένα δικαιώματα και παράνομο καθεστώς.

Στα παραπάνω πρέπει να περιλάβουμε τις ατομικές προσδοκίες, που μπορεί να είναι ίδιες ή διαφορετικές από τους λόγους που ώθησαν στη μετανάστευση και αφεαυτού παίζουν καθοριστικό ρόλο στην κινητικότητα. Ο Carling προτείνει δυο τρόπους προσέγγισης των προσδοκιών σε σχέση με τη μετανάστευση: Πρώτον, τους σημαντικούς παράγοντες, που επηρεάζουν τη μετανάστευση. Προωθητικοί παράγοντες, έτσι, μπορεί να είναι η σύγκρουση, η επιθυμία για ευτυχία, η ασφάλεια ή η παιδεία· πρόκειται για αυτά που προσδοκά το άτομο να *αποκτήσει* και γι' αυτό μεταναστεύει. Δεύτερον, «οι προσδοκίες μετανάστευσης περιγράφουν την πεποίθηση ότι η μετανάστευση είναι επιθυμητή» (Carling, 2014: 2), δηλαδή ο υποψήφιος μετανάστης επιθυμεί με ενθουσιασμό να μεταναστεύσει εντελώς εθελοντικά είτε η μετανάστευση θεωρείται ως η καλύτερη επιλογή για να αντιμετωπίσει τις συγκρούσεις, την περιβαλλοντική καταστροφή, τη φτώχεια. Ο Carling (2014: 2) χρησιμοποιεί τον όρο προσδοκία (*aspiration*), προκειμένου να «περιγράψει αυτή την προτίμηση για μετανάστευση έναντι της παραμονής, ανεξάρτητα από τους λόγους». Αυτός είναι ένας ενδεδειγμένος τρόπος προσέγγισης της αφγανικής μετανάστευσης, ακριβώς επειδή οι Αφγανοί φιλοδοξούν να βρίσκονται εν κινήσει, τόσο ως μέρος μιας προσωπικής ή και οικογενειακής στρατηγικής επιβίωσης, καλυτέρευσης των συνθηκών ζωής και επιδίωξης ενός διαφορετικού τρόπου ζωής, που σε μεγάλο βαθμό συνδέεται με την έννοια του *πρόσφυγα*. Η προσδοκία για μετανάστευση δεν είναι ωστόσο επαρκής, χωρίς τη δυνατότητα (τα μέσα) που της επιτρέπει να επιτευχθεί.

2.2 Ικανότητα για μετανάστευση

Η ικανότητα μετανάστευσης είναι ζωτικής σημασίας σε όλα τα μεταναστευτικά σχέδια (Carling 2014). Για μεταναστευτικά ρεύματα όπως οι Αφγανοί, η δυνατότητα μετακίνησης εκτείνεται πέραν του σημείου αναχώρησης και περιλαμβάνει τα στάδια διέλευσης στην Τουρκία και την Ελλάδα: όντας σε διέλευση ενδέχεται να μετατοπίζονται από την εθελοντική κινητικότητα στην ακούσια ακινησία, κάτι που συχνά οφείλεται στο αδιέξοδο μεταξύ της προσδοκίας να είναι εν κινήσει και της αποτυχίας να το πράξουν.

Ως δυνατότητα σε αυτή την περίπτωση πρωτίστως θεωρείται το κοινωνικοοικονομικό κεφάλαιο, που διευκολύνει τη μετανάστευση. Δεδομένου ότι η μετανάστευση είναι μη γραμμική και συχνά με ενδιάμεσες στάσεις απροσδιόριστης διάρκειας (διέλευση), σε κάθε στάδιο της διαδρομής, η ισορροπία μεταξύ του επιδιωκόμενου στόχου και της δυνατότητας αυτός να επιτευχθεί πρέπει να επανεξετάζεται. Η απουσία ικανότητας να μετακινηθεί κάποιος οδηγεί σε ακινησία.

Το ταξίδι από το Αφγανιστάν στην Ευρώπη κοστίζει κατά μέσο όρο 3.000-4.000 δολάρια ανά άτομο. Οι τιμές κυμαίνονται για τα παιδιά και τις γυναίκες και εξαρτώνται, επίσης, από το σημείο αναχώρησης, την πολυπλοκότητα του ταξιδιού, καθώς και το πέρασμα συνόρων. Το 99% του συνόλου των ερωτηθέντων πέρασαν στην Τουρκία και την Ελλάδα με τη βοήθεια διακινητών, πληρώνοντας, σε διάφορα στάδια, διαφορετικά ποσά (βλ. Triandafyllidou and Maroukis, 2012). Η «ικανότητα» για μετανάστευση μπορεί, επίσης, να εξεταστεί και σε σχέση με την έννοια του Hear

σύμφωνα με την οποία οι μορφές μετανάστευσης «διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό ως προς το κόστος, και ως εκ τούτου η πρόσβαση σε πόρους –κυρίως χρήματα και κοινωνικό κεφάλαιο– διαμορφώνει τις στρατηγικές μετανάστευσης που μπορούν να επιδιωχθούν» (2004: 28). Με άλλα λόγια, δεν είναι οι φτωχότεροι των φτωχών εκείνοι που μεταναστεύουν (Van Hear, 2004), αλλά όσοι ανήκουν στη μεσαία τάξη ή διαθέτουν κάποιο είδος κεφαλαίου (κοινωνικό ή οικονομικό), και μπορούν έτσι να χρηματοδοτήσουν το ταξίδι, είτε είναι «οικονομικοί» μετανάστες είτε πρόσφυγες. Επομένως, όπως και στα περισσότερα μεταναστευτικά σχέδια, και στην περίπτωση των Αφγανών, μόνον εκείνοι που μπορούσαν να έχουν πρόσβαση σε κάποια μορφή κεφαλαίου επιχείρησαν το ταξίδι.

Για τους Αφγανούς συνεντευξιζόμενους της παρούσας μελέτης, η κύρια πηγή κοινωνικού και οικονομικού κεφαλαίου ήταν η οικογένεια, από τους γονείς έως και την ευρύτερη οικογένεια (θείοι, ξαδέλφια). Χονδρικά, από την έρευνα, προέκυψαν τρεις ομάδες:

- α) Αυτοί που τους υποστήριξε απευθείας η οικογένεια (συχνά μέσω της πώλησης αγαθών και, σε ορισμένες περιπτώσεις, του σπιτιού ή του χωραφιού).¹¹ Συνήθως η οικογένεια παρέχει το σύνολο του ποσού που ζήτησε ο διακινητής, και κρατάει οποιοδήποτε επιπλέον ποσό για την επιβίωσή της ή τη μετανάστευση κάποιου άλλου μέλους της οικογένειας.
- β) Εκείνοι που κάλυψαν επαρκώς το ταξίδι μέσω προσωπικών οικονομικών.
- γ) Εκείνοι που δανείστηκαν από φίλους και ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα.

Η συντριπτική πλειοψηφία πούλησαν τη γη τους, το σπίτι ή και τα έπιπλά τους, κοσμήματα, αυτοκίνητα κλπ., προκειμένου να συγκεντρώσουν το απαιτούμενο ποσό, που σε κάποιες σπάνιες περιπτώσεις έφτασε ακόμα και τα 10.000 δολάρια ανά ενήλικα. Σ' αυτές τις περιπτώσεις ωστόσο, φαίνεται ότι το ποσό κάλυψε εξολοκλήρου το ταξίδι, συμπεριλαμβανομένης της μεταφοράς και της παραμονής σε ενδιάμεσες στάσεις. Μπορούμε να πούμε ότι, όσον αφορά το δείγμα της έρευνας, οι περισσότεροι μετανάστες τείνουν να προέρχονται από τη χαμηλή ή ανώτερη μεσαία τάξη, ενώ σε αυτό υπήρχαν και ιδιοκτήτες επιχειρήσεων, εκπροσωπώντας ενδεχομένως τη μεσαία τάξη, που προέκυψε μετά την πτώση των Ταλιμπάν, τα χρόνια μετά το 2002 στο Αφγανιστάν. Όπου υπήρχε πλούτος, αναφέρθηκε ανοιχτά:

«...η οικογένεια μου, πλούσια. Έστειλαν χρήματα στο θείο μου» (Araf, άνδρας, 26 ετών).

Σε ορισμένες περιπτώσεις η κοινωνική θέση της οικογένειας στο Αφγανιστάν τονίστηκε ως καθοριστική σε σχέση με την πρόσβαση σε οικονομικό κεφάλαιο:

«Ο πατέρας μου ήταν πολιτικός, είχαμε χρήματα [...]: είχαμε τρακτέρ και αυτοκίνητο, η μητέρα μου τα πούλησε και τα δύο και μου έστειλε τα χρήματα» (Rah, άνδρας, 19 ετών).

Το οικονομικό κεφάλαιο δεν αποτελεί αφεαυτού παράγοντα για μετανάστευση, αλλά είναι ουσιώδες για την οργάνωση του ταξιδιού. Η εξεύρεση του σωστού διακινητή, που επίσης συνδέεται με την πρόσβαση στο κεφάλαιο, είναι ο άλλος παράγοντας. Ο διακινητής διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο σε διάφορα στάδια του ταξιδιού και μπορεί να λειτουργήσει τόσο ως εμπνευστής όσο και συντελεστής του μεταναστευτικού ταξιδιού. Ως εκ τούτου, αποτελεί ουσιαστικό παράγοντα στην ικανότητα για μετανάστευση.

Η κοινωνική και πολιτισμική ώσμωση με τους διακινητές κατέστη εμφανής στην έρευνα πολύ νωρίς. Οι μετανάστες αναφέρονται σε αυτούς ως «διακινητές», αλλά επί το πλείστον ως «πράκτορες» και

¹¹ Όπως εξήγησε ένας συνεντευξιζόμενος, είναι σπάνιο να δοθεί όλο το ποσό στον υποψήφιο μετανάστη.

«διαμεσολαβητές». Ο διακινητής γίνεται αντιληπτός ως μια αναγκαιότητα, ως προϊόν των συνοριακών ελέγχων και της αδυναμίας να ταξιδέψουν νόμιμα οι μετανάστες (Triandafyllidou and Maroukis, 2012). ως εκ τούτου, εκείνοι που προσφέρουν την ευκαιρία να φτάσει κανείς στον επιθυμητό προορισμό παρέχουν μια «επιχειρηματική υπηρεσία». Η εξεύρεση του σωστού διακινητή είναι ζωτικής σημασίας για την εξασφάλιση του περάσματος στην Ευρώπη. Όπως οι περισσότερες επιχειρήσεις, έτσι και η διακίνηση βασίζεται στη φήμη, αλλά και στη ζήτηση (Kyle and Koslowski, 2001). Οι Αφγανοί, για παράδειγμα, συνεχίζουν να πληρώνουν σχεδόν παρόμοια ποσά για τα σημεία διέλευσης προς το Ιράν και την Τουρκία. Τα νέα δρομολόγια, όμως, απευθείας από την Τουρκία προς την Ιταλία μέσω της χρήσης «μητρικών σκαφών» (βλ. Dimitriadi, 2014) είναι σχετικά νέα και οι τιμές συγκριτικά υψηλές· εκτιμώνται σε 7.000 δολάρια ανά άτομο, λόγω της παρατεταμένης ένοπλης σύρραξης στη Συρία.

Ωστόσο, η ανάγκη διακινητή είναι αδιαμφισβήτητη:

«Ναι, βέβαια, [πέρασα] με διακινητή. Δεν είναι εύκολο να έρθεις μόνος σου!» (Isam, άνδρας, 26 ετών).

Οι μετανάστες περιέγραψαν διαφορετικές εμπειρίες με τους διακινητές, στην πλειοψηφία τους αρνητικές, είτε γιατί δεν είχαν επιτύχει τον συμφωνημένο προορισμό ή επειδή είχαν εξαπατηθεί:

«Οι διακινητές λένε ψέματα. Έχω τόσους στην περιοχή μου και γνωρίζω ότι λένε ψέματα, δεν τους εμπιστεύομαι» (Jamal, άνδρας, 16 ετών).

Οι πιο κρίσιμες, πάντως, ήταν οι περιπτώσεις στις οποίες τα άτομα έπεσαν θύματα εκμετάλλευσης και ενίοτε εξαναγκασμού κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, από το δίκτυο διακίνησης. Αυτή φαίνεται να είναι κατεξοχήν η περίπτωση του περάσματος των συνόρων μεταξύ του Ιράν και της Τουρκίας (Dimitriadi, 2013· Triandafyllidou and Maroukis, 2012). Οι μετανάστες εξήγησαν πως είτε κατά την άφιξή τους στα σύνορα η τιμή αυξήθηκε και έτσι αδυνατούσαν να πληρώσουν, οπότε και κρατήθηκαν από τους διακινητές έως ότου η οικογένειά τους καταβάλει τα χρήματα, είτε αναγκάστηκαν να εργαστούν για τον διακινητή (συνήθως βοηθώντας στη διαδικασία της διακίνησης), έως ότου το χρέος αποπληρωθεί (δουλεία λόγω χρέους).

Στο άλλο άκρο, έχουμε αφηγήσεις στις οποίες οι διακινητές απεικονίζονται ως καλοπροαίρετοι ή και πηγές πληροφοριών. Υπήρξαν περιπτώσεις στις οποίες οι μετανάστες έφτασαν στην Ελλάδα με μηδενικό κόστος (αν και αυτές αποτελούν σπάνιες εξαιρέσεις)· όταν τους ρωτήσαμε, αν έπρεπε να εκτελέσουν άλλα καθήκοντα σε αντάλλαγμα, το αρνήθηκαν κατηγορηματικά. Είναι αδιευκρίνιστο εάν η σχέση διακινητή και μετανάστη μπορεί να στηρίζεται πραγματικά σε μια δωρεάν παροχή (pro bono). Η απουσία πληρωμής εγείρει ζήτημα βιωσιμότητας, δεδομένου ότι η διακίνηση είναι μια επιχείρηση που βασίζεται στο κέρδος και σε μεγάλο βαθμό στην «από στόμα σε στόμα» πληροφόρηση. Συγχρόνως, εγείρει ζήτημα εμπιστοσύνης. Η χρηματική συναλλαγή συνδέει και τους δύο συναλλασσόμενους, προκειμένου να ολοκληρώσουν τη συμφωνία: ο διακινητής να διευκολύνει το πέραςμα και ο μετανάστης να πληρώσει.

Ο βαθμός στον οποίο η διέλευση γίνεται πραγματικά δωρεάν ή, απλώς, το τίμημα καταβάλλεται εν ευθέτω χρόνο είναι κάτι που αξίζει περαιτέρω διερεύνηση, δεδομένου ότι η χρηματική συναλλαγή είναι αυτή που «εγγυάται» την αλληλεπίδραση:

«Εμπιστεύομαι τους διακινητές [...]. Ναι, οι εγκληματίες είναι ένα βήμα πιο μπροστά από την Αστυνομία, έτσι αν τους πληρώσεις ξέρουν και να σε μεταφέρουν» (Rahman, άνδρας, 22 ετών).

Δεν αναφέρθηκαν περιπτώσεις κατά τις οποίες ο διακινητής πήρε την πρωτοβουλία για τη μετανάστευση, δηλαδή ενέπνευσε ή στρατολόγησε τον μετανάστη για να φύγει. Και πάλι, αυτό το εύρημα απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση, αφού θέτει σε αμφισβήτηση τη βασική παραδοχή της διαδικασίας διακίνησης, δηλαδή τη στρατολόγηση. Στην περίπτωση των Αφγανών, η «στρατολόγηση» έγινε από την πλευρά των μεταναστών, που αναζήτησαν τον διακινητή, και όχι αντίστροφα. Εντούτοις, όταν πάρθηκε η απόφαση, οι διακινητές συνέβαλαν στην ικανότητα των ατόμων να πραγματοποιήσουν το μεταναστευτικό σχέδιο φέρνοντάς τους εγγύτερα στον προορισμό τους. Έτσι, οι διακινητές αποτελούν κρίσιμο μέρος της επιτυχούς υλοποίησης της μετανάστευσης, που αποτελεί βασικό στοιχείο της εξίσωσης «προσδοκία-δυνατότητα».

3. Επιλέγοντας προορισμό

Η απόφαση να μεταναστεύσει κανείς είναι το πρώτο βήμα. Η επιλογή προορισμού είναι το δεύτερο, και σ' αυτό τα κοινωνικά δίκτυα και οι διαμεσολαβητές συμβάλλουν και πάλι, αυτή τη φορά ενθαρρύνοντας την απόφαση για μετανάστευση και επηρεάζοντας την επιλογή του προορισμού. Εντούτοις, ο προορισμός δεν είναι αποτέλεσμα μόνον πληροφόρησης, αλλά και των «κοινωνικά και πολιτισμικά καθορισμένων αφηγήσεων και πρακτικών σχετικά με τη μετανάστευση, τους μετανάστες και τους προορισμούς εντός των χωρών καταγωγής και τις περιοχές από τις οποίες διέρχονται» (Timmerman, Heyse and Van Mol, 2010: 6). Ο μετανάστης θα επιδιώξει να καταλήξει σε συγκεκριμένο προορισμό ή σε μια ευρύτερη περιοχή ανάλογα με τις προσδοκίες και το κεφάλαιο που διαθέτει (οικονομικό και κοινωνικό), όπως επίσης και σε σχέση με την κυρίαρχη αφήγηση στη χώρα προέλευσης ή και διέλευσης.

Όπως προκύπτει οι συνεντευξιαζόμενοι είχαν επιλέξει συνειδητά τους προορισμούς λόγω των πολιτικών ασύλου που προσφέρουν, καθώς και της δυνατότητας να πραγματοποιήσουν ορισμένες προσδοκίες τους (εκπαίδευση, πρόνοια κλπ.). Την Ευρώπη περιβάλλει ένας μύθος, που σε μεγάλο βαθμό συνδέεται με το άσυλο, όπως θα δούμε παρακάτω.

Όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι (στην Ελλάδα και την Τουρκία) κλήθηκαν να αναφέρουν τον αρχικό τους προορισμό. Η Γερμανία και η Σουηδία ήταν οι δημοφιλέστεροι προορισμοί, ακολουθούμενοι από το Ηνωμένο Βασίλειο, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα. Η Ελλάδα ήταν επιλογή προορισμού μόνο για τέσσερις συνεντευξιαζόμενους, τρεις από τους οποίους είχαν παρατεταμένη παραμονή στην Ελλάδα (τουλάχιστον για 3 χρόνια).

Πίνακας 1: Χώρες προορισμού των συνεντευξιαζόμενων

ΧΩΡΑ/ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ	ΑΡ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΙΑΖΟΜΕΝΩΝ
Γερμανία	14
Σουηδία	10
Ηνωμ. Βασίλειο	6
Ευρώπη	4
Τουρκία-Ιράν	4
Ελλάδα	4
Γαλλία	3
Ιταλία	2
Αυστρία	1
Λουξεμβούργο	1
Ελβετία	1
Νορβηγία	1
Καναδάς	1
Δανία	1

Πηγή: Δεδομένα έρευνας πεδίου.

Τρία ζητήματα ξεχωρίζουν στην ανάλυση. Πρώτον, ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων για τη διάχυση πληροφοριών, αλλά και την προσέλκυση μεταναστών. Δεύτερον, η σύνδεση με τις διαδικασίες ασύλου. Τρίτον, ο ευρύτερος μύθος που περιβάλλει την Ευρώπη, διαμορφωμένος σε μεγάλο βαθμό από τις ιστορίες των μεταναστών που ζουν σε αυτήν.

Ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων στη μετανάστευση έχει μελετηθεί εκτενώς από πολλούς ερευνητές (βλ. Poros, 2008· Castles and Miller, 2003· Brettell and Hollifield, 2008· Favell, 2003). Τα κοινωνικά δίκτυα είναι σημαντικά γιατί μέσω αυτών οι μετανάστες αντλούν πληροφορίες, αποκτούν προσωπικές και στενές σχέσεις με όσους έχουν όμοιους στόχους, μοιράζονται κοινές αντιλήψεις και αξίες. Ωστόσο, σημασία έχει το είδος της κοινωνικής επαφής, αλλά και το είδος της αλληλεπίδρασης. Αυτό ήταν εμφανές στις περιπτώσεις των συνεντευξιαζόμενων που είχαν σε μια χώρα ένα μέλος της οικογένειας ή έναν στενό φίλο, οι οποίοι, με τη σειρά τους, καθόρισαν και την επιλογή του συγκεκριμένου προορισμού.

Τι γνώριζαν οι μετανάστες για τις χώρες που επέλεγαν; Κυρίως ότι ήταν τόποι όπου οι προσδοκίες τους θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν – από την πρόσβαση στην εκπαίδευση (κοινό θέμα όταν γίνεται λόγος για τη Σουηδία) έως τις ευκαιρίες απασχόλησης και μια καλή ζωή (σε χώρες, λ.χ., όπως η Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο). Με ελάχιστες εξαιρέσεις, όλες οι πληροφορίες ήταν σχετικά αόριστες, με μια γενική αναφορά σε μια καλύτερη ζωή και δυνατότητες, αλλά χωρίς σαφή και συγκεκριμένη κατανόηση του πώς μπορούν να επιτευχθούν. Υπ’ αυτή την έννοια, είναι δύσκολο κάποιος να ισχυριστεί ότι οι μετανάστες είναι καλά ενημερωμένοι για το τι περιμένουν σε σχέση με αυτόν καθαυτό τον προορισμό.

Ο Βίκη ήταν στην Ελλάδα ήδη ένα χρόνο, όταν συναντηθήκαμε. Τελικός προορισμός του ήταν το Ηνωμένο Βασίλειο. Ο ίδιος χαρακτήρισε τον εαυτό του οικονομικό μετανάστη, εξηγώντας ότι έφυγε σε αναζήτηση ευκαιριών εργασίας. Οι φίλοι του είχαν φύγει πριν από πέντε χρόνια και μετανάστευσαν στο Ηνωμένο Βασίλειο. Ήταν βέβαιος ότι, όταν θα έφτανε στον προορισμό του, θα

έβρισκε δουλειά, θα τον βοηθούσαν «να μάθει αγγλικά και η ζωή θα ήταν καλή» (Bikh, άνδρας, 30 ετών). Έθιξα το ζήτημα του χρόνου: οι φίλοι του είχαν μεταναστεύσει πριν πέντε χρόνια και από τότε έχουν μεταβληθεί πολλά στη βρετανική πολιτική σκηνή, συμπεριλαμβανομένου του σταθερού κλεισίματος των συνόρων. Ήταν ενδιαφέρον ότι ο χρόνος δεν είχε συνυπολογιστεί στην εικόνα που είχε κατασκευάσει ο Bikh για τη ζωή στο Ηνωμένο Βασίλειο. Οι πληροφορίες του βασίζονταν σε ό,τι είχε συμβεί σε εκείνους που είχαν πάει πριν από αυτόν και, αφού δεν γνώριζε κανέναν που να έχει μεταναστεύσει έκτοτε, οι ιστορίες τους παρέμεναν η κυρίαρχη αφήγηση. Παρ' όλα αυτά, το αφήγημά του «υποβοηθήθηκε» και από τις προσωπικές του εμπειρίες, αφού η περιοχή όπου ζούσε στο Αφγανιστάν είχε φιλοξενήσει στρατεύματα των ΗΠΑ, με αποτέλεσμα τα αγγλικά να του είναι μια γλώσσα οικεία. Έχει φίλους, επίσης, στη Γερμανία και την Αυστρία και θα εξέταζε και αυτές τις χώρες ως πιθανούς προορισμούς (το Ηνωμένο Βασίλειο ήταν η πρώτη επιλογή του). Και οι τρεις χώρες αναφέρθηκαν ως οργανωμένες, που προσφέρουν μια καλή ζωή και επαρκή φροντίδα σε μετανάστες. Παρόμοια ήταν και τα ευρήματα από προηγούμενη έρευνα με παράτυπους μετανάστες σε διέλευση (Δημητριάδη, 2013· Παπαδοπούλου, 2008). Οι προσδοκίες για τις χώρες που έχουν επιλεγεί είναι υψηλές, προϋπόθεση μιας ευρύτερης μυθολογίας γύρω από την Ευρώπη, αλλά και των φιλοδοξιών των μεταναστών. Ωθούμενοι από συγκεκριμένες επιθυμίες, είναι αναμενόμενο ότι κατασκευάζουν ένα είδος φαντασίωσης γύρω από τη ζωή που θα έχουν κατά την άφιξη (Hage, 1997).

Μια οικογένεια που συναντήσαμε να έχει «ξεμείνει» στην Ελλάδα κατευθυνόταν αρχικά στη Γερμανία· μια επιλογή προφανής, δεδομένου ότι υπήρχαν συγγενείς πρώτου βαθμού που είχαν μεταναστεύσει εκεί ένα χρόνο νωρίτερα. Τα μέλη της οικογένειας που βρίσκονταν στη Γερμανία παρείχαν τα χρήματα για το ταξίδι στην Ευρώπη, αλλά δεν ήταν ούτε η κύρια πηγή πληροφοριών για το ταξίδι ούτε προσέφεραν εκτενείς πληροφορίες για τη Γερμανία:

«Ο διακινητής ήταν εκείνος που μας είπε ότι τα πράγματα είναι δύσκολα στην Ελλάδα, σε αντίθεση με άλλες χώρες, όπως η Γερμανία» (Sum και Reza, γυναίκα και άνδρας, 27 και 37 ετών).

Σε ορισμένες περιπτώσεις οι μετανάστες επέλεξαν έναν προορισμό με βάση μια παλαιά αφήγηση, ενώ σε άλλες βασίζονται στους διακινητές, ανάλογα με τα χρήματα που μπορούν να διαθέσουν και με τις διαδρομές που χρησιμοποιεί ο διακινητής.

Οι προορισμοί τείνουν να κατηγοριοποιούνται με βάση το είδος του ασύλου που προσφέρουν. Αυτό είναι μια διαδικασία που μπορεί να είναι από πολύ γενική έως εξειδικευμένη. Δηλαδή, συλλογικά οι Αφγανοί μπορούν να αυτοπροσδιορίζονται ως πρόσφυγες, αλλά κάθε συμμετέχων στην έρευνα προσάρμοσε την προσδοκία του στο τι θα του προσφερόταν στο πλαίσιο της αναγνώρισής του ως πρόσφυγα, με βάση αυτά που επεδίωκε ή ήλπιζε να πετύχει. Συνεπώς, το άσυλο αποτελεί κάτι περισσότερο από προστασία στην καταδίωξη ή σε ενδεχόμενο κίνδυνο. Αποτελεί μια ευκαιρία απόκτησης ενός συγκεκριμένου κοινωνικού καθεστώτος (status), το οποίο με τη σειρά του συνδέεται με συγκεκριμένους προορισμούς στη βάση των πληροφοριών που είχαν δοθεί. Κατά συνέπεια το άσυλο εξελίσσεται από μηχανισμός προστασίας σε επιλογή ζωής.

Η σχέση μεταξύ ασύλου, προορισμού και κοινωνικών δικτύων είναι ίσως ένα από τα πιο κομβικά σε σημασία ζητήματα σε σχέση με την αφγανική μετανάστευση και έχει καταγραφεί και στο παρελθόν. Ο Koshravi (2007: 329) το περιγράφει αναλυτικά στην αυτοεθνογραφική του έρευνα:

«Οι πληροφορίες ή μάλλον οι φήμες για τις πολιτικές ασύλου σε διάφορες χώρες ήταν, επίσης, ένας καθοριστικός παράγοντας για την επιλογή της χώρας προορισμού».

Αυτό επιβεβαιώθηκε και από τους συνεντευξιαζόμενους στην παρούσα μελέτη. Όσοι ήθελαν να ζητήσουν άσυλο έτειναν να στρέφονται προς τις χώρες για τις οποίες είχαν κάποια πληροφόρηση:

«Ναι, γνωρίζω, θα με στείλουν σε στρατόπεδο και εκεί θα μου δώσουν μαθήματα γλώσσας για τρεις μήνες. Και εάν γίνω δεκτός ως πρόσφυγας θα με αφήσουν να φύγω, και αν όχι θα με απελάσουν πίσω» (Samir, άνδρας, 21 ετών – αναφορικά με τη Γερμανία).

«Πράγματι ο στόχος μας, όταν φεύγουμε από την πατρίδα μας, είναι να χτίσουμε ένα μέλλον. [...] Αλλά οι άνθρωποι που πηγαίνουν στη Γερμανία πρέπει να περιμένουν ένα ή δύο χρόνια για να πάρουν άδεια εργασίας, όταν στη Σουηδία ή σε χώρες όπως η Αυστρία έχουν την ευκαιρία να γίνουν δεκτοί νωρίτερα. Γι' αυτό σχεδιάζω να πάω στη Σουηδία, για να γίνω δεκτός» [η έμφαση δική μου] (Rahman, άνδρας, 21 ετών).

Αν και τελικό σημείο του ταξιδιού είναι η Ευρώπη, αυτή καλύπτει έναν πολύ διαφορετικό γεωγραφικό χώρο από εκείνον που γνωρίζουμε. Η «Ευρώπη» δεν αφορά τη Νότια Ευρώπη· είναι, στην πραγματικότητα, πάντα, η Σκανδιναβία ή η Δυτική Ευρώπη, ξεκινώντας από την Αυστρία και τη Γερμανία και φτάνοντας ως τη Νορβηγία. Ελλάδα, Ισπανία και Μάλτα ούτε καν αποτελούν μέρος αυτού του «χώρου ασύλου», μιας οριοθετημένης περιοχής, όπου προσφέρεται το «σωστό» είδος ασύλου.

Ο μύθος της Ευρώπης οικοδομείται σταδιακά, και ο καθένας είχε μια ιστορία να μοιραστεί. Συνολικά όμως η γνώση των πολιτικών ασύλου ήταν, στην καλύτερη περίπτωση, ασαφής, με σπάνιες εξαιρέσεις, όπου οι συνεντευξιαζόμενοι γνώριζαν την πιθανότητα απόρριψης και τις διαδικασίες για το άσυλο στις χώρες προορισμού. Παρ' όλα αυτά το άσυλο τείνει να αποτελέσει κομβικό στοιχείο για την επιλογή προορισμού, διαμορφώνοντας τη συνολική εικόνα της Ευρώπης ως ενός ασφαλούς και φιλόξενου χώρου, που προσφέρει προστασία και υποστήριξη, εφόσον κάποιος κατορθώσει να διασχίσει τα σύνορα και να ξεπεράσει τα πρώτα εμπόδια, Βουλγαρία και Ελλάδα. Επομένως, οι προορισμοί που προσφέρουν μια δέσμη μέτρων ασύλου με βοήθεια, προστασία και δυνατότητα μακροπρόθεσμης εγκατάστασης και ένταξης είναι πολύ πιο ελκυστικοί από χώρες όπως η Ελλάδα, όπου η προστασία είναι προσωρινή και αβέβαιη.

4. Σε επαφή με το σύνορο: παρατυπία και κίνδυνοι του ταξιδιού

Η συζήτηση γύρω από τις συνοριακές πολιτικές και το πέρασμα των συνόρων είναι ουσιαστικά μια συζήτηση για την παρατυπία. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο παράτυπος τρόπος του ταξιδιού δεν φαίνεται να επηρεάζει την απόφαση να μεταναστεύσει κανείς, ή μάλλον δεν φαίνεται να εμποδίζει ή να αποθαρρύνει τη μετανάστευση. Αντίθετα, αντιμετωπίζεται σαν μια δυσάρεστη πραγματικότητα, ένα γεγονός της σύγχρονης κινητικότητας, και σε όλες τις συνεντεύξεις σπάνια συζητήθηκε. Η παρατυπία, όπως και ο διακινητής, φαίνεται να αποτελούν μια αποδεκτή, αλλά όχι καλοδεχούμενη αναγκαιότητα. Έτσι, προσεγγίζεται ως «μια πτυχή της ίδιας της ύπαρξης “των παράτυπων αλλοδαπών”» (Coutin, 2005: 7), αφού ήταν ένα χαρακτηριστικό της ζωής πολλών συνεντευξιαζόμενων, ειδικά εκείνων που έζησαν την τελευταία δεκαετία στο Ιράν και το Πακιστάν. Ως εκ τούτου, υπάρχει επίγνωση του τι συνεπάγεται η παρατυπία. Ο κίνδυνος της απέλασης, η αδυναμία να διεκδικήσουν αμοιβές που τους οφείλονται, να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο και να αναζητήσουν ιατρική βοήθεια, όλα αυτά αντικατοπτρίζονται στις αφηγήσεις των συνεντευξιαζόμενων:

«Ναι, φυσικά το να είσαι παράνομος σε μια χώρα έχει πολλά προβλήματα. Αν πας σε γιατρό δεν μπορεί να σε περιθάλψει για πολύ χωρίς χαρτιά» (Hadjat, άνδρας, 27 ετών).

Η παρατυπία αυτή καθαυτή, ωστόσο, είναι προϊόν κρατικών πολιτικών και έχει σημαντικές συνέπειες στη διαμόρφωση του ίδιου του ταξιδιού, ενώ συχνά αποτελεί αιτία για μετανάστευση (π.χ. το να είναι κανείς παράτυπος στο Ιράν).

Εντούτοις, πρέπει να τονιστεί ότι η παρατυπία δεν απέτρεψε τους συνεντευξιαζόμενους από το να αποφασίσουν το ταξίδι. Στην πραγματικότητα, το παράτυπο στοιχείο της μετανάστευσης ήταν γνωστό από την αρχή, δεδομένου ότι οι νομικές δυνατότητες είναι περιορισμένες και ο μετανάστης έχει να επιλέξει με ποιον παράτυπο τρόπο θα επιχειρήσει το ταξίδι ανάλογα με το κεφάλαιο που διαθέτει. Η βίζα και τα παραπονημένα έγγραφα, λ.χ., έχουν υψηλότερο κόστος. Η τυπική μέθοδος είναι να πραγματοποιήσουν το «τελετουργικό» της διέλευσης των συνόρων από τη στεριά και τη θάλασσα χωρίς έγγραφα και κρυμμένοι. Άλλωστε το να περάσει κανείς τα σύνορα συνεπάγεται να υποδυθεί και «ρόλους». Οι μετανάστες έχουν «τα δικά τους τελετουργικά – διαβατήριο, αίτημα για βίζα, ελέγχους ασφάλειας– και την “παράσταση” να περάσουν από συγκεκριμένους τόπους και χώρους συνοριακών ελέγχων και τελωνείων» (Khosravi, 2011). Συγχρόνως, η απαγόρευση να φτάσουν στον προορισμό τους διαμορφώνει τις παράτυπες διαδρομές, αναγκάζοντας τους μετανάστες να επιδιώκουν την αφάνεια πριν ακόμα φτάσουν στη χώρα (Coutin, 2005). Υπ’ αυτή την έννοια η παρατυπία αρχίζει από τη στιγμή που κάποιος αποφασίζει να μεταναστεύσει· οι συνεντευξιαζόμενοι είχαν πλήρη επίγνωση αυτού, δεδομένου ότι έπρεπε να μεριμνήσουν για το παράτυπο ταξίδι τους.

Οι κακουχίες του ταξιδιού ενισχύονται από τους ελέγχους στα σύνορα και τα εμπόδια, που πρέπει κανείς να ξεπεράσει, αλλά και τις καιρικές συνθήκες, ιδιαίτερα στα ορεινά περάσματα μεταξύ του Ιράν και της Τουρκίας. Η γνώση του τι να περιμένουν καθ’ οδόν, η κατανόηση της φύσης του ταξιδιού και η γνώση των συνοριακών πολιτικών ελέγχου και των κινδύνων είναι ένα ακόμη ζήτημα.

Οι διακινητές φαίνεται να είναι η κύρια πηγή πληροφοριών σχετικά με το ταξίδι, αν και όχι απαραίτητα η πιο ειλικρινής και ακριβής. Κάποιοι είχαν επίγνωση ότι οι πληροφορίες θα είναι ψευδείς και ότι οι διακινητές και μπορούν και λένε ψέματα:

«Βέβαια, η απόφαση [να μεταναστεύσω] είναι δική μου, εγώ αποφασίζω. Αλλά πρέπει να ακούς το διακινητή, γιατί αυτοί γνωρίζουν τον τρόπο. Ψεύδονται πολύ και το ξέρουμε, αλλά δεν έχουμε και άλλη ευκαιρία. Ε, έτσι είναι για μας, πρέπει να ακούμε το διακινητή. Πρέπει να τους ακολουθείς» (Tamim, άνδρας, 19 ετών).

Ωστόσο, δεν είχαν ενημερωθεί όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι. Στην πραγματικότητα, σχεδόν οι μισοί εξήγησαν ότι δεν είχαν γνώση του τι επρόκειτο να συμβεί, ποια σύνορα θα περάσουν και πώς. Φαίνεται πως οι πληροφορίες σχετικά με τη διαδρομή, τα εμπόδια και τους κινδύνους στην πορεία δεν αποκτούν υπόσταση παρά τη στιγμή που τα συναντούν. Η συνειδητοποίηση του τι πρόκειται να ακολουθήσει είναι σταδιακή, μια βήμα προς βήμα διαδικασία που κατά κάποιον τρόπο τους προφυλάσσει από την ανησυχία (και ενδεχομένως την πιθανότητα να αλλάξουν άποψη) σχετικά με το ταξίδι. Αυτό που τους απασχολεί είναι το αμέσως επόμενο βήμα, όχι εκείνα που θα ακολουθήσουν. Και αυτό αντικατοπτρίζεται επίσης στη διαδικασία λήψης των αποφάσεών τους σχετικά με το μεταναστευτικό σχέδιο, ειδικά όταν συζητούν την εξέλιξη του. Είναι προοδευτική και εξαρτάται από το επόμενο βήμα.

Το πρώτο πέρασμα των συνόρων πραγματοποιείται από το Αφγανιστάν στο Ιράν, συνήθως μέσω Πακιστάν. Όλοι, εκτός ενός, από τους συνομιλητές μας που μετανάστευσαν από το Αφγανιστάν, επέλεξαν να πραγματοποιήσουν αυτό το πέρασμα παράνομα, παρά τη δυνατότητα να ταξιδέψουν με βίζα. Αυτό μπορεί να αποτελεί, σε μεγάλο βαθμό, μέρος της ιστορίας του συγκεκριμένου συνόρου, ενός συνόρου αρκετά ανοιχτού ως την τελευταία δεκαετία.

Το δεύτερο συνοριακό πέρασμα, και το πιο επικίνδυνο σύμφωνα με όλους τους συνεντευξιαζόμενους, είναι το ιρανοτουρκικό σύνορο:

«Ιράν-Τουρκία είναι το σκληρότερο, διότι απελαύνουν στο Αφγανιστάν. Μας συνέλαβαν μια φορά στα σύνορα με το Ιράν και μας απέλασαν [...] το σκληρότερο σύνορο. Το τουρκικο-ελληνικό σύνορο έχει νερό, αλλά είναι το ευκολότερο. Στο Ιράν μπορεί να σε σκοτώσουν» (Sum και Reza, γυναίκα και άνδρας, 27 και 37 ετών).

Μια πολύ ιδιαίτερη βιομηχανία μετανάστευσης έχει αναπτυχθεί πέριξ των ιρανοτουρκικών συνόρων με επίκεντρο το λαθρεμπόριο, πρωτίστως ελεγχόμενο από τους Κούρδους:

«Οι Κούρδοι δουλεύουν και στις δύο πλευρές των συνόρων» (Murfat, άνδρας, 26 ετών).

Σχεδόν όλοι είχαν βιώσει την εμπειρία του ιρανοτουρκικού συνόρου, το οποίο ορισμένοι εξιστορούσαν ως ανυπέρβλητο. Οι πληροφορίες αποκτώνται κατά τη φάση αναμονής, όταν βρίσκονταν στο Ιράν, και κυρίως στην Τουρκία.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον ήταν το επίπεδο γνώσης που είχαν οι συνεντευξιαζόμενοι για τις πολιτικές συνοριακών ελέγχων της Ελλάδας (και της Ε.Ε.). Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, αν λάβουμε υπόψη τις αλλαγές στο ελληνικό σύστημα διαχείρισης της μετανάστευσης τα τελευταία χρόνια. Το 2012, ένας φράκτης 12,5 χιλιομέτρων ανεγέρθηκε κατά μήκος των ελληνοτουρκικών συνόρων στον ποταμό Έβρο, ενός σημείου εισόδου για τους μετανάστες που εισέρχονται στην Ελλάδα. Ο φράκτης ενισχύθηκε από την επιχείρηση Ασπίδα, στο πλαίσιο της οποίας μεταφέρθηκαν 1.800 συνοριοφύλακες κατά μήκος των χερσαίων συνόρων, υπεύθυνοι κυρίως για τον εντοπισμό, τον έλεγχο και τη φύλαξή τους. Αυτό μετατόπισε την πλειοψηφία των ροών προς τα θαλάσσια σύνορα. Κατά τον χρόνο εκπόνησης της μελέτης τα προαναφερθέντα μέτρα ήταν ήδη σε ισχύ. Είναι όμως ενδιαφέρον ότι κανένας από τους συνεντευξιαζόμενους δεν αναφέρθηκε σ' αυτά. Είπαν ότι δεν είχαν καμία πληροφόρηση για τις πολιτικές στα σύνορα, ενώ η πλειοψηφία δεν είχε καμία προηγούμενη γνώση των εν ισχύ πολιτικών μετανάστευσης και ασύλου, έως ότου έφτασαν είτε στην Τουρκία είτε στην ίδια την Ελλάδα:

«Δεν ξέρω τίποτα για την Ελλάδα, ο φράκτης... τίποτα [...]. Κανείς δεν μου είπε κάτι, δεν ξέραμε τίποτα» (Sayad, άνδρας, 27 ετών).

Φαίνεται, μάλλον, ότι είχαν κάποιες ασαφείς πληροφορίες σχετικά με τις συλλήψεις και την κράτηση (κυρίως στην Τουρκία), και πάλι όμως κυρίως από διακινητές και συχνά ανακριβείς (οι περισσότερες από τις διαδικασίες που περιέγραψαν ήταν τουλάχιστον ενός έτους).¹²

Ο θάνατος στα σύνορα ήταν ένα επαναλαμβανόμενο θέμα στις συζητήσεις μας με τους συνεντευξιαζόμενους, κυρίως με αυτούς στην Τουρκία, αλλά και με συνεντευξιαζόμενους στην Ελλάδα, οι οποίοι είχαν φτάσει πρόσφατα (λιγότερο από ένα έτος):

«Όλοι ξέρουμε ότι είναι δύσκολο και επικίνδυνο. Γιατί αν πας προς Ελλάδα η ελληνική Αστυνομία θα σε πυροβολήσει όταν είσαι μέσα στη βάρκα, αλλά αν δοκιμάσεις από εδώ [Τουρκία] απευθείας στην Ιταλία υπάρχει πάντα ο κίνδυνος να βυθιστεί το πλοίο καθ' οδόν. Κάποιοι φίλοι μου το δοκίμασαν, ήταν τέσσερις-πέντε μέρες μέσα στο πλοίο και βυθίστηκαν όταν έφτασαν κοντά στην Ιταλία» (Nahil, άνδρας, 45 ετών).

¹² Αυτό ισχύει ιδιαίτερος σε σχέση με την κράτηση, ζήτημα που θα εξετάσουμε παρακάτω.

Οι θάνατοι στα σύνορα αποτελούν τη σαφέστερη έκφραση των πολιτικών ελέγχου των συνόρων. Το 2014 ήταν η πιο θανατηφόρα χρονιά στη Μεσόγειο Θάλασσα και μια από τις πλέον θανατηφόρες στο Αιγαίο Πέλαγος. Ο ΔΟΜ στο Missing Migrants Project αναφέρει, από το 2013 ως το 2014, 113 νεκρούς και αγνοούμενους με βάση τα καταγεγραμμένα περιστατικά των επιχειρήσεων έρευνας και διάσωσης. Η Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες έχει επικρίνει κρατικές πολιτικές, εξαιτίας των οποίων οι «άνθρωποι των πλοιαρίων» «παρεμποδίζονται, επιστρέφονται, αγνοούνται από διερχόμενα πλοία ή τους αρνούνται την επιβίβαση».¹³ Παρά όμως τα σκληρά μέτρα, που αποσκοπούν να παρεμποδίσουν την είσοδο, οι συνεντευξιαζόμενοι δεν φαίνεται να αποθαρρύνονται από τον πανταχού παρόντα κίνδυνο. Το επικίνδυνο πέρασμα έρχεται σε δεύτερη σημασία σε σχέση με την προσδοκία, που τους παρακινεί να επιδιώξουν ένα καλύτερο μέλλον. Υπ' αυτή την έννοια, οι Αφγανοί εμφανίζουν αξιοσημείωτη αποφασιστικότητα, παρακινούμενοι και υποστηριζόμενοι κυρίως από την επιθυμία και την ελπίδα για μια καλύτερη ζωή, όπως και πολλοί από τους λοιπούς παράτυπους, που φτάνουν στην Ελλάδα.

Αυτή η αποφασιστικότητα αποτυπώνεται κατά καιρούς σε επανειλημμένες προσπάθειες να διασχίσουν τα σύνορα:

«Συνέχιζαν να με στέλνουν πίσω. Κάθε φορά πίσω στην Τουρκία. Πολλοί από τους φίλους μου πέθαναν στη θάλασσα, αλλά εγώ προσπάθησα έξι φορές να περάσω, έως ότου τελειωσαν τα χρήματά μου. Τότε όμως, ένας καλός μου φίλος, που δουλεύει και έχει έγγραφα, μου είπε ότι θα μου δώσει 12.000 δολάρια, ώστε θα μπορούσα να περάσω όχι με φουσκωτό, αλλά με ένα σωστό πλοίο. Και έτσι πέρασα στη Μυτιλήνη τη νύχτα» (Atal, άνδρας, 28 ετών).

Η επιτυχία του, βέβαια, δεν είναι μόνο αποτέλεσμα επιμονής, αλλά σε μεγάλο βαθμό καθορίστηκε από το κεφάλαιο που εξασφάλισε, ευγενική προσφορά του φίλου του, το οποίο του επέτρεψε να περάσει με «ένα σωστό πλοίο». Αν έλειπε το εν λόγω κεφάλαιο, μπορεί να συνέχιζε για πολύ καιρό τις προσπάθειές του για διέλευση.

Τρεις συνεντευξιαζόμενοι περιέγραψαν την εμπειρία επαναπροώθησής τους σε τουρκικά χωρικά ύδατα και ένας από αυτούς, ο Rasat, που είχε προσπαθήσει να περάσει σε Ελλάδα και Βουλγαρία τρεις φορές, απωθούνταν ή απελαύνονταν στα σύνορα κάθε φορά. Όταν ρωτήθηκε αν εξακολουθεί να σχεδιάζει να προσπαθήσει να διασχίσει τα σύνορα, μας κοίταξε με έκπληξη:

«Ναι, φυσικά [...] προσπαθώ ακόμη να συγκεντρώσω ορισμένα, περισσότερα, χρήματα, ένας φίλος μου είπε θα με βοηθήσει επίσης και μετά θα φύγω» (Rasat, άνδρας, 26 ετών).

Αυτό είναι ιδιαίτερα κρίσιμο σε σχέση με τις υπάρχουσες πολιτικές. Η αποτροπή, με τη μορφή συνοριακών ελέγχων, οι περιφράξεις και η αυξημένη αστυνόμευση δεν φαίνεται τόσο να αποθαρρύνουν, όσο να ωθούν σε εναλλακτικά σημεία εισόδου και σε αυξημένες απώλειες ζωών. Αποφασισμένοι να κάνουν το ταξίδι, και συχνά με λίγες εναλλακτικές επιλογές, η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών, συμπεριλαμβανομένων των Αφγανών, που επιθυμούν να εισέλθουν στην Ευρώπη, διασχίζουν την Τουρκία, η οποία έτσι μετατρέπεται σε κρίσιμη διαδρομή, αλλά και σε κόμβο, όπου το μεταναστευτικό σχέδιο μπορεί ορισμένες φορές να αλλάξει σχήμα.

Η Τουρκία αποτελεί ένα κρίσιμο στάδιο κατά τη διαδρομή προς την Ευρώπη, ενώ για τους Αφγανούς είναι ένας πρώτος προορισμός στον οποίο ανακύπτει η πιθανότητα εγκατάστασης.

¹³ Erika Feller, Assistant High Commissioner for Protection, speaking to the UNHCR's Executive Committee, 6 October 2010 (διαθέσιμο στο www.unhcr.org/4cac7f2f9.pdf).

5. Καθ' οδόν προς την Ευρώπη: Ο ρόλος της Τουρκίας στο μεταναστευτικό σχέδιο

Ανεξάρτητα από τους τελικούς προορισμούς, οι διαδρομές και τα μέσα μεταφοράς τείνουν να είναι τα ίδια, και στην πραγματικότητα οι μετανάστες, συμπεριλαμβανομένων των Αφγανών, τείνουν να συγκλίνουν σε ορισμένες πόλεις και κόμβους (π.χ. Τεχεράνη, Κωνσταντινούπολη) και συνοριακές διαβάσεις και τοποθεσίες (όπως Ζαεντάν, Ζαμπόλ, Βαν· για τις διαδρομές των Αφγανών, βλ. Παράρτημα Ι).

Το μεγαλύτερο ποσοστό των παράτυπων μεταναστών εισέρχεται στην Τουρκία μέσω των ανατολικών συνόρων της. Φτάνουν από την ξηρά (με φορτηγά, λεωφορεία ή ακόμη και με τα πόδια), μέσω Ούρβας, δίπλα από τα σύνορα με τη Συρία ή μέσω των πόλεων του Βαν, δίπλα στα ιρανικά σύνορα (βλ. Triantafyllidou and Maroukis, 2012). Από εκεί οι μετανάστες διανέμονται ανάλογα με τα χρήματα που έχουν δώσει, το ταξίδι που έχει επιλέξει ο διακινητής και ταξιδεύουν στην Άγκυρα, την Κωνσταντινούπολη, αλλά και τη Σμύρνη, την Αττάλεια, το Τσανάκαλε και την Αλικαρνασσό. Εκεί περιμένουν, από μερικές ημέρες έως και μήνες, μέχρις ότου κατορθώσουν να φτάσουν σε μια ευρωπαϊκή χώρα. Για εκείνους που μπορούν ν' αντέξουν οικονομικά, υπάρχει μια εύκολη και απευθείας διαδρομή προς την Τουρκία, μέσω αεροπορικών πτήσεων. Η Τουρκία υπέγραψε συμφωνίες απελευθέρωσης της βίζας με ένα σημαντικό αριθμό χωρών (60 συνολικά εθνικότητες) στον Καύκασο και τη Μέση Ανατολή, για παράδειγμα με τη Συρία (2009), τη Λιβύη (2009), το Τατζικιστάν (2009), δίνοντας έτσι τη δυνατότητα νομίμου περάσματος προς την Τουρκία, που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως ένα βήμα διέλευσης προς την Ε.Ε. Το Αφγανιστάν είναι μία από τις χώρες αυτές, όπου επιπλέον η τουρκική κυβέρνηση χρηματοδοτεί κατ' έτος ένα ποσοστό σπουδαστών για να φοιτήσουν σε τουρκικά πανεπιστήμια. Έτσι είναι δυνατόν κάποιος να φτάσει νόμιμα και να περάσει στην Ελλάδα «παράνομα». Στην πραγματικότητα, η Τουρκία διαδραματίζει έναν κρίσιμο ρόλο στην αφγανική περίπτωση, τόσο ως χώρα διέλευσης, για την είσοδο στην Ε.Ε., αλλά και ως ένα μέρος όπου οι μετανάστες επανεξετάζουν τις προσδοκίες τους και το μεταναστευτικό τους σχέδιο.

5.1 Οι Αφγανοί της Τουρκίας

Οι Αφγανοί είναι μια σημαντική κοινότητα στην Τουρκία. Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας στην Κωνσταντινούπολη συναντήσαμε διάφορες ΜΚΟ και οργανισμούς,¹⁴ που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στο να κατανοήσουμε το μέγεθος, αλλά και ζητήματα του αφγανικού πληθυσμού στην Τουρκία. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις που μας δόθηκαν υπήρχαν περίπου 15.000 καταγεγραμμένοι, 4.000 πρόσφυγες και 5.500 αιτούντες άσυλο.¹⁵ Έτσι, περίπου 25.000 πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο είχαν, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, καταγραφεί, πρωτίστως Ιρακινοί (40% του συνόλου των αιτημάτων), Ιρανοί, Αφγανοί και Σομαλοί.

Οι αφίξεις από το Αφγανιστάν αυξήθηκαν ξαφνικά το 2011-2012, οπότε είχαμε τον εντυπωσιακό αριθμό των 14.000 νέων αφίξεων¹⁶ (σε σύγκριση με τον έως τότε μέσο όρο των καταχωρήσεων,

¹⁴ Κατόπιν αιτήματος θα παραμείνουν ανώνυμοι, αλλά συνολικά προσεγγίσθηκαν τρεις ΜΚΟ που ασχολούνται με μετανάστες και μια θρησκευτική οργάνωση, που οικειοθελώς συζήτησαν μαζί μας το θέμα των μεταναστών. Είμαι ευγνώμων για τη συνεργασία και την προθυμία να μας παρέχουν πληροφορίες.

¹⁵ Τα νούμερα στρογγυλοποιήθηκαν και αφορούν τα τελευταία στατιστικά δεδομένα του Νοεμβρίου του 2013.

¹⁶ Οι αφίξεις μετρώνται με βάση τις καταχωρήσεις. Επομένως, τα νούμερα είναι επίσημα, αλλά αφορούν μόνον καταγεγραμμένους ή προηγουμένως εγγεγραμμένους Αφγανούς. Όσοι δεν ζήτησαν βοήθεια από την Ύπατη Αρμοστεία ή από ΜΚΟ είναι εντελώς αδήλωτοι και, έτσι, δεν προσμετρώνται στα παραπάνω νούμερα.

2.000 σε ετήσια βάση). Η απότομη αύξηση οφείλεται κυρίως στην αλλαγή των πολιτικών στο Ιράν. Σε αντίθεση με το παρελθόν, η ιρανική κυβέρνηση απαγόρευσε στα παιδιά των Αφγανών την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, σταμάτησε την οικονομική στήριξη και απέσυρε το καθεστώς του *prima facie* πρόσφυγα, απαιτώντας από τους Αφγανούς να δηλώνονται και να υποβάλουν αίτηση για αίτημα ασύλου (που συχνά απορριπτόταν). Ο κοινωνικός αποκλεισμός που ακολούθησε και οι φόβοι των απελάσεων έσπρωξαν τους Αφγανούς σε μια δεύτερη μετακίνηση στην Τουρκία, που αποτελεί το πλησιέστερο σύνορο (συνέντευξη με εκπρόσωπο ΜΚΟ, Κωνσταντινούπολη, 2014).

Η Τουρκία έχει θέσει γεωγραφικούς περιορισμούς στη Σύμβαση του 1951 για τους πρόσφυγες. Μόνο Ευρωπαίοι πολίτες μπορούν να ζητήσουν άσυλο, ενώ όλες οι άλλες εθνικότητες, έως πρόσφατα, θα έπρεπε να καταγραφούν στην Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ και, αν το αίτημά τους γινόταν δεκτό, θα παρέμεναν στην Τουρκία αναμένοντας επανεγκατάσταση. Στην πράξη, αυτό θα μπορούσε να διαρκέσει από μήνες έως χρόνια, ανάλογα με την εθνικότητα. Από τον Μάιο του 2013 η Ύπατη Αρμοστεία ανακοίνωσε για τους Αφγανούς ένα «πρόγραμμα αναστολής», σύμφωνα με το οποίο οι Αφγανοί θα ήταν επιλέξιμοι μόνο για προεγγραφή, δηλαδή τα στοιχεία τους θα καταγράφονταν, αλλά όχι και το αίτημά τους. Το σύστημα αυτό τους επιτρέπει ένα επίπεδο προστασίας από την απέλαση και την κράτηση, αλλά τους αποκλείει από τη διαδικασία επανεγκατάστασης, τη μόνη μέχρι τότε διαθέσιμη επιλογή γι' αυτούς στην Τουρκία.

Σύμφωνα με τις ΜΚΟ, που ρωτήθηκαν, αυτός είναι ένας κρίσιμος παράγοντας για τη μείωση του αφγανικού πληθυσμού στην Τουρκία, που επιδιώκει τώρα να περάσει στην Ευρώπη περισσότερο από πριν. Το νέο αυτό πρόγραμμα προέκυψε ως απάντηση στην ταχεία αύξηση του αφγανικού πληθυσμού, ο οποίος, σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, είχε λιγότερες προοπτικές επανεγκατάστασης. Μόνο το 0,8% του συνόλου των προσφύγων που έγιναν δεκτοί στις ΗΠΑ το 2011 προέρχονταν από το Αφγανιστάν (Fine, 2014). Επιπλέον, όταν προκύπτει θέμα επανεγκατάστασης, η επιλογή γίνεται συνήθως από την ομάδα των υποψηφίων που βρίσκεται στο Αφγανιστάν ή στο Ιράν.

Ο νέος νόμος για τους αλλοδαπούς και τη διεθνή προστασία, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ τον Απρίλιο του 2014 φιλοδοξεί να αναμορφώσει πλήρως και να μεταρρυθμίσει το σύστημα ασύλου της Τουρκίας, το οποίο, πλέον, θα προσφέρει μεγαλύτερη προστασία στους Αφγανούς, συμπεριλαμβανομένης της πρόσβασης στην υγειονομική περίθαλψη (ακόμη και στη διάρκεια της προεγγραφής). Κατά κάποιον τρόπο, σύμφωνα με τις ΜΚΟ, αυτή θα είναι μια δοκιμή για την ένταξη. Σε αντίθεση με άλλες εθνικότητες, οι Αφγανοί έχουν την τάση να ενσωματώνονται αρκετά καλά στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπως η Κωνσταντινούπολη. Αν ο νόμος επεκταθεί προσφέροντας άδεια παραμονής και εργασίας με πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη, θα προσφέρει μια βιώσιμη λύση στους Αφγανούς, οι οποίοι πιθανότατα θα προτιμούσαν να παραμείνουν.

Ορισμένοι συνεντευξιαζόμενοι εξήγησαν ότι θα παρέμεναν στην Τουρκία, αν τους δινόταν η ευκαιρία να δουλέψουν και να ζήσουν νόμιμα, με άδεια παραμονής και εργασίας. Έτσι, η παρατυπία επηρέασε την απόφασή τους να είναι σε κατάσταση διέλευσης. Η μεταβατική μετακίνηση από την Τουρκία φαίνεται να είναι αρκετά κοινή, με την Ελλάδα να παραμένει ο κυρίαρχος προορισμός, αν και μια νέα διαδρομή από τη Βουλγαρία στη Σερβία και την Ουγγαρία εμφανίστηκε το 2013. Οι ΜΚΟ, τις οποίες επισκεφθήκαμε στην Κωνσταντινούπολη, εξήγησαν ότι οι μετανάστες συχνά ζήτησαν πληροφορίες για τις διαδρομές και οι ΜΚΟ προσπάθησαν να τους ενημερώσουν για τους κινδύνους του παράτυπου ταξιδιού. Και επιβεβαίωσαν, επίσης, ότι η Ελλάδα θεωρούνταν εξαρχής ως σημείο διέλευσης, μια πύλη για να εισέλθουν στην Ευρώπη.

Πέραν της διέλευσης και της περαιτέρω μετανάστευσης, ο Düvel επισημαίνει επίσης ότι «σύμφωνα με τις *ad hoc* παρατηρήσεις, οι παράτυποι μετανάστες και οι πρόσφυγες επιστρέφουν τώρα στην

Κωνσταντινούπολη σε μικρούς αριθμούς. Αυτό οφείλεται στην επιδείνωση της κατάστασης στην Ελλάδα, σε συνδυασμό με τον αποκλεισμό των διαδρομών» (Düvel, 2013). Ωστόσο, στο παρόν δείγμα καταγράφηκε μόνο μία περίπτωση οικειοθελούς επιστροφής στην Τουρκία, ως αποτέλεσμα της κατάστασης στην Ελλάδα, και κυρίως της ανεργίας. Γνωρίζοντας ότι θα μπορούσε να εργαστεί στην Κωνσταντινούπολη, ο συνεντευξιαζόμενος επέλεξε να επιστρέψει στην Τουρκία.

5.2 Εν αναμονή

Η παραμονή στην Τουρκία είναι ένα διάστημα αναμονής, χρόνος που δαπανάται για τη διέλευση και την αναμονή μέχρι να πραγματοποιηθεί η διέλευση. Η αναμονή, σύμφωνα με τον Hage (2009), δείχνει ότι κάποιος έχει εμπλακεί στη ζωή, και έχει προσδοκίες από αυτή. Στην πραγματικότητα εξυπηρετεί πολλαπλούς στόχους. Για κάποιους, η αναμονή έχει πρακτικό σκοπό, να συγκεντρώσουν το χρηματικό ποσό που απαιτείται για το επόμενο στάδιο του ταξιδιού. Για άλλους η αναμονή εξυπηρετεί έναν διαφορετικό σκοπό, τη συλλογή πληροφοριών, την απόκτηση γνώσεων και, σε ορισμένες περιπτώσεις, την επανεξέταση του μεταναστευτικού σχεδίου. Για όλους, το στάδιο αναμονής είναι και η ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ της επιθυμίας για διέλευση και της δυνατότητας να το πράξουν. Το στάδιο αναμονής επιτρέπει σε κάποιους να μετακινηθούν από την επιθυμία στην δυνατότητα της πράξης, σε άλλους να επανεξετάσουν και σε πολλούς περισσότερους να παραμένουν σε αναμονή, σε διέλευση, μέχρι τη στιγμή που η επιθυμία και η δυνατότητα θα συναντηθούν.

Όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι εργάζονταν στην Τουρκία. Στην πραγματικότητα, οι ευκαιρίες εργασίας είναι το στοιχείο που διαφοροποιεί σοβαρά την εμπειρία αναμονής στην Κωνσταντινούπολη σε σύγκριση με την αναμονή στην Αθήνα:

«Η διαφορά είναι ότι εδώ [στην Κωνσταντινούπολη] δεν χρειάζεται να ψάχνεις για τροφή στα σκουπίδια. Εδώ μπορείς να βρεις δουλειά, να εξοικονομήσεις μερικά χρήματα» (Ali, άνδρας, 40 ετών).

Η επιτόπια έρευνα στην Τουρκία επιβεβαίωσε ότι η πλειοψηφία των Αφγανών βρίσκουν εργασία και τείνουν να εργάζονται στην κλωστοϋφαντουργία (λεύκανση των τζιν ή επεξεργασία κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων). Ο μεγάλος αριθμός sweatshops (υπόγειων εργαστηρίων με σκληρές εργασιακές συνθήκες), που στη συνέχεια πωλούν τα προϊόντα σε μεγάλες εταιρείες, σημαίνει ότι κάποιος μπορεί να βρει δουλειά ανασφάλιστος. Το κόστος είναι εξαιρετικά χαμηλό για τους εργοδότες, δεδομένου ότι κατά μέσο όρο πληρώνουν 350 τουρκικές λίρες (ενώ ο κατώτατος μισθός για τους Τούρκους πολίτες είναι 900 λίρες).¹⁷ Όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι που συναντήσαμε στην Κωνσταντινούπολη εργάζονταν στον τομέα της κλωστοϋφαντουργίας, ενώ και μερικοί από τους συνεντευξιαζόμενους στην Ελλάδα είχαν πει ότι, το διάστημα που έμεναν στην Τουρκία, δούλευαν σε εργασίες που σχετιζόνταν με τα υφάσματα ή την οικοδομή:

«Σχεδιάζω να προχωρήσω στην Ευρώπη γι' αυτό ήρθα εδώ, αλλά το πρόβλημα είναι τα χρήματα. Δεν έχω τόσα πολλά, έτσι είμαι ακόμη εδώ» (Gulma, άνδρας 30 ετών).

Υπάρχει η αντίληψη ότι τα χρήματα που θα συγκεντρωθούν θα χρησιμοποιηθούν για το ταξίδι στην Ελλάδα, τη Βουλγαρία ή/και την Ιταλία. Παρ' όλα αυτά, κανένας από τους συνεντευξιαζόμενους στην Κωνσταντινούπολη δεν είχε καταφέρει να αποταμιεύσει το απαιτούμενο ποσό, και στις περισσότερες περιπτώσεις χρειαζόνταν ακόμα αρκετές χιλιάδες δολάρια για να φτάσουν τον στόχο τους. Έτσι, δημιουργείται η αίσθηση ότι η συζήτηση γύρω από το ταξίδι πραγματοποιείται εκτός του

¹⁷ Οι 350 τουρκικές λίρες αντιστοιχούν σε 126 ευρώ, ενώ οι 900 λίρες σε 323 ευρώ.

πλαίσιου του χρόνου, δεδομένου ότι ο τελευταίος είναι ένα άγνωστο στοιχείο. Δεν ξέρουν πότε θα συγκεντρώσουν το αναμενόμενο ποσό ή πότε θα τους επιτρέψει να φύγουν, ο διακινητής. Και πάλι ο διακινητής εμφανίζεται στην αφήγηση, στην περίπτωση της Τουρκίας, κυρίως ως ο άνθρωπος που περιμένει μαζί με τους μετανάστες, μόνον που η αναμονή είναι διαφορετική: ο διακινητής περιμένει να λάβει την πληρωμή του.

Η Κωνσταντινούπολη είναι ένα κομβικό σημείο πληροφόρησης. Το γεγονός ότι μετανάστες βρίσκονται σε παρόμοιες συνθήκες, με παρόμοιες ανάγκες, δημιουργεί ένα χώρο ανταλλαγής, που ενισχύεται κατά τη φάση αναμονής. Αφηγήσεις για ιστορίες επιτυχίας τείνουν να αναπαράγονται κατά τη φάση της διέλευσης, και μέσα από αυτές φτιάχνεται κάποια φαντασίωση για το τι μπορεί να αναμένεται. Οι πληροφορίες αφορούν διάφορες πτυχές του ταξιδιού, αλλά εκείνο που ως επί το πλείστον συζητείται, ενώ βρίσκονται στην Τουρκία, είναι η διαδρομή και ό,τι ακολουθεί το πέρασμα των συνόρων.

Η διαδρομή για τη διέλευση είναι ένα κρίσιμο ζήτημα και αποτέλεσε καυτό θέμα συζήτησης κατά την επίσκεψή μας στην Κωνσταντινούπολη. Οι συνεντευξιαζόμενοι ήθελαν να μάθουν αν οι φήμες σχετικά με τις πολιτικές κράτησης και απέλασης στην Ελλάδα ήταν αληθείς, και ποιος ήταν ο ασφαλέστερος τρόπος να πάνε: Ελλάδα ή Βουλγαρία; Οι διαδρομές αξιολογούνται με βάση τις πληροφορίες που αποκτώνται από τους διακινητές:

«Βουλγαρία; Ναι, ο δρόμος είναι κλειστός. Ναι, οι διακινητές μας είπαν ότι είναι κλειστός. Αν μένεις εδώ για έναν χρόνο συναντάς πολλούς διακινητές, ώστε να μπορείς πάντα να επιλέξεις, με βάση και τα χρήματα, πώς να φύγεις. Πραγματικά δεν νοιάζονται, εφόσον παίρνουν τα χρήματά τους και σου προτείνουν διαφορετικές διαδρομές με διαφορετικά κόστη. Έτσι ήθελα Ιταλία, γιατί νομίζω ότι είναι λιγότερο επικίνδυνη» (Samir, άνδρας, 21 ετών).

Οι διαδρομές επιλέγονται επίσης με βάση τα κοινωνικά δίκτυα, και ειδικά τις πληροφορίες εκείνων που έχουν ήδη πραγματοποιήσει τη διαδρομή. Η επιτυχής άφιξη αποτελεί, στην πραγματικότητα, μια σύσταση προς τους μελλοντικούς μετανάστες να επιχειρήσουν παρόμοια διαδρομή. Σε πολύ λίγες περιπτώσεις οι συνεντευξιαζόμενοι εμφανίστηκαν αμφιταλαντευόμενοι για το τι ήθελαν να επιτύχουν. Η επιθυμία να πραγματοποιήσουν τις προσδοκίες τους συγκρούσαν με την περιορισμένη δυνατότητα να το πράξουν και η επιστροφή, σε ορισμένες περιπτώσεις, εξετάστηκε ως εναλλακτική λύση.

«Πράγματι, ναι, έχω σχέδιο. Στο τέλος αυτού του χρόνου πρέπει να είμαι στην Ευρώπη. Αν δεν τα καταφέρω, θα επιστρέψω στο Αφγανιστάν [...]. Δεν θέλω να μείνω στην Τουρκία: ή θα πάω στην Ευρώπη ή θα γυρίσω πίσω» (Tamim, άνδρας, 19 ετών).

Ωστόσο, όπως προειδοποίησε ο διερμηνέας μετά τις συνεντεύξεις, η επιστροφή συζητείται συχνά αφηρημένα, χωρίς συγκεκριμένα σχέδια και χωρίς κάποια συγκεκριμένη επιθυμία που θα επιδιωχθεί να πραγματοποιηθεί. Είναι ένας μηχανισμός άμυνας για εκείνους που μένουν πίσω.

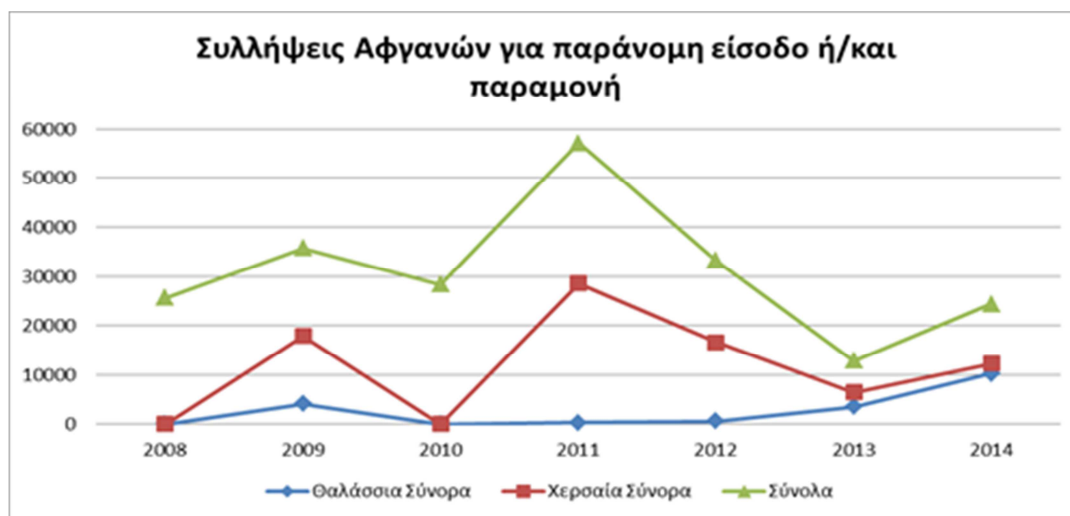
6. Άφιξη στην Ελλάδα: διέλευση στην Ε.Ε.

Για όσους επιτυγχάνουν τη διέλευση, η εμπειρία της Ελλάδας είναι, ίσως, η πιο κρίσιμη πτυχή του ταξιδιού, δεδομένου ότι η Ελλάδα είναι το σημείο όπου οι Αφγανοί αντιμετωπίζουν τη σκληρή πραγματικότητα της ευρωπαϊκής διαχείρισης της μετανάστευσης και όπου η επιστροφή ξαναμπαίνει στην αφήγηση.

6.1. Η αφγανική μετανάστευση στην Ελλάδα

Ο ακριβής αριθμός των Αφγανών στην Ελλάδα είναι άγνωστος. Το 2012 η Πρεσβεία του Αφγανιστάν στη Βουλγαρία σημείωσε ότι οι νόμιμοι μετανάστες (κυρίως οι κάτοχοι «ροζ κάρτας») εκτιμήθηκαν σε περίπου 2.900. Ο πρόεδρος της Κοινότητας των Αφγανών στην Ελλάδα εκτιμά ότι ο πληθυσμός ανέρχεται σε περίπου 10.000, εκ των οποίων νόμιμοι πιστεύεται ότι είναι περίπου 1.500 (περιλαμβάνονται όσοι έχουν «ροζ κάρτα» και αναγνωρισμένοι πρόσφυγες, με ανθρωπιστική ή επικουρική προστασία). Σε επικοινωνία μας, στις αρχές Ιανουαρίου 2014, ο πρόεδρος του Ελληνικού Φόρουμ για τους Πρόσφυγες σημείωσε ότι τα στοιχεία παρέμεναν λίγο-πολύ τα ίδια. Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι οι αριθμοί των συνολικών αφίξεων έχουν μειωθεί σημαντικά σε σύγκριση με το παρελθόν.

Διάγραμμα 1: Συλλήψεις Αφγανών για παράνομη είσοδο ή/και παραμονή

Πηγή: Στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας. Για το 2014 τα στοιχεία αφορούν 11 μήνες. Για το 2008 και το 2010 είναι διαθέσιμα μόνο συγκεντρωτικά στοιχεία.

Είκοσι εννέα από τους συνεντευξιζόμενους εισήλθαν στην Ελλάδα μέσω των θαλασσίων συνόρων την τελευταία τριετία, επιβεβαιώνοντας τα στοιχεία συλλήψεων που δείχνουν τη μεταστροφή από τα χερσαία προς τα θαλάσσια σύνορα. Μόνο δέκα εισήλθαν από την περιοχή του Έβρου, από τους οποίους οι περισσότεροι πριν το 2012, δηλαδή πριν την κατασκευή του φράχτη. Η αποτελεσματικότητα του φράχτη στην ανάσχεση των ροών στα χερσαία σύνορα είναι αδιαμφισβήτητη και επιβεβαιώνεται και από τα επίσημα στοιχεία. Παρ' όλα αυτά, το συνολικό αποτέλεσμα είναι αμφιλεγόμενο, καθώς πολύ μεγαλύτερος αριθμός εισέρχεται τώρα από τα θαλάσσια σύνορα, με κίνδυνο της ζωής τους.

Η μείωση και αύξηση των ροών οφείλεται σε διάφορους παράγοντες. Πρέπει, εδώ, να ληφθεί υπόψη η σημασία της παύσης των επιστροφών αιτούντων άσυλο, το 2010 στην Ελλάδα, που έως τότε γίνονταν στο πλαίσιο του Δουβλίνου II.¹⁸ Η προσωρινή αναστολή των επιστροφών (η οποία είναι σε ισχύ έως σήμερα) σημαίνει ότι αν συλληφθεί ο μετανάστης σε άλλη χώρα είναι απίθανο να επιστραφεί στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τον πρόεδρο της Κοινότητας Αφγανών στην Ελλάδα, η αναστολή των επιστροφών πιθανό να διευκολύνει το πέρασμα των Αφγανών σε άλλες χώρες:

¹⁸ Βλ. εδώ, σημ. 1, σ. 21.

«Η κύρια οδός εξακολουθεί να είναι η Ελλάδα, μόνον που τώρα [αυτό συμβαίνει], επειδή είναι η μόνη χώρα, όπου επιστροφές σύμφωνα με το Δουβλίνο II έχουν σταματήσει. Οι αφιχθέντες μπορούν να δώσουν δακτυλικά αποτυπώματα, αλλά αν συλληφθούν σε ένα άλλο κράτος-μέλος δεν αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο της επιστροφής».

Η πληροφορία ότι οι επιστροφές σύμφωνα με το Δουβλίνο II έπαψαν κυκλοφορεί στα αφγανικά δίκτυα, και σε μεγάλο βαθμό σε αυτήν οφείλεται η αύξηση των εισροών από το 2011 και μετά. Η πρόσφατη σύσταση της Ύπατης Αρμοστείας στα κράτη-μέλη της Ε.Ε. να συνεχίσουν την αναστολή των επιστροφών στην Ελλάδα, κατά πάσα πιθανότητα θα διαδοθεί επίσης στα δίκτυα, στο εγγύς μέλλον (βλ. goo.gl/8d97wX).

6.2 Η εμπειρία της Ελλάδας

Στους συνεντευξιαζόμενους συνήθως είχαν δοθεί ελάχιστες πληροφορίες σχετικά με το τι θα συμβεί από τη στιγμή που θα έφταναν στην Ελλάδα. Και πάλι, η κύρια πηγή πληροφόρησης ήταν οι διακινητές, που συχνά τους καθοδηγούν για το τι πρέπει να κάνουν από τη στιγμή που θα έφταναν. Σε κάποιους είπαν ότι θα συλληφθούν για λίγο και στη συνέχεια θα αφεθούν ελεύθεροι με ένα έγγραφο, που θα τους επιτρέψει να ταξιδέψουν στην Αθήνα. Αυτός ο τύπος της (παρα)πληροφόρησης ήταν πολύ συχνός. Έτσι, σχεδόν κανείς δεν ήξερε τον πραγματικό χαρακτήρα του εγγράφου, μιας διοικητικής απόφασης απέλασης, που απαιτεί από τον κάτοχο να εγκαταλείψει οικειοθελώς τη χώρα μέσα σε τριάντα μέρες.

«Έφτασα στη Μυτιλήνη με δύο φίλους, πήγαμε μαζί στην Αστυνομία. Μας κράτησαν για επτά μέρες και μετά μας έδωσαν ένα χαρτί ενός μηνός. Πήγαμε στην Αθήνα και ακούσαμε από άλλους Αφγανούς ότι το χαρτί που μας έδωσαν ήταν άχρηστο, δεν μπορείς να κάνεις τίποτε με αυτό. Έτσι, όταν τέλειωσε ο μήνας ζήτησα από τον πατέρα και τη μητέρα μου 3.000 ευρώ για να πάω στην Ιταλία, διότι εδώ [στην Ελλάδα] δεν είναι καλά και θέλω να πάω κάπου αλλού. Αλλά δεν είχαν χρήματα να μου στείλουν. Έτσι έμεινα να μαζέψω τα χρήματα, αλλά δεν το έχω καταφέρει ακόμη» (Helmat, άνδρας, 21 ετών).

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι, θεωρητικά, το σύστημα έχει αλλάξει. Με βάση το νέο σύστημα, ο έλεγχος λαμβάνει χώρα στα κέντρα υποδοχής, όπου, ανάλογα με την εθνικότητα και την προσωπική κατάσταση, το άτομο μεταφέρεται σε εγκατάσταση κράτησης/προαναχωρησιακό κέντρο ή απελευθερώνεται. Στην πράξη, αρκετοί από τους συνεντευξιαζόμενους που συνελήφθησαν/διασώθηκαν κατά την είσοδο έμειναν για μια-δυο ημέρες έως μια εβδομάδα στο κέντρο ελέγχου και στη συνέχεια αφέθηκαν ελεύθεροι με ένα χαρτί διοικητικής απέλασης. Άλλοι, πάλι, επαφίενται στην καλοσύνη των ξένων κατά την είσοδο:

«Ήρθαμε με ένα πλοίο πραγματικά μικρό, 30 άνθρωποι. Νύχτα, φτάσαμε σε μια περιοχή σα ζούγκλα και μας έβαλαν σε μια βάρκα. Φτάσαμε στην Ελλάδα και το πρωί προσεγγίσαμε μια περιοχή με σίτια. Πεινούσαμε τόσο πολύ και μια γυναίκα μας έδωσε λίγο τυρί και ψωμί και μας είπε ότι θα καλέσει την Αστυνομία. Την ευχαριστήσαμε διότι μας βοήθησε και δεν ξέραμε πού να πάμε, έτσι θέλαμε να έρθει η Αστυνομία. Και η Αστυνομία ήρθε και μας πήγαν σε μια άλλη τοποθεσία, δεν ξέρω πώς λέγεται και μετά μείναμε εκεί για μια εβδομάδα» (Arat, άνδρας, 26 ετών).

Η ιστορία του Arat είναι ένα από τα λίγα παραδείγματα επιτυχούς διέλευσης στην παρούσα έρευνα, αλλά και μια διπλή εμπειρία συνόρων, αφού αργότερα πέρασε με επιτυχία στην Ιταλία.

6.3 Σε διέλευση

Η Ελλάδα δεν είναι προορισμός για τους Αφγανούς. Στην πραγματικότητα, δεν υπήρξε για αρκετό καιρό. Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην πρώτη ενότητα, η επιλογή προορισμού τους καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις πληροφορίες και τους «μύθους», που διακινούνται μέσω των δικτύων, κυρίως την επιδίωξη ενός συγκεκριμένου είδους ασύλου (που ενσωματώνει την ένταξη και την παροχή βοήθειας). Αν τα κοινωνικά δίκτυα, οι προσδοκίες και οι διακινητές επηρεάζουν σημαντικά το ταξίδι έως την άφιξη στην Ελλάδα, οι πολιτικές της χώρας καθορίζουν το αποτέλεσμα. Έτσι, η αλληλεπίδραση μεταξύ της δομής και του ατόμου, αλλά και η δυνατότητα, συνεχίζονται κατά τη διάρκεια της διέλευσης.

Η ιδέα της Ελλάδας ως χώρας διέλευσης αντικατοπτρίζεται στον λόγο του συνεντευξιαζόμενου:

«Στο Αφγανιστάν είχα ακούσει ότι υπάρχει μια χώρα που λέγεται Ελλάδα και είναι σαν μια πόρτα, περνάς μέσα από αυτήν για να φτάσεις στην Ευρώπη» (Dabar, άνδρας, 25 ετών).

Πολύ λίγοι συνεντευξιαζόμενοι ανέφεραν, στην παρούσα έρευνα, την Ελλάδα ως τελικό προορισμό.¹⁹ Παρέμεναν, εντούτοις, στη χώρα εξαιτίας μιας ποικιλίας παραγόντων, όπως: εργασιακή απασχόληση, εγκατάσταση και ένταξη (ιδιαίτερα εκείνοι που βρίσκονται εκτός Αθηνών), περιορισμένη ή ανύπαρκτη οικονομική δυνατότητα, φόβος μήπως συλληφθούν και επιστραφούν ή επειδή ήταν ήδη κρατούμενοι. Ωστόσο, για την πλειοψηφία, η διέλευση ήταν και παρέμενε, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, ο αρχικός στόχος και η ελπίδα για το μέλλον.

Σε αυτό το στάδιο, ακριβώς, προσδοκία/δυνατότητα και δομή/άτομο συναντιούνται, ενώ τα «δομικά» εμπόδια επηρεάζουν τη δυνατότητα και διαμορφώνουν την ατομικότητα του μετανάστη. Το καθεστώς της διέλευσης κατασκευάζεται και γίνεται αντιληπτό υποκειμενικά και αντικειμενικά. Το κύριο αντικειμενικό στοιχείο είναι τα δομικά εμπόδια, που ρυθμίζουν το ταξίδι, παίρνοντας μορφές όπως οι πολιτικές ελέγχου των συνόρων (De Genova, 2002), οι ευκαιρίες εργασιακής απασχόλησης, το κόστος (από την έναρξη του μεταναστευτικού ταξιδιού μέχρι το τέλος του), όπως και η ύπαρξη ή/και ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου (βλ. Van Hear, 2004). Η απουσία επαρκούς χρηματοδότησης είναι ο κύριος λόγος που οι Αφγανοί καταλήγουν να αντιμετωπίζουν την Ελλάδα ως χώρα διέλευσης.

Οι Αφγανοί μετανάστες στην Ελλάδα μπορεί, διανοητικά, να είναι σε κατάσταση διέλευσης, περιμένοντας τη στιγμή που θα πραγματοποιήσουν την επιθυμία τους να φύγουν. Όπως και πριν το ταξίδι, η διέλευση είναι μια πράξη εξισορρόπησης μεταξύ της επιθυμίας να βρισκονται εν κινήσει και της επιτυχούς μετακίνησης, όπου η επιτυχία εξαρτάται από την αντιμετώπιση των δομικών εμποδίων (και την ικανότητα να πράξουν κάτι τέτοιο) και της επιθυμίας του ατόμου να φύγει. Κάποιος μπορεί να είναι σε κατάσταση διέλευσης για πολλά χρόνια, διατηρώντας την ελπίδα ότι θα συγκεντρώσει τα αναγκαία χρήματα, ότι θα εμφανιστεί η κατάλληλη ευκαιρία ή ότι οι έλεγχοι ασφαλείας θα παρακαμφθούν. Ωστόσο, μπορεί κανείς κάλλιστα να πετύχει διέλευση σε άλλο προορισμό, μετά από διαμονή μερικών μηνών ή ακόμη και ετών σε μια χώρα. Έτσι, η παροδική μετακίνηση βρίσκεται, ταυτόχρονα, εντός και πέραν του ελέγχου του κράτους.

Η άφιξη είναι μια διφορούμενη έννοια, γιατί όπως επισημαίνει η Agustín (2003), πολλοί μετανάστες δεν εγκαθίστανται ποτέ, δεν εγκαταλείπουν ποτέ ψυχικά ή σωματικά ένα σπίτι, χωριό ή πόλη ή –θα προσέθετα– την ιδέα αυτού που περιμένουν και επιθυμούν να βρεθεί στον προορισμό τους. Υπ' αυτή

¹⁹ Από τους 41 συνεντευξιαζόμενους μόνο 5 δήλωσαν την πρόθεσή τους να παραμείνουν.

την έννοια, παραμένουν, διανοητικά, σε κατάσταση διέλευσης, επιδιώκοντας να είναι εν κινήσει, και ενώ στην πραγματικότητα, σωματικά, περιορίζονται από τα εμπόδια. Το ελληνικό πλαίσιο ενισχύει αυτή την κατάσταση του «ανάμεσα» για τους Αφγανούς, σε μεγάλο βαθμό λόγω του συστήματος ασύλου.

Το άσυλο στην Ελλάδα ήταν, έως τις αρχές του 2013, μια εξαιρετικά γραφειοκρατική και συγκεντρωτική διαδικασία. Για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα (2008-2012) οι αιτήσεις μπορούσαν να υποβληθούν μόνο στην έδρα της Αστυνομικής Διεύθυνσης Αλλοδαπών στην Αθήνα (Πέτρου Ράλλη). Η «επιλογή» ήταν αυθαίρετη, και λόγω της μικρής στελέχωσης αρχικά μπορούσαν να υποβάλλονται μόνο 300 αιτήσεις ανά εβδομάδα. Ο αριθμός αυτός τελικά κατέβηκε σε 20-30 έως το 2011 (UNHCR 2011). Η Human Rights Watch, ήδη από το 2008, περιέγραψε τη διαδικασία ως μαζική (cattle call· βλ. Human Rights Watch, 2008: 90), που προσέβαλλε τους αιτούντες άσυλο και απέτρεπε πολλούς να υποβάλουν αίτημα. Οι καθυστερήσεις των αποφάσεων σε δεύτερο βαθμό (διαδικασία προσφυγής) μπορούσαν να διαρκέσουν έως και έξι χρόνια, σε κάποιες περιπτώσεις μια δεκαετία. Αυτό ήταν ένα από τα παράδοξα του συστήματος. Κατέληξε να απευθύνεται, ουσιαστικά, σε εκείνους που ήθελαν να παραμείνουν στην Ελλάδα και δεν είχαν άλλη επιλογή για νομιμοποίηση της παραμονής τους, ενώ αποθάρρυνε εκείνους που ήθελαν να υποβάλουν αίτηση για προστασία, επειδή φοβόντουσαν ότι το αίτημά τους θα πάρει πολύ χρόνο, έως ότου επεξεργαστεί. Αυτή η «κατάχρηση» του συστήματος ασύλου είναι εμφανής έως σήμερα, με πάνω από 45.000 προσφυγές δευτέρου βαθμού να εκκρεμούν για εξέταση. Η επιβάρυνση της διαδικασίας ασύλου ήταν ένας από τους πολλούς λόγους για τους οποίους το άσυλο στην Ελλάδα δεν ήταν ελκυστικό για τους Αφγανούς· άλλοι λόγοι ήταν η απουσία κοινωνικών παροχών, στήριξης της εργασιακής απασχόλησης με σκοπό την ένταξη και μακροπρόθεσμων προοπτικών νομιμοποίησης.

«Ξέρω ότι δεν δίνετε άσυλο, το άκουσα από άλλους Αφγανούς ότι εδώ δεν υπάρχει άσυλο, και ένας άλλος είναι εδώ για δέκα χρόνια και δεν έχει τίποτα, μόνον “ροζ κάρτα” για να τη δείχνει! Οι Έλληνες πεινάνε, εγώ πώς θα επιβιώσω;» (Samjuz, άνδρας, 21 ετών).

Η επιθυμία φυγής από την Ελλάδα ενισχύεται και από τις πληροφορίες, που διαδίδονται, ότι το άσυλο είναι δύσκολο να αποκτηθεί. Αυτό έχει σχέση με τον τρόπο που γίνεται αντιληπτό το άσυλο, όχι ως μια προσωρινή ή επικουρική προστασία, αλλά ως προσφυγικό καθεστώς, το οποίο, ακόμη και στο πλαίσιο του νέου συστήματος, προσφέρεται συντηρητικά σε συγκεκριμένες ατομικές περιπτώσεις. Επιπροσθέτως, το νέο σύστημα ασύλου θα πρέπει να ξεπεράσει τα προηγούμενα χρόνια κακοδιαχείρισης, αλλά και την «εσωτερίκευση» των ελέγχων στα σύνορα, δηλαδή την επιχείρηση Ξένιος Δίας. Η πολιτική «δείξε μου τα χαρτιά σου», γνωστή ως «σκούπα», συνίστατο σε αστυνομικές περιπολίες στα αστικά κέντρα με στόχο όσους, ενδεχομένως, ήταν μετανάστες. Αν και η επιχείρηση ήταν σε μεγάλο βαθμό αναποτελεσματική (Triandafyllidou and Angeli, 2014), το επίπεδο των επιχειρησιακών στόχων κατάφερε να επηρεάσει την αφγανική κινητικότητα.

«Πριν ήταν ok να είσαι χωρίς χαρτιά, αλλά τώρα αν δεν έχεις έγγραφα σε στέλνουν πίσω. Πριν τρεις μήνες συνέλαβαν και έστειλαν στην Αθήνα 45 ανθρώπους, Αλβανούς, Αφγανούς και Πακιστανούς. Όλους τους γύρισαν πίσω. Είναι πίσω στο Αφγανιστάν!» (Alaskar, άνδρας, 23 ετών).

Η πιθανότητα σύλληψης, κράτησης και επιστροφής στη χώρα εκκίνησης προκαλεί ακινησία, αποτρέποντας την κινητικότητα εξαιτίας του φόβου της σύλληψης. Ενώ δημιουργεί φόβο, επιτρέπει επίσης να αναδυθούν στρατηγικές επιβίωσης. Για παράδειγμα, μια κοινή παραδοχή ήταν ότι εκείνοι οι οποίοι συνελήφθησαν κατά την είσοδο και έδωσαν δακτυλικά αποτυπώματα σε χαρτί δεν θα επιστραφούν σύμφωνα με το Δουβλίνο II, επειδή το σύστημα δεν κατέγραψε τα στοιχεία τους:

«Όχι, βλέπεις τα αποτυπώματα είναι μόνον σε χαρτί. Δεν τα έχουν πουθενά αλλού. Αλλά στην Κατεχάκη τα παίρνουν με λέιζερ [βιομετρικά]. Το χαρτί δεν το βλέπεις. Το λέιζερ όμως το βλέπεις» (Sayd, άνδρας, 27 ετών).

Ο Sayd κάνει διαφοροποίηση μεταξύ των δακτυλικών αποτυπωμάτων σε χαρτί και των βιομετρικών δεδομένων. Το πρώτο είναι αβλαβές, δεδομένου ότι δεν καταγράφονται ηλεκτρονικά. Η χρήση βιομετρικών στοιχείων, ωστόσο, είναι ανιχνεύσιμη. Γνωρίζοντας ότι, εάν η αίτησή του καταγραφεί από τη νέα Υπηρεσία Ασύλου και απορριφθεί, ο ίδιος δεν θα είναι σε θέση να ταξιδέψει σε άλλο κράτος-μέλος της Ε.Ε., προτιμά την παρατυπία.

Μια σειρά στρατηγικές αναδεικνύονται για να αντιμετωπιστεί το κόστος διέλευσης (που συχνά φθάνει έως και 4.000 δολάρια για την Ιταλία) και οι κίνδυνοι. Σύμφωνα με μια τάση που έχει προκύψει τα τελευταία δύο χρόνια, οι οικογένειες συγκεντρώνουν το απαιτούμενο ποσό και στέλνουν τη γυναίκα στον τελικό προορισμό, όπου υποβάλλει αίτηση για άσυλο. Ανάλογα με το ποσό που καταφέρνουν να συγκεντρώσουν, η γυναίκα συνοδεύεται από ένα ή περισσότερα παιδιά είτε ταξιδεύει μόνη της, ενώ ο σύζυγος παραμένει στην Ελλάδα. Φτάνοντας σε χώρες όπως η Σουηδία, ζητούν άσυλο. Αν το λάβουν, το χρησιμοποιούν για να ζητήσουν την οικογενειακή επανένωση με τους συζύγους τους. Έτσι, η οικογενειακή μονάδα προσαρμόζει την ικανότητά της να μεταναστεύει στο πλαίσιο το οποίο καθορίζει την κινητικότητά της: ένα μέλος της θα ταξιδέψει, ελπίζοντας ότι θα πετύχει.

Για τους μετανάστες το να ζουν παράτυπα στην Ελλάδα, κατά την περίοδο του Ξένιου Δία, ήταν συχνά ένα ανυπέβλητο εμπόδιο και μια ιδιαίτερα δύσκολη εμπειρία για όσους είχαν οικογένεια, δεδομένου ότι η κράτηση συνεπάγεται τον χωρισμό των μελών της οικογένειας. Ωστόσο, οι συνεντευξιαζόμενοι ανέφεραν ότι η Αστυνομία σπάνια σταμάτησε για έλεγχο εκείνους που συνοδεύονταν από παιδιά. Τέλος, αναφέρθηκε, επίσης, ο γάμος ως τρόπος νομιμοποίησης της παραμονής ενός ατόμου στη χώρα. Ένας συνεντευξιαζόμενος είχε εμπνευστεί από φίλους, που είχαν καταφέρει να παντρευτούν και να αποκτήσουν έγγραφα (τόσο ο γάμος όσο και το πιστοποιητικό ήταν πλαστά, με κόστος 10.000 δολάρια).

Το δομικό στοιχείο, ωστόσο, που επηρεάζει την επιτυχή διέλευση, είναι η κράτηση. Ο φόβος ή η εμπειρία της κράτησης αναδύθηκε σε κάθε συζήτηση που έγινε με τους συνεντευξιαζόμενους, είτε στην Ελλάδα είτε την Τουρκία. Οι συνθήκες, η διαδικασία και η αδικία (όπως εισπράττεται) της κράτησης κυκλοφορεί στα αφγανικά δίκτυα, χρωματίζοντας τόσο το ταξίδι όσο και τις διαδρομές (βλ. την παραπάνω ενότητα για την Τουρκία), αλλά και την επιστροφή. Στο τελευταίο μέρος της ανάλυσης, θα αναφερθούμε στην Ελλάδα, ιδιαίτερα σε σχέση με την επιστροφή.

6.4 Κράτηση και επιστροφή

Δεκατρείς συνεντευξιαζόμενοι του δείγματος ήταν υπό κράτηση. Από αυτούς, εννέα είχαν καταχωρηθεί ως «εθελοντικές» επιστροφές με το πρόγραμμα του ΔΟΜ. Επιστροφή και κράτηση μοιάζουν αντιφατικές έννοιες, στην πραγματικότητα όμως οι δύο πολιτικές είναι εγγενώς συνδεδεμένες σε μια προσπάθεια διαχείρισης των παράτυπων μεταναστευτικών ροών.

Η επιστροφή είναι μια σύνθετη έννοια, ειδικά όταν αναλύεται στο πλαίσιο της αφγανικής μετανάστευσης. Πρώτον, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η δυσκολία της διάκρισης των μεταναστών από τους πρόσφυγες, και συνεπώς σαφούς προσδιορισμού σε ποια ομάδα ανήκουν οι Αφγανοί, έχει επιπτώσεις στη διαδικασία επιστροφής. Εάν δεν είναι ούτε πρόσφυγες ούτε μετανάστες, ποια μέσα μπορούν να τους αφορούν, να τους προστατεύσουν και να αναπτυχθούν για την επιστροφή τους; Δεύτερον, η επιστροφή δεν είναι ένα νέο θέμα για τους Αφγανούς μετανάστες. Αντίθετα, είναι

ενσωματωμένη στο ευρύτερο σχέδιο της κινητικότητάς τους. Τρίτον, δεν υπάρχει ένα και μόνον είδος επιστροφής. Υπάρχουν τρεις τύποι προγραμμάτων επιστροφής που βασίζονται στη συμμετοχή του ΔΟΜ ή /και τις εθνικές αρχές:

1. «Εθελοντική χωρίς εξαναγκασμό», όταν οι μετανάστες αποφασίζουν ανά πάσα στιγμή κατά τη διάρκεια της παραμονής τους να επιστρέψουν στην πατρίδα τους με δική τους βούληση και κόστος.
2. «Εκούσια υπό εξαναγκασμό», όταν τα άτομα βρίσκονται στο τέλος του καθεστώτος προσωρινής προστασίας, έχει απορριφθεί η αίτησή τους για άσυλο ή δεν είναι σε θέση να μείνουν, και επιλέγουν να επιστρέψουν με δική τους βούληση.
3. «Ακούσια», όταν είναι αποτέλεσμα της διαταγής απέλασης που εκδίδουν οι αρχές του κράτους υποδοχής (IOM, 2012, σε Koch 2014: 911).

Τις δύο πρώτες περιπτώσεις τις καλύπτει η «ομπρέλα» της Υποβοηθούμενης Εκούσιας Επιστροφής και Επανένταξης, με την επανένταξη να είναι εφικτή για επιλεγμένα άτομα, που πληρούν συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Ισχύει για τους υπηκόους τρίτων χωρών, οι οποίοι δεν πληρούν τις προϋποθέσεις εισόδου και παραμονής στη χώρα, υπηκόους τρίτων χωρών των οποίων η αίτηση ασύλου εξακολουθεί να εκκρεμεί ή έχει απορριφθεί και υπηκόους τρίτων χωρών οι οποίοι μολονότι απολαμβάνουν διεθνούς προστασίας επιθυμούν να επιστρέψουν στη χώρα τους. Στην Ελλάδα, την επιστροφή, συμπεριλαμβανομένης της εθελοντικής επιστροφής, δεν διαχειρίζεται αποκλειστικά ο ΔΟΜ. Αντιθέτως, η Ελληνική Αστυνομία αναλαμβάνει τις απελάσεις, αλλά, εκτός αυτού, από το 2009 είναι όλο και πιο ενεργή στις εθελοντικές επιστροφές, σε συνεργασία με τον ΔΟΜ ή με ναυλωμένες πτήσεις.

Για παράδειγμα, από το 2009 έως το 2013, συνολικά 1.578 άτομα επέστρεψαν μέσω του προγράμματος οικειοθελούς επαναπατριsmού της Ελληνικής Αστυνομίας.²⁰ Την ίδια περίοδο, η Ελληνική Αστυνομία κατέγραψε 3.603 επιστροφές Αφγανών, τις οποίες ανέλαβαν τόσο η Αστυνομία όσο και ο ΔΟΜ και περιλάμβαναν τόσο εκούσιες όσο και αναγκαστικές επιστροφές.²¹ Έτσι, συνολικά, 5.181 Αφγανοί έχουν επιστραφεί από το 2009 έως το 2013. Οι αριθμοί, σε σύγκριση με τους Πακιστανούς και των Μπανγκλαντεσιανούς, είναι εξαιρετικά χαμηλοί: αν εξαιρέσουμε το 2012, οπότε σημειώθηκε μια αξιοσημείωτη αύξηση στις επιστροφές, όλα τα άλλα χρόνια οι επιστροφές είναι κάτω από 800 ετησίως.

Τα κίνητρα για την επιστροφή, όπως και τα προγράμματα που τη διαχειρίζονται, ποικίλλουν. Οι νέες «πατρίδες» είναι συχνά προσωρινές και αφιλόξενες. Οι Αφγανοί, οι οποίοι δεν επιτυγχάνουν να εξασφαλίσουν ένα καθεστώς νομιμότητας, παραμένουν στην αφάνεια και χωρίς έγγραφα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η επιστροφή μπορεί κάλλιστα να αποτελεί μια βιώσιμη επιλογή. Μεταξύ των Αφγανών υπάρχει επίσης ο μύθος της πατρίδας, το προ του πολέμου Αφγανιστάν, και έτσι «το όνειρο να επιστρέψουν μπορεί να είναι μια λαχτάρα για επιστροφή σε ένα Αφγανιστάν εξιδανικευμένων αναμνήσεων» (Braakman and Schlenkhoff, 2007: 10). Υπάρχουν και εκείνοι των οποίων οι αιτήσεις έχουν απορριφθεί ή εκκρεμούν για μακρά χρονικά διαστήματα, και εκείνοι που απομακρύνονται ακούσια από το κράτος. Υπάρχει επίσης μια άλλη επιλογή, μια «γκρίζα ζώνη», η εθελοντική επιστροφή από την κράτηση, όπου τα όρια μεταξύ του αν θέλει κανείς να επιστρέψει και του αν επιστρέφει για να ξεφύγει από το τιμωρητικό χέρι του κράτους είναι ασαφή.

²⁰ Τα στοιχεία παραχώρησε, κατόπιν αιτήματος, η Διεύθυνση Αλλοδαπών στις 23.7.2014.

²¹ Πρόκειται για διαφορετικά προγράμματα επιστροφής, και ο συνολικός αριθμός δεν περιλαμβάνει όσους επεστράφησαν εθελοντικά από την Ελληνική Αστυνομία.

Κατά τη διάρκεια επίσκεψης στα γραφεία του ΔΟΜ στην Αθήνα,²² συναντήσαμε μια σταθερή ροή εισερχόμενων μεταναστών διαφόρων εθνικοτήτων: Πακιστανούς, Γεωργιανούς, Μπανγκλαντεσιανούς. Η απουσία των Αφγανών ήταν μια έντονη αντίθεση, αλλά, όπως εξήγησε ένα μέλος του προσωπικού, συνολικά η συμμετοχή των Αφγανών στην εθελούσια επιστροφή είναι περιορισμένη. Συνολικά, καταφέραμε να πραγματοποιήσουμε μόνο δύο συνεντεύξεις με τους Αφγανούς οι οποίοι εξέταζαν το ενδεχόμενο να προσεγγίσουν ή είχαν προσεγγίσει τον ΔΟΜ για να επιστρέψουν στο Αφγανιστάν. Η πρώτη ήταν με τον Zahid, ο οποίος ήρθε από το Αφγανιστάν σε ηλικία 21 ετών. Ο φίλος του, ο οποίος ζούσε στην Ελλάδα για μια δεκαετία, του είχε πει ότι θα μπορούσε να αποκτήσει δουλειά και έγγραφα («ροζ κάρτα»). Τον συναντήσαμε έξω από τα γραφεία του ΔΟΜ κατά την τελευταία επίσκεψή του, πριν επιστρέψει στο Αφγανιστάν. Ο ίδιος επέλεξε να επιστρέψει, επειδή νοσταλγούσε την οικογένειά του και ήθελε να δει τα παιδιά του· και πάλι όμως εξήγησε ότι ήταν ευτυχής στην Ελλάδα. Είναι το καλύτερο παράδειγμα εθελοντικής επιστροφής. Ασκεί το προσωπικό του δικαίωμα επιλέγοντας να επιστρέψει στην πατρίδα του, ούτε υπό πίεση ούτε ως αποτέλεσμα των εξωτερικών περιορισμών.

Ο Murfat ήταν μια πιθανή εθελοντική επιστροφή. Είχε κάποιον μακρινό συγγενή που ζούσε στην Αθήνα, ο οποίος αρνήθηκε να τον συναντήσει, εκτός αν αποκτούσε νόμιμο καθεστώς παραμονής στη χώρα (συνήθως μέσω της διαδικασίας άσυλου). Ωστόσο, ο Murfat είχε ακούσει ότι οι Αφγανοί που υπέβαλαν αίτηση για άσυλο τέθηκαν υπό κράτηση και ελεστράφησαν στο Αφγανιστάν. Αφού δεν είχε πόρους για να μετακινηθεί σε άλλη χώρα, και δεν μπόρεσε να βρει δουλειά, σκεφτόταν, όταν τον συναντήσαμε, να επιστρέψει στην πατρίδα του. Η αιτία για την επιστροφή ήταν ο φόβος της σύλληψης και κράτησης από την Αστυνομία, καθώς και η έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης.

Με εξαίρεση αυτές τις δύο περιπτώσεις, όλοι οι άλλοι προς επιστροφήν Αφγανοί που συναντήσαμε βρίσκονταν στο κέντρο κράτησης της Αμυδαλέζας. Η συστηματική χρήση της κράτησης θεωρείται, όλο και περισσότερο, ως το πιο αποτελεσματικό μέσο που εξασφαλίζει την επιστροφή των συλληφθέντων μεταναστών στη χώρα καταγωγής τους. Στην πραγματικότητα, μέχρι τα τέλη του 2014, η κράτηση ήταν εμβληματική πολιτική της Ελλάδας, όσον αφορά τη διαχείριση της παράτυπης μετανάστευσης.

Η επιστροφή,²³ και ιδιαίτερα η εκούσια επιστροφή, παρουσιάζεται ως η καλή εκδοχή, τουλάχιστον στο πλαίσιο της Ε.Ε., για όσους έχουν ήδη θεωρηθεί ανεπιθύμητοι στην επικράτεια του κράτους-μέλους. Η Οδηγία της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2008/115/ΕΚ (Οδηγία για την επιστροφή)²⁴ ορίζει ένα αρκετά περιοριστικό πλαίσιο, όσον αφορά τη χρήση της κράτησης για τους παράτυπους μετανάστες και τους αιτούντες άσυλο. Ωστόσο, παρά τον εξαντλητικό κατάλογο που περιορίζει τους λόγους κράτησης, η Οδηγία επιτρέπει να κρατηθούν οι αιτούντες άσυλο, προκειμένου να καθοριστεί η εθνικότητα ή η ταυτότητά τους ή/και προκειμένου το κράτος να αποφασίσει για το δικαίωμα του αιτούντος να εισέλθει στην επικράτεια, καθώς και σε περιπτώσεις που υπάρχει κίνδυνος φυγοδικίας. Όλες οι περιπτώσεις είναι ανοικτές σε ερμηνεία και συστηματική εφαρμογή, δεδομένου ότι στην πραγματικότητα οι περισσότεροι αιτούντες άσυλο φτάνουν χωρίς χαρτιά και είναι ως εκ τούτου «επιλέξιμοι» για να κρατηθούν μέχρις ότου επαληθευθεί η ταυτότητά τους. Η Οδηγία θέτει, εξάλλου, όριο στη διάρκεια της κράτησης, η οποία δεν μπορεί να υπερβαίνει τους 18 μήνες.

²² Ο ΔΟΜ Αθήνας μας παραχώρησε ευγενικά άδεια να προσεγγίσουμε υποψήφιους προς επιστροφή, στους οποίους ζήτησε να συμμετέχουν στην έρευνα. Η διαδικασία ήταν εθελοντική, χωρίς ανάμειξη του προσωπικού του ΔΟΜ.

²³ Βλ. goo.gl/C3MdVP

²⁴ Directive 2008/115/EC of 16 December 2008.

Από τις επισκέψεις στην Αμυγδαλέζα,²⁵ μια εικόνα που προέκυψε είναι ότι η εκούσια επιστροφή αποτελεί έναν τρόπο να αποφευχθεί η τιμωρός χειρ του κράτους, μια «διέξοδος» από τον εγκλεισμό, αλλά όχι κατ' ανάγκη μια καλή επιλογή. Οι μετανάστες χωρίς έγγραφα, που δεν είχαν υποβάλει αίτημα ασύλου πριν από τη σύλληψή τους, είχαν μεταφερθεί στην Αμυγδαλέζα, από τις διάφορες εγκαταστάσεις κράτησης, όπου αρχικά κρατούνταν, μόλις ολοκληρώθηκε ο έλεγχος. Το αρχικό κριτήριο για τη μεταφορά είναι η εθνικότητα. Αν ο υπήκοος τρίτης χώρας συλληφθεί και θεωρηθεί επιλέξιμος για επιστροφή (δηλαδή, δεν εμπίπτει στην κατηγορία των εθνικοτήτων που δεν απελαύνονται, όπως οι Σύριοι, οι Σομαλοί και οι Ιρακινοί), αυτός ή αυτή θα μεταφερθεί συνήθως από ένα κέντρο κράτησης (όπου είχε αρχικά κρατηθεί) σε ένα προαναχωρησιακό κέντρο, είτε για να απελαθεί είτε για να δρομολογηθεί η διαδικασία της εκούσιας επιστροφής.

Οι συνεντευξιαζόμενοι ανέφεραν υψηλά επίπεδα σύγχυσης και έλλειψης πληροφοριών, μαζί με τον φόβο για τον χρόνο που ξοδεύεται, ουσιαστικά, εντελώς άσκοπα. Σε ένα κλίμα αβεβαιότητας, η εκούσια επιστροφή παρουσιάζεται ως η βασική επιλογή· ωστόσο, στην πραγματικότητα, αν την εξετάσει κανείς προσεκτικά, δεν πρόκειται τόσο για επιλογή όσο για ένα προκαθορισμένο τελικό αποτέλεσμα. Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ο μετανάστης πρέπει να επιστραφεί. Εκείνο που τίθεται σε συζήτηση είναι το «πώς»:

«Κοίτα με εδώ, δεν είμαι εγκληματίας και κοίτα που με κρατάνε! Οκ, είμαι παράνομος, δεν έχω χαρτιά, αλλά δεν είμαι εγκληματίας. Μπροστά είναι καλύτερα. Οκ, είμαι παράνομος, αλλά εδώ καθετί είναι κλειστό. Ανοίγουν τις πόρτες δύο φορές την ημέρα. Δεν είναι έτσι εκεί [στην Ευρώπη], εκεί τουλάχιστον μπορείς να περπατήσεις έξω» (Muham, άνδρας, 18 ετών).

Ο Muham αναγνωρίζει την «παράνομη» ιδιότητά του, όπως ορίζεται από το κράτος, αλλά όχι το «ποινικό» καθεστώς του, δεδομένου ότι δεν είχε διαπράξει κάποιο έγκλημα. Αντιπαραθέτει το καθεστώς κράτησης στην Ελλάδα με ό,τι ξέρει (ή νομίζει πως ξέρει) για άλλες χώρες: «Μπροστά είναι καλύτερα». Όπως διαπιστώνουμε, η κατάσταση εκτός Ελλάδας είναι ένα κοινό θέμα στις συζητήσεις με τους κρατούμενους.

Κατά την άφιξή τους στην εγκατάσταση, οι μετανάστες, τουλάχιστον θεωρητικά, ενημερώνονται για τη διάρκεια της κράτησής τους, τη δυνατότητα να υποβάλουν αίτηση για άσυλο και το τι συμβαίνει σε σχέση με την κράτησή τους, από τις πληροφορίες που τους παρέχονται. Ωστόσο, οι πληροφορίες είναι ασαφείς:

«Σου λένε θα σε αφήσουν ελεύθερο αύριο, την επομένη... Πέντε μήνες έχουν περάσει έτσι» (Rah, άνδρας, 19 ετών).

Στην πραγματικότητα, η ακρίβεια και το επίπεδο των πληροφοριών εξαρτάται από το ποιος τις παρέχει (π.χ. ο φύλακας, ο υπάλληλος για το άσυλο, ο διερμηνέας) – αν, βέβαια, παρέχονται. Οι πηγές είναι μπερδεμένες, το ίδιο και τα δεδομένα, ειδικά σε σχέση με το άσυλο. Όταν μιλήσαμε με τους Αφγανούς που είχαν εγγραφεί για το πρόγραμμα εθελοντικής επιστροφής, τόνισαν ότι είχαν ενημερωθεί από διάφορες πηγές (κρατούμενους, φίλους, φύλακες) ότι, εφόσον υποβάλουν αίτηση ασύλου, ο χρόνος κράτησής τους θα ξεκινήσει από το μηδέν και θα κατέληγαν να περάσουν τουλάχιστον 18 μήνες εγκλειστοί. Αυτό τους απέτρεψε να ζητήσουν προστασία, κάτι που έχει διάφορες συνέπειες, όχι μόνο σε σχέση με το άσυλο, αλλά και για την επιστροφή. Και αυτό γιατί, αν δεν ενταχθούν στην κατηγορία των αιτούντων άσυλο, αντιμετωπίζονται ως επιλέξιμοι για επαναπατρισμό, και εκ παραδρομής ωθούνται πιο κοντά προς τη λύση της εθελούσιας επιστροφής:

²⁵Τμήματα αυτής της ενότητας έχουν ήδη δημοσιευθεί υπό τον τίτλο “Involuntary mobility: between a rock and a hard place”, στο bordercriminologies.law.ox.ac.uk/involuntary-mobility

- «Jul: Ζήτησα να επιστραφώ [...] ήμουν τρεις μήνες εκεί... Μου είπαν ότι μπορούσα να υποβάλω για άσυλο, αλλά ήξερα ότι θα με απέρριπταν. Αυτό παίρνει περισσότερο από έναν χρόνο. Σ' αυτό το διάστημα θα γυρίσω πίσω και θα καταταγώ στο στρατό, θα κερδίσω μερικά χρήματα και θα επιστρέψω.
- Ερευνήτρια: Θα επιστρέψεις πού;
- Jul: Θα πάω μέσω Βουλγαρίας ή Ουκρανίας²⁶ ή από εδώ αν χρειαστεί. [...] Η Γαλλία είναι πάντα ο τελικός μου προορισμός» (Jul, άνδρας, 26 ετών).

Αυτός ο τύπος επιστροφής θέτει επίσης το ζήτημα της βιωσιμότητας. Πόσοι από αυτούς που επιστρέφονται θα παραμείνουν στο Αφγανιστάν; Μερικοί από τους συνεντευξιαζόμενους είχαν ήδη την προδιάθεση να μεταναστεύσουν εκ νέου:

«[...] Θα πάω πίσω μόνο για να δω τον αδελφό μου, να βεβαιωθώ ότι είναι ok και φυσικά θα φύγω πάλι, αλλά θα τον πάρω μαζί μου αυτή τη φορά. Δεν μπορούμε να μείνουμε εκεί. Θα προσπαθήσουμε για Καναδά ή Γερμανία, αλλά μάλλον για Καναδά» (Jad, άνδρας, 25 ετών).

Για εκείνους που χρησιμοποιούν την επιστροφή για να πετύχουν κάτι συγκεκριμένο, όπως ο συνεντευξιαζόμενος που ήθελε να δει τον αδελφό του, η επιστροφή θεωρείται προσωρινή και λειτουργική, εξυπηρετεί έναν συγκεκριμένο σκοπό. Για εκείνους που επιστρέφουν επειδή δεν τους επιτρέπεται ή δεν μπορούν να περιμένουν διέξοδο από το σύστημα, η παραμονή τους στο Αφγανιστάν φαίνεται να εξαρτάται από το ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό πλαίσιο.

Στην πραγματικότητα, το φαινόμενο της χιονοστιβάδας λαμβάνει χώρα στις περιπτώσεις όπου η κράτηση, ασαφής ως προς τη διάρκεια και το αποτέλεσμα, επηρεάζει τόσο τους αιτούντες άσυλο όσο και τους παράτυπους μετανάστες, με τους πρώτους, σε ορισμένες περιπτώσεις, να ανακαλούν το αίτημα χορήγησης ασύλου, ενώ η αίτησή τους είναι υπό επεξεργασία και τους τελευταίους ουδέποτε να υποβάλλουν σχετικό αίτημα. Αντί να κινούνται προς τους αρχικούς τους προορισμούς, που στη συντριπτική πλειοψηφία είναι ένα κράτος-μέλος της Ε.Ε., όπως η Σουηδία, η Γερμανία και η Αυστρία, η κίνησή τους είναι τώρα προς τα πίσω, προς τη χώρα προέλευσης. Οι Αφγανοί αναφέρουν την προοπτική της επιστροφής ως ακούσια, που βρίσκεται σε έντονη αντίθεση με την αρχική μεταναστευτική κίνησή τους. Την επιλέγουν, αλλά δεν πρόκειται για πραγματική επιλογή. Ίσως ακόμα, με πιο κριτικό πνεύμα, την επιλέγουν, επειδή καταλαβαίνουν ότι είναι ένας γρήγορος τρόπος εξόδου, θεωρώντας ότι, από τη στιγμή που υπογράφουν για την επιστροφή, αυτό θα συμβεί σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Ωστόσο, στην τελευταία μας επίσκεψη στην Αμυγδαλέζα, συναντήσαμε Αφγανούς που περίμεναν για περισσότερο από τρεις μήνες για επιστροφή και ήταν προβληματισμένοι γιατί δεν είχαν σταλεί στην πατρίδα, δεδομένου μάλιστα ότι δεν είχαν το δικαίωμα να παραμείνουν στην Ελλάδα. Ενήμεροι ότι είναι «ανεπιθύμητοι», θεωρούν την κράτησή τους, η οποία συνεχίζεται παρά το γεγονός ότι δέχτηκαν να επιστραφούν, απλώς ως περαιτέρω τιμωρία. Σχεδόν όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι ζήτησαν να παρέμβουμε, ώστε ο ΔΟΜ να επισπεύσει την επιστροφή τους. Οι συνθήκες κράτησης, αλλά κυρίως η ίδια η κράτηση, η απώλεια της ελευθερίας και η ακούσια ακινησία, στην οποία ωθήθηκαν, σήμαινε για τους περισσότερους ότι η επιστροφή ήταν η καλύτερη επιλογή.

²⁶ Η αναφορά στην Ουκρανία είναι ενδιαφέρουσα, γιατί αποτελεί μια από τις παλαιές διαδρομές των Αφγανών προς την Ευρώπη.

7. Συμπεράσματα: φορείς, πολιτικές και παράγοντες που διαμορφώνουν την αφγανική μετανάστευση

Η αφγανική μετανάστευση στην Ελλάδα είναι ένα καλό παράδειγμα για να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης κινητικότητας και να αποπειραθούμε να την κατηγοριοποιήσουμε και να την αντιμετωπίσουμε αναλόγως. Αν και δεν είναι μοναδικό φαινόμενο, από την άποψη των κινήτρων ή του τρόπου που πραγματοποιείται η μετανάστευση, αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα των μεικτών μεταναστευτικών ροών και του πώς αυτές διαμορφώνουν τη μετανάστευσή τους. Δεν υπάρχουν επαρκείς όροι για να χαρακτηρίσουν την κινητικότητα των Αφγανών, καθώς δεν είναι όλοι πρόσφυγες ούτε οικονομικοί μετανάστες, όπως έχει επισημανθεί και στο παρελθόν (Scalettaris, 2009). Το ίδιο ισχύει και για τις πολυκατευθυνόμενες και κυκλικές μορφές μετανάστευσης, τις οποίες έχουν αναπτύξει τα διακρατικά κοινωνικά και οικονομικά δίκτυα, και είναι ενσωματωμένες στην αφγανική στρατηγική του ζην (Monsutti, 2005).

Η αφγανική μετανάστευση δεν αποδίδεται σε έναν μοναδικό λόγο, αλλά σε ένα σύνθετο πλέγμα κοινωνικοοικονομικών, πολιτικών και προσωπικών παραγόντων, που επηρεάζουν διαφορετικά κάθε άτομο. Αυτό επιβεβαιώθηκε και κατά τη διάρκεια των συζητήσεων με τους συνεντευξιαζόμενους, όπου τα κίνητρα ποίκιλλαν και ιεραρχούνταν. Η ανάγκη για ασφάλεια (είτε από οικογενειακές / προσωπικές βεντέτες ή την ένοπλη σύρραξη στο Αφγανιστάν) προβαλλόταν ως πρωταρχικός παράγοντας, ενώ η εκπαίδευση και η απασχόληση ως δευτερεύοντες. Στην πραγματικότητα, αυτές οι τρεις πτυχές ενώνονται κάτω από ένα καθεστώς, αυτό του πρόσφυγα. Το άσυλο, και συγκεκριμένα η μακροχρόνια προστασία, την οποία συνιστά το καθεστώς του πρόσφυγα, περιλαμβάνουν για τους Αφγανούς, όχι μόνο προστασία από την επιστροφή/απέλαση, αλλά και πρόσβαση στην κοινωνικοοικονομική ασφάλεια και την ευημερία, την εκπαίδευση και την κατάρτιση. Το άσυλο, κατ' αυτό τον τρόπο, αποτελεί ολιστική προστασία και το πρώτο βήμα προς μια νέα ζωή. Αυτό δεν αναιρεί την ανάγκη τους για ασφάλεια, αλλά σημαίνει ότι επιδεικνύουν πρωτοβουλία για την επίδιωξη των στόχων τους. Σε αντίθεση, η διέλευσή τους από την Ελλάδα αναφέρεται από τους ίδιους ως αναγκαιότητα σε σχέση με την αδυναμία (ή απροθυμία) του κράτους να προσφέρει ό,τι τα άλλα κράτη-μέλη της Ε.Ε.: μια ολοκληρωμένη προστασία.

Αν το άσυλο είναι το κεντρικό σημείο, το κεφάλαιο, όπως σε όλα τα μεταναστευτικά σχέδια, παραμένει ο κύριος καθοριστικός παράγοντας της δυνατότητας να είναι εν κινήσει ο μετανάστης. Χωρίς αυτό, οι Αφγανοί παραμένουν στη χώρα καταγωγής ή/και στη χώρα διέλευσης για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα. Το οικονομικό και κοινωνικό κεφάλαιο είναι κρίσιμα στη φάση της κινητικότητας, και παράγονται κυρίως από την οικογένεια (άμεση και ευρύτερη), ωστόσο ο πρωταγωνιστής είναι ο διακινητής. Η διακίνηση αντιμετωπίζεται ως μια επιχειρηματική συναλλαγή και αναγκαιότητα. Ο διακινητής καθοδηγεί το ταξίδι, τους βοηθά να ξεπεράσουν τους ελέγχους στα σύνορα και μερικές φορές μάλιστα περιγράφηκε ως πηγή πληροφοριών σχετικά με την άφιξή τους στην Ελλάδα. Οικογένεια και φίλοι παρέχουν γενικές πληροφορίες για τις χώρες προορισμού και τις προσωπικές ιστορίες επιτυχίας, αλλά οι συνεντευξιαζόμενοι σπάνια παρουσίασαν ακριβείς και συγκεκριμένες πληροφορίες σχετικά με τον προορισμό τους. Αν και οι περισσότεροι από τους συνεντευξιαζόμενους είχαν λάβει περιορισμένα ή ανακριβή στοιχεία, τόνισαν την ανάγκη του διακινητή για το πέρασμα.

Στο πλαίσιο αυτό, είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι η «παρατυπία» που αποδίδεται στο ταξίδι και η ποινικοποίηση (Aas, 2011), που υφίστανται οι μετανάστες από τη στιγμή της αναχώρησης χωρίς άδεια, είναι γνωστή, αλλά παρακάμπτεται. Έτσι, οι πολιτικές που παράγουν παρατυπία, κυρίως οι συνοριακοί έλεγχοι και η «ασφαλειοποίηση» (securitization) της μετανάστευσης, προσεγγίζονται με προσοχή αλλά δεν ακυρώνουν το ταξίδι. Έχοντας επίγνωση των κινδύνων και του ενδεχομένου

απώλειας της ζωής, μπορεί να χρειαστούν περισσότερο χρόνο για την προετοιμασία, τη συγκέντρωση πληροφοριών σε κόμβους –όπως η Κωνσταντινούπολη– ή τη συλλογή χρημάτων, προκειμένου να ταξιδέψουν ακολουθώντας διαφορετική μέθοδο ή διαδρομή. Ωστόσο, οι πολιτικές δεν φαίνεται να αποθαρρύνουν, αλλά μόνο για να ανακατευθύνουν ή να επεκτείνουν το στάδιο διέλευσης κάποιου. Αυτό ισχύει και στην περίπτωση της πολιτικής της κράτησης.

Οι συνεντευξιαζόμενοι θεωρούν την κράτηση απάνθρωπη (λόγω της έκτασής της) και άδικη (η έλλειψη εγγράφων γίνεται αντιληπτή ως παρανομία, αλλά όχι ως έγκλημα αφεαυτού), αλλά και ως κρίσιμη απώλεια χρόνου στη ζωή του μετανάστη. Κατά τη διάρκεια της κράτησης, το άτομο δεν είναι σε θέση να εργαστεί και να στείλει εμβάσματα, να επικοινωνεί με την οικογένεια και τους φίλους και να συνεχίσει το ταξίδι του για τον τελικό προορισμό. Υπό αυτή την έννοια, η επένδυση στο ταξίδι χάνεται.

Όσοι ήταν στην Ελλάδα, αλλά είχαν αποφύγει τη σύλληψη, αναζήτησαν τρόπους και μέσα για να συνεχίσουν να αποφεύγουν επιδρομές της Αστυνομίας στα αστικά και τα αγροτικά κέντρα. Το πεδίο στο οποίο η κράτηση αποδείχθηκε αποτελεσματική ήταν σε σχέση με το άσυλο. Έχει αποθαρρύνει τους μετανάστες, τόσο όσους βρίσκονται υπό κράτηση αλλά και όσους είναι ελεύθεροι, να υποβάλουν αίτημα ασύλου: τους πρώτους λόγω του φόβου ότι θα παραταθεί η παραμονή τους στους χώρους κράτησης, και τους δεύτερους λόγω του φόβου ότι θα συλληφθούν και θα τεθούν υπό κράτηση. Έτσι, χωρίς να αποτρέπει την είσοδο στη χώρα, η κράτηση επηρέασε διαδρομές, ώθησε μετανάστες να παραμένουν κρυμμένοι, περιορίσε την πρόσβαση στη διαδικασία ασύλου και επέβαλε τη φυλάκιση σε έναν πληθυσμό που διέπραξε ένα «διοικητικό», αλλά όχι ποινικό αδίκημα. Μια τιμωρητική λύση εφαρμόστηκε σε ένα θέμα πολιτικής, ενώ ταυτόχρονα ανακύπτει και το ζήτημα της βιωσιμότητας: Τι θα κάνουν εκείνοι οι οποίοι, προκειμένου να μη συνεχίσουν να βρίσκονται σε καθεστώς κράτησης, επιλέγουν να επιστρέψουν στη χώρα τους; Θα παραμείνουν εκεί ή θα αναχωρήσουν, για μια ακόμη φορά, για την Ευρώπη;

Η εθελοντική επιστροφή είναι αναμφίβολα ένα ανθρωπιστικό και απαραίτητο εργαλείο για τη διαχείριση της μετανάστευσης, σχεδιασμένη προκειμένου να βοηθήσει όσους επιθυμούν να επιστρέψουν. Ωστόσο, η διαδικασία αποκτά διαφορετικό νόημα, όταν συμβαίνει υπό κράτηση. Γίνεται περισσότερο μια άσκηση της εξουσίας στους μετανάστες, ένας τρόπος επαναφοράς του ελέγχου του κράτους στους κρατούμενους, ωθώντας τους σε ακούσια κινητικότητα. Υπάρχει βέβαια το στοιχείο της ατομικής δράσης εκ μέρους των κρατούμενων, όπως και σε όλες σχεδόν τις πτυχές της μετανάστευσης και της επιστροφής, η δράση όμως αυτή διαμορφώνεται λιγότερο από τις θετικές επιθυμίες και προσδοκίες, και περισσότερο από τις διαρθρωτικές δεσμεύσεις και τις αρνητικές εμπειρίες.

Παρ' όλα αυτά, για τους Αφγανούς στην Ελλάδα η επιστροφή δεν φαίνεται να είναι τόσο προϊόν επιδίωξης επιστροφής στην πατρίδα όσο απόδρασης από την «ποινικοποίηση», που επέβαλε το κράτος εξίσου στους αιτούντες άσυλο και στους παράτυπους μετανάστες. Τέλος, η κράτηση έχει στόχο να προετοιμάσει το έδαφος για την πρόσφορη και «εθελοντική» επιστροφή, η οποία θεωρείται, για τις κυβερνήσεις, «λιγότερο δαπανηρή και πολιτικά λιγότερο επώδυνη από ό,τι η αναγκαστική απομάκρυνση» (Van Houte, 2014: 99). Η επιτυχία της μένει να αποδειχθεί, κι αυτό είναι κάτι που απαιτεί περαιτέρω έρευνα σχετικά με τη βιωσιμότητα των προγραμμάτων επιστροφής από τα κέντρα κράτησης.

Κατά τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας μελέτης, στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκαν εθνικές εκλογές. Η προτεραιότητα της νέας κυβέρνησης είναι η πιστή εφαρμογή του ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου, και ειδικότερα της Οδηγίας Επιστροφών, που υπαγορεύει την κράτηση μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Ως αποτέλεσμα, τον Φεβρουάριο του 2015 τα προαναχωρησιακά κέντρα,

όπως η Αμυδαλέζα, όπου κρατούνταν σημαντικός αριθμός Αφγανών, άνοιξαν τις πόρτες τους και απελευθερώθηκαν οι κρατούμενοι που είχαν συμπληρώσει το δεκαοχτάμηνο ή ανήκαν σε ευάλωτες ομάδες ή/και είχαν κάνει αίτηση ασύλου και δεν είχαν καταδικαστεί για ποινικό αδίκημα. Οι εικόνες των μεταναστών που απελευθερώνονταν και μεταφέρονταν στην Πλατεία Ομονοίας με έγγραφα διοικητικής αποχώρησης κυριάρχησαν για ημέρες στα ΜΜΕ. Μένει να φανεί κατά πόσον η νέα πολιτική θα επιδράσει με κάποιο τρόπο στις μεταναστευτικές ροές και διαδρομές, αν και με βάση τα παραδείγματα του παρελθόντος, το πιο πιθανό είναι ότι δεν θα αλλάξει τα μεταναστευτικά σχέδια. Μπορεί να επηρεάσει τη διάρκεια της παραμονής ή/και διέλευσης από την Ελλάδα, αλλά η χώρα το πιθανότερο είναι ότι θα παραμείνει βασικό σημείο εισόδου και εξόδου στα εξωτερικά σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

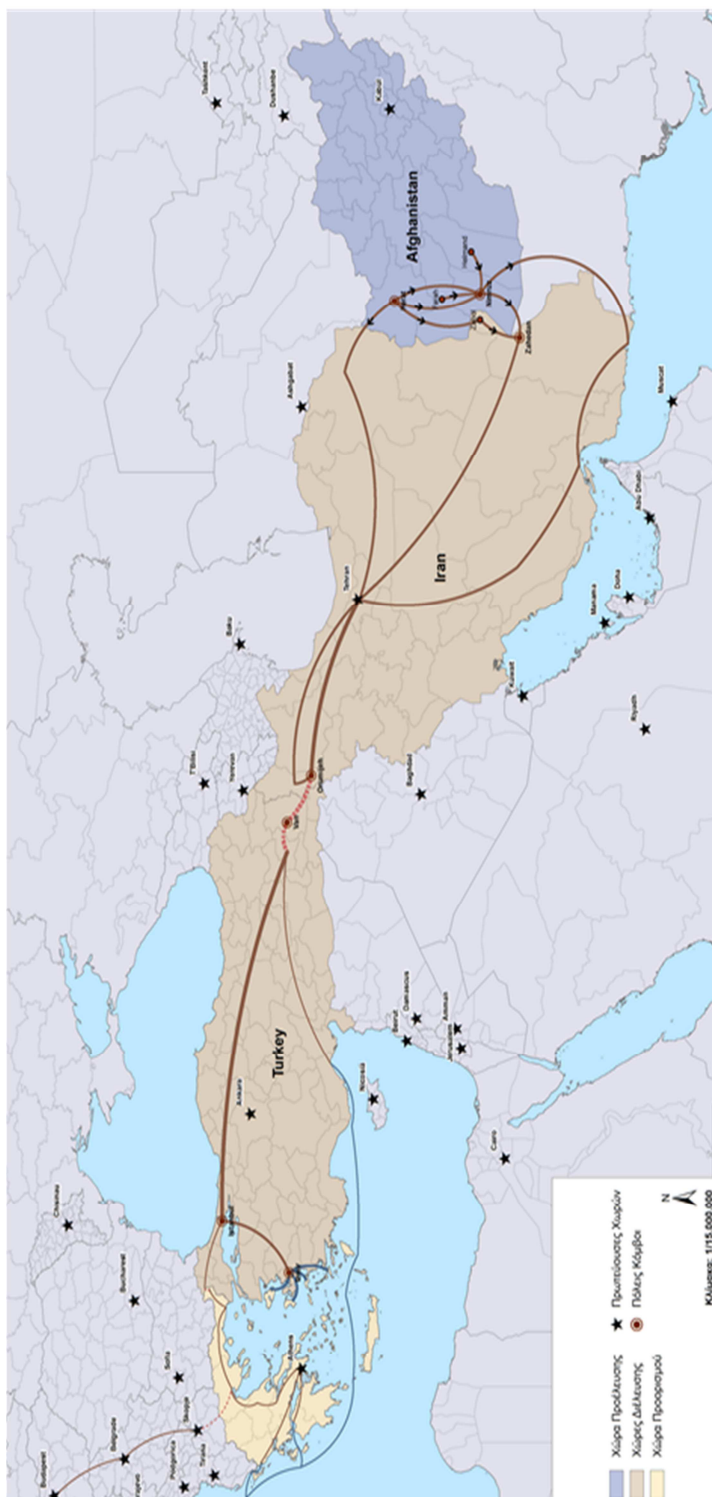
Πέρα από σαφείς ταξινομήσεις και κατηγοριοποιήσεις, η αφγανική κινητικότητα αντικατοπτρίζει το μεταβαλλόμενο τοπίο της μετανάστευσης και της κινητικότητας, με την αναγκαστική και την παράτυπη μετανάστευση να εναλλάσσονται και συχνά να ισχύουν ταυτόχρονα και οι δύο, σε ομάδες και άτομα. Θέτει παράλληλα ερωτήματα αποτελεσματικότητας των πολιτικών, που εφαρμόστηκαν ως σήμερα. Η διαρκής διάκριση μεταξύ των μεταναστών και των προσφύγων, καθώς και η προσπάθεια για την υλοποίηση ισοδύναμων πολιτικών, τουλάχιστον στην περίπτωση των Αφγανών, υπολείπεται της πραγματικότητας ενός πληθυσμού που για δεκαετίες βρίσκεται εν κινήσει, και για τον οποίο η μετανάστευση συνεχίζει να είναι μια στρατηγική εξασφάλισης των προς το ζην, αλλά και μια αναζήτηση νέων πατρίδων και «φιλόξενων» τόπων.

8. Παράρτημα Ι: Οργανισμοί που αναφέρονται στη μελέτη

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ/ ΙΔΡΥΜΑ	ΤΡΟΠΟΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ
1.	Πρεσβεία Αφγανιστάν στη Βουλγαρία	Γραπτή επικοινωνία	11 & 12.02.2013
2.	ΜΚΟ Αφγανιστάν	Συνέντευξη μέσω Skype	13.03.2013
3.	Κοινότητα Μεταναστών & Προσφύγων στην Ελλάδα	Συνέντευξη	15.01.2014
4.	Ελληνική Αστυνομία, Διεύθυνση Αλλοδαπών	Συνέντευξη Στατιστικά δεδομένα	05.04.2013 Καθ' όλη τη διάρκεια 2012-2014
5.	Θρησκευτική οργάνωση (Κων/πολη)	Συνέντευξη	26.03.2014
6.	ΜΚΟ (Κων/πολη)	Συνέντευξη	23.03.2014
7.	ΜΚΟ (Κων/πολη)	Συνέντευξη	21.03.2014
8.	Θρησκευτική οργάνωση (Κων/πολη)	Συνέντευξη	20.03.2014

9. Παράρτημα II: Χάρτης Διαδρομών

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

Ζ. ΜΕΤΑΤΟΠΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΣΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΩΣ ΔΡΩΝΤΕΣ: ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Άννα Τριανταφυλλίδου

1. Εισαγωγή

Οι μελέτες σχετικά με την παράτυπη μετανάστευση, στη συντριπτική τους πλειονότητα, επικεντρώνονται στον μη νόμιμο χαρακτήρα της μετακίνησης και επιδιώκουν να εκτιμήσουν εάν και πώς οι μεταναστευτικές πολιτικές μπορούν να αποτρέψουν ή ακόμη και να περιορίσουν την παράτυπη είσοδο ή διαμονή (βλ., λ.χ., EMN, 2012), παραμελώντας κατά κάποιον τρόπο τους μετανάστες ως δρώντες. Αντίθετα, η παρούσα έκθεση, στο σύνολό της, θέτει τον μετανάστη στο κέντρο του ενδιαφέροντος ως το κύριο δρων υποκείμενο του ταξιδιού. Και οι πέντε μελέτες περίπτωσης που περιλαμβάνει διατρέχονται από αυτή την αναλυτική όσο και μεθοδολογική οπτική. Μάλιστα, όπως υποστηρίζει ο Anderson (2008), ο μετανάστης δεν είναι ούτε θύμα ούτε κακοποιός. Είναι ένας φορέας ενσωματωμένος σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο. Αντλαμβανόμαστε τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες που διέπουν τη ζωή των μεταναστών ως διαρθρωτικούς παράγοντες της μεταναστευτικής εμπειρίας: ο μετανάστης είναι πολίτης μιας συγκεκριμένης χώρας: αυτό περιορίζει τις επιλογές του στη διέλευση διεθνών συνόρων, είτε προς αναζήτηση απασχόλησης είτε για οικογενειακή επανένωση είτε, ακόμη, προς αναζήτηση

διεθνούς προστασίας. Ωστόσο, ο δυνητικός μετανάστης διαθέτει ένα ορισμένο επίπεδο πόρων: ανθρώπινο κεφάλαιο (εκπαίδευση, δεξιότητες), υλικό κεφάλαιο (εισόδημα, αποταμιεύσεις) και κοινωνικό κεφάλαιο (εθνοτικά δίκτυα, συγγενικά δίκτυα, επαφές με τους διακινητές, επαφές με τους υποψήφιους εργοδότες κ.λπ.). Τα παραπάνω είναι ζωτικής σημασίας τόσο για τα κίνητρα του μετανάστη –την απόφασή του να μεταναστεύσει– όσο και για τη μετατροπή του κινήτρου σε δράση.

Υπό το πρίσμα των παραπάνω διαπιστώσεων, στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε συγκριτικά τις επιμέρους μελέτες σχετικά με τα μεταναστευτικά ρεύματα από την Αλβανία, την Ουκρανία, τη Γεωργία, το Πακιστάν και το Αφγανιστάν. Η ανάλυση αυτή ανασυστήνει τις διάφορες φάσεις του μεταναστευτικού εγχειρήματος των διαφόρων ομάδων/τύπων μεταναστών που προέρχονται από τις πέντε χώρες οι οποίες μελετήθηκαν, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους αντιλαμβάνονται τα κίνητρά τους, τα μέσα που επέλεξαν για το μεταναστευτικό τους εγχείρημα και τον ρόλο, στο πλαίσιο αυτό, των πολιτικών ελέγχου της χώρας προορισμού (συγκεκριμένα της Ελλάδας)· επίσης, τον ρόλο των μεσαζόντων που κάθε φορά ενεργούν ως καταλύτες στη διαμόρφωση του μεταναστευτικού εγχειρήματος, επιτρέποντας στον μετανάστη να το ολοκληρώσει, οδηγώντας τον να το τροποποιήσει ή ακόμη και να το εγκαταλείψει, αν αποδειχθεί αδύνατο ή δεν πληροί τις ανάγκες και τις προσδοκίες του μετανάστη. Το παρόν κεφάλαιο είναι οργανωμένο με βάση τα εξής τέσσερα κομβικά σημεία του ταξιδιού του μετανάστη, όπως προέκυψαν από τα προηγούμενα κεφάλαια: τι συμβαίνει πριν την αναχώρηση, τι μετατρέπει την απόφαση σε δράση, την πρώτη άφιξη και, τέλος, την απόφαση να προχωρήσει ή να επιστρέψει. Σε μεγάλο βαθμό παρακάμπτουμε τη διάκριση μεταξύ νόμιμης και παράτυπης μετανάστευσης, καθώς αυτές είναι κατηγορίες της πολιτικής, αλλά δεν φαίνεται να έχουν σημασία ως αναλυτικές κατηγορίες για τους συνεντευξιαζόμενους μετανάστες, οι οποίοι στην πραγματικότητα νοσηματοδοτούν την όλη διαδικασία με όρους επιθυμιών, αναγκών, εμποδίων που πρέπει να ξεπεραστούν και στόχων που πρέπει να επιτευχθούν, μέσω των ή μεσαζόντων για την επίτευξή τους.

Στις επόμενες ενότητες του τελευταίου αυτού κεφαλαίου θα περιγράψουμε στην αρχή συνοπτικά τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ των πέντε επιλεγμένων περιπτώσεών μας, όπως προκύπτουν από τα προηγούμενα κεφάλαια, προκειμένου να τοποθετήσουμε την ανάλυση στο κατάλληλο γεωπολιτικό και κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο, προτού στραφούμε στη συζήτηση των τεσσάρων κομβικών σημείων.

2. Γενικές πληροφορίες

Η παράτυπη μετανάστευση από την Αλβανία, τη Γεωργία και την Ουκρανία προς την Ελλάδα εγγράφεται στο ευρύτερο πλαίσιο των οικονομικών μεταναστεύσεων της περιόδου μετά το 1989 από τις πρώην κομμουνιστικές χώρες προς τη νότια Ευρώπη. Το σημείο έναρξης αυτών των μεταναστεύσεων είναι φυσικά το 1991 (οπότε διαλύεται η ΕΣΣΔ και γίνονται οι πρώτες δημοκρατικές εκλογές στην ΕΣΣΔ), ενώ τα μεταναστευτικά ρεύματα από την Αλβανία, τη Γεωργία και την Ουκρανία προς τις χώρες της νότιας, της δυτικής και της κεντρικής Ευρώπης διατηρήθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης και της έντονης ανεργίας ή υποαπασχόλησης. Ωστόσο, η ανάλυσή μας, εδώ, επικεντρώνεται στην πιο πρόσφατη περίοδο, από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 μέχρι σήμερα, επαναλαμβάνοντας συνοπτικά κάποια βασικά στοιχεία που προέκυψαν από τις μελέτες περίπτωσης.

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την οικονομική ανάπτυξη και την εύθραυστη πολιτική σταθερότητα στην Αλβανία, η οποία δημιουργεί στενούς δεσμούς με την Ευρωπαϊκή Ένωση, οικοδομώντας τη μελλοντική της ένταξη. Αυτή η διαδρομή, όμως, διεκόπη από την παγκόσμια

χρηματοπιστωτική κρίση και την κρίση στην Ευρωζώνη. Η κρίση στην Ιταλία και την Ελλάδα, κύριους οικονομικούς εταίρους της χώρας και βασικούς μεταναστευτικούς προορισμούς για τους Αλβανούς, είχε σημαντικές επιπτώσεις στην αλβανική οικονομία και κοινωνία. Περίπου 140.000 Αλβανοί πολίτες επέστρεψαν στη χώρα, εκ των οποίων η συντριπτική πλειονότητα είναι άνδρες που επέστρεψαν από την Ελλάδα (περίπου το 70% του συνόλου), κατά την περίοδο 2009-2013, λόγω της κατακόρυφης αύξησης της ανεργίας.

Η Ελλάδα αποτελεί πρωταρχική χώρα προορισμού για τους Γεωργιανούς, εξαιτίας τόσο των πολιτισμικών και θρησκευτικών συγγενειών (η κυρίαρχη θρησκεία στη Γεωργία, όπως και στην Ελλάδα, είναι η Ορθόδοξη χριστιανική) όσο και των έμμεσων σχέσεων που σφυρηλατήθηκαν από την ύπαρξη σημαντικού ελληνικού πληθυσμού στη Γεωργία κατά την κομμουνιστική εποχή. Ενώ η Γεωργία βρισκόταν σε πορεία ανάπτυξης και πολιτικής και οικονομικής σταθεροποίησης κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα, αυτή η διαδρομή διακόπηκε από τον πόλεμο με τη Ρωσία το 2008. Ο πόλεμος είχε σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομία και οδήγησε σε νέο κύμα μετανάστευσης και αναζήτησης ασύλου από τους Γεωργιανούς, οι οποίοι επεδίωκαν να φύγουν στο εξωτερικό λόγω των συγκρούσεων στη χώρα τους. Παρ' όλα αυτά, η κατάσταση έχει σταθεροποιηθεί τα τελευταία χρόνια και, σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Γεωργίας, το 2012 και το 2013, το ισοζύγιο μεταξύ εκροών και εισροών Γεωργιανών πολιτών είναι αρνητικό, με τις εισροές να ξεπερνούν τις εκροές.

Η περίπτωση της Ουκρανίας μπορεί να θεωρηθεί παρόμοια με εκείνη της Γεωργίας, καθώς η χώρα βρισκόταν επίσης σε πορεία οικονομικής και πολιτικής σταθεροποίησης και ανάπτυξης και είχε σφυρηλατήσει (όπως και η Αλβανία) στενούς δεσμούς με την Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά αυτή η πορεία διακόπηκε από τη σύγκρουση στην Ανατολική Ουκρανία το 2014 και την προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία. Ενώ συνεχίζονται οι προσπάθειες για την εξεύρεση ειρηνικής λύσης στην Ανατολική Ουκρανία, αυτές οι αρνητικές εξελίξεις έχουν επηρεάσει την κατάσταση των Ουκρανών στο εξωτερικό (οι επιστροφές Ουκρανών χωρίς χαρτιά από τις χώρες της Ε.Ε. έχουν διακοπεί λόγω του πολέμου), ενώ είναι πιθανό να πυροδοτήσει και νέα κύματα μετανάστευσης. Είναι σημαντικό να σημειωθεί όμως ότι η Δυτική Ουκρανία, που είναι η κύρια περιοχή προέλευσης των Ουκρανών μεταναστών στην Ελλάδα, και γενικότερα στην Ε.Ε., έχει επηρεαστεί λιγότερο από τη σύγκρουση.

Εν συντομία, οι τρεις αυτές χώρες προέλευσης μοιράζονται το κομμουνιστικό παρελθόν, καθώς και την επώδυνη πολιτική και οικονομική μετάβαση στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς και τη φιλελεύθερη δημοκρατία. Και οι δύο διαδικασίες είναι ακόμη σε εξέλιξη, με διάφορα σκαμπανεβάσματα που είχαν σημαντικές επιπτώσεις στις τάσεις μετανάστευσης. Το πιο σημαντικό για τη μελέτη μας είναι ότι και οι τρεις χώρες έχουν βιώσει κάποιο είδος κρίσης τα τελευταία χρόνια: στην Αλβανία εκδηλώθηκε οικονομική κρίση που σχετιζόταν με την κρίση της Ευρωζώνης και της παγκόσμιας οικονομίας, ενώ στη Γεωργία και την Ουκρανία η κρίση είχε πολιτικό χαρακτήρα (και σχετιζόταν με τον κομβικό τους ρόλο και τη δύσκολη σχέση τους, τόσο με τη Ρωσία όσο και την Ε.Ε.), αλλά προφανώς είχε αρνητικές συνέπειες στην οικονομική ανάπτυξη και, ως εκ τούτου, επηρέασε τη μετανάστευση.

Όσον αφορά τώρα στην περίπτωση του Πακιστάν και του Αφγανιστάν, οι δύο αυτές χώρες προέλευσης εντάσσονται σε ένα εντελώς διαφορετικό γεωπολιτικό και κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο σε σύγκριση με την Αλβανία, τη Γεωργία και την Ουκρανία. Το Αφγανιστάν υπήρξε μια από τις κυριότερες χώρες προέλευσης προσφύγων τα τελευταία τριάντα χρόνια, και ταλανίζεται από πολέμους ήδη από τη δεκαετία του 1980 και τη σοβιετική εισβολή. Οι Αφγανοί που έρχονται στην Ελλάδα αναζητώντας κυρίως διεθνή προστασία, αλλά συχνά δεν καταθέτουν αίτημα ασύλου (επειδή στοχεύουν να μετακινηθούν σε άλλη χώρα της Ε.Ε.), έχουν συνήθως περάσει ένα σχετικά μεγάλο

χρονικό διάστημα (συνήθως δέκα χρόνια ή περισσότερο) ως πρόσφυγες στο Ιράν. Μεταναστεύουν εκ νέου, επειδή η ζωή τους στο Ιράν έχει δυσκολέψει, καθώς η χώρα έχει αλλάξει την πολιτική της απέναντι στους Αφγανούς τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, αρνούμενη να τους παρέχει έγγραφα και να τους αναγνωρίσει το βασικό δικαίωμα στην εκπαίδευση, καθιστώντας τον βίο τους αβίωτο.

Το Πακιστάν, από την άλλη, είναι σημαντική χώρα υποδοχής προσφύγων, με τεράστια στρατόπεδα φιλοξενίας Αφγανών προσφύγων κατά μήκος των χερσαίων συνόρων του με το Αφγανιστάν. Ταυτόχρονα, είναι σημαντική χώρα προέλευσης οικονομικών μεταναστών, συμπεριλαμβανομένων ατόμων με υψηλή ειδίκευση, καθώς και ατόμων που κατευθύνονται προς το Ηνωμένο Βασίλειο και τις ΗΠΑ για οικογενειακούς λόγους. Άλλοι Πακιστανοί, συμπεριλαμβανομένων εκείνων με χαμηλή ειδίκευση, κατευθύνονται προς νέους ευρωπαϊκούς προορισμούς, όπως η Ελλάδα. Η μετανάστευση Πακιστανών στην Ελλάδα δεν είναι καινούριο φαινόμενο, καθώς οι πρώτες ομάδες έφτασαν στη χώρα τη δεκαετία του 1970. Ωστόσο ήταν, σε μεγάλο βαθμό, άορατη μέχρι τη δεκαετία του 2000, οπότε άρχισε να αυξάνεται, ενώ σήμερα οι Πακιστανοί είναι η τρίτη μεγαλύτερη ομάδα μη Ευρωπαίων μεταναστών στην Ελλάδα, μετά τους Αλβανούς και τους Γεωργιανούς.

Οι δύο ροές, από το Αφγανιστάν και το Πακιστάν, διαφέρουν ως προς τα κίνητρα. Η αφγανική μετανάστευση οφείλεται κυρίως στην έλλειψη ασφάλειας και στην αναζήτηση προστασίας και ασφαλούς μέλλοντος σε τρίτες χώρες, ενώ η πακιστανική μετανάστευση έχει κυρίως οικονομικά κίνητρα. Έχουν, ωστόσο, και ομοιότητες καθώς, για όσους μεταναστεύουν από αυτές τις δύο χώρες, η Ελλάδα αποτελεί καινούριο προορισμό με περιορισμένους (αν όχι ανύπαρκτους) προηγούμενους δεσμούς. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα αναδεικνύεται σε δυνητικό προορισμό μέσα από τη διαδικασία παγκοσμιοποίησης των μεταναστευτικών δικτύων και συστημάτων. Παρ' όλα αυτά, μετανάστες και από τις δύο ομάδες καταλήγουν να περνάνε αρκετά χρόνια στην Ελλάδα, είτε ως αιτούντες άσυλο είτε ως μετανάστες εργάτες. Μια άλλη ενδιαφέρουσα διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων, η οποία έχει αναδειχθεί τα τελευταία χρόνια της οξείας οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, είναι ότι πολλοί Πακιστανοί συμμετέχουν στα προγράμματα εθελούσιων επιστροφών που οργανώνουν ο ΔΟΜ και η ελληνική κυβέρνηση –αναγκασμένοι από την έλλειψη απασχόλησης και την κατάρρευση τόσο της επίσημης όσο και της ανεπίσημης οικονομίας της χώρας–, ενώ οι Αφγανοί επιδιώκουν να μετακινηθούν προς την Ιταλία ή/και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες μέσω δικτύων διακινητών, αφού η επιστροφή στο Αφγανιστάν δεν αποτελεί επιλογή γι' αυτούς.

Ενώ οι πέντε χώρες ανήκουν σε τρεις διαφορετικές μεταναστευτικές διαδρομές, εδώ θα ανασυστήσουμε το μεταναστευτικό εγχείρημα των μεμονωμένων μεταναστών ως εγχείρημα με κοινές ή διαφορετικές διαστάσεις – όσον αφορά τα κίνητρα, τις ευκαιρίες, τα εμπόδια και τους μεσάζοντες. Η έρευνα, όπως αναφέρθηκε, είναι διαρθρωμένη με βάση τέσσερα κομβικά σημεία. Πρώτον, τη φάση πριν το ταξίδι, όπου εστιάζομαστε στα κίνητρα που οδήγησαν τον μετανάστη να σκεφτεί να αφήσει την πατρίδα του και στις πληροφορίες που έχει σε σχέση με το τι τον περιμένει στον τόπο προορισμού. Δεύτερον, τη φάση κατά την οποία ο μετανάστης μετατρέπει την επιδίωξη σε δράση. Σε αυτό το σημείο υπεισέρχονται οι μεσάζοντες, καθώς και η συνειδητοποίηση εκ μέρους του μετανάστη ότι το σχέδιο είναι παράνομο και ότι μπορεί να υπάρξουν συνέπειες. Το τρίτο κομβικό σημείο αφορά την πρώτη άφιξη και εγκατάσταση, τους τρόπους με τους οποίους ο μετανάστης κινείται σε μια αρχικά άγνωστη χώρα χωρίς τα απαραίτητα έγγραφα διαμονής ή εργασίας. Εδώ και πάλι ο ρόλος των μεσάζοντων έρχεται στο προσκήνιο, καθώς και οι πληροφορίες που λαμβάνονται από διάφορες πηγές σχετικά για το πώς να κινηθεί σε ένα δύσκολο περιβάλλον, χωρίς νομικό καθεστώς. Το τέταρτο κομβικό σημείο αφορά τα σχέδια του μετανάστη για το μέλλον και το πώς οι πολιτικές για τη μετανάστευση τα διαμορφώνουν, λ.χ. κάνοντας τη ζωή των μεταναστών εξαιρετικά δύσκολη και τις μελλοντικές προοπτικές παραμονής στη χώρα προορισμού ζοφερές. Εδώ, μπορεί να ανοίγονται ευκαιρίες για περαιτέρω μετανάστευση (η περίπτωση των

Αφγανών αιτούντων άσυλο σε τρίτες χώρες) ή να λαμβάνεται η απόφαση επιστροφής, είτε επειδή το εγχείρημα έχει εκπληρωθεί είτε επειδή ο μετανάστης έχει συλληφθεί, με αποτέλεσμα την απότομη διακοπή του σχεδίου του.

3. Πριν το ταξίδι: τα κίνητρα

Το μεταναστευτικό εγχείρημα ξεκινά ως σκέψη, ένα σχέδιο το οποίο αργότερα σχηματοποιείται σε συγκεκριμένη δράση, επειδή ο δυνητικός μετανάστης έχει βάσιμους λόγους να εγκαταλείψει το σπίτι του. Στην έρευνά μας, τα κίνητρα για μετανάστευση ήταν στη συντριπτική τους πλειονότητα οικονομικά σε όλες τις ομάδες, εκτός από τους Αφγανούς. Τα αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις είναι αρκετά παρόμοια και πολύ εύγλωττα για τους Αλβανούς, τους Ουκρανούς και τους Γεωργιανούς. Δεν υπήρχαν δουλειές και, όταν υπήρχαν, οι μισθοί είτε δεν πληρώνονταν (Ουκρανία) είτε ήταν πολύ χαμηλοί (Γεωργία). Βασικές ανάγκες της οικογένειας δεν μπορούσαν να καλυφθούν:

«Πολλή ανάγκη. Δεν δουλεύει στο σπίτι κανείς, ούτε ο άντρας ούτε το αγόρι. Έχουμε δυο εγγονούς, νύφη, αποφασίσαμε να πάω Ελλάδα» (Γεωργιανή, 51 ετών, Τσιατούρα, Μάιος 2014).

«Το 1990 ήταν δύσκολα τα πράγματα στη χώρα μας. Πρώτα-πρώτα δεν παίρναμε μισθούς. Εγώ εργαζόμουν σα δασκάλα και ο άνδρας μου ήταν μηχανικός. Μέναμε στο χωριό τότε, ο άνδρας μου εργαζόταν σε μια φάρμα από κοινού με άλλους – κολεκτίβα. Αυτή καταστράφηκε. Μετά, στις δουλειές που είχε, συχνά οι μισθοί καθυστερούσαν. Μια φορά τον πλήρωσαν σε κεραμίδια. Τι να δώσουμε στα παιδιά να φάνε; Έπρεπε να βρούμε φορτηγό, να πάρουμε τα κεραμίδια, να πάμε στη λαϊκή, να τα πουλήσουμε και να πληρωθούμε σε χρήμα» (Ουκρανή, πρόσφατα μετεγκατεστημένη στην Ουκρανία, Λβοβ, φθινόπωρο 2014).

Η περίπτωση των Αλβανών είναι ελαφρώς διαφορετική. Ενώ το κίνητρο που ωθεί στην παράτυπη μετανάστευση προς την Ελλάδα είναι το πολύ χαμηλό εισόδημα και η υποαπασχόληση στην Αλβανία, χάρη στην απελευθέρωση της θεώρησης εισόδου για περίοδο έως 90 ημέρες, για τις χώρες της Ε.Ε., κυκλοφορούν μεταξύ των δύο χωρών δουλεύοντας κυρίως ανεπίσημα σε εποχιακές εργασίες στην Ελλάδα, και στη συνέχεια επιστρέφουν πίσω στην χώρα καταγωγής τους. Ένας νεαρός Αλβανός που εργάζεται στο νησί της Ρόδου λέει:

«Το έχω κάνει πάνω από έξι φορές με τα πόδια... Μια φορά μου έβαλαν ένα πρόστιμο 1.200 ευρώ γιατί είχα ξεπεράσει το χρόνο παραμονής στην Ελλάδα. Δεν πλήρωσα. Και τώρα περνάω τα σύνορα έτσι με τα πόδια. Όταν δεν έχει δουλειά φεύγω, αλλά συνήθως έχει. Πολλοί Αλβανοί έρχονται έτσι. Έρχονται γιατί μπορεί να θέλουν να δουλέψουν πέντε μήνες, και το διαβατήριο τους επιτρέπει μόνο τρεις».

Τα κίνητρα των Πακιστανών μεταναστών, οι οποίοι στην πλειονότητά τους είναι νέοι άντρες, είναι παρόμοια:

«Ήμασταν τρεις φίλοι από το χωριό, ένα βράδυ κάτσαμε εκεί για παρέα και μιλήσαμε να πάμε Ελλάδα. Να μπορέσουμε να φτιάξουμε μια καλύτερη ζωή. Να μαζέψουμε κάποια χρήματα, να φτιάξουμε σπίτια, ό,τι είναι για μια καλύτερη ζωή. Και ήρθαμε» (Πακιστανός, 33 ετών, Αθήνα, Φεβρουάριος 2014).

Η ανασφάλεια και η έλλειψη μέλλοντος στο Αφγανιστάν και το Ιράν αποτελούν ισχυρό παράγοντα ώθησης, σε συνδυασμό με την αναζήτηση εργασίας και τη φοίτηση των παιδιών στο σχολείο, έτσι ώστε να μπορέσουν να έχουν ένα καλύτερο μέλλον:

«Είχαμε έγγραφα και τα παιδιά μπορούσαν να παρακολουθήσουν το σχολείο, αρχικά. Αλλά τα πράγματα έγιναν πολύ δύσκολα, τα παιδιά μεγάλωσαν και δεν είχαμε χρήματα για το Πανεπιστήμιο, έτσι σκεφτήκαμε να έρθουμε στην Ευρώπη» (Αφγανή, 38 ετών, Ελλάδα).

Για μερικούς, τα κίνητρα της φυγής σχετίζονταν περισσότερο με τον φόβο για τη ζωή τους ή και τη ζωή των παιδιών τους, στην περίπτωση που μέλη της οικογένειας υπήρξαν συνεργάτες των Συμμαχικών Δυνάμεων και, ως εκ τούτου, ολόκληρη η οικογένεια αποτελούσε πλέον στόχο για τους Ταλιμπάν.

Ένα αξιοσημείωτο στοιχείο, εδώ, είναι το μικρό, κατά τα φαινόμενα, ενδιαφέρον που δείχνουν οι μετανάστες για τους κινδύνους οι οποίοι συνδέονται με το μεταναστευτικό εγχείρημα. Η παγιωμένη κατάσταση της φτώχειας και της ανασφάλειας φαίνεται να επισκιάζουν, αρχικά, τον κίνδυνο και την αβεβαιότητα που συνελάγεται η εκτέλεση του σχεδίου, ή ακόμη και τις αμφιβολίες για το κατά πόσο είναι πραγματοποιήσιμο. Όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα, η αβεβαιότητα και ο κίνδυνος έρχονται στο προσκήνιο στη φάση του σχεδιασμού. Αυτό είναι σημαντικό, διότι υπογραμμίζει την ανάγκη να διαχωριστούν οι βασικές αιτίες της μετανάστευσης και της αναζήτησης ασύλου (που είναι δομικές και δεν μπορούν να εξαλειφθούν μέσα από τις πολιτικές διαχείρισης της μετανάστευσης) από την πραγματική διαδικασία της λήψης των αποφάσεων του μετανάστη, η οποία εξαρτάται από το πλαίσιο και είναι δυναμική.

Υπάρχουν δύο σημαντικά σημεία που πρέπει να τονιστούν στη συγκριτική μας ανάλυση για τα κίνητρα των μεταναστών από τις πέντε χώρες.

Καταρχάς, η παρούσα μελέτη υπογραμμίζει την καθολικότητα των κινήτρων, όπως τα οικονομικά και η ελπίδα τόσο για την αντιμετώπιση των άμεσων οικονομικών αναγκών (ακόμα και των πολύ βασικών, όπως η σίτιση ή η ένδυση για τα παιδιά ή τα εγγόνια) όσο και για ένα καλύτερο μέλλον, με την επένδυση υλικού (αγορά ακινήτου) και ανθρώπινου κεφαλαίου (εκπαίδευση, συνολικά καλύτερη ζωή για τους ίδιους και για τα παιδιά τους). Το κίνητρο είναι το ίδιο, ανεξάρτητα από την ηλικία των μεταναστών, είτε πρόκειται για μια Ουκρανή μεσήλικα που στέλνει χρήματα στα ενήλικα παιδιά της, έναν νεαρό Πακιστανό που στέλνει χρήματα στη μητέρα και τα αδέρφια του ή έναν Αλβανό που συντηρεί τη δική του οικογένεια με μικρά παιδιά.

Δεύτερον, υπάρχει μια διαφορά στις μαρτυρίες των μεταναστών από τη νοτιοανατολική και ανατολική Ευρώπη (Αλβανοί, Γεωργιανοί και Ουκρανοί) και των Αφγανών (οι οποίοι φαίνεται να είναι καλύτερα ενημερωμένοι, επειδή προέρχονται από οικογένειες που έχουν ζήσει προηγουμένως στο Ιράν και έχουν αντιμετωπίσει δυσκολίες εκεί), οι οποίοι φαίνεται να είναι πιο ρεαλιστές για το τι τους περιμένει στην Ελλάδα. Οι μαρτυρίες των νεαρών Πακιστανών (και ενίοτε των νεαρών Αφγανών ανδρών) επιβεβαιώνουν τις περιγραφές του Bal (2014) σε σχέση με τους νέους:

«Βλέπω όνειρα, με πολλά λεφτά και αμάξι και ωραία ζωή, αλλά εδώ δεν είναι. Εκεί καλή ζωή. Να μαζέψω λεφτά γρήγορα και να φτιάξω σπίτι, να πάρω αυτοκίνητο, τέτοια... Δεν σκεφτόμουν κάτι άλλο, μόνο αυτό είχα στο μυαλό μου: θα πάω στην Ευρώπη, θα ζήσω καλύτερα» (Πακιστανός, 28 ετών, Αθήνα, Νοέμβριος 2013).

Πρόσφατες έρευνες έχουν δείξει ότι οι επιθυμίες και τα κίνητρα δεν οδηγούν απαραίτητα σε συγκεκριμένη δράση και ότι, ενώ είναι σημαντικό να γίνεται η διάκριση μεταξύ των γενικών διαρθρωτικών αιτιών της μετανάστευσης και του ασύλου, από τη μία, και των κινήτρων και των αναγκών συγκεκριμένων ατόμων ή νοικοκυριών, από την άλλη, είναι επίσης σημαντικό να γίνεται η διάκριση μεταξύ των γενικών προθέσεων και της ανάληψης δράσης. Αυτό αποτελεί το δεύτερο κομβικό σημείο στην ανάλυσή μας, το οποίο και θα αναπτυχθεί στην ακόλουθη ενότητα.

4. Από τον σχεδιασμό στην πράξη

Σε δημοσκόπηση της Gallup του 2008 (βλ. goo.gl/HJlgeA), σε αντιπροσωπευτικό δείγμα του ενήλικου πληθυσμού σε όλες τις ηπείρους, το 16% των ενηλίκων (περίπου 700 εκατομμύρια άτομα) δήλωσαν ότι θα ήθελαν να μετακινηθούν στο εξωτερικό, αν είχαν την ευκαιρία. Τα ποσοστά ποικίλλουν ανά ήπειρο και κυμαίνονται από 28% στη υποσαχάρια Αφρική, 23% στη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική, 19% στην Ευρώπη, 18% στην Αμερικανική Ήπειρο και 10% στην Ασία. Παρόλο που τα ποσοστά και τα κίνητρα, καθώς και οι επιθυμητοί προορισμοί ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό μεταξύ χωρών και ηπείρων, αυτό που επίσης ποικίλλει είναι το κατά πόσο αυτή η απάντηση εκφράζει μια γενική επιθυμία ή ένα συγκεκριμένο σχέδιο, το οποίο τα άτομα επιδιώκουν να ενεργοποιήσουν. Πράγματι, έρευνα του προγράμματος EUImagine του 2011-2012 έδειξε ότι στην περιοχή Golf Sud της Σενεγάλης, το 74% των συμμετεχόντων απάντησαν ότι θα ήθελαν να μεταναστεύσουν, αλλά μόνο το 20% είχε κάνει οποιαδήποτε συγκεκριμένη προετοιμασία, όπως θεώρηση εισόδου, εγγραφή σε κάποιο πανεπιστήμιο ή έστω αναζήτηση πληροφοριών για τις ευκαιρίες απασχόλησης στον τόπο προορισμού (Carling et al., 2013). Το ποσοστό αυτό ήταν ακόμη μικρότερο στην περιοχή Orkadriere, όπου το 82% δήλωσαν ότι επιθυμούν να μεταναστεύσουν, αλλά μόνο το 10%, περίπου, είχε κάνει οποιαδήποτε συγκεκριμένη προετοιμασία για τη μετακίνηση (Carling et al., 2013).

Μια πρόσφατη έρευνα (Jayasuriya and McAuliffe, 2015) σε νοικοκυριά στο Αφγανιστάν, το Πακιστάν, το Μπανγκλαντές και τη Σρι Λάνκα έδειξε ότι οι μεταναστευτικές φιλοδοξίες επίσης διαμορφώνονται από τον νόμιμο ή παράτυπο χαρακτήρα της μελλοντικής μετακίνησης. Σε αυτή την έρευνα, ένα ποσοστό που κυμαίνεται ανάμεσα στο 83% (μεταξύ των μη Ροχίνγκια συμμετεχόντων) και 94% (μεταξύ των Ροχίνγκια συμμετεχόντων) όλων των νοικοκυριών που ερωτήθηκαν θα ήθελαν να μεταναστεύσουν με βίζα – με τους Αφγανούς Χαζάρα και τους Ροχίνγκια να είναι λιγότερο πιθανό να αναζητήσουν εναλλακτικές λύσεις νόμιμης μετανάστευσης (αριθμώντας μόνο το 2% των ερωτηθέντων). Αυτό υποδηλώνει ότι οι άνθρωποι που ερωτήθηκαν λάμβαναν υπόψη όχι μόνο τη σκοπιμότητα του σχεδίου μετανάστευσης (νόμιμο, με θεώρηση εισόδου ή μη νόμιμο) αλλά και την πιθανότητα να μεταναστεύσουν νόμιμα, την οποία προφανώς θεωρούσαν εντελώς απίθανη. Αυτό μας δείχνει τη σύνθετη αλληλεπίδραση μεταξύ του επιδιωκόμενου σκοπού, της ικανότητας και των πληροφοριών.

Αντιλαμβανόμαστε τη σχέση μεταξύ της εμπρόθετης δράσης (agency) και της δομής μέσω της διάκρισης μεταξύ της ικανότητας ενός ατόμου να μετακινηθεί/μεταναστεύσει και της φιλοδοξίας του να το πράξει (Carling, 2001· De Haas, 2010). Παραφράζοντας τον De Haas, εξετάζουμε τη δυνατότητα κινητικότητας του ατόμου σε σχέση με το κοινωνικό, ανθρώπινο και υλικό κεφάλαιο που είναι σε θέση να κινητοποιήσει για να μετακινηθεί. Η φιλοδοξία για κινητικότητα αφορά την προτίμηση ενός ατόμου να μετακινηθεί, η οποία δεν είναι σταθερή. Πρέπει να εξετάσουμε πώς οι φιλοδοξίες για μετακίνηση σχετίζονται με εξωγενείς δομικούς παράγοντες, όπως η εκπαίδευση ή το εισόδημα, καθώς και το πώς σχετίζονται με υποκειμενικούς παράγοντες: δεν θα αντιδράσουν όλοι οι άνθρωποι με τον ίδιο τρόπο σε μια δεδομένη κατάσταση ή ερέθισμα (είτε αυτό είναι αρνητικό ερέθισμα, όπως η ανεργία και η φτώχεια, είτε θετικό, όπως η ευκαιρία για περαιτέρω εκπαίδευση ή μια ταξιδιωτική εμπειρία). Οι Kaufmann et al. (2010) είναι αυτοί που επινόησαν, στην πραγματικότητα, τον όρο κινητικότητα, που ορίζεται ως εξής:

«Οι παράγοντες που επιτρέπουν σε κάποιον να μετακινείται στον χώρο: φυσική ικανότητα, οικονομικά μέσα, καθιστικός ή κινητικός τρόπος ζωής, προσβασιμότητα στα τεχνικά συστήματα των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών, δεξιότητες επαγγελματικής κατάρτισης, άδεια οδήγησης, βασική γνώση της αγγλικής κλπ.» (Kauffmann et al., 2010: 95).

Τελευταία, μάλιστα, αυξάνεται η βιβλιογραφία που μελετά τη σχέση μεταξύ της επιθυμίας ή της πρόθεσης για μετανάστευση και των δομικών καταλυτών τους (Creighton, 2013· Docquier et al., 2014). Έρευνες για το Αφγανιστάν επισημαίνουν ιδιαίτερα τη σημασία της ευαλωτότητας του νοικοκυριού ως καθοριστικού παράγοντα, θέμα που αντικατοπτρίζεται και στη δική μας έρευνα σε σχέση με το αίσθημα συνολικής ανασφάλειας και απουσίας μέλλοντος (Loschmann and Siegel, 2014). Εθνογραφικές μελέτες έχουν επισημάνει τη διαδικασία μέσω της οποίας τα όνειρα για μετανάστευση που εκφράζονται προφορικά παίρνουν μορφή και έχουν διατυπώσει την άποψη ότι αυτά πρέπει να γίνουν αντιληπτά και ως μια διαδικασία μετασχηματισμού των ίδιων των μεταναστών (Bal, 2014· Mains, 2011· Matlon, 2014). Με άλλα λόγια, η μετανάστευση δεν είναι μόνο μια χωρική μετακίνηση, αλλά μια πιο ολιστική εμπειρία που αλλάζει την αντίληψη του μετανάστη για το ποιος είναι και όχι μόνο για το πού είναι.

Ένα σημαντικό βήμα για τη μετατροπή της επιθυμίας για μετανάστευση σε ικανότητα γι' αυτήν (Carling, 2014· Czaika and Votknecht, 2014· Czaika and De Haas, 2011) είναι η συλλογή πληροφοριών σχετικά με τον προορισμό και τις ευκαιρίες που προσφέρονται για την ικανοποίηση των αναγκών και επιθυμιών του μετανάστη, καθώς και για την οργάνωση του ταξιδιού. Οι Kahneman and Thaler (2006) ονομάζουν αυτό το στάδιο «παγίωση της απόφασης για δράση»: πρώτα αξιολογούν τις προοπτικές που τους περιμένουν στον τόπο προορισμού, ενώ στη συνέχεια αξιολογούν τα εμπόδια που πρέπει να ξεπεραστούν, έτσι ώστε να καταλήξουν σε έναν συνολικό υπολογισμό των κινδύνων και του οφέλους.

Οι Williams and Baláz (2012) κάνουν μια σειρά επισημάνσεις για τους κινδύνους και την αβεβαιότητα που σχετίζονται με τη μετανάστευση, οι οποίες μας βοηθάνε να κατανοήσουμε καλύτερα τη διαδικασία λήψης αποφάσεων των μεταναστών. Πρώτα απ' όλα, επισημαίνουν ότι «η μετανάστευση πρέπει να γίνει κατανοητή σε σχέση με την αντίληψη για τους κινδύνους, οι οποίες σχηματίζονται κάτω από συνθήκες μερικής γνώσης» (Williams and Baláz, 2012: 169). Πράγματι, οι μετανάστες μετακινούνται κατά μήκος ενός συνεχούς μεταξύ γνώσης και αβεβαιότητας, το οποίο διαχειρίζονται με βάση την περιορισμένη γνώση που διαθέτουν και τις προσωπικές τους ερμηνείες. Η αντίληψή τους για τους κινδύνους μπορεί να είναι μικρότερη από ό,τι περιμένουμε, επειδή δεν έχουν τόσο μεγάλη προσδοκία (όπως συμβαίνει στις δυτικές μεταβιομηχανικές κοινωνίες) ότι μπορούν να ελέγξουν τα πράγματα (βλ. τη συζήτηση του Beck, 1992, στο Williams and Baláz, 2012: 173-4). Στην πραγματικότητα, χρειαζόμαστε ένα πλαίσιο κατανόησης για τους κινδύνους, το οποίο να λαμβάνει υπόψη τις κοινωνικοπολιτισμικές διαστάσεις: ένα πλαίσιο που να περιλαμβάνει όχι μόνο την ατομική γνώση, αλλά και το πολιτισμικό υπόβαθρο του ατόμου (βλ. Zinn and Taylor-Gooby, 2006 και την έγκυρη δουλειά της Mary Douglas, 1992). Η δική μας οπτική για το πώς διαφορετικές ομάδες μεταναστών μετατρέπουν τα σχέδιά τους σε δράση κάνει τη διάκριση μεταξύ του συστήματος της Νοτιοανατολικής Ασίας, όπου οι διακινητές αποτελούν κρίσιμο μέρος της διαδικασίας, και του συστήματος της Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων, όπου καθοριστικότερο ρόλο παίζουν οι πολιτικές χορήγησης βίζας.

4.1 Αφγανοί και Πακιστανοί: μη νόμιμη διάβαση και ο ρόλος του διακινητή

Οι πηγές πληροφόρησης σχετικά με τη χώρα προορισμού και το τι θα αντιμετωπίσουν εκεί είναι κοινές για όλους τους συνεντευξιαζόμενους (συγγενείς και φίλοι που έχουν ήδη μεταναστεύσει ή κοινός τόπος-διάχυτη βεβαιότητα του τύπου «όλοι γνωρίζουν ότι»), αλλά το είδος των πληροφοριών που διαθέτει κάθε εθνικότητα διαφέρει.

Έτσι, στην περίπτωση των Αφγανών και των Πακιστανών υπάρχει μια γενική ενημέρωση για το τι συμβαίνει στην «Ευρώπη», καθώς και κάποιες πιο συγκεκριμένες πληροφορίες που προέρχονται από συγγενείς (οι οποίοι συχνά είναι και αυτοί που χρηματοδοτούν το ταξίδι) ως προς τις ευκαιρίες απασχόλησης (ή την έλλειψή τους). Ωστόσο, οι πληροφορίες παραμένουν αρκετά γενικές σχετικά με τη δυνατότητα εξεύρεσης εργασίας με καλή ή, τουλάχιστον, πολύ καλύτερη αμοιβή σε σχέση με την πατρίδα τους, η οποία θα τους επιτρέψει να προγραμματίσουν τη ζωή τους και να επιτύχουν κάτι.

Για τους Πακιστανούς και τους Αφγανούς, οι πληροφορίες σχετικά με τα γραφεία μετανάστευσης έρχονται μαζί με τις πληροφορίες για τους διακινητές. Τα δύο είναι σχεδόν αδιαχώριστα:

«Διερμηνέας: Ήταν ένας φίλος του που έκανε αυτή τη δουλειά, που φέρνει άτομα στην Ελλάδα. Μίλησε μαζί του και όπως ήρθανε άλλοι, μπήκε στο Ιράν με βίζα, και από κει στην Τουρκία. Όλοι που έρχονται εδώ, μέχρι το Ιράν έχουνε βίζα. Και η Τουρκία δίνει βίζα, αλλά στην Τουρκία για να πάρουνε βίζα θέλει πιο πολλά λεφτά κι έτσι δεν παίρνουνε βίζα, λαθραία περνάνε» (Πακιστανός, 28 ετών, Αθήνα, Σεπτέμβριος 2014).

«Ναι, βέβαια [πέρασα] με διακινητή. Δεν είναι εύκολο να έρθεις μόνος σου!» (Αφγανός, 26 ετών, Αθήνα).

Σύμφωνα με τα ευρήματα των Jayasuriya and McAuliffe (2015), είναι σαφές ότι οι συνεντευξιζόμενοι χρησιμοποιούν τις διαθέσιμες πληροφορίες προκειμένου να διαχειριστούν τις επιλογές που έχουν στη διάθεσή τους για να μεταναστεύσουν. Ας σημειωθεί ότι η αβεβαιότητα που συνεπάγεται το ταξίδι και ο μη νόμιμος χαρακτήρας της μετακίνησης είναι άρρηκτα συνυφασμένα, ενώ ο διακινητής αναδύεται ως βασική μορφή που συνδέει τα δύο αυτά στοιχεία.

Δεδομένης της δυσκολίας, της διάρκειας και των κινδύνων του, το ταξίδι καταλαμβάνει σημαντικό μέρος της αφήγησης, ενώ ο ρόλος του διακινητή για την πραγματοποίησή του αποκτά ύψιστη σημασία. Ο διακινητής είναι ένας μεσάζοντας, το μέσο για την επίτευξη ενός σκοπού, το να φτάσει δηλαδή ο μετανάστης στον επιθυμητό προορισμό. Υπάρχει επίσης μια κάποια ταύτιση ανάμεσα στον «φίλο», από τον οποίο ο μετανάστης ζήτησε βοήθεια στην οργάνωση του ταξιδιού, και τον διακινητή, δηλαδή τον επαγγελματία που τελικά οργάνωσε το περίπλοκο και επικίνδυνο ταξίδι. Η σημασία του φίλου ξεθωριάζει στη διάρκεια της διέλευσης, και μόνο ο διακινητής έχει σημασία. Η καταβολή των χρημάτων είναι, φυσικά, ένα άλλο μεγάλο ζήτημα. Οι περισσότεροι Πακιστανοί μετανάστες με τους οποίους μιλήσαμε αναγκάστηκαν να πουλήσουν μέρος της οικογενειακής τους περιουσίας για να καλύψουν την αμοιβή του διακινητή, ενώ στην περίπτωση των Αφγανών οι συνεντευξιζόμενοι προέρχονται από εύπορες μεσοαστικές οικογένειες:

«Η οικογένειά μου είναι πλούσια. Έστειλαν χρήματα στον θείο μου» (Αφγανός, μεταξύ 20 και 30 ετών, συνέντευξη στην Ελλάδα).

Οι μετανάστες γνωρίζουν ότι οι διακινητές είναι εγκληματίες, παρόλο που οι απόψεις για το κατά πόσο μπορούν να τους εμπιστευτούν διαφέρουν μεταξύ των μεταναστών με τους οποίους μιλήσαμε (για περισσότερα, βλ. Δημητριάδη, 2015: 10-11). Ωστόσο, αυτό δεν μοιάζει να τους προβληματίζει σχετικά με τις πολιτικές ελέγχου ή με τον παράνομο χαρακτήρα του όλου εγχειρήματος. Για να το θέσουμε απλά, ο μετανάστης δεν θεωρεί τον εαυτό του εγκληματία, άτομο που παραβαίνει τον νόμο. Αυτό είναι που οι Ruhs and Anderson (2010) ονομάζουν «ο νόμος σύμφωνα με την κατανόηση του καθενός» (the law in the mind). Κατά κάποιον τρόπο, δεν περνάει από το μυαλό του, καθώς επικεντρώνεται στην επίτευξη του στόχου, να φτάσει δηλαδή στον προορισμό του και να φτιάξει μια καλύτερη ζωή ή να ξεφύγει από την ανασφάλεια και τον πόλεμο. Η παράνομη διέλευση αποτελεί

απλώς κομμάτι του «πώς» θα φτάσει εκεί και παραμένει αποκομμένη από τα κίνητρα ή/και την αίσθηση του μετανάστη ότι εγχείρημά του είναι θεμιτό (οικοδόμηση μιας καλύτερης ζωής).

Το εύρημα αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς οι μελέτες που ασχολούνται με τις πολιτικές στις χώρες προορισμού εστιάζονται, κατά κύριο λόγο, στη διάκριση μεταξύ νόμιμης και παράτυπης μετανάστευσης, υποθέτοντας ότι και οι μετανάστες επίσης υιοθετούν αυτό το σκεπτικό στον σχεδιασμό του μεταναστευτικού τους εγχειρήματος. Ωστόσο, όπως διαπιστώσαμε σε αυτή την έρευνα, ο μετανάστης δεν συνειδητοποιεί τι σημαίνει το καθεστώς του χωρίς χαρτιά μετανάστη, καθώς και την πληθώρα μειονεκτημάτων και προβλημάτων που απορρέουν από αυτό, παρά μόνο αργότερα στο εγχείρημά του, όταν αναλογίζεται το μέλλον του (βλ. αναλυτικότερα στη συνέχεια, την ενότητα 5.2) υπό το καθεστώς της παρατυπίας.

4.2 Γεωργιανοί, Ουκρανοί και Αλβανοί: η βίζα ως μέσο διαχείρισης της αβεβαιότητας

Οι Γεωργιανοί και οι Ουκρανοί έχουν πιο συγκεκριμένες πληροφορίες. Έχουν επίγνωση ότι χρειάζονται ταξιδιωτική/τουριστική βίζα, για την οποία μπορούν να υποβάλουν αίτηση στο ελληνικό προξενείο. Σε πολλές περιπτώσεις, η εν λόγω βίζα εκδίδεται για τους Γεωργιανούς μέσω της κανονικής, νόμιμης οδού, έπειτα από πρόσκληση συγγενών ή φίλων που βρίσκονται ήδη στην Ελλάδα. Ωστόσο, τουλάχιστον οι μισοί από τους Γεωργιανούς που ρωτήθηκαν χρησιμοποίησαν τις υπηρεσίες κάποιου ταξιδιωτικού πράκτορα που λειτούργησε ως μεσολαβητής για την έκδοση της βίζας, επ' αμοιβή (μέρος της οποίας θα δινόταν στους υπαλλήλους του προξενείου). Το ίδιο ισχύει και για τους Ουκρανούς κατά τη δεκαετία του 1990, όταν ανθούσαν αυτού του είδους τα ταξιδιωτικά πρακτορεία. Σήμερα, η πληροφόρηση είναι πλέον βελτιωμένη στην Ουκρανία (Nikolova, 2015): ένα πλήθος πληροφοριών είναι διαθέσιμο μέσω του διαδικτύου, αλλά και από άλλες οδούς: για παράδειγμα, μέσω μιας τηλεφωνικής γραμμής που παρέχει πληροφορίες σχετικά με τις απαιτήσεις για τη μετανάστευση στο εξωτερικό.

Η μία οδός, λοιπόν, είναι η έκδοση βίζας, άμεσα μέσω του προξενείου ή με τη μεσολάβηση ταξιδιωτικών πρακτορείων. Από την άλλη, οι Γεωργιανοί συνεντευξιαζόμενοι που δεν είχαν αρκετά χρήματα για να πληρώσουν την αμοιβή διαμεσολάβησης, ταξίδεψαν με τη βοήθεια των ταξιδιωτικών γραφείων που οργάνωναν ταξίδια για ανθρώπους χωρίς χαρτιά: πέραναν από τη Γεωργία στην Τουρκία (δεν απαιτείται βίζα) και στη συνέχεια στην Ελλάδα – είτε με λεωφορείο (με την καταβολή αμοιβής στους τοπικούς διακινητές, που τους είχε συστήσει το αρχικό «ταξιδιωτικό γραφείο» στη Γεωργία) είτε, απλώς, διέρχονταν από τα ελληνοτουρκικά χερσαία σύνορα με τα πόδια.

«Όχι, εγώ μένω στην επαρχία, δεν είμαι από την Τιφλίδα, σπούδαζα εδώ. Και όταν αποφάσισα να πάω στην Ελλάδα ήρθα εδώ για να φτιάξω τη βίζα μου και τα χαρτιά μου για να πάω στην Ελλάδα νόμιμα. Όμως βγήκε έτσι, με βάλαν στο λεωφορείο και μπήκα παράνομα στη χώρα, χωρίς να το ξέρουμε» (Γεωργιανή, 36 ετών, Τιφλίδα, Μάιος 2014).

Έτσι, ενώ η χορήγηση βίζας αποτελεί κομβικό σημείο τόσο για τους Γεωργιανούς όσο και για τους Ουκρανούς, οι δύο ομάδες ξεπερνούν με διαφορετικούς τρόπους αυτό το εμπόδιο. Οι Ουκρανοί πληρώνουν κάποιον ημι-νόμιμο διαμεσολαβητή, ο οποίος αναλαμβάνει την έκδοση ταξιδιωτικής βίζας, ενώ οι Γεωργιανοί χρησιμοποιούν ένα μείγμα στρατηγικών, από τη διέλευση χωρίς χαρτιά, μέχρι την οργάνωση του ταξιδιού από «ταξιδιωτικό γραφείο», όπως και την έκδοση νόμιμης τουριστικής βίζας κατόπιν προσκλήσεως κάποιου συγγενικού προσώπου. Παραφράζοντας τον Van der Hear (2014), θα πούμε ότι οι συνεντευξιαζόμενοι επιλέγουν και ακολουθούν το μονοπάτι που τους επιτρέπουν τα χρήματά τους. Αυτό αναδεικνύει κάτι πολύ σημαντικό στην επιχειρηματολογία

του Van der Hear για τον ρόλο που παίζει η τάξη και τα διάφορα είδη κεφαλαίου (κοινωνικό, πολιτισμικό, οικονομικό) που μπορεί ένα άτομο να κινητοποιήσει για να υποστηρίξει το ταξίδι του. Το κεφάλαιο αυτό καθορίζει όχι μόνο το πού, αλλά και το πώς φτάνει κανείς στον επιθυμητό προορισμό.

Κοινό στοιχείο στις αφηγήσεις των μεταναστών με τους οποίους μιλήσαμε είναι μια σχετικά λεπτομερής και ακριβής γνώση για το τι χρειάζεται και το κατά πόσον είναι δυνατόν να αποκτηθεί, νομίμως ή όχι. Είναι ενδιαφέρον ότι δεν απασχολεί κανέναν το γεγονός ότι η βίζα εκδίδεται για τουριστικούς σκοπούς, ενώ οι ίδιοι πάνε εκεί για να βρουν δουλειά και να μείνουν. Ως εκ τούτου, πάλι η διάκριση μεταξύ του τι είναι νόμιμο και τι δεν είναι παραμένει αρκετά ασαφής και, αν μη τι άλλο, δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για τον δυνητικό μετανάστη. Αυτό που έχει σημασία είναι να φτάσει στον προορισμό του.

Ένα άλλο κρίσιμο σημείο είναι ο ρόλος των συγγενών που βρίσκονται ήδη στην Ελλάδα:

«Εδώ [στην Ελλάδα] με περίμενε η ξαδέλφη μου. Ήρθε [να με συναντήσει], γιατί ήξερε ότι θα έρθω, να πληρώσει. Αυτή είχε λεφτά, εγώ δεν είχα» (Γεωργιανή, 46 ετών, Αθήνα, Νοέμβριος 2013).

Οι Αλβανοί είναι καλύτερα ενημερωμένοι. Μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι οι πληροφορίες, σχετικά με τις δυνατότητες και τα εμπόδια της μετάβασης στην Ελλάδα προς εξεύρεση εργασίας, είναι αρκετά διάχυτες. Οι πληροφορίες προέρχονται από συγγενείς ή φίλους που είτε ζουν στην Ελλάδα είτε εμπλέκονται σε αυτού του είδους την άτυπη κυκλικότητα και απασχόληση. Πολλοί, επίσης, έχουν προηγούμενη εμπειρία μετανάστευσης προς την Ελλάδα. Κομβικό σημείο εδώ αποτελεί η διευκόλυνση της έκδοσης βίζας από τον Δεκέμβριο του 2010. Οι συνεντευξιαζόμενοι έχουν επίγνωση τόσο των περιορισμών εισόδου όσο και του γεγονότος ότι η βίζα των 90 ημερών εκδίδεται συνήθως για τουρισμό ή για λόγους αναψυχής και δεν τους επιτρέπει να εργάζονται, αλλά αυτό δεν φαίνεται να τους απασχολεί. Αυτό που τους απασχολεί είναι η διέλευση των συνόρων με αποτελεσματικό τρόπο, νόμιμο ή μη, ενώ, τα βιομετρικά διαβατήρια και η διευκόλυνση της χορήγησης βίζας έχουν αλλάξει τη φύση των ροών:

«Τώρα έρχονται πιο νέοι που δουλεύουν στα χωράφια ή οικοδομή εποχιακά. Εγώ μεταφέρω πιο πολλούς την άνοιξη και το φθινόπωρο» (Διακινητής, 55 ετών, Αθήνα).

Οι άνθρωποι αυτοί, λοιπόν, έχουν ανάγκη για δουλειά, και άρα πρέπει να παρακάμψουν τους κανόνες. Ένας τρόπος είναι να διασχίσουν απλώς τα σύνορα με τα πόδια είτε, όπως σημειώνει ένας άλλος συνεντευξιαζόμενος, με μικροδωροδοκίες των συνοριοφυλάκων:

«Ο αδερφός μου μένει στην Ιθάκη και στέλνει το διαβατήριό του μαζί με λεφτά, για να το σφραγίσουν στα σύνορα» (Αλβανός, 29 ετών, Αθήνα).

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας ενισχύουν την άποψη που εξέφρασε πριν από δέκα χρόνια ο Krissman (2005), σε σχέση με τη παράτυπη μετανάστευση των Μεξικανών στις ΗΠΑ. Η αντίληψή μας για την παράτυπη μετανάστευση λαμβάνει υπόψη ως αναπόσπαστο κομμάτι των μεταναστευτικών δικτύων, σε συνδυασμό με τα εθνοτικά δίκτυα των μεταναστών, και τις επιπτώσεις της αλυσιδωτής μετανάστευσης (όπως την περιγράφουν στο γόνιμο έργο τους οι Massey et al): εργοδότες, διακινητές, και τους λοιπούς επιχειρηματικούς παράγοντες (π.χ. σπιτονοικοκύρηδες), τους κρατικούς αξιωματούχους, όπως τους συνοριοφύλακες και τους εργαζόμενους στα προξενεία. Η έμφαση, ωστόσο, πρέπει να παραμείνει σε αυτούς τους φορείς ως ενδιάμεσους μεταξύ του μετανάστη ως δρώντος και των δομικών παραγόντων, πέρα από την έννοια της μεταναστευτικής βιομηχανίας ή της μεταναστευτικής υποδομής (Xiang and Lindquist, 2014). Σε αυτό το πλαίσιο, η

έμφαση στα δίκτυα και τους διάφορους μεσάζοντες αναδεικνύει τη δυναμική φύση της μεταναστευτικής διαδικασίας, καθώς και τον κοινωνικό της χαρακτήρα. Όπως υποστήριξαν οι Triandafyllidou and Maroukis (2012) σε σχέση με τη διακίνηση των μεταναστών, η όλη διαδικασία της παράτυπης μετανάστευσης πρέπει να γίνει αντιληπτή ως μια κοινωνική διαδικασία που δεν καθοδηγείται απλώς από το κέρδος, αλλά εμπλέκει διάφορα είδη κοινωνικών σχέσεων.

Η σύγκριση των πέντε περιπτώσεων φέρνει στην επιφάνεια, σαφώς, αρκετές διαφορές. Καταρχάς, για τους παράτυπους μετανάστες που προέρχονται από τη Νότια Ασία, το ταξίδι είναι μακρύ, επικίνδυνο και δαπανηρό, και η χρησιμοποίηση των υπηρεσιών των διακινητών εντελώς αναγκαία. Παρόλο που γνωρίζουν ότι οι διακινητές είναι εγκληματίες, οι μετανάστες δεν αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως εγκληματία. Η προσοχή τους εστιάζεται στο μεταναστευτικό τους εγχείρημα και την ανάγκη τους να μεταναστεύσουν. Αυτό ισχύει και για τους Γεωργιανούς, τους Ουκρανούς και τους Αλβανούς: ενώ συνειδητοποιούν ότι ο ψευδο-ταξιδιωτικός πράκτορας ή ο μικροδιακινητής που οργανώνει τη διέλευση των συνόρων είναι εγκληματίας, δεν τους απασχολεί ότι και οι ίδιοι έχουν εμπλακεί σε παράνομη δραστηριότητα. Αυτό τους απασχολεί μόνο όταν έρθουν αντιμέτωποι με κάποιο επικίνδυνο νυχτερινό πέρασμα, λ.χ., αλλά όχι όσον αφορά το σύνολο του μεταναστευτικού τους εγχειρήματος.

Για όλες τις ομάδες, η ύπαρξη κάποιου γνωστού στη χώρα προορισμού, συνήθως συγγενή ή στενού φίλου, έχει ζωτική σημασία, τόσο επειδή παρέχει χρήματα όσο και γιατί αποτελεί σημείο αναφοράς για τον μετανάστη μετά την άφιξη. Συνήθως, αυτός ο γνωστός είναι και η πηγή των περισσότερων πληροφοριών σχετικά με τις συνθήκες (και τις ευκαιρίες απασχόλησης) στον τόπο προορισμού αλλά και για την οργάνωση του ταξιδιού. Ωστόσο, ιδιαίτερα στην περίπτωση των Ουκρανών ή των Πακιστανών δεν υπάρχει πάντα αυτό το πρόσωπο· στη θέση του, συναντάμε ένα διάχυτο δίκτυο ή κάποιες πληροφορίες για το τι πρέπει να κάνει κανείς, πού να πάει μετά την άφιξη στη χώρα προορισμού, ώστε να έρθει σε επαφή με τα κατάλληλα μεταναστευτικά δίκτυα και να βρει απασχόληση.

Τόσο οι πολιτικές φρούρησης (συνοριακοί έλεγχοι) όσο και οι πολιτικές φύλαξης (βίζα) αποτελούν για τους μετανάστες εμπόδια που πρέπει να ξεπεραστούν, προκειμένου να ξεκινήσει το μεταναστευτικό τους εγχείρημα. Οι διακινητές –είτε με τη μορφή παρόχων φαινομενικά νόμιμων υπηρεσιών είτε με τη μορφή πιο ανεπίσημων συνδέσεων με συγκεκριμένα πρόσωπα που κάνουν επ' αμοιβή διακανονισμούς– θεωρούνται σημαντικές επαφές που καθιστούν το εγχείρημα εφικτό. Ενώ υπάρχει φόβος, ιδίως στην περίπτωση των Πακιστανών και των Αφγανών, και εξάρτηση από τους διακινητές, καθώς και συνειδητοποίηση ότι πρόκειται για εγκληματίες που μπορεί να είναι αδίστακτοι και να ενδιαφέρονται μόνο για τα κέρδη τους, θεωρούνται, κατά κάποιον τρόπο, καθοριστικοί παράγοντες για το ταξίδι. Περιέργως, οι προξενικές αρχές ή εν γένει οι αρχές της χώρας προορισμού δεν εμφανίζονται συχνά στις αφηγήσεις ως σημαντικοί φορείς ή παράγοντες.

Οι πολιτικές χορήγησης βίζας είναι σημαντικοί μεσολαβητικοί παράγοντες για το πέρασμα από τη φιλοδοξία στην πράξη της παράτυπης μετανάστευσης, έστω και με αρχικά απρόσμενους τρόπους για τους φορείς χάραξης πολιτικής. Έτσι, η απόκτηση τουριστικής βίζας είναι ένας σημαντικός παράγοντας, όσον αφορά τη διαχείριση της γνώσης και της αβεβαιότητας, για τους υποψήφιους παράτυπους μετανάστες από τη Γεωργία και την Ουκρανία προς την Ελλάδα.

Συνοψίζοντας, η παρούσα συγκριτική ανάλυση για τους τρόπους με τους οποίους η πρόθεση του μετανάστη μετατρέπεται σε δράση αναδεικνύει τον κεντρικό ρόλο του μετανάστη ως κοινωνικού δρώντος, που ανταποκρίνεται σε μια σημαντική ανάγκη και επιθυμία για μετανάστευση. Ο μετανάστης δεν αναλογίζεται το όλο εγχείρημα με όρους νομιμότητας ή παρανομίας, αλλά αξιολογεί, κάθε φορά, τις διαθέσιμες σε αυτόν επιλογές και διαχειρίζεται την αβεβαιότητα, κυρίως

μέσω της ενεργού αναζήτησης πληροφοριών από διαφορετικές πηγές, τόσο με φόβο όσο και με αποφασιστικότητα. Ο μετανάστης φαίνεται να αντιλαμβάνεται τον κίνδυνο ως αναπόσπαστο μέρος του εγχειρήματος και επικεντρώνεται, όπως φαίνεται, στο πώς να κάνει επιλογές με περιορισμένες πληροφορίες και πόρους. Συνολικά, οι μετανάστες ως δρώντες και η ικανότητά τους να κινητοποιούν διάφορους τύπους κεφαλαίου (οικονομικό, κοινωνικό, πολιτισμικό) παίζουν κεντρικό ρόλο στην όλη διαδικασία, στην οποία τελικά οι μεταναστευτικές πολιτικές αποτελούν απλώς έναν ενδιάμεσο παράγοντα, μαζί με τους διακινητές ή ημινόμιμους φορείς, όπως τα ταξιδιωτικά γραφεία, οι εργοδότες και οι διεφθαρμένοι αξιωματούχοι. Αυτές οι παρατηρήσεις είναι ζωτικής σημασίας για την ανάλυσή μας στο επόμενο κομβικό σημείο της διαδρομής των παράτυπων μεταναστών, δηλαδή τη στιγμή που φτάνουν στον προορισμό τους, την Ελλάδα, και πρέπει να διαχειριστούν ένα άγνωστο και δυνητικά εχθρικό περιβάλλον.

5. Εξερευνώντας ένα νέο περιβάλλον, χωρίς νομική υπόσταση

Μια σημαντική ανησυχία όλων των παράτυπων μεταναστών είναι να αποφύγουν τη σύλληψη ή/και την κράτηση, ή/και, ει δυνατόν, να βρουν τρόπο να αποκτήσουν καθεστώς νομιμότητας. Μια δευτερή ανησυχία είναι να εξασφαλίσουν μια θέση εργασίας και στέγη. Ωστόσο, οι ανησυχίες αυτές επηρεάζουν τις διάφορες ομάδες των μεταναστών με διαφορετικούς τρόπους: η εξωτερική εμφάνιση, όπως θα δούμε παρακάτω, παίζει σημαντικό ρόλο σε σχέση με τον φόβο σύλληψης ή/και κράτησης. Είναι, μάλιστα, πιο σημαντική από τα δίκτυα και τις τοπικές επαφές. Αντίθετα, οι επιλογές για νομιμοποίηση και εξασφάλιση στέγης και εργασίας είναι θέματα που εξαρτώνται περισσότερο από το κοινωνικό κεφάλαιο του μετανάστη, κυρίως από τις επαφές του με γραφεία ευρέσεως εργασίας, ομοεθνείς και ντόπιους που μπορούν να βοηθήσουν στην αντιμετώπιση των νομικών θεμάτων και στην εύρεση εργασίας. Στη συνέχεια, εξετάζεται ξεχωριστά καθεμιά από αυτές τις ανησυχίες.

5.1 Ο φόβος σύλληψης και κράτησης και η προσπάθεια διαχείρισης του κινδύνου

Αναφέρθηκε ήδη στα προηγούμενα κεφάλαια, ωστόσο έχει ιδιαίτερη σημασία να τονιστεί ότι οι πολιτικές φρούρησης, τόσο στα σύνορα όσο και στο εσωτερικό της χώρας, έχουν ενταθεί στην Ελλάδα μετά το 2007, και ιδιαίτερα μετά το 2010. Η επιχείρηση Ξένιος Δίας ξεκίνησε το 2012 και έχει πλέον ενσωματωθεί κανονικά στις αστυνομικές πρακτικές. Σαρωτικοί έλεγχοι σε δημόσιους χώρους, κατά τους οποίους ελέγχονται τα χαρτιά όσων μοιάζουν ξένοι, συνδυάζονται με –μέχρι πρόσφατα– μακρές περιόδους κράτησης τόσο για τους παράτυπους μετανάστες όσο και τους αιτούντες άσυλο. Πράγματι, όπως υποστηρίζουν οι Triandafyllidou, Angeli and Dimitriadi (2014), η κράτηση έχει χρησιμοποιηθεί στην Ελλάδα ως συνήθης πρακτική για όλους όσους συλλαμβάνονται και, στην πραγματικότητα, ο στόχος των ελληνικών κυβερνήσεων, μέχρι τις αρχές του 2015, ήταν να χρησιμοποιηθεί ως στρατηγική αποτροπής. Ο στόχος ήταν να κυκλοφορήσει η πληροφορία, μεταξύ των μεταναστών και των δικτύων διακίνησης, ότι η κατάσταση στην Ελλάδα είναι κακή, καθώς ο έλεγχος και η κράτηση σε άθλιες συνθήκες είναι μια πιθανή έκβαση, προκειμένου οι μετανάστες που στοχεύουν να μετακινηθούν προς τη βόρεια και τη δυτική Ευρώπη να αποφύγουν τη διαδρομή που περνά από την Ελλάδα.

Οι μετανάστες διαφόρων εθνικοτήτων διαχειρίζονται αυτό το περιβάλλον υψηλού κινδύνου με διαφορετικό τρόπο. Οι φαινοτυπικές και στερεοτυπικές εικόνες του μετανάστη παίζουν εδώ σημαντικό ρόλο, καθώς οι μετανάστες γνωρίζουν την πρακτική της Ελληνικής Αστυνομίας να στοχοποιεί άτομα με συγκεκριμένα εθνοτικά χαρακτηριστικά. Γνωρίζουν, επίσης, το κατά πόσο οι

ίδιοι μοιάζουν «ξένοι»/«μετανάστες». Έτσι, οι Γεωργιανοί και οι Ουκρανοί με τους οποίους μιλήσαμε, κυρίως γυναίκες μέσης ηλικίας, δεν φοβούνται τις εσωτερικές στρατηγικές φρούρησης των ελληνικών αρχών:

«Το σκέφτηκα μωρέ [το ενδεχόμενο να με σταματήσει η Αστυνομία για έλεγχο], δεν με σταματήσανε, ξέρω γώ; [γελάει]. Εγώ δεν μοιάζω με μαύρους... Εγώ μοιάζω λίγο με τους Έλληνες, Ρωσία...» (Γεωργιανός, 52 ετών, Αθήνα, Ιανουάριος 2014).

«Να σας πω. Εγώ δεν είμαι πιτσιρικά [γελάει], με συγχωρείτε, να πω αυτό, αλλά ποτέ δεν είχα κάποιο πρόβλημα. Ποτέ. Όχι, περπατάω έτσι ήσυχα για μένα, ποτέ δεν έχω πρόβλημα. Ποτέ. Πολλές φορές και μαζί, δίπλα μου είναι η Αστυνομία και κάτι κάνει, άμα δεν κάνω κάτι κακό, είμαι έτσι, ποτέ δεν, ούτε δεν με ρωτάνε καν» (Γεωργιανή, 50 ετών, Σεπτέμβριος 2013).

Οι Αλβανοί, από την άλλη, ειδικά οι νεαροί άνδρες, γνωρίζουν ότι αποτελούν στόχο, αλλά, λόγω της εγγύτητας της χώρας τους και τη σχετική ευκολία με την οποία διασχίζουν τα σύνορα, αγνοούν τους ελέγχους ή, απλώς, ζουν με αυτήν τη δυσκολία:

«Πολλές φορές με έχουν γυρίσει πίσω, έχω βάλει και δικηγόρο πολλές φορές. Και απέλαση έχω φάει. Μας κρατούσαν μια-δυο βδομάδες στα κρατητήρια της περιοχής όπου μας έπιαναν. Πήγα στην Αλβανία και ξαναγύρισα. Με έπιασε η Αστυνομία και πήγα με απέλαση. Γύρισα στο σπίτι, έκατσα μια βδομάδα και ήρθα πάλι στην Ελλάδα. Από τον ίδιο δρόμο με άλλα άτομα. Έχω μάθει τον δρόμο απέξω. Ήρθα πάλι στην Αθήνα πριν από τέσσερις μέρες. Πάλι στο ίδιο μέρος και στην ίδια δουλειά» (Αλβανός, 27 ετών, Αθήνα, 2013).

«Το έχω κάνει πάνω από έξι φορές με τα πόδια... Μια φορά μου έβαλαν ένα πρόστιμο 1.200 ευρώ γιατί είχα ξεπεράσει το χρόνο παραμονής στην Ελλάδα. Δεν πλήρωσα. Και τώρα περνάω τα σύνορα έτσι με τα πόδια. Όταν δεν έχει δουλειά φεύγω, αλλά συνήθως έχει. Πολλοί Αλβανοί έρχονται έτσι. Έρχονται γιατί μπορεί να θέλουν να δουλέψουν πέντε μήνες, και το διαβατήριο τους επιτρέπει μόνο τρεις» (Αλβανός, 34 ετών, Ρόδος, 2014).

Στην πραγματικότητα, φαίνεται ότι η ρουτίνα της σύλληψης-κράτησης-απέλασης Αλβανών παράτυπων μεταναστών τους έχει οδηγήσει να αναπτύξουν τις απαραίτητες γνώσεις και να διαθέτουν λεπτομερή στοιχεία σχετικά με τη διαδικασία και τις στρατηγικές για την αντιμετώπισή της. Μαθαίνουν πώς να διασχίσουν τα σύνορα με τα πόδια και, εκμεταλλευόμενοι την απελευθέρωση της βίζας από τον Δεκέμβριο του 2010, μετακινούνται σχεδόν ελεύθερα μεταξύ της Αλβανίας και της Ελλάδας, ανάλογα με το τι απαιτούν οι ευκαιρίες απασχόλησης. Κατά κάποιον τρόπο, η ρουτίνα του εσωτερικού ελέγχου και της απέλασης υπονομεύει, τελικά, την αποτελεσματικότητά τους: ο μετανάστης αναπτύσσει την απαραίτητη τεχνογνωσία και τις επαφές για να επιστρέψει στην Ελλάδα έπειτα από μερικές μέρες ή εβδομάδες.

Ωστόσο, η περίπτωση των μεταναστών από την Ασία, οι οποίοι φαινοτυπικά διαφέρουν από τους Έλληνες ή τους άλλους Νοτιοευρωπαίους και Ανατολικοευρωπαίους, είναι εντελώς διαφορετική. Οι εσωτερικοί έλεγχοι ακολουθούν μια σαφή λογική εθνοτικών χαρακτηριστικών: οι Πακιστανοί και Αφγανοί μετανάστες γνωρίζουν ότι φαίνονται «ξένοι» και θα υποστούν ελέγχους.

Οι Αφγανοί είναι ιδιαίτερος καλά ενημερωμένοι για την εντατικοποίηση των εσωτερικών ελέγχων και των επιστροφών, και ανησυχούν ιδιαίτερα:

«Πριν ήταν ok να είσαι χωρίς χαρτιά, αλλά τώρα αν δεν έχεις έγγραφα σε στέλνουν πίσω. Πριν τρεις μήνες συνέλαβαν και έστειλαν στην Αθήνα 45 ανθρώπους, Αλβανούς, Αφγανούς

και Πακιστανούς. Όλους τους γύρισαν πίσω. Είναι πίσω στο Αφγανιστάν!» (Αφγανός, 23 ετών, Αθήνα, 2014).

Ανταποκρινόμενοι σε αυτό το υψηλό ρίσκο, οι μετανάστες αναζητούν πρόσθετες πληροφορίες για να βελτιώσουν τις στρατηγικές αποφυγής του εντοπισμού τους, και ιδιαίτερα να αποφύγουν να επιστρέψουν:

«Όχι, βλέπεις τα αποτυπώματα είναι μόνον σε χαρτί. Δεν τα έχουν πουθενά αλλού. Αλλά στην Κατεχάκη τα παίρνουν με λείζερ [βιομετρικά]. Το χαρτί δεν το βλέπεις. Το λείζερ όμως το βλέπεις» (Αφγανός, 27 ετών, Αθήνα, 2014).

Ο εν λόγω συνεντευξιαζόμενος αναφέρεται στη δακτυλοσκόπηση των αιτούντων άσυλο και την αποθήκευση των αποτυπωμάτων τους στη βάση δεδομένων Eurodac. Αυτό συνεπάγεται ότι, αν αργότερα μετακινηθεί σε άλλη χώρα της Ε.Ε. και καταθέσει αίτηση εκεί, θα τον εντοπίσουν στο σύστημα και θα επιστραφεί πίσω.

Εξετάζοντας τους τρόπους με τους οποίους διαχειρίζονται οι μετανάστες το ρίσκο και την αβεβαιότητα, καθώς και το πώς αντιλαμβάνονται το παράτυπο καθεστώς τους, καταλήγει κανείς σε πολλά κοινά συμπεράσματα. Πρώτον, οι μετανάστες επιδιώκουν να αποκτήσουν πρόσθετες και πιο ακριβείς πληροφορίες από τους συμπατριώτες τους ή τους διακινητές, έτσι ώστε να γνωρίζουν τι τους περιμένει και να μπορέσουν να αναπτύξουν στρατηγικές για την προστασία τους από τη σύλληψη και την κράτηση ή και την επιστροφή στη χώρα καταγωγής τους. Οι στρατηγικές αυτές κυμαίνονται από το να συμπεριφέρονται ήρεμα, όπως σημειώνει ένας Γεωργιανός με τον οποίο μιλήσαμε, μέχρι το να περάσουν εκ νέου τα σύνορα, όπως έκανε ο νεαρός Αλβανός συνεντευξιαζόμενος ή να επιδιώκουν να αποφύγουν την σύλληψη, και την πλήρη ταυτοποίηση με την ηλεκτρονική καταγραφή των στοιχείων τους.

Έτσι, δύο νεαροί Πακιστανοί που ρωτήθηκαν, τον Σεπτέμβριο του 2013, σημείωσαν ότι, ενώ στις αρχές του 2012 ήταν πιο χαλαροί, μετά την έναρξη της επιχείρησης Ξένιος Δίας και τους σαρωτικούς ελέγχους σε δημόσιους χώρους, άρχισαν να μένουν σπίτι υπό τον φόβο της σύλληψης και της κράτησης για μεγάλο χρονικό διάστημα:

«Δεν κάνω πολύ βόλτα εγώ, μόνο δουλειά» (Πακιστανός, 25 ετών, Αθήνα, Σεπτέμβριος 2013).

«Με έχει πιάσει πολλές φορές η Αστυνομία, με αφήνανε [...]. Δυο-τρεις ώρες, μετά μας αφήναν [...]. Τώρα, άμα σε πιάσουνε, κάθεσαι 16 μήνες μέσα. Πριν ένα χρόνο με πιάνανε κάθε μέρα, και με αφήνανε. Τώρα δεν με έχουν πιάσει» (Πακιστανός, 17 ετών, Αθήνα, Σεπτέμβριος 2013).

Ωστόσο, αν και αντιλαμβάνονται τη σκληρή καταστολή και τη μακρόχρονη κράτηση που τους απειλεί, ο νόμιμος ή παράτυπος χαρακτήρας της διαμονής τους παραμένει στην πραγματικότητα δευτερεύουσας σημασίας και βιώνεται ως αναγκαίο κακό, και σίγουρα όχι ως έγκλημα:

«Αν θα με κρατούσανε, θα μου λέγαν: Τι έχεις κάνει; Τίποτα δεν έχω κάνει. Θα φύγεις. Να μου δώσουν ντεπόρτ, έτσι δεν είναι; Άλλο τίποτα δεν μπορούνε να κάνουν. Γι' αυτό δεν φοβάμαι» (Γεωργιανός, 31 ετών, Αθήνα, Φεβρουάριος 2014).

«Κοίτα με εδώ, δεν είμαι εγκληματίας και κοίτα που με κρατάνε! Οκ, είμαι παράνομος, δεν έχω χαρτιά, αλλά δεν είμαι εγκληματίας. Μπροστά είναι καλύτερα. Οκ, είμαι παράνομος, αλλά εδώ καθετί είναι κλειστό. Ανοίγουν τις πόρτες δύο φορές την ημέρα. Δεν είναι έτσι εκεί

[στην Ευρώπη], *εκεί τουλάχιστον μπορείς να περπατήσεις έξω*» (Αφγανός, 18 ετών, Αθήνα, κέντρο κράτησης Αμυγδαλέζας, 2014).

Είναι σαφές ότι οι μετανάστες με τους οποίους μιλήσαμε αναπτύσσουν μια ορισμένη ανεκτικότητα στον κίνδυνο κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους, μέσα από την απόκτηση περισσότερων πληροφοριών σχετικά με το τι μπορεί να τους συμβεί. Η γνώση τους κάνει να αισθάνονται ότι έχουν τον έλεγχο, ακόμη και αν μια πιθανή σύλληψη θα σήμαινε το τέλος του μεταναστευτικού τους εγχειρήματος. Η δημιουργία μιας συναισθηματικής ασφάλειας, μέσα από τη γνώση των πιθανών αρνητικών αποτελεσμάτων, αποτελεί ψυχολογική στρατηγική για την αντιμετώπιση της αβεβαιότητας. Συνολικά, οι εντατικοί εσωτερικοί έλεγχοι επιδεινώνουν τη ζωή των μεταναστών, αναγκάζοντάς τους να μένουν στο σπίτι και να μη βγαίνουν στους δημόσιους χώρους, επιτείνοντας έτσι το συναισθηματικό άγχος. Ωστόσο, αντιμετωπίζονται ως ένας ακόμα παράγοντας μεταξύ πολλών στο μεταναστευτικό τους εγχείρημα. Τα ευρήματά μας επιβεβαιώνουν την προγενέστερη έρευνα για το πώς αντιμετωπίζουν οι παράτυποι μετανάστες στην Καλιφόρνια την εντατικοποίηση των εσωτερικών ελέγχων (Garni and Miller, 2008). Ο ρόλος του άγχους και του φόβου, σε σχέση με τον συνολικό σχεδιασμό του μεταναστευτικού εγχειρήματος θα εξεταστεί περαιτέρω στην επόμενη ενότητα, όπου θα επικεντρωθούμε στο πώς και πότε ο μετανάστης αποφασίζει να μετακινηθεί ή να επιστρέψει στη χώρα του.

5.2 Αποτιμώντας τις προσωπικές επιλογές: είναι εφικτή μια νομική υπόσταση;

Όλοι οι συνεντευξιζόμενοι από την Αλβανία, τη Γεωργία και την Ουκρανία ήταν λεπτομερώς πληροφορημένοι σχετικά με το τελευταίο πρόγραμμα νομιμοποίησης που θεσπίστηκε στην Ελλάδα το 2005 και τα έγγραφα που απαιτούνταν. Αρκετοί είχαν προσπαθήσει να τακτοποιήσουν το καθεστώς τους, ενώ γνώριζαν ότι δεν πληρούσαν όλα τα προαπαιτούμενα. Αναζητούν ενεργά πληροφορίες μέσω των εθνοτικών δικτύων, καθώς και του εθνοτικού Τύπου και της τηλεόρασης. Πολλοί, επίσης, γνώριζαν τις πρόσφατες αλλαγές στον νόμο και τη δυνατότητα να ζητήσει νομιμοποίηση για ανθρωπιστικούς λόγους κάποιος που βρίσκεται στην Ελλάδα τουλάχιστον δέκα χρόνια, κάποια από τα οποία έχει διαμείνει νόμιμα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο συνειδητός υπολογισμός των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων της επιδίωξης νόμιμου καθεστώτος, κατά κύριο λόγο του οικονομικού κόστους που συνεπάγεται και της «χρησιμότητάς» του για τα μελλοντικά σχέδια του μετανάστη. Στην πραγματικότητα, εκείνο που μετράει δεν είναι τόσο η διαθεσιμότητα επιλογών νομιμοποίησης όσο οι συνθήκες διαβίωσης και απασχόλησης του μετανάστη, το συνολικό του μεταναστευτικό εγχείρημα, καθώς και ο βαθμός έκθεσης στους κινδύνους που βιώνει. Οι έλεγχοι και η κράτηση δεν επηρεάζουν όλους τους μετανάστες με τον ίδιο τρόπο: στις μελέτες περίπτωσης διαπιστώσαμε ότι οι μετανάστες αξιολογούν διαφορετικά το κόστος και τα οφέλη της νομιμοποίησης.

Έτσι, ορισμένοι μετανάστες, που παλαιότερα είχαν νομιμοποιητικά έγγραφα αλλά έχασαν το καθεστώς της νομιμότητας, λόγω της αδυναμίας τους να αποδείξουν ότι δουλεύουν και να πληρώνουν τα απαραίτητα ένησημα, είναι απρόθυμοι να αναζητήσουν νομιμοποίηση και να αναλάβουν τις συνεπαγόμενες δαπάνες:

«Οκτώ χρόνια είχα χαρτιά, τα τελευταία τέσσερα χρόνια δεν πληρώνω. Γιατί δεν θα μας δώσουνε σύνταξη, δεν θέλω και δεν έχω λεφτά να πετάω» (Ουκρανή, 58 ετών, Αθήνα, Νοέμβριος 2013).

«Άρχισα πρώτη φορά το 2000, αν θυμάμαι καλά. Αλλά μετά [τα αφεντικά μου] δεν πλήρωναν ΙΚΑ και η ασφάλισή μου σταμάτησε. Δούλευα πάντα μέσα, και οι αφεντικοί δεν

ήθελαν να πληρώνουν για ασφάλεια. Και αν θα τα πλήρωνα μόνη μου, θα μου έμεναν 400 ευρώ. Κι έτσι δεν το έκανα» (Ουκρανή, 65 ετών, Αθήνα, Αθήνα, Νοέμβριος 2013).

«Ο νόμος είχε βγει εκείνη τη χρονιά που ήρθα εγώ εδώ, δηλαδή το 2004. Δεν θυμάμαι ακριβώς, αλλά κάπου εκεί είχε βγει ο νόμος. Αλλά επειδή δεν ήξερα εγώ, δεν με οδήγησε κανένας τι πρέπει να κάνω. Ήταν ευκαιρία, έπρεπε να φτιάξω τα χαρτιά, αλλά δεν μου έδειξε κάποιος τον τρόπο... Τέλος πάντων, έμεινα, και όλα αυτά τα χρόνια είμαι χωρίς χαρτιά. Βέβαια φτιάχνονται και τώρα, αν πληρώσεις, αλλά δεν προσπάθησα ποτέ» (Γεωργιανή, 30 ετών, Αθήνα, Φεβρουάριος 2014).

Η τελευταία συνεντευξιαζόμενη δεν φαίνεται να έχει πλήρη πληροφόρηση ως προς το αν μπορεί να νομιμοποιήσει το καθεστώς της. Κάνει μια συνολική εκτίμηση, κρίνοντας από το γεγονός ότι έχει ζήσει στην Ελλάδα για δέκα χρόνια χωρίς χαρτιά, χωρίς να έχει συλληφθεί ή κρατηθεί, και λαμβάνοντας υπόψη το κόστος που συνεπάγεται η κοινωνική ασφάλιση, καθώς συχνά οι εργοδότες (ιδιαίτερα των οικιακών βοηθών) δεν είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν και αφήνουν τον εργαζόμενο να λύσει τα γραφειοκρατικά ζητήματα.

Οι συνεντευξιαζόμενες που κάνουν την παραπάνω εκτίμηση κόστους-οφέλους είναι όλες οικιακοί βοηθοί, που μένουν στο σπίτι των εργοδοτών, και μάλιστα με ευρωπαϊκά φαινοτυπικά χαρακτηριστικά που τους επιτρέπουν να αξιολογούν με πιο σύνθετο τρόπο τον κίνδυνο και το κόστος. Θεωρούν χαμηλό τον κίνδυνο σύλληψης, ενώ χρειάζονται όλα τα χρήματα που κερδίζουν. Η κατάσταση είναι διαφορετική, όχι μόνο για τους Ασιάτες άνδρες, αλλά και για τους Αλβανούς, που εργάζονται στον τομέα των κατασκευών, της γεωργίας, του τουρισμού και της εστίασης. Εκεί, ο φόβος της σύλληψης είναι υψηλότερος και η αίσθηση της παρανομίας αποτελεί παράγοντα μεγάλου άγχους, καθώς συνειδητοποιούν ότι περιορίζονται σημαντικά οι δυνατότητες απασχόλησης και η συνολική τους μελλοντική προοπτική στην Ελλάδα.

Οι Αλβανοί με τους οποίους μιλήσαμε φάνηκαν να έχουν λεπτομερή γνώση των δικαιωμάτων τους, η οποία μεταφράζεται σε έλεγχο όλων των επιλογών για τη διατήρηση/ανάκτηση του νόμιμου καθεστώτος τους:

«Τα έχασα πέρσι. Δεν είχα δύο ένησημα και δεν μου τα έβαλαν. Έχω τρία μικρά παιδιά, που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα. Τα είχα καταθέσει τον Οκτώβρη και έντεκα μήνες μετά, το Σεπτέμβρη φέτος, μου είπαν ότι τα χαρτιά μου δεν γίνονται γιατί δεν έχω δύο ένησημα. Μετά πήρα δικηγόρο και πήγα στα δικαστήρια και μου έδωσαν μετά μια ειδική βεβαίωση, μέχρι να γίνει η δίκη» (Αλβανός, 40 ετών, Ρόδος, 2014).

«Έχασα τα χαρτιά πριν δύο χρόνια. Έμεινα χωρίς ασφάλιση. Το καλοκαίρι δουλεύω έξι-εφτά μήνες, όμως είναι πιο χαμηλοί οι μισθοί και ακριβή η ζωή. Το χειμώνα είναι πολύ δύσκολα. Έχω βρει τώρα δουλειά με ένησημα σε μια κατασκευαστική εταιρεία και δεν μπορούν να με προσλάβουν γιατί δεν έχω άδεια. Αυτοί δεν με παίρνουν στη δουλειά παράνομα, και έτσι έχω σοβαρό πρόβλημα. Και πού δεν έχω πάει, αλλά τίποτα. Και στο ΙΚΑ πήγα για να εξαγοράσω τα ένησημα, αλλά δεν δέχονται» (Αλβανός, 36 ετών, Αθήνα, 2014)

Ωστόσο, η στρατηγική αυτή δεν λειτουργεί για τους Πακιστανούς μετανάστες που δεν διαθέτουν το απαραίτητο ανθρώπινο και κοινωνικό κεφάλαιο, καθώς δεν μιλούν ελληνικά και δεν έχουν το απαραίτητα δίκτυο στο οποίο μπορούν να βασιστούν. Έτσι, ένας νεαρός Πακιστανός που βρισκόταν στην Ελλάδα για εννιά χρόνια, μερικά από τα οποία νόμιμα, στη συνέντευξη που έγινε όσο κρατούνταν στην Αμυγδαλέζα, τον Ιανουάριο του 2014, σημείωσε ότι είχε εξαπατηθεί από διάφορους δικηγόρους που του υποσχέθηκαν να τον βγάλουν από το κέντρο κράτησης και να τον

βοηθήσουν είτε να πάρει «ροζ κάρτα» (δίνεται στους αιτούντες άσυλο, των οποίων η αίτηση εκκρεμεί) ή να αποκτήσει κάποιο άλλο είδος νόμιμου καθεστώτος:

«Για να μη χάσω τη δουλειά μου και για να μην πάω πίσω, γιατί άκουγα θα σε στείλουν με ζόρι, το ένα, το άλλο, είχα βρει ένα δικηγόρο στην Κέρκυρα. Πήρε ένα χιλιάρικο, δεν έκανε τίποτα. Μετά πήρα μια κοπέλα δικηγόρο, πήρε τεσσεράμισι κατοστάρικα, τίποτα. Μετά είχα έρθει εδώ, στην Αμυγδαλέζα, μετά μίλησα με ένα δικηγόρο, μου είχε πει τότε 1.200 ευρώ. Είχαμε δώσει εφτά κατοστάρικα και τελικά κι αυτός μας τα έφαγε, δεν έκανε τίποτα» (Πακιστανός, 27 ετών, Αθήνα, Ιανουάριος 2014).

Η αφήγηση αυτή επιβεβαιώθηκε από διάφορους Πακιστανούς συνεντευξιαζόμενους, οι οποίοι επισήμαναν τη σημασία όχι μόνο του ανθρώπινου κεφαλαίου (κυρίως γνώση του νόμου), αλλά και του κοινωνικού κεφαλαίου, και ιδιαίτερα των έμπιστων δικτύων δικηγόρων και ομοεθνών.

Γυναίκες από την Αλβανία –που απασχολούνται κυρίως ως οικιακοί βοηθοί και οι οποίες μένουν στην Ελλάδα υπό το καθεστώς της οικογενειακής επανένωσης, μέσω της άδειας του συζύγου– έχουν βρεθεί οι ίδιες και ολόκληρη η οικογένειά τους εγκλωβισμένες σε μια παγίδα παρανομίας, από τη στιγμή που οι άντρες τους έχασαν τη δουλειά τους και ο δικός τους εργοδότης είναι απρόθυμος να καταβάλει τα ένσημα. Έχουν επίγνωση των πρόσφατων αλλαγών στη νομοθεσία και την απαίτηση να πληρώνονται με ένσημα, για να μπορούν να αποδείξουν την απασχόλησή τους και να ανανεώνουν την άδεια παραμονής τους:

«Ο άντρας μου είναι δύο χρόνια άνεργος. Έχει λήξει η άδεια διαμονής μου από πέρσι, και εμένα. Πήγε για ανανέωση, αλλά δεν είχε ένσημα αλλά ούτε εισόδημα, για να πάρω εγώ άδεια διαμονής. Μας είπαν να πάρουμε δικηγόρο, αλλά δεν είχαμε χρήματα και το αφήσαμε. Ούτε εγώ μπορώ να κάνω κάτι, γιατί τώρα δεν είναι όπως παλιά που έβαζες ό,τι ένσημα ήθελες και τα πλήρωνες εσύ, τώρα πρέπει να πάει ο εργοδότης σου στην τράπεζα να δηλώσει τις ώρες που δουλεύεις και να σου τα κολλήσει αυτός» (Αλβανή, 46 ετών, Αθήνα, 2014).

Σε αυτό τον υπολογισμό κόστους-οφέλους και των πραγματικών πιθανοτήτων απόκτησης ή ανανέωσης της άδειας παραμονής, ο εργοδότης αποτελεί σημαντικό μεσάζοντα. Η βοήθειά που μπορεί να προσφέρει στη διαχείριση της γραφειοκρατίας και η προθυμία ή η απροθυμία του να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του σε σχέση με την κοινωνική ασφάλιση παίζουν αποφασιστικό ρόλο. Το ίδιο ισχύει και για τους δικηγόρους και τις άλλες επαφές που μπορούν να προσφέρουν βάσιμες και έγκυρες πληροφορίες και βοήθεια.

Ενώ συχνά θεωρείται ότι ο έλεγχος της μετανάστευσης και οι ευκαιρίες για νομιμοποίηση μπορεί να επηρεάσουν όλους τους μετανάστες χωρίς χαρτιά με παρόμοιους τρόπους (π.χ. αποτρέποντάς τους από το να παραμείνουν ή προτρέποντάς τους να νομιμοποιηθούν το καθεστώς τους), η έρευνά μας δείχνει ότι αυτές οι πολιτικές επηρεάζουν τους μετανάστες με πολύ διαφορετικό τρόπο. Κι αυτό γιατί ο παράγοντας που καθορίζει τους τρόπους με τους οποίους κινούνται οι μετανάστες στο περίπλοκο περιβάλλον που ρυθμίζει τη διαβίωσή τους είναι το συνολικό τους μεταναστευτικό εγχείρημα: αν θα συνεχίσουν, λ.χ., να ζουν και να εργάζονται ως οικιακοί βοηθοί, στέλνοντας όσο περισσότερα χρήματα μπορούν στην πατρίδα τους, αν θα συνεχίσουν σε κάποια τρίτη χώρα ως αιτούντες άσυλο, ή ακόμα αν θα εγκατασταθούν στην Ελλάδα με την οικογένειά τους.

Έτσι φτάνουμε στο τρίτο θέμα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες χωρίς χαρτιά στις χώρες προορισμού, δηλαδή το πώς θα εξασφαλίσουν δουλειά και στέγη.

5.3 Εργασιακή απασχόληση και κατοικία

Το κοινωνικό και ανθρώπινο κεφάλαιο είναι υψίστης σημασίας για τη διαχείριση του περιβάλλοντος στη χώρα υποδοχής: οι τοπικές επαφές, το αν ο μετανάστης μιλάει τη γλώσσα, αν έχει γνώση της χώρας παίζουν καθοριστικό ρόλο στις προοπτικές του να εξασφαλίσει καλή απασχόληση. Οι Αλβανοί, οι οποίοι έχουν το μεγαλύτερο κεφάλαιο τέτοιου είδους, φαίνεται ότι διαχειρίζονται πολύ δυναμικά το δικό τους εργατικό δυναμικό:

«Ξεκινάνε όλα από γνωριμίες προσωπικές. Εγώ ξέρω τον τάδε εργοδότη, ο οποίος ζητά εργάτες για μια συγκεκριμένη δουλειά, κι εγώ προτείνω τους δικούς μου. Έτσι πάει...» (Αλβανός διακινητής, 55 ετών, Αθήνα, 2014).

«Είναι ένας τόπος που μπορείς να δουλέψεις παντού: οικοδομή, ταβέρνες, ξενοδοχεία... έχει καλλιέργειες σε χωράφια. Εδώ υπάρχουν δουλειές με 15 και 20 ευρώ. Εγώ δεν τις κάνω, αλλά αν κάποιος ζει στην Αλβανία τον συμφέρει να δουλέψει εδώ, γιατί θα πάρει 450 το μήνα, ενώ στην Αλβανία 150.000 λεκ [100 ευρώ]. Έτσι, αρκετοί έρχονται να δουλέψουν για μια σεζόν τρεις μήνες. Οι νέοι έρχονται περισσότερο για δουλειές σεζόν. Γνωρίζουν ήδη τον εργοδότη και μπορεί να δουλέψουν για τρεις μήνες χωρίς ένσημα και ασφάλιση, και οι εργοδότες λαδώνουν συνήθως το ΙΚΑ» (Αλβανός, 45 ετών, Ρόδος, 2014).

Ενώ και οι Αλβανοί και οι Πακιστανοί ανταποκρίνονται σε μια δυναμική άτυπη αγορά εργασίας που χρειάζεται εποχιακό και φτηνό εργατικό δυναμικό, οι τελευταίοι μπορούν να εμπιστευτούν μόνο στενούς φίλους οι οποίοι τους είχαν φιλοξενήσει αρχικά και τους πρόσφεραν ρούχα και τρόφιμα, ενώ όσοι δεν έχουν συγγενείς ή κοντινούς γνωστούς και εμπιστεύτηκαν τα δίκτυα διακίνησης έπεσαν συχνά θύματα εξαπάτησης και σοβαρής εκμετάλλευσης:

«Διερμηνέας: Λέει ότι αυτός που τον έφερε, ο πράκτορας, έμενε μαζί με τον αδελφό του [του συνεντευξιζόμενου], που τον έστειλε σε ένα χωριό να δουλέψει, να μαζέψει φρούτα. [...] Εκεί που δούλευα μου είπε ο προϊστάμενος, που ήταν εκεί πέρα, να πάρω 5 ευρώ να πάρω τηλέφωνο την οικογένειά μου να τους πω ότι είμαι καλά, έχω φτάσει ξέρω γώ. Και μου είπε, δεν δίνουμε χρήματα, δίνουμε φαγητό και να δουλεύεις μόνο. Δεν υπάρχουν, δεν υπάρχουν χρήματα» (Πακιστανός, 19 ετών, Αθήνα, Νοέμβριος 2013).

Για τους Αλβανούς η απελευθέρωση της βίζας έχει ανοίξει πολλούς δρόμους, καθώς μπορούν να κάνουν χρήση των επαφών και των δικτύων τους για να βρουν εργασία, χωρίς τον φόβο ότι θα τους σταματήσουν στα σύνορα, δεδομένου ότι ταξιδεύουν ως τουρίστες. Φυσικά, η εργασία τους παραμένει παράτυπη, αλλά έχει διευκολυνθεί σε μεγάλο βαθμό η αναζήτηση επικερδούς απασχόλησης:

«Η Ελλάδα είναι πολύ κοντά. Όλοι μου έλεγαν ότι έχει πολλή δουλειά. Όταν ήρθα βρήκα αμέσως δουλειά. Και αν δεν είχα δουλειά μπορούσα να γυρίσω πίσω όποτε ήθελα, χωρίς να χρειαστεί να πληρώσω ή να βάλω σε κίνδυνο τη ζωή μου» (Αλβανός, 35 ετών, Ρόδος, 2014).

«Βγήκαν οι τρίμηνες βίζες και ήρθα για να δω πώς είναι και να δουλέψω με την κουνιάδα μου στο νησί» (Αλβανή, 19 ετών, Αθήνα, 2014).

Οι αφηγήσεις των Ουκρανών και Γεωργιανών μεταναστών χωρίς χαρτιά επίσης επιβεβαιώνουν τη σημασία των δικτύων· δείχνουν, ωστόσο, ότι το κοινωνικό κεφάλαιο, εάν δεν είναι διαθέσιμο κατά την άφιξη, μπορεί να αναπτυχθεί στη συνέχεια. Έτσι, μια γυναίκα μέσης ηλικίας από την Ουκρανία ανέφερε:

«Στην αρχή από το γραφείο μάς βρισκανε δουλειά. Μετά γνωρίζαμε κόσμο, και βρίσκαμε μόνοι μας» (Ουκρανή, 58 ετών, Αθήνα, 2014).

Οι αφηγήσεις των συνεντευξιαζόμενων επιβεβαιώνουν όχι μόνο τον σημαντικό ρόλο του μετανάστη ως δρώντος στην εξερεύνηση της νέας χώρας, αλλά και τον ρόλο των δικτύων. Τα δίκτυα αυτά δεν περιλαμβάνουν μόνο τους συμπατριώτες και τα άτυπα γραφεία ευρέσεως εργασίας ή τους διακινητές, αλλά και τους εργοδότες που αναζητούν φτηνό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό. Η ημι-συμμόρφωση, όπως στην περίπτωση των Αλβανών που μπορούν να ταξιδεύουν ως τουρίστες αλλά συμμετέχουν στην αγορά εργασίας, ή η πλήρης παρατυπία είναι χαρακτηριστική της αγοράς εργασίας που αναζητεί ευέλικτη εργασία για κακοπληρωμένες θέσεις προσωρινής απασχόλησης (βλ. επίσης Ruhs and Anderson, 2010). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο προσφοράς και ζήτησης, η μεταναστευτική πολιτική παρουσιάζεται ως λιγότερο σημαντική, ιδιαίτερα αν ο κίνδυνος σύλληψης μετριάζεται εξαιτίας της διαμονής στο σπίτι των εργοδοτών (στην περίπτωση των οικιακών βοηθών) ή, απλώς, λόγω του δραστικού περιορισμού της κυκλοφορίας, ώστε να ελαχιστοποιείται το ρίσκο του ελέγχου. Η δυναμική της αγοράς εργασίας που ανταποκρίνεται στις επιθυμίες και τις ανάγκες των μεταναστών έχει κεντρική σημασία στη διαχείριση της παράτυπης μετανάστευσης, ενώ αντίθετα οι πολιτικές φρούρησης ή φύλαξης κάμπτονται (είτε χρησιμοποιούνται, όπως συμβαίνει με την απελευθέρωση της βίζας, είτε παρακάμπτονται, όσον αφορά τον συνολικό έλεγχο της μετανάστευσης) από τους μετανάστες, φυσικά με την κρίσιμη βοήθεια τόσο των εργοδοτών όσο και των μεσολαβητών – είτε αυτοί είναι παράνομα δίκτυα διακινητών είτε νόμιμα ταξιδιωτικά πρακτορεία και γραφεία ευρέσεως εργασίας.

6. Επιστροφή ή εκ νέου μετανάστευση; Η παγίδα του παράτυπου καθεστώτος

Η έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων συνεπάγεται τον φόβο της σύλληψης και της απέλασης, που θα οδηγήσουν στη βίαιη διακοπή του μεταναστευτικού εγχειρήματος (βλ. και Cassarino, 2004). Ωστόσο, ο μετανάστης μπορεί να βιώνει την έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων σαν παγίδα στην οποία έχει πέσει και η οποία τον εμποδίζει να προχωρήσει ή να επιστρέψει πίσω: δεν είναι δυνατόν να μετακινηθεί σε άλλη χώρα επειδή δεν έχει χαρτιά, η βελτίωση των τρεχουσών συνθηκών διαβίωσης και εργασίας δεν αποτελεί επιλογή, επειδή δεν μπορεί να διαπραγματευτεί μια καλύτερη κατάσταση, ενώ η επιστροφή στη χώρα καταγωγής θα συνιστούσε εξαιρετικά ριζική αλλαγή, καθώς δεν θα ήταν σε θέση να ξαναφύγει, αν η κατάσταση εκεί αποδεικνυόταν μη βιώσιμη. Επιπλέον, όπως αναφέρουν πολλοί συνεντευξιαζόμενοι, η επιστροφή, εφόσον δεν έχουν τουλάχιστον αποπληρωθεί οι οφειλές που προέκυψαν από τη μετανάστευσή τους, δεν αποτελεί ρεαλιστική επιλογή.

Οι ερωτηθέντες από τη Γεωργία και την Ουκρανία, που ανησυχούν λιγότερο για την έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων (λ.χ. οι οικιακές βοηθοί, οι οποίες, επειδή δεν μοιάζουν με «ξένες», θεωρούν ότι αντιμετωπίζουν πολύ μικρό κίνδυνο σύλληψης), είναι και εκείνοι οι οποίοι εκφράζουν πιο έντονα το αίσθημα εγκλωβισμού σε αυτή τη φάση της ζωής τους, ανήμποροι να προχωρήσουν ή να επιστρέψουν στην προηγούμενη ζωή τους ή, με κάποιον τρόπο, να διεκδικήσουν τα χρόνια που αισθάνονται ότι έχουν χάσει:

«Δεν υπάρχει δυνατότητα εξέλιξης εδώ. Δεν μπορώ να κάνω αυτό που θέλω, που μου αρέσει. Πρέπει να πιέζω τον εαυτό μου να κάνω δουλειές που δεν μου αρέσουνε. Οι προσδοκίες μου ήτανε μεγαλύτερες από ό,τι είναι τα πράγματα εδώ στην πραγματικότητα» (Ουκρανή, 27 ετών, Αθήνα, 2014).

«Το αποφάσισα [να γυρίσω] γιατί δεν είχα χαρτιά και έτσι περιμένοντας, περιμένοντας, περάσανε πολλά χρόνια και δεν πήγαινα μπροστά. Δεν μπορούσα... Είχα μια δουλειά, ήταν η οικογένειά μου εκεί αλλά δεν ήταν αυτό που με γέμιζε, και πάλι ήμουν παράνομα. Στην Ελλάδα ήμουν παράνομα, και αυτό με ενόχλησε πάρα πολύ και αποφάσισα να γυρίσω. Δεν έχω μετανιώσει, δεν έχω μετανιώσει. Παρόλο που ήμουν ένα χρόνο άνεργη και ήτανε λίγο δύσκολο για μένα δεν έχω σκεφτεί ποτέ να πάω πίσω στην Ελλάδα, εκτός αν πάω για διακοπές [γελάει]. Και σε καμία άλλη χώρα δεν θέλω. Γιατί όταν πηγαίνεις από δω, από κει, είναι δύσκολο να προχωρήσεις τη ζωή σου, έτσι κατάλαβα. Πρέπει να μείνεις για να βουλευτείς, να γνωρίσεις τον κόσμο, να κάνεις φίλους...» (Γεωργιανή, 36 ετών, Τιφλίδα, Μάιος 2014).

Η έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων αποτελεί σημαντικό παράγοντα που συντελεί στη δημιουργία του αισθήματος εγκλωβισμού, του αισθήματος ότι η ζωή έχει σταματήσει, δεν κινείται. Παραδόξως, το σημαντικότερο δεν είναι ο φόβος της σύλληψης ή της απέλασης, αλλά η συνειδητοποίηση ότι η έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων περιορίζει σημαντικά τις επιλογές που διαθέτει κανείς σε σχέση με τη δουλειά και τη ζωή του. Ενώ η επικερδής απασχόληση είναι υψίστης σημασίας και άμεση ανάγκη για τον μετανάστη, ο ίδιος έχει ένα συνολικό σχέδιο και επιδιώκει να εκτιμήσει κατά πόσον το σχέδιο αυτό εκπληρώνεται, κατά πόσο το μεταναστευτικό εγχείρημα οδηγεί κάπου. Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό σημείο, για την κατανόηση της παράτυπης μετανάστευσης και του ασύλου, καθώς και για τις αναλύσεις μας, που αφορούν τη διαχείρισή της. Οι μετανάστες ανταποκρίνονται τόσο σε βραχυπρόθεσμες όσο και σε μακροπρόθεσμες επιθυμίες, που αναπτύσσονται παράλληλα και διαμορφώνονται από τις συνθήκες στον τόπο προορισμού και στη χώρα προέλευσης. Η αφήγηση ενός τριανταοχτάχρονου από την Ανατολική Ουκρανία, που ζει στην Αθήνα με την οικογένειά του, είναι ιδιαίτερα εύγλωττη ως προς το θέμα αυτό:

«Τελειώσαμε το Πανεπιστήμιο, παντρευτήκαμε και μέχρι να φύγουμε στην Ελλάδα δεν είχαμε δουλέψει. Στην Ουκρανία ήταν πολύ δύσκολο να βρεις δουλειά, δεν πληρώνανε. Τότε δεν είχαμε ίντερνετ, ό,τι μαθαίναμε ήταν από την πεθερά μου. Θέλαμε να έρθουμε για ένα-δύο χρόνια να μαζέψουμε χρήμα. Οι προσδοκίες ήτανε μεγάλες, που καθόλου δεν πραγματοποιήθηκαν. Όλοι οι φίλοι μας κατάφεραν να έχουν δουλειά, σπίτια στην Ουκρανία. Ενώ εμείς εδώ μένουμε στα 28 τετραγωνικά με τα παιδιά, μου χρωστάνε στη δουλειά. Δεν βρήκαμε τον εαυτό μας εδώ [...]. Αλλά αυτά τα χρόνια καταφέραμε και βοηθήσαμε τους γονείς να πάρουνε ένα διαμέρισμα στην πόλη μου» (Ουκρανός, 38 ετών, Αθήνα).

Φυσικά, αυτό το αίσθημα εγκλωβισμού, τόσο κυριολεκτικά όσο και σε σχέση με τις προοπτικές, γίνεται ιδιαίτερα έντονο και οδυνηρά πραγματικό μεταξύ των Πακιστανών και Αφγανών που βρίσκονταν υπό κράτηση. Εκεί, ο χρόνος είναι σαν να έχει σταματήσει λόγω της αβεβαιότητας και της έλλειψης ελέγχου, η οποία γίνεται πολύ πιο έντονα αισθητή από ό,τι στην περίπτωση των γυναικών από την Ουκρανία και τη Γεωργία. Ένας νεαρός Αφγανός, που ρωτήθηκε στο κέντρο κράτησης της Αμυγδαλέζας, εκφράζει αυτή την οργή, πολύ καθαρά:

«Σου λένε θα σε αφήσουν ελεύθερο αύριο, την επομένη... Πέντε μήνες έχουν περάσει έτσι» (Αφγανός, 19 ετών, κέντρο κράτησης Αμυγδαλέζας, 2014).

Το αίσθημα εγκλωβισμού κατά τη διάρκεια της κράτησης επιτείνεται από την αδυναμία εργασίας και αποστολής χρημάτων στην πατρίδα:

«Έχω κάνει αίτηση [για το πρόγραμμα του ΔΟΜ], να με στείλουνε πίσω. Αν με αφήσουνε ελεύθερο εδώ, έλεγα να μην πάω πίσω, λόγω οικονομικών. Δεν μπορώ να κάνω κάτι εκεί για να βοηθήσω τη οικογένειά μου. [...] Σκέφτηκα εδώ μέσα που είμαι δεν μπορώ να κάνω κάτι

για την οικογένειά μου, για τη γυναίκα μου, για τα παιδιά μου. Καλύτερα να φύγω από δω, που θα μείνω 18 μήνες, 2 χρόνια, δεν ξέρω πόσο θα με κρατήσουνε εδώ μέσα. Καλύτερα να κάνω αίτηση να φύγω πίσω, να είμαι δίπλα στη γυναίκα μου, στα παιδιά μου, στην οικογένειά μου» (Πακιστανός, 30 ετών, ΔΟΜ, Σεπτέμβριος 2014).

Οι Αλβανοί με τους οποίους μιλήσαμε, από την άλλη πλευρά, φαίνεται να αισθάνονται παγιδευμένοι σε μια κυκλικότητα παρατυπίας. Μετακινούνται συνεχώς, χωρίς να πετυχαίνουν κάποιον συγκεκριμένο στόχο στη ζωή τους και συνεχίζουν να ζουν διαρκώς σε κατάσταση ανασφάλειας:

«Ίσως είναι καλύτερα τώρα που θα γυρίσω εκεί από το να κάτσω εδώ χωρίς δουλειά, χωρίς χαρτιά, με το φόβο της Αστυνομίας και με λογαριασμούς απλήρωτους. Εκεί θα μπορώ τουλάχιστον να μείνω στο σπίτι μου και να περπατάω με ασφάλεια και ελεύθερα, χωρίς να φοβάμαι για την Αστυνομία όπως εδώ» (Αλβανή, 19 ετών, Αθήνα, σε κράτηση πριν την εθελούσια επιστροφή).

«Σκέφτονται να έρθουν εδώ για να χτίσουν ένα μέλλον, δεν τα καταφέρνουν. Εδώ με έναν μισθό 200.000-300.000 λεκ δεν μπορούν να τα βγάλουν εις πέρας. Έτσι, αφήνουν εδώ τις οικογένειές τους και οι ίδιοι φεύγουν και πάλι στην Ελλάδα. Δοκιμάζουν και εκεί να δουλέψουν στις σεζόν, βγάζουν κάποια χρήματα, έρχονται εδώ, η ζωή τους τέλος πάντων είναι συνεχώς εν κινήσει, κυρίως των οικογενειάρχων. Έχουν επιστρέψει πολλοί μετανάστες, οι οποίοι όμως ξαναεπέστρεψαν στην Ελλάδα» (Αλβανός, 45 ετών, Ρόδος).

Ενώ στις μέρες μας μιλάμε για συμπίεση του χρόνου και του χώρου, εδώ παρατηρούμε την αίσθηση ενός ατελείωτου χρόνου, καθώς και της παγίδευσης σε έναν φυσικό χώρο ή μια κατάσταση στην οποία η έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων (και η κράτηση όσων συλλαμβάνονται) αποτρέπει κάποιον να μετακινηθεί, τόσο κυριολεκτικά όσο και συμβολικά, να προχωρήσει δηλαδή στη ζωή (βλ. και Δημητριάδη, 2015).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρήση των εννοιών του χρόνου και του χώρου στις αφηγήσεις παράτυπης διαμονής και εργασίας: οι μετανάστες επιθυμούν να συνεχίσουν το μεταναστευτικό τους εγχείρημα, να βρουν δουλειά και να κερδίσουν χρήματα για να τα στέλνουν στην πατρίδα ή να στηρίξουν τις οικογένειές τους, αλλά, στην πραγματικότητα, το παράτυπο καθεστώς οδηγεί στη σύλληψη και βάζει τη ζωή τους σε εκκρεμότητα, συχνά επειδή δεν ξέρουν πόσο καιρό θα κρατούνται. Η έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων περιορίζει τόσο πολύ τις επιλογές ώστε κάνει τους ανθρώπους να αισθάνονται ότι μένουν ακίνητοι. Πράγματι, ενώ η μετανάστευση σημαίνει κινητικότητα, το παράτυπο καθεστώς συνεπάγεται ένα στοιχείο ακινησίας (σε αντίθεση με το να είναι κανείς σε κίνηση και να κινητοποιεί τους πόρους του), λόγω της κατάστασης του μετανάστη.

Ο μετανάστες ως δρώντες και η δυναμική τους πορεία αφηφά αυτή την παγίδευση. Έτσι, αρκετοί συνεντευξιζόμενοι μίλησαν για τα σχέδιά τους να προχωρήσουν είτε ως αιτούντες άσυλο είτε ως οικονομικοί μετανάστες, σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, κυρίως τη Γερμανία. Διαχειρίζονται συνειδητά τις επιλογές που έχουν στη διάθεσή τους. Στο πλαίσιο αυτό, η αναζήτηση ασύλου είναι ένα μέσο για την επίτευξη ενός σκοπού, και συγκεκριμένα του να χτίσουν ένα μέλλον στη Γερμανία ή αλλού στην Ευρώπη:

«Ερευνήτρια: Τι έχεις ακούσει για τη Γερμανία;

Απάντηση: Ένας φίλος μου είναι εκεί, στη Γερμανία. Έχω ακούσει ότι εκεί μπορώ να πάρω εύκολα πολιτικό άσυλο, μπορώ να μείνω πιο καλά εκεί.

Ερευνήτρια: Θεωρείς ότι είναι όντως εύκολο να πάρεις άσυλο εκεί; Έχεις κάποιο λόγο;

Απάντηση: Από την Ελλάδα είναι πολύ πιο εύκολο να πάρεις εκεί πολιτικό άσυλο.

Ερευνήτρια: Έχεις κάποιο λόγο που μπορείς να πεις, γι' αυτό το λόγο φοβάμαι να πάω πίσω στο Πακιστάν;

Απάντηση: Δεν έχω κανένα φόβο, απλά δεν θέλω να πάω πίσω. Θέλω να πάω στην Ευρώπη. Ευρώπη, μπροστά. Γερμανία, Ιταλία» (Πακιστανός, 23 ετών, Αθήνα, Φεβρουάριος 2014).

Όπως επισημαίνουν οι Jayasuriya and McAuliffe (2015), οι μετανάστες αξιολογούν ενεργά τις δυνατότητές τους σε σχέση με τα διάφορα κανάλια χάραξης πολιτικής. Ωστόσο, όπως αποδεικνύει ο Van Hear (2014), μπορεί κανείς να πάει όσο μακριά μπορούν να τον πάνε τα χρήματά του. Επομένως, το κόστος πληρωμής των διακινητών για την οργάνωση του ταξιδιού (που φέρεται να είναι 2.000 ευρώ στην περίπτωση του παραπάνω συνεντευξιαζόμενου) είναι ένα σοβαρό εμπόδιο που πρέπει να ξεπεράσει ο μετανάστης. Πράγματι, το παρακάτω απόσπασμα της Doreen Massey (2003: 61, όπως το παραθέτει ο Van Hear, 2014: 109) είναι ιδιαίτερα εύγλωττο:

«Οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και άτομα βρίσκονται αντιμέτωπα με εξίσου διαφορετικούς τρόπους σε σχέση με [...] τις ροές και τις αλληλεξαρτήσεις. Αυτό δεν αφορά μονάχα το ερώτημα ποιος μετακινείται και ποιος όχι [...] αλλά και με το θέμα της εξουσίας σε σχέση με τις ροές και την κινητικότητα. Οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες σχετίζονται διαφορετικά με αυτή [...] την κινητικότητα: κάποιες διατηρούν περισσότερο έλεγχο από άλλες, ορισμένες εκκινούν τις ροές και τις μετακινήσεις ενώ άλλες όχι, κάποιες βρίσκονται στην πλευρά που δέχεται τις ροές, ενώ άλλες βρίσκονται ουσιαστικά παγιδευμένες μέσα σε αυτές».

7. Επίλογος

Η έρευνα αυτή, στο σύνολό της, επεσήμανε την ανάγκη να εστιάσουμε στους μετανάστες ως δρώντες, καθώς και στο ότι είναι άτομα που ζυγίζουν τις επιλογές τους και παίρνουν ρίσκα για να αποκτήσουν περισσότερες ευκαιρίες και ασφάλεια. Η πρωταρχική ουσία της μετανάστευσης είναι τα κίνητρα των μεταναστών. Αφ' ης στιγμής ο μετανάστης έχει δεσμευθεί στο μυαλό του να μεταναστεύσει και η διαδικασία μπαίνει σε λειτουργία, αμέσως οι σχετικές πολιτικές μετατρέπονται σε εμπόδια που πρέπει να ξεπεραστούν, έξοδα που πρέπει να εκτιμηθούν ή ευκαιρίες που οφείλουν να χρησιμοποιηθούν. Επομένως, μια καλύτερη κατανόηση της παράτυπης μετανάστευσης και της αναζήτησης ασύλου σημαίνει να αντιστρέψουμε εντελώς το σημείο όπου εστιάζονται οι αναλυτικές μας κατηγορίες και να επικεντρωθούμε στον μετανάστη, και όχι στις πολιτικές και την αποτελεσματικότητά τους.

Για όσους χαράσσουν πολιτικές, αφετηρία για ανάλυση αποτελεί η διαχείριση του ελέγχου των ροών, η κατηγοριοποίηση και η τοποθέτησή τους σε αντίστοιχες κατηγορίες. Για τον μετανάστη, η αφετηρία είναι οι διαφορετικές συνθήκες διαβίωσης ή/και η έλλειψη διεξόδου εξαιτίας της μη αλλαγής των συνθηκών διαβίωσης. Οι κατηγορίες σύμφωνα με τις οποίες γίνονται οι αναλύσεις της πολιτικής κάνουν ξεκάθαρο διαχωρισμό μεταξύ νόμιμης και μη νόμιμης μετανάστευσης, καθώς και μεταξύ πραγματικών και ψευδώς αιτούντων άσυλο (ή και μεταξύ αυτών στους οποίους αναγνωρίστηκε και αυτών στους οποίους δεν αναγνωρίστηκε το αίτημα ασύλου). Ωστόσο, μια πιο προσεχτική ματιά στις δυναμικές της παράτυπης μετανάστευσης δείχνει ότι είναι ανάγκη να εγκαταλείψουμε μια τέτοια αναλυτική δυσκαμψία.

Για τους μετανάστες με μεικτά κίνητρα, που σχετίζονται και με την ανασφάλεια και με τη φτώχεια, είναι εξαιρετικά δύσκολο να καταλάβει κανείς ποιο από τα δύο κυριαρχεί, αφού με βεβαιότητα

μπορούμε να πούμε ότι το ένα λειτουργεί ως καταλύτης για το άλλο. Είναι απολύτως αναγκαίο να αντιληφθούμε αυτή την περίπλοκη αλληλεπίδραση, ακριβώς στο σημείο που συναντιούνται η διαχείριση της μετανάστευσης και της αναζήτησης ασύλου. Γιατί η επιμονή να αντιλαμβανόμαστε τα δύο φαινόμενα ως ξεχωριστές κατηγορίες αγνοεί πόσο περίπλοκη μπορεί να είναι η ζωή στην πράξη, και εμποδίζει και τις δύο κατηγορίες ανθρώπων που έχουν ανάγκη για προστασία να κάνουν αίτηση για άσυλο, οδηγεί τους οικονομικούς μετανάστες σε αιτήσεις για προσωρινά μέτρα νομιμοποίησης και ουσιαστικά δεν δίνει χώρο για βιώσιμες λύσεις σε όσους εγκαταλείπουν τις χώρες τους λόγω και των δύο παραγόντων. Οι αρμόδιοι φορείς και οι ερευνητές πρέπει να αντιλαμβάνονται τη διαχείριση και τον έλεγχο της παράτυπης μετανάστευσης, καθώς και τη διαχείριση της αναζήτησης ασύλου ως ένα σύνολο και μια συνεχή ενότητα, και όχι ως ξεχωριστούς και αυτόνομους τομείς πολιτικής και διαχείρισης των ανθρώπινων ροών.

Αντίστοιχα, οφείλουμε να αντιμετωπίσουμε κριτικά τον διαχωρισμό ανάμεσα σε μετακινήσεις νόμιμες, μη νόμιμες και αυτές που αποσκοπούν στην αναζήτηση ασύλου: για τους ανθρώπους που αποφασίζουν να μεταναστεύσουν οι έννοιες αυτές είναι μέσα προς την επίτευξη ενός σκοπού, ο οποίος δεν είναι άλλος από το να εξασφαλίσουν καλύτερες προοπτικές ζωής για τους ίδιους και για τα παιδιά τους και/ή να υποστηρίξουν οικονομικά την οικογένειά τους που έχει παραμείνει στην χώρα καταγωγής. Επομένως, πρόκειται για επιλογές πολιτικής που λαμβάνουν υπόψη και για τις οποίες πληροφορούνται σχετικά. Η διαδικασία αυτή σχετίζεται επίσης και με το ζήτημα της απόκτησης βίζας και του είδους της βίζας που επιδιώκει ο καθένας, και άρα συνδέεται με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές και εθνικές πολιτικές. Με λίγα λόγια, όταν ένα άτομο παίρνει την απόφαση να μεταναστεύσει λόγω οικονομικών και, συχνά, πολιτικών παραγόντων, διανύει για καιρό έναν ολισθηρό δρόμο που απαρτίζεται από νόμιμες και μη νόμιμες οδούς, ανάλογα με το ποιες είναι διαθέσιμες εκείνη τη χρονική στιγμή. Έτσι, δεν έχει κάποιο νόημα η διάκριση μεταξύ νόμιμων και παράτυπων επιλογών, γιατί αυτές δεν είναι παρά εμπόδια ή ευκαιρίες για να φτάσει ο μετανάστης στον προορισμό του.

Με τον ίδιο τρόπο πρέπει να διευρύνουμε και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τα μεταναστευτικά δίκτυα, ώστε να λαμβάνουμε υπόψη και τους διαφορετικούς τύπους ενδιάμεσων δρώντων. Για παράδειγμα, σημαντικό ρόλο παίζουν οι στενοί συγγενείς και φίλοι που διαθέτουν πληροφορίες από πρώτο χέρι και προσωπική εμπειρία σχετικά με τη μετανάστευση, οι οποίοι και φέρνουν το άτομο σε επικοινωνία με τους σχετικούς ενδιάμεσους παράγοντες. Αντίστοιχα, είναι ανάγκη να κατανοήσουμε διαφορετικά όσους εμπλέκονται στη διακίνηση, γιατί εξίσου δύσκολη είναι και η διάκριση μεταξύ δρώντων εγκληματικά και ημι-παράνομων πρακτορείων, γηγενών εργοδοτών και συμπατριωτών που βοηθούν τον μετανάστη να διέλθει χωρίς χαρτιά στη χώρα προορισμού. Αν και είναι πια κοινός τόπος να μιλάμε για βιομηχανία της μετανάστευσης ή μεταναστευτικές υποδομές, είναι σαφής ο κίνδυνος, με αυτό τον τρόπο, να παραβλέπουμε τον πολυδιάστατο και περίπλοκο χαρακτήρα των δικτύων που εμπλέκονται σε αυτό το φαινόμενο (βλ. Triandafyllidou and Maroukis, 2012). Για παράδειγμα, υπάρχει ένας αριθμός ταξιδιωτικών πρακτορείων που συνδέονται με τοπικούς διακινητές, οι οποίοι με τη σειρά τους δωροδοκούν συνοριοφύλακες, και καθιστούν έτσι τη μετανάστευση εφικτή. Αντίστοιχα, γηγενείς εργοδότες έρχονται σε συνεννόηση με εργαζόμενους μετανάστες ώστε να φέρουν στη χώρα συγγενείς ή φίλους για να εργαστούν σε διαθέσιμα πόστα στον τομέα της παράτυπης οικονομίας.

Στη διαδικασία αυτή, η διακίνηση πληροφοριών είναι εξαιρετικά σημαντική, καθώς θέτει σε κίνηση, αυξάνει ή μειώνει τους πόρους εκείνου που πρόκειται να μεταναστεύσει και αποτελεί καταλύτη και των άλλων μορφών κεφαλαίου – οικονομικού, κοινωνικού ή ανθρώπινου. Η αρχική πληροφόρηση μπορεί να έχει σχέση με το πλαίσιο, να είναι διάσπαρτη ή συγκεκριμένη, ενώ την ίδια στιγμή υπάρχει μια συνέχεια μεταξύ αυτών των γενικών πληροφοριών, της αναζήτησης για μια

συγκεκριμένη πληροφορία και της ανάπτυξης ενός πλάνου μετακίνησης και των τρόπων με τους οποίους θα υλοποιηθεί αυτό.

Σε αυτό το σημείο, υπεισέρχονται οι πολιτικές για τη μετανάστευση που μπορεί να αξιολογηθούν ως γνώση για το τι επικρατεί στη χώρα προορισμού, και άρα να επηρεάσουν την επιλογή του μετανάστη. Από την άλλη, μπορεί το άτομο να αγνοήσει τέτοιου είδους πληροφορίες και να επικεντρωθεί μονάχα στο πού πρέπει να φτάσει, ώστε να ικανοποιήσει τις ανάγκες του και με βάση αυτό τον στόχο να αναζητά τα κατάλληλα μέσα και λύσεις. Η πληροφορία, με λίγα λόγια, αποτελεί ένα είδος κοινωνικού, υλικού ή συμβολικού κεφαλαίου που βοηθάει να δημιουργηθεί κεφάλαιο ή να μετατραπεί το υπάρχον. Είναι σημαντικός πόρος και δίνει μορφή σε κινδύνους, αβεβαιότητα και εμπιστοσύνη.

Έχει ενδιαφέρον το πώς η κατηγοριοποίηση νόμιμου έναντι παράνομου βαραίνει για τον μετανάστη μόνο μετά το πέρας μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, όταν αντιλαμβάνεται ο ίδιος ότι η κατάταξή του από τις αρχές ως μετανάστη «με» ή «χωρίς χαρτιά» επηρεάζει τις βιοτικές του προοπτικές, την ικανότητά του να επιστρέψει στη χώρα του για να επισκεφτεί τους δικούς του, καθώς και τα μελλοντικά του σχέδια. Επομένως, οι πολιτικές ελέγχου της μετανάστευσης ασκούν μικρή μάλλον επίδραση κατά την πρώτη φάση της λήψης αποφάσεων, όταν τα κίνητρα σχετικά με τη μετανάστευση και την αναζήτηση ασύλου έχουν την πρωτοκαθεδρία. Στη συνέχεια, όμως, επανέρχονται σχεδόν εκδικητικά, καθώς το καθεστώς του μετανάστη «χωρίς χαρτιά» μετατρέπεται σε παγίδα, τόσο κυριολεκτικά (ο μετανάστης δεν μπορεί να μετακινηθεί) όσο και κοινωνικά (δεν του επιτρέπεται να προχωρήσει στη ζωή του).

Τα παραπάνω ευρήματα μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι μονόπλευρες πολιτικές που αφορούν το φαινόμενο της παράτυπης μετανάστευσης συνολικά δεν είναι αποτελεσματικές. Διαφορετικοί άνθρωποι από διαφορετικές χώρες μεταναστεύουν ή αναζητούν άσυλο κάτω από διαφορετικές συνθήκες και αντιδρούν με διαφορετικούς τρόπους σε παρόμοια εμπόδια και περιορισμούς που θέτουν οι επίσημες πολιτικές. Ως εκ τούτου, ο έλεγχος της μετανάστευσης και οι πολιτικές διαχείρισης οφείλουν να προσαρμόζονται στις ομάδες στις οποίες απευθύνονται, και όχι σε μια γενική αντίληψη περί φύλαξης των συνόρων και ελέγχου της αγοράς εργασίας.

Το ίδιο ισχύει και για τις καμπάνιες πληροφόρησης. Έπειτα από σχετικές έρευνες, οι κυβερνήσεις της Αυστραλίας και της Μεγάλης Βρετανίας κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι υπάρχει ανάγκη για συγκεκριμένες καμπάνιες πληροφόρησης οι οποίες να λαμβάνουν υπόψη τα διαφορετικά κίνητρα και τους λόγους που οδηγούν ομάδες ανθρώπων να μεταναστεύσουν, τις χώρες που επιθυμούν/στοχεύουν να πάνε και το γιατί· και, τέλος, να εξετάζουν με ποιους τρόπους μπορούν να μεταφέρουν το μήνυμά τους, ώστε οι μετανάστες να το εισακούσουν (McAuliffe et al., 2014). Ωστόσο, η δική μας άποψη είναι ότι οι σχετικές καμπάνιες πρέπει να εστιαστούν περισσότερο στις αλλαγές στη χώρα καταγωγής, παρά στις πολιτικές στη χώρα προορισμού: αντί να χρησιμοποιούνται κατηγορίες όπως νόμιμος/παράνομος ή μη νόμιμος, πρέπει να παρέχουν πληροφορίες σχετικές με τις ανάγκες και τις επιθυμίες του μετανάστη και το εάν αυτές μπορούν να ικανοποιηθούν στη χώρα προορισμού, καθώς και ποιες θα ήταν οι εναλλακτικές προτάσεις ώστε να επιτευχθεί κάτι τέτοιο. Επομένως, η σωστή πληροφόρηση δεν εξαρτάται μόνο από τον αγγελιαφόρο. Εξαρτάται, εξίσου και από το πού εστιάζεται κάθε φορά η πληροφορία και από το εάν λαμβάνει υπόψη της τα κίνητρα του μετανάστη, και όχι μονάχα τις επιπτώσεις που θα μπορούσε να έχει μια παράτυπη μετακίνηση και τις απειλές επιβολής αντίστοιχων κυρώσεων.

Διάγουμε μια περίοδο κρίσης, τόσο για την Ευρώπη όσο και για τη διεθνή κοινότητα, που μας αναγκάζει να θέσουμε υπό αμφισβήτηση τις αναλυτικές μας κατηγορίες σχετικά με τη μελέτη της μετανάστευσης και τον σχεδιασμό σχετικών πολιτικών. Ειδικά σε σχέση με τη μελέτη της

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

διαχείρισης της παράτυπης μετανάστευσης, μια διαφορετική οπτική είναι εξαιρετικά αναγκαία, μια οπτική που να μετακινεί την προσοχή από τις πολιτικές στον μετανάστη ως δρώντα και στα κίνητρα που τον ωθούν να μεταναστεύσει. Όπως έθεσε το ζήτημα ο Phil Martin κατά τη διάρκεια μιας άτυπης συζήτησης στη Φλωρεντία, τον Ιούνιο του 2015, η μετανάστευση είναι ένα ταξίδι ελπίδας και φόβου, ελπίδας για κάτι καλύτερο, φόβου για το άγνωστο. Όπως συμβαίνει και όταν τα αεροπλάνα πέφτουν, οι περισσότεροι άνθρωποι συνεχίζουν να μεταναστεύουν μετά τις καταστροφές, πιστεύοντας στη θεωρία ότι αυτό δεν θα συμβεί στους ίδιους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Aas, K. F. (2011). “Crimmigrant” bodies and bona fide travelers: Surveillance, citizenship and global governance. *Theoretical Criminology*, 15: 331-346.

Agustín, L. (2003). Forget victimisation: Granting agency to migrants. *Development*, 46: 30-36.

Ahmad, A.N. (2008). The romantic appeal of illegal migration: gender, masculinity and human smuggling from Pakistan, in M. Schrover et al. (eds), *Illegal Migration and Gender in a Global and Historical Perspective*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Ahmed, S., Castaneda, C., Fortier, A.-M. and Sheller, M. (2003). *Uprootings/Regroundings: Questions of Home and Migration*. Oxford: Berg.

Alasania, G. (2006). Women in Georgia. *IBSU International Refereed Multi-diciplinary Scientific Journal*, No1, 2006. (διαθέσιμο στο <http://journal.ibsu.edu.ge/index.php/ibsusj/article/viewArticle/11>).

Ambrosini, M. (2013). *Immigrazione Irregolare e Welfare Invisibile*. Bologna: Il Mulino.

Anderson, B. (2008). Illegal Immigrant: Victim or Villain? COMPAS working paper series WP-08-64. University of Oxford.

Anderson, B. (2010). Migration, immigration controls and the fashioning of precarious workers. *Work, Employment & Society*, 24 (2): 300-17.

Anderson, B. and Ruhs, M. (2010). Guest editorial: Researching illegality and labour migration. *Population, Space and Place* 16 (3): 175-179.

Anderson, B. and Ruhs, M. (2012). Reliance on migrant labour: inevitability or policy choice?. *Journal of Poverty and Social Justice*, 20 (1): 23-30.

Anderson, N. (2007). Battles in time: the relation between global and labour mobilities, COMPAS working paper series WP-07-55. University of Oxford.

Antonenko, O. (2008). A war with no winners. *Survival: Global Politics and Strategy*, 50 (5): 23-36.

Appadurai, A. (2001). Deep democracy: urban governmentality and the horizon of politics. *Environment and Urbanization*, 13: 23-43.

Arango, J. (2000). Explaining migration: A critical view. *International Social Sciences Journal*, 52 (165): 283-296.

Arango, J. (2004). Theories of international migration, in D. Joly (ed.), *International Migration in the New Millennium*. Aldershot: Ashgate: 15-35.

- Badurashvili, I. (2012). The Socio-Political Impact of Labour Migration on Georgia, CARIM-East Research Report 2012/21 (διαθέσιμο στο <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RR-21.pdf>).
- Badurashvili, I. (2004). Determinants and Consequences of Irregular Migration in a Society under Transition. The Case of Georgia (διαθέσιμο στο <http://paa2004.princeton.edu/papers/41960>).
- Bakewell, O. (2008). Research beyond the categories. The importance of policy-irrelevant research into forced migration. *Journal of Refugee Studies*, 21: 432-453.
- Bakewell, O. (2010). Some reflections on structure and agency in migration theory. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36 (10): 1689-1708.
- Bal, E. (2014). Yearning for faraway places: The construction of migration desires among young and educated Bangladeshis in Dhaka. *Identities*, 21 (3): 275-289.
- Baldwin-Edwards, M. (2008). Towards a theory of illegal migration: historical and structural components. *Third World Quarterly*, 29 (7): 1449-1459.
- Basch, L. Glick Schiller, N. and Szanton Blanc, C. (1994). *Nations Unbound. Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation States*. London: Routledge.
- Bauböck, R. and Faist, T. (επιμ.) (2010). *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. IMISCOE Research. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Beck, U. (2003) Toward a New Critical Theory with a cosmopolitan intent. *Constellations* 10 (4), Blackwell Publ. (διαθέσιμο στο <http://www.public.iastate.edu/~carlos/607/readings/beck.pdf>)
- Becker, G. S. (1976). *The Economic Approach to Human Behaviour*. Chicago: Chicago University Press.
- Bengtson, V., Allen, K. (1993). The Life Course Perspective Applied to Families Over Time, in *Sourcebook of Family Theories and Methods*, Springer Publ.: 469-504.
- Bialczyk, A. (2008). Voluntary repatriation' and the case of Afghanistan: A critical examination. Working Paper No. 46, Refugee Studies Center, Oxford.
- Biernacki, P., Waldorf, D. (1981). Snowball sampling: problems and techniques of chain referral sampling. *Sociological Methods Research*, Nov. 1981, 10 (2): 141-163 (doi: 10.1177/004912418101000205).
- Bigo, D. (2002). Security and immigration. Toward a critique of the governmentality of unease. *Alternatives: Social Transformation and Humane Governance*, 27: 63-92.
- Boccagni, P. (2009). *Tracce Transnazionali. Vite in Italia e Proiezioni Verso Casa tra i Migranti Ecuadoriani*. Milano: Franco Angeli.
- Bommes, M. and Sciortino, G. (2011a). Irregular migration as a structural phenomenon, in M. Bommes και G. Sciortino (eds) *Foggy Social Structures: Irregular migration, European labour markets and the welfare state*, Amsterdam: Amsterdam University Press: 11-20.
- Bommes, M. and Sciortino, G. (2011b). In lieu of a conclusion: steps towards a conceptual framework for the study of irregular migration, in M. Bommes and G. Sciortino (eds), *Foggy Social Structures: Irregular Migration, European Labour Markets and the Welfare State*, Amsterdam: Amsterdam University Press: 213-228.
- Braakman, M. and Schlenkhoff, A. (2007). Between Two Worlds: Feelings of Belonging While in Exile and the Question of Return. *Asien*, 104 : 9-22.
- Brettell, C. and Hollifield, J. F. (2008). *Migration Theory: Talking across Disciplines*. New York; London, Routledge.

- Brinkmeier, E. (2011). Illegality in everyday life: Polish workers in Dutch agriculture, in Bommers, M. and Sciortino, G. (eds.) *Foggy Social Structures Irregular Migration, European Labour Markets and the Welfare State*. IMISCOE Research. Amsterdam University Press: 45-66.
- Carling, J. (2002). Migration in the age of involuntary immobility. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28 (1): 5-42.
- Carling J. et al (2013). Migration Aspirations in Senegal. Who Wants to Leave and Why Does it Matter ? European Policy Brief, EU Imagine project (διαθέσιμο στο <https://jorgencarling.files.wordpress.com/2013/07/carling-et-al-2013-migration-aspirations-in-senegal.pdf>).
- Carling, J. (2014). Scripting remittances: making sense of money transfers in transnational relationships. *International Migration Review*, 48 (1): 218-262.
- Carling, J. (2014). *The Role of Aspirations in Migration. Determinants of International Migration*. International Migration Institute, University of Oxford.
- Cassarino, J. P. (2004). Theorising return migration: the conceptual approach to return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6 (2): 253-279.
- Cassarino, J.-P. (2010). *Readmission Policy in the European Union*. Brussels, European Parliament (διαθέσιμο στο <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/14957>).
- Castles, S. and Miller, J. M. (2003). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Castles, S. (2004). Why migration policies fail. *Ethnic and Racial Studies*, 27 (2): 205-227.
- Castles, S. (2010). Understanding global migration: A social transformation perspective, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36: 1565-1586.
- Castles, S. and Miller M.J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (4th edition). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Castles, S., Arias Cubas, M., Kim, Ch., Ozkul, D. (2012). Irregular Migration: Causes, Patterns, and Strategies, in *Global Perspectives on Migration and Development, Global Migration Issues*, 1: 117-151.
- Castles, S., De Haas, H. and Miller M. (2014). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (5th edition). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Cavounidis, J. (2002). Migration in Southern Europe and the case of Greece, IOM- *International Migration*, 40 (1), Oxford: Blackwell.
- Cohen, R. (2008). *Global Diasporas: An Introduction* (2nd edition). Abington: Routledge.
- Coutin, S. B. (2005). Contesting criminality: Illegal immigration and the spatialization of legality. *Theoretical Criminology*, 9: 1362-4806
- Creighton, M. (2013). The role of aspirations in domestic and international migration. *The Social Science Journal*, 50: 79-88.
- CRRC/ISET, (2010). Development on the Move: Measuring and Optimising Migration's Economic and Social Impacts in Georgia, Tbilisi (διαθέσιμο στο [http://www.ippr.org/uploadedFiles/_research_teams_2009/Projects/Global_Change/Georgia%20FINAL%20\(April%202010\).pdf](http://www.ippr.org/uploadedFiles/_research_teams_2009/Projects/Global_Change/Georgia%20FINAL%20(April%202010).pdf)).
- Curro, C. (2012). National gender norms and transnational identities: Migration experiences of Georgian women in London. *Slovo*, 24 (2) 114-131 (διαθέσιμο στο <http://discovery.ucl.ac.uk/1366717>).

- Cuttitta, P. (2014). Borderizing' the island: Setting narratives of the Lampedusa "border play". *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 13: 196-219.
- Cuttitta, P. (2014). Migration control in the Mediterranean Grenzasaum: Reading Ratzel in the Strait of Sicily. *Journal of Borderland Studies*, 29: 117-131.
- Cvajner, M. and Sciortino, G. (2010). Theorizing irregular migration: The control of spatial mobility in differentiated societies. *European Journal of Social Theory*, 13: 389-404.
- Czaika, M. and De Haas, H. (2013). The effectiveness of immigration policies. *Population and Development Review*, 39 (3): 487-508.
- Czaika, M. and Vothknecht (2014). Migration and Aspirations. Are migrants trapped on a hedonic treadmill? *IZA Journal of Migration* 3 (1) (διαθέσιμο στο <http://www.izajom.com/content/pdf/2193-9039-3-1.pdf>).
- Dauvergne, C. (2004). Sovereignty, migration and the rule of law in global times. *Modern Law Review*, 67 (4): 588-615.
- De Genova, N. P. (2002). Migrant "illegality" and deportability in everyday life, *Annual Review of Anthropology*: 419-447.
- De Haas, H. (2010). Migration Transitions. A Theoretical and Empirical Inquiry into the Developmental Drivers of International Migration. DEMIG project paper 1, IMI Oxford (διαθέσιμο στο www.migrationdeterminants.org).
- De Haas, H. (2011b). The Determinants of International Migration. Conceptualizing Policy, Origin and Destination Effects, DEMIG "The Determinants of International Migration" project paper no. 2, Paper 32, April 2011.
- De Haas, H., Vezzoli, S. (2011). Leaving Matters: The Nature Evolution and Effects of Emigration Policies, IMI Working Paper 34.
- De Haas, Fokkema, T, Fihri M. F. (2015). Return migration as failure or success? The determinants of return migration intentions among Moroccan migrants in Europe, *International Migration and Integration*, 16 (2): 415-429.
- Dermentzopoulos, C., Salvanou, A. and Kambouri, H. (2009). *Culture, Identity and Movement: A Study in the Social Anthropology of the Everyday Life and Popular Representations of Migrants From Pakistan in N. Ionia*, John S. Latsis Public Benefit Foundation (διαθέσιμο στο <http://www.latsis-foundation.org/files/Programmes2008-2009/Dermentzopoulos%20FINAL%20REPORT.pdf>).
- Diminescu, D. (2008). The connected migrant: an epistemological manifesto, *Social Science Information*, 47 (4): 565-579.
- Dimitriadi, A. (2013). *Migration from Afghanistan to Third Countries and Greece*. Athens, ELIAMEP, IRMA background report (διαθέσιμο στο <http://irma.eliamep.gr/publications/background-reports>).
- Dimitriadi, A. (2014). Managing the maritime borders of Europe: Protection through deterrence and prevention? *Working Paper Series* 50/2014, Athens: ELIAMEP.
- Docquier, F., et al. (2014). The cross-country determinants of potential and actual migration. *International Migration Review* 48 (1):37-99.
- Doomernik, J. and Kyle, D. (2004). Introduction, *Journal of International Migration and Integration*, 5 (3): 265-272.
- Douglas, M. (1992). *Risk and Blame. Essays in Cultural Theory*, London: Routledge.

- Düvell, F. (ed.) (2006). *Illegal Immigration in Europe: Beyond Control?* Houndmills: Palgrave-Macmillan.
- Düvell, F. (2009). *Pathways into Irregularity: The Social Construction of Irregular Migration*. Comparative Policy brief CLANDESTINO project. (διαθέσιμο στο http://clandestino.eliamep.gr/wp-content/uploads/2009/12/clandestino_policy_brief_comparative_pathways.pdf).
- Düvell, F. (2013). Turkey, the Syrian refugee crisis and the changing dynamics of transit migration, in *Strategic Sectors: Culture and Society*, IEMed Mediterranean Yearbook: 278-281.
- Düvell, F., Triandafyllidou, A., and Vollmer, B. (2008). Ethical Issues in Irregular Migration Research, Research project CLANDESTINO “Undocumented Migration: Counting the Uncountable. Data and Trends across Europe”, funded by the 6th Framework Programme for Research and Technological Development.
- ETF, (2010). ENPI 08-14 Black Sea Labour Market Reviews. Georgia Country Report (διαθέσιμο στο <http://www.enpi-info.eu/files/publications/NOTE868FGP.pdf>).
- European Migration Network (2012). *Practical Measures to Reduce Irregular Migration. Synthesis Report* (διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/emn-studies/irregular-migration/00a_emn_synthesis_report_irregular_migration_october_2012_en.pdf).
- Faist, T. (2000). *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford-New York: Oxford University Press.
- Faist, T. (2010). Transnationalisation: its conceptual and empirical relevance, in Audebert, C. and Doraï, M.K. (eds), *Migration in a Globalised World. New Research Issues and Prospects*. IMISCOE Research. Amsterdam: Amsterdam University Press: 79-105.
- Faist, T. (2011). Multiculturalism: from heterogeneities to social (in)equalities, SFB 882 *From Heterogeneities to Inequalities*, Working Paper Series, No. 3, DFG Research Center. Research Project C3, Bielefeld.
- Fakiolas, R. (2003). Regularizing undocumented Immigrants in Greece: procedures and effects, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29: 535-561.
- Farooq, M. et al. (2014). Determinants of international migration in Pakistan, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(20) (διαθέσιμο στο <http://www.mcser.org/journal/index.php/mjss/article/viewFile/3948/3864>).
- Fausser, M., Voigtländer, S., Tuncer, H. Liebau, E., Faist, Th. and Razum, O. (2012). *Transnationality and social inequalities of migrants in Germany*. DFG Research Center (SFB) 882, From Heterogeneities to Inequalities. Working Paper Series No. 11 (διαθέσιμο στο <http://pub.uni-bielefeld.de/luur/download?func=downloadFile&recordId=2550144&fileId=2550145>).
- Favell, A. (2003). Games without Frontiers: Questioning the Transnational Social Power of Migrants in Europe, *European Sociology* XLIV (3): 397-427.
- FRONTEX (2012). Annual Risk Analysis (διαθέσιμο στο http://frontex.europa.eu/assets/Attachment_Featured/Annual_Risk_Analysis_2012.pdf).
- FRONTEX (2014a). Annual Risk Analysis 2014 (διαθέσιμο στο <http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk/Analysis/Annual/Risk/Analysis/2014.pdf>).
- FRONTEX (2014b). FRAN Quaterly, Quarter 2, April-June 2014 (διαθέσιμο στο: http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Fran_Q2_2014.pdf).
- FRONTEX (2014c). Circular Route from Albania to Greece (διαθέσιμο στο: <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/circular-route-from-albania-to-greece>).

- Gardner, K. (2009). Lives in motion: The life-course, movement and migration in Bangladesh, *Journal of South Asian Development*, 4 (2): 229-251.
- Garni, A. and Miller, A. (2008). Localized immigration policy and migrant life experiences: The case of Mexican migrants in Southern California. *Journal of Immigrant and Refugee Studies*, 6 (3): 435-450.
- Geiger, M. and Pécouid, A. (2014). International organizations and the politics of migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40: 865-887.
- Gemi, E. (2014). Transnational practices of Albanian families during the Greek crisis: unemployment, de-regularization and return. *International Review of Sociology*, 24 (3): 406-421.
- Giele, J. and Elder, G. (1998). *Methods of Life Course Research: Qualitative and Quantitative Approaches*, SAGE Publ. UK.
- Glick Schiller, N. (2009). *A Global Perspective on Transnational Migration: Theorizing Migration without Methodological Nationalism*. Working Paper No. 67, Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford.
- Gregou, M. (2014). Drawing the Geographic Boundaries of Expulsion and Readmission in Greece: The Dynamics of an Elusive Process. *European Journal of Migration and Law*, 16: 505-533.
- Haas, H.D. (2011). *The Determinants of International Migration: Conceptualising Policy, Origin and Destination Effects*. Working Papers. Oxford: International Migration Institute (IMI).
- Hage, G. (ed.) (2009). *Waiting*, Melbourne: Melbourne University Press.
- Hage, G. (1997). At home in the entrails of the West: multiculturalism, ethnic food and migrant home-building, in Grace, H., Hage, G., Johnson, L., Langsworth, L. and Symonds, M. (eds) *Home/World: Space, Community and Marginality in Sydney's West*. Sydney: Pluto.
- Hagen-Zanker, J. (2008). *Why Do People Migrate? A Review of the Theoretical Literature*, MPRA Paper 28197, University Library of Munich, Germany.
- Hatziprokopiou, P. and Triandafyllidou, A. (2013). IRMA Research project (διαθέσιμο στο <http://irma.eliamep.gr/wp-content/uploads/2013/04/IRMA-Concept-Paper-EN.pdf>).
- Heckathorn, D. (1997). Respondent driven sampling: A new approach to the study of hidden populations. *Social Problems*, 44 (2).
- Heckathorn, D. (2011). Snowball versus respondent-driven sampling. *Sociol. Methodol.* 41(1): 355-366 (doi:10.1111/j.1467-9531.2011.01244.x).
- Human Rights Watch (2012). *Hate on the Streets, Xenophobic Violence in Greece* (διαθέσιμο στο: <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/greece0712ForUpload.pdf>).
- Human Rights Watch (2008). *Stuck in a Revolving Door: Iraqis and other Asylum Seekers and Migrants at the Greece/Turkey Entrance to the European Union*. New York: Human Rights Watch.
- Hyndman, J. (2012). Geopolitics of migration and mobility. *Geopolitics*, 17: 243-255.
- ILO (2013). *Pakistan Labour Market Update*, ILO Country Office for Pakistan (διαθέσιμο στο http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-islamabad/documents/publication/wcms_222834.pdf).
- INSTAT (2014). *Migracioni ne Shqiperi, Maj 2014* (διαθέσιμο στο http://www.instat.gov.al/media/241762/migracioni_ne_shqiperi.pdf).
- INSTAT and IOM (2014). *Return Migration and Reintegration in Albania 2013* (διαθέσιμο στο http://www.instat.gov.al/media/255982/return_migration_and_reintegration_in_albania_2013_.pdf).

- Itzigsohn, J. and Giorguli Saucedo, G. (2002). Immigrant incorporation and sociocultural transnationalism. *International Migration Review*, 36 (3): 766-798.
- Itzigsohn, J. and Giorguli Saucedo, G. (2005). Incorporation, transnationalism, and gender: immigrant incorporation and transnational participation as gendered processes, *International Migration Review*, 39 (4): 895-920.
- Jahn, A. and T. Straubhaar (1998). A survey of the economics of illegal migration. *South European Society and Politics*, 3 (3): 16-42.
- Jandl, M., Hollomey, C., Gendera, S., Stepien, A. and Bilger, V. (2009). *Migration and Irregular Work in Austria. A Case Study of the Structure and Dynamics of Irregular Foreign Employment in Europe at the Beginning of the 21st Century*. IMISCOE Reports. Amsterdam University Press.
- Jandl, M., Vogel, D., Igllicka, K., Kraler, A., (2009). Report on methodological issues, Research project CLANDESTINO: Undocumented Migration: Counting the Uncountable. Data and Trends Across Europe, funded by the 6th Framework Programme for Research and Technological Development.
- Jaroszewicz, M., Kaźmierkiewicz, P. (2014). Does Ukraine have a policy on emigration? Transcending the state-centered approach. *Central and Eastern European Migration Review*, 3 (1): 11-26.
- Jayasuriya, D. and McAuliffe, M. (2015). *Migration-related Decision Making: Developing a Better Understanding of the Views of Potential Migrants in Afghanistan, Bangladesh, Pakistan and Sri Lanka*, Australian Government Research Programme on Irregular Migration, 1 May 2015 (unpublished).
- Johl, S.K. and Renganathan, S. (2010). Strategies for gaining access in doing fieldwork: Reflection of two researchers, *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 8(1): 42-50 (διαθέσιμο στο www.ejbrm.com).
- Kaufmann, V. Viry, G. and Widmer, E. (2010). *Motility*, in Norbert Schneider et al. (eds), *Mobile Living across Europe II. Causes and Determinants of Job Mobility and their individual and societal consequences*. Opladen: Barbara Budrich Publishers: 95-112.
- KETHI (2007). The Female Migration in Greece: The Findings of the Pan-Hellenic Research of KETHI, Athens, June 2007 (διαθέσιμο στο http://www.kethi.gr/attachments/127_GYNAIKEIA_METANASTEYSH.pdf).
- Khosravi, S. (2007). The “illegal” traveler: an auto-ethnography of borders. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 15 (3): 321-334.
- King, R. (1995). Migration, globalisation and place, in D. Massey and P. Jess (eds), *A Place in the World? Places, Cultures and Globalisation*. Milton Keynes: Open University & Oxford University Press: 5-53.
- King, R. (2002). Towards a new map of European migration. *International Journal of Population Geography*, 8 (2): 89-106.
- King, R., Frykman, M.P., and Vullnetari, J. (2013). Migration, transnationalism and development on the southeastern flank of Europe. *Southeast Europe and Black Sea Studies*, 13 (2): 125-140.
- Koch, A. (2013). The politics and discourse of migrant return: the role of UNHCR and IOM in the governance of return. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40: 905-923.
- Koser K. (2007). *International Migration: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Koser K. (2008). Why migrant smuggling pays, *International Migration* 46 (2): 3-27.

- Koser K. (2010). Dimensions and dynamics of irregular migration, *Population, Space and Place*, 16 (3): 181-193.
- Koser, K. (2013). *Migration and Displacement Impacts of Afghan Transitions in 2014: implications for Australia*. Occasional Paper Series. Department of Immigration and Border Protection.
- Koser, K., McAuliffe, M. (2013). *Establishing an Evidence-Base for Future Policy Development on Irregular Migration to Australia*. Irregular Migration Research Program Occasional Paper Series, Australian Government, Department of Immigration and Citizenship, 1/2013.
- Krissman, (2005). Sin Coyote Ni Patrón: Why the “migrant network” fails to explain international migration. *International Migration Review*, 39 (1): 4-44.
- Kritz, M. M., Lim, L. L., and Zlotnik, H. (eds) (1992). *International Migration Systems: a Global Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Kronenfeld, D. A. (2008). Afghan refugees in Pakistan: not all refugees, not always in Pakistan, not necessarily Afghan? *Journal of Refugee Studies*, 21: 43-63.
- Kuschminder, K., Siegel, M., and Majidi, N. (2014). The changing nature of return migration Afghanistan. *Forced Migration Review*, 46: 28-30.
- Latour, B. (1999). *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. Boston, Mass: Harvard University Press.
- Lee, E. (1966). A theory of migration. *Demography* 3(1): 47-57.
- Leghari, I. U. (2009). Pakistani Immigrants in Greece: From Changing Pattern of Migration to Diaspora Politics and Transnationalism. 4th LSE PhD Symposium on Contemporary Greece, London School of Economics (διαθέσιμο στο http://www2.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/pdf/4th_%20Symposium/PAPERS_PPS/ETHNICITY_IMMIGRATION/LEGHARI.pdf)
- Levinson, A. (2005). Why countries continue to consider regularization. *Migration Information Source* (διαθέσιμο στο <http://migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=330>).
- Lianos, Th., Kanellopoulos, K., Gregou, M., Gemi, E., and Papakonstantinou, M. (2008). Estimate of the illegal immigrant population in Greece, Hellenic Migration Policy Institute – IMEPO (διαθέσιμο στο http://www.ypes.gr/AENEAS_EN/slide_2.4.2.pdf).
- Loschmann, C. and Siegel, M. (2014). The influence of vulnerability on migration intentions in Afghanistan. *Migration and Development* 3 (1): 142-162.
- Mai, N. and Paladini, C. (2013). Flexible circularities: integration, return, and socio-economic instability within Albanian migration to Italy, in Triandafyllidou, A. (ed.) *Circular Migration Between Europe and its Neighborhood. Choice or necessity?* Oxford: Oxford University Press: 42-67.
- Malkki, L. H. (1995). Refugees and exile: From “refugee studies” to the national order of things. *Annual Review of Anthropology*, 24: 495-523.
- Marouf, M. (2013). “With all the cares in the world”: Irregular migrant domestic workers in Greece, in A. Triandafyllidou (ed.) *Irregular Migrant Domestic Workers in Europe: Who Cares?*, Aldershot: Ashgate.
- Marouf, M. (2013). Irregular migration between Georgia and Greece. Everyone can cross a low “fence”. Athens, ELIAMEP, IRMA Background Report (διαθέσιμο στο <http://irma.eliamep.gr/publications/background-reports/>).
- Maroukis T., Igllicka K., Gmaj K. (2011). Irregular migration and informal economy in Southern and Central-Eastern Europe: breaking the vicious cycle? *International Migration*, 49 (5): 129-156.

- Maroukis, T. and Gemi, E. (2013). Albanian circular migration: Beyond the state?, in Triandafyllidou, A. (ed.) *Circular Migration Between Europe and its Neighbourhood. Choice or Necessity?* Oxford: Oxford University Press: 68-89.
- Massey, D.S. (1990). Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population Index*, 56 (1): 3-26.
- Massey, D.S. (1988). Economic development and international migration in comparative perspective. *Population and Development Review* 14: 383-413.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. and Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal, *Population and Development Review*, 19: 431-466.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. and Taylor, J.E. (1998). *Worlds in Motion: Understanding international Migration at the End of the Millennium*. Oxford: Clarendon Press.
- McAuliffe., M. (2013). Seeking the views of irregular migrants: Decision making, drivers and migration journeys. Irregular Migration Research Program Occasional Paper Series, Australian Government, Department of Immigration and Citizenship, 5/2013.
- Michail, D. (2013). Social development and transnational households: resilience and motivation for Albanian immigrants in Greece in the era of economic crisis, *Southeast Europe and Black Sea Studies*, 13 (2): 265–279.
- Monsutti, A. (2004). Cooperation, remittances and kinship among the Hazaras, *Iranian Studies*, 37: 219-240.
- Monsutti, A. (2005). *War and Migration: Social Networks and Economic Strategies of the Hazaras of Afghanistan*, New York, Routledge.
- Monsutti, A. (2006). *Afghan transnational networks: looking beyond repatriation*. Afghanistan Research and Evaluation Unit.
- Monsutti, A. (2007). Migration as a rite of passage: Young Afghans building masculinity and adulthood in Iran, *Iranian Studies*, 40 (2): 167-185.
- Mortimer, J., Shanahan, M. (2003). *Handbook of the Life Course*, Springer Publ. US.
- Nikolova, M. (2013). Ukrainian migration in Greece: There and back again and straight ahead for one more time, Background Report, IRMA Project (διαθέσιμο στο <http://irma.eliamep.gr/wp-content/uploads/2013/04/IRMA-Background-report-UKRAINE.pdf>).
- OECD (2014). International Migration Outlook 2014 (διαθέσιμο στο <http://ekke.gr/ocd/wp-content/uploads/2014/12/SOPEMI-2014-E.pdf>).
- Ottonelli, V. and Torresi, T. (2013). When is migration voluntary? *International Migration Review*, 47(4): 783-813.
- Papadopoulou, A., (2008). *Transit Migration: The Missing Link between Emigration and Settlement*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Pecoud, A. and De Guchteneire, P. (2005). Migration without borders: an investigation into the free movement of people, *Global Migration Perspectives*, 27.
- People's Harmonious Development Society and TASO Foundation (2010). *Peculiarities of Migration Processes from Georgia to Greece*, Tbilisi.
- Pew Hispanic Centre (2013). *A Nation of Immigrants* (διαθέσιμο στο http://www.pewhispanic.org/files/2013/01/statistical_portrait_final_jan_29.pdf).

- Piore, M. J. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge MA: Cambridge University Press.
- Poros, M. V. (2008). A social networks approach to migrant mobilization in Southern Europe, *American Behavioral Scientist* 51 (11): 1611-1626.
- Portes, A. (1978). Toward a structural analysis of illegal (undocumented) immigration, *International Migration Review*, 12 (4): 469-484.
- Portes, A. (1995). Economic sociology and the sociology of immigration: A conceptual overview, in Portes, A. (ed.) *The Economic Sociology of Immigration*. New York: Russell Sage Foundation: 1-41.
- Punch, S. (2007). Migration Projects: Children on the Move for Work and Education. Paper presented at the Workshop on Independent Child Migrants: Policy Debates and Dilemmas, London (διαθέσιμο στο http://www.migrationdrc.org/news/reports/icm/Punch_migration_paper.pdf).
- Residence permits for non-EU citizens in the EU28. More than 2.3 million first residence permits issued in the EU28 in 2013. Main beneficiaries from Ukraine (2014). EUROSTAT Newsrelease, STAT/14/159, 22 October.
- Reyneri, Emilio. (2003). Illegal Immigration and the Underground Economy, National Europe Paper no. 68. Paper presented at conference “Challenges of Immigration and Integration in the European Union and Australia” (διαθέσιμο στο <https://digitalcollections.anu.edu.au/bitstream/1885/41778/3/reyneri.pdf>).
- Richmond, A. (1988). Sociological theories of international migration: The Case of Refugees. *Current Sociology*, 36: 7-25.
- Ruggiero, V. (1997). Trafficking in human beings: Slaves in contemporary Europe, *International Journal of the Sociology of Law*, 25: 231-244.
- Ruhs M., Anderson B. (2010). Semi-compliance and illegality in migrant labour markets: an analysis of migrants, employers and the state in the UK. *Population, Space and Place* 16 (3): 195-211.
- Salt, J. and F. Stein (1997). Migration as business: The case of trafficking. *International Migration* 35: 467-490.
- Sassen, S. (1990). *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sassen, S. (2000). *Guests and Aliens*, New York: The New Press.
- Sathar, Z.A. and Lloyd, C.B. (1994). Who gets primary schooling in Pakistan: Inequalities among and within families, *The Pakistan Development Review*, 33 (2): 103-134.
- Sawada, Y. and Lokshin, M. (2001). *Household Schooling Decisions in Rural Pakistan*. World Bank, Washington, DC (διαθέσιμο στο <https://www.openknowledge.worldbank.org/handle/10986/15745>).
- Scalettaris, G. (2009). Refugees and mobility, *Forced Migration Review*, 33: 58-59.
- Schuetz, A. (1944). The Stranger: An essay in social psychology. *American Journal of Sociology*, 49 (6): 499-507.
- Schuster, L. (2011). Turning refugees into “illegal migrants”: Afghan asylum seekers in Europe. *Ethnic and Racial Studies*, 34 (8): 1392-1407 (doi: 10.1080/01419870.2010.535550).
- Schuster, L. and Majidi, N. (2015). Deportation stigma and re-migration, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41 (4): 635-652.
- Semaan, S. (2010). Time-space sampling and respondent-driven sampling with hard-to-reach populations, *Methodological Innovations Online*, 5: 60-75.

- Sen, A. (1997). Editorial: human capital and human capability, *World Development*, 25 (12): 1959-1961.
- Singer, A. and Massey, D. S. (1998). The social process of undocumented border crossing among Mexican migrants, *International Migration Review*, 32: 561-592.
- Solimano, A. (2010). *International Migration in the Age of Crisis and Globalisation: Historical and Recent Experiences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stalker, P. (2000). *Workers without Frontiers: The Impact of Globalisation on International Migration*. Geneva: ILO.
- Stark, O. (1991). *The Migration of Labour*. Oxford: Basil Blackwell.
- Stigter, E. and Monsutti, A. (2005). Transnational Networks: Recognizing a Regional Reality. Afghanistan Research and Evaluation Unit (AREU).
- Szytniewski, B. and Spierings, B. (2014). Encounters with otherness: implications of (un)familiarity for daily life in borderlands, *Journal of Borderland Studies*, 29: 339-351.
- Timmerman, C., Heyse, P. and Mol, C. V. (2010). Europe seen from the outside: conceptual and theoretical framework. *Strangeness and Familiarity*. University of Groningen: FORUM.
- Triandafyllidou, A. (2010). Irregular migration in Europe in the early 21st century, in A. Triandafyllidou (ed.), *Irregular Migration in Europe: Myths and Realities*. Farnham: Ashgate: 1-21.
- Triandafyllidou, A. (2014). *Migration in Greece. Recent Developments in 2014*. Report prepared for the OECD Network of International Migration Experts, Paris, 6-8 October 2014 (διαθέσιμο στο http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/10/Migration-in-Greece-Recent-Developments-2014_2.pdf).
- Triandafyllidou, A. and Maroukis, Th. (2008). The Case of the Greek Islands: The Challenge of Migration at the EU's Southeastern Sea Borders, Documentos CIDOB, Serie Migraciones, n. 17. *Immigration Flows and the Management of the EU's Southern Maritime Borders*. Barcelona: CIDOB: 63-82.
- Triandafyllidou, A. and Ambrosini, M. (2011). Irregular migration control in Italy and Greece: strong fencing and weak gate-keeping strategies serving the labour market, *European Journal of Migration and Law*, 13: 251-273.
- Triandafyllidou, A. and Maroukis, T. (2012). *Migrant Smuggling: irregular migration from Asia and Africa to Europe*, London: Palgrave Macmillan.
- Triandafyllidou et al. (2014). Migration in Greece. Recent Developments in 2014, Report prepared for the OECD Network of International Migration Experts, Paris, 6-8 October 2014 (διαθέσιμο στο http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/10/Migration-in-Greece-Recent-Developments-2014_2.pdf).
- Triandafyllidou, A. and Angeli, D. (2014). Is the Indiscriminate Detention of Irregular Migrants a CostEffective Policy Tool? A Case-Study of the Amygdaleza Pre-Removal Center, MIDAS Policy Brief (διαθέσιμο στο http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/05/Policy-brief_the-case-study-of-Amygdaleza-1.pdf).
- Triandafyllidou, A., Angeli, D. and Dimitriadi, A. (2014). Detention as Punishment: Can indefinite detention be Greece's main policy tool to manage its irregular migrant population?, MIDAS Policy Brief (διαθέσιμο στο http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/31592/Midas_PolicyBrief_2014_04.pdf?sequence=2)
- Triandafyllidou, A. and Dimitriadi, A. (2014). Deterrence and Protection in the EU's Migration Policy, 49(4): 146-163, first published online in September 2014, *The International Spectator* (διαθέσιμο στο dx.doi.org/10.1080/03932729.2014.956280).

- Triandafyllidou, A. and Kouki, H. (2015). Naturalizing racism in the centre of Athens in May 2011: Lessons from Greece, *Journal of Immigration and Refugee Studies*, 12 (4): 418-436.
- Tsianos, V. and Karakayali, S. (2010). Transnational migration and the emergence of the European border regime: an ethnographic analysis. *European Journal of Social Theory*, 13: 373-387.
- UNDP (2009). *Overcoming barriers: Human mobility and development*. Human Development Report 2009. New York: UNDP-Palgrave Macmillan.
- Van Hear, N. (2014). Reconsidering migration and class. *International Migration Review*, 48, Supplement 1: 100-121.
- Van Hear, N. (2004). I went as far as my money would take me: conflict, forced migration and class. *Working Paper No 6*. Center on Migration Policy and Society: University of Oxford.
- Van Hear, N., Brubaker, R., and Besa, Th. (2009). Managing mobility for human development: the growing salience of mixed migration, United Nations development programme, Human Development Reports, Research Paper 2009/20.
- Van Houte, M. (2014). *Moving Back or Moving forward? Return Migration after Conflict*. Maastricht University.
- Van Liempt, I. (2007). *Navigating Borders: Inside Perspectives on the Process of Human Smuggling into the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vasta, E. (2008). *The Paper Market: "Borrowing" and "Renting" of Identity Documents*, COMPAS working paper series WP-08-61. University of Oxford.
- Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. London: Routledge.
- Vogel, D. et al. (2009). *Policy Brief on the Size and Development of Irregular Migration to the European Union* (διαθέσιμο στο <http://clandestino.eliamep.gr/policy-briefs/>).
- Williams AM, Baláž V. (2012). Migration, risk, and uncertainty: Theoretical perspectives, *Population, Space and Place*, 18 (2): 167-180.
- Wingens, M., Windzio, M., de Valk, H., and Aybek, C. (eds) (2011). *A Life-Course Perspective on Migration and Integration*, Springer Publ. Population Studies.
- Xiang, B. and Lindquist, J. (2014). Migration infrastructure. *International Migration Review*, 48, Supplement 1:122-148.
- Yousef, K. (2013). *The vicious circle of migration from Pakistan to Greece and back to Pakistan*. Athens, ELIAMEP, IRMA Background Report (διαθέσιμο στο <http://irma.eliamep.gr/publications/background-reports/>).
- Zinn, P. and Taylor-Goobee, P. (2006). Current directions, in *Risk Research: New Developments in Psychology and Sociology*, 26 (2): 397-411.
- Zurabishvili, T. (2012). State of return migration policy and research: case of Georgia. CARIM-East Explanatory Note 12/09 (διαθέσιμο στο http://www.carim-east.eu/media/sociopol_module/Explanatory%20Notes%20Template%20Georgia2%20-%2009.pdf).
- Zurabishvili, T., Zurabishvili, T., (2010). The Feminization of Labour Migration from Georgia: The case of Tianeti, *Laboratorium*, 1: 78-83 (διαθέσιμο στο http://www.soclabo.org/UserFiles/Journal/2010.01/Art_pdf/06_zarub.pdf).

2. Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Γενική Γραμματεία Πληθυσμού (2014). Στατιστικά στοιχεία για τη νόμιμη μετανάστευση (διαθέσιμο στο http://www.yypes.gr/el/Generalsecretariat_PopulationSC/general_directorate_migration/diefthinsi_metanastefikis_politikhs/).

Γκέμη, Ε. (2013). *Αλβανική παράτυπη μετανάστευση στην Ελλάδα: Η νέα τυπολογία της κρίσης*, Ερευνητικό Πρόγραμμα IRMA, Εισαγωγική έκθεση: Αλβανία, (διαθέσιμο στα ελληνικά και τα αγγλικά στο <http://irma.eliamer.gr/publications/background-reports>)

Δημητριάδη, Α. (2013). *Διέλευση και μετανάστευση στην Ελλάδα. Η περίπτωση των Αφγανών, Πακιστανών και Μπανγκλαντεσιανών*. Αθήνα: Νήσος.

Ελληνική Αστυνομία (2014α). Στατιστικά Στοιχεία Παράνομης Μετανάστευσης για το 2014 (διαθέσιμο στο http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=38019&Itemid=73&lang=).

Ελληνική Αστυνομία (2014β). Συλληφθέντες μη νόμιμοι μετανάστες για παράνομη είσοδο και παραμονή, ανά υπηκοότητα, από αστυνομικές και λιμενικές αρχές, 12μηνο 2014 (διαθέσιμο στο http://www.astynomia.gr/images/stories//2014/statistics14/allod2014/statistics_all_2014_sull_yp_hkoothta.JPG).

Έμκε-Πουλοπούλου, Η. (2007). *Η μεταναστευτική πρόκληση*. Αθήνα: Ελληνική Εταιρία Δημογραφικών Μελετών-Παπαζήσης.

Ζωγραφάκης, Σ., Κόντης, Α. και Μητράκος, Θ. (2009). *Τα βήματα των μεταναστών στην ελληνική οικονομία*, Αθήνα, ΙΜΕΠΟ.

ΙΚΑ-Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων (2014). Μηνιαία Στοιχεία Απασχόλησης: Μαΐου 2014 (διαθέσιμο στο http://www.ika.gr/gr/infopages/news/apasxolisi_05_2014.pdf).

Ιωσηφίδης, Θ. (2007). *Κοινωνικό κεφάλαιο και μεταναστευτική ένταξη: μετανάστες-τριες από την Αλβανία και ομογενείς από την πρώην ΕΣΣΔ*. Ερευνητική αναφορά Προγράμματος ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ, Πακέτο Εργασίας 4 «Κοινωνικό Κεφάλαιο και Μετανάστες», ΕΜΜΕΔΙΑ.

Lazarescu, D. και Broersma, F. (2010). Νέες μεταναστευτικές διαδρομές: Πακιστανοί και Μπανγκλαντεσιανοί στην Ελλάδα, στο Α. Τριανταφυλλίδου και Θ. Μαρούκης (επιμ.). *Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Κριτική: 381-441.

Μαρούφωφ, Μ. (2013). *Παράτυπη μετανάστευση μεταξύ Γεωργίας και Ελλάδας: ο καθένας μπορεί να περάσει ένα χαμηλό φράχτη*, Ερευνητικό Πρόγραμμα IRMA, Εισαγωγική έκθεση: Γεωργία (διαθέσιμο στα ελληνικά και τα αγγλικά στο <http://irma.eliamer.gr/publications/background-reports>)

Μιχαήλ, Δ. (2014). *Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα. Μελέτες και ζητήματα*. Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλης.

Νικόλοβα, Μ. και Μαρούφωφ, Μ. (2010). Γεωργιανοί και Ουκρανοί μετανάστες στην Ελλάδα στο Τριανταφυλλίδου, Α. και Μαρούκης, Θ. (επιμ.), *Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Κριτική.

Tonchev, P. (2007). *Ασιάτες μετανάστες στην Ελλάδα: Προέλευση, παρόν και προοπτικές*, Institute of International Economic Relations, Department of Asian Studies, January 2007 (διαθέσιμο στο www.idec.gr/iier/new/asian_migrants_en.pdf).

Τριανταφυλλίδου, Α. (2005). *Ελληνική μεταναστευτική πολιτική: Προβλήματα και κατευθύνσεις*, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ) (διαθέσιμο στο www.eliamer.gr/old/eliamer/files/TRIAND.pdf).

**ΔΡΩΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΜΗ ΝΟΜΙΜΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ:
ΣΥΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΡΟΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

Τριανταφυλλίδου, Α. και Μαρούκης, Θ. (2010). *Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Κριτική.

ΥΔΤΠΠ-Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, Υπηρεσία Ασύλου (2014α). Στατιστικά στοιχεία από τη λειτουργία της νέας Υπηρεσίας Ασύλου για το διάστημα, Ιανουάριος 2014–Αύγουστος 2014 (διαθέσιμο στο http://www.yptp.gr/images/stories//2014/asylo/13092014GreekAsylumServiceStatisticalData_Jan14-August14_gr.pdf).

ΥΔΤΠΠ-Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, Διεύθυνση Προστασίας Συνόρων (2014β). Πίνακας συλληφθέντων λαθρομεταναστών για παράνομη είσοδο και παραμονή από αστυνομικές και λιμενικές αρχές 2013-2014. (διαθέσιμο στο http://www.astynomia.gr/images/stories/2014/statistics14/allod2014/statistics_all_2014_methori_o.pdf).

ΥΔΤΠΠ-Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, Υπηρεσία Ασύλου (2013). Στατιστικά στοιχεία από τη λειτουργία της νέας Υπηρεσίας Ασύλου για το διάστημα 7/6/2013-31/12/2013 (διαθέσιμο στο http://www.yptp.gr/images/stories//2014/asylo/asylum_statisticaldata2013_gr.pdf).

Ψημμένος Ι. και Σκαμνάκης Χ. (2008). *Οικιακή εργασία των μεταναστριών και κοινωνική προστασία: Η περίπτωση των γυναικών από την Αλβανία και την Ουκρανία*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Το IRMA χρηματοδοτείται από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας μέσω της Δράσης «Αριστεία» (ΕΣΠΑ 2007-2013) και έχει διάρκεια 36 μηνών (2012-2015).

Διάρκεια:	26 Σεπτεμβρίου 2012- 26 Σεπτεμβρίου 2015
Επιστημονική Υπεύθυνος:	Καθηγήτρια Άννα Τριανταφυλλίδου
Ερευνητική Ομάδα:	Δρ Έντα Γκέμι, βοηθός συντονίστρια, ερευνήτρια Δρ Αγγελική Δημητριάδη, μεταδιδακτορική ερευνήτρια Μικαέλα Μαρούφωφ, υποψήφια δρ, ερευνήτρια Μαρίνα Νικόλοβα, υποψήφια δρ, ερευνήτρια Δρ Χαρά Κούκη, μεταδιδακτορική ερευνήτρια

Περίληψη προγράμματος

Το πρόγραμμα IRMA εξετάζει τις δυναμικές της παράτυπης μετανάστευσης (και αίτησης ασύλου), καθώς και τους τρόπους με τους οποίους διαφορετικοί δρώντες και παράγοντες επηρεάζουν τον χαρακτήρα και την κατεύθυνση των ροών μέσα σε ένα περιοριστικό ευρωπαϊκό και εθνικό (ελληνικό) καθεστώς διαχείρισης της μετανάστευσης. Το πρόγραμμα έχει στόχο να διερευνήσει τις δυναμικές της διαχείρισης της παράτυπης μετανάστευσης, εστιάζόμενο όχι στις πολιτικές, αλλά στους ίδιους τους μετανάστες, ως κεντρικούς δρώντες. Εξετάζει τι κάνουν οι μετανάστες όταν έρχονται αντιμέτωποι με τις πολιτικές, πώς παίρνουν αποφάσεις και εκτελούν τα σχέδιά τους, πώς μαθαίνουν για τις πολιτικές και τους μεσάζοντες και πώς τους αποτιμούν, πώς, εν τέλει, επιλέγουν κάποιες στρατηγικές μετακίνησης και διεξόδους έναντι άλλων. Με λίγα λόγια, το πρόγραμμα εστιάζεται στο πώς οι ίδιοι οι μετανάστες αντιλαμβάνονται τις ίδιες τους τις ανάγκες, τις επιθυμίες και την κινητικότητα, νόμιμη ή μη νόμιμη. Η εμπειρική έρευνα που επιχειρείται στο πρόγραμμα επικεντρώνεται σε τρία μεταναστευτικά συστήματα, στα οποία η παράτυπη μετανάστευση αποτελεί σημαντική συνιστώσα των ευρύτερων μεταναστευτικών τάσεων προς την Ελλάδα: Πρώτον, στο μεταναστευτικό σύστημα των Βαλκανίων προς την Ε.Ε., με έμφαση στην αλβανική παράτυπη μετανάστευση προς την Ελλάδα· δεύτερον, στο μεταναστευτικό σύστημα της Ανατολικής Ευρώπης προς την Ε.Ε. με έμφαση στους Γεωργιανούς και Ουκρανούς μετανάστες προς την Ελλάδα· και, τρίτον, στο μεταναστευτικό σύστημα της Νοτιοανατολικής Ασίας προς την Ε.Ε., με έμφαση στην πακιστανική και αφγανική μετανάστευση προς την Ελλάδα.

Το πρόγραμμα αφορά πέντε παράλληλες περιπτώσεις που επιλέχθηκαν στη βάση πέντε διαφορετικών χωρών καταγωγής μεταναστών στην Ελλάδα. Η συγκριτική ανάλυση των πέντε διαφορετικών περιπτώσεων εστιάζεται στις δυναμικές του καθενός από τα τρία μεταναστευτικά συστήματα, καθώς και σε ό,τι μας έχουν διδάξει οι δυναμικές της διαχείρισης της παράτυπης μετανάστευσης και οι τρόποι με τους οποίους οι μετανάστες αλληλεπιδρούν με τις πολιτικές διαχείρισης της μετανάστευσης.

Για περισσότερες πληροφορίες, επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του προγράμματος:
<http://irma.eliamep.gr>

